

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Historické vědy · Hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Zemědělství
Protektorátu Čechy a Morava
institucionální změna – produkce – exploatace

Agriculture of the Protectorate of Bohemia and Moravia
institutional change – production - exploitation

Autor: Barbora Štolleová
Školitel: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Praha 2011

Obsah

ÚVOD	1
KAPITOLA I. – Východiska a cíle nacistické zemědělské politiky v Protektorátu Čechy a Morava	12
I.1. České zemědělství a východiska nacistické zemědělské politiky	12
I.2. Cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu	15
KAPITOLA II. – Nacistická správa zemědělské a vyživovací politiky v Protektorátu Čechy a Morava	25
II.1. Orgány nacistické zemědělské politiky v protektorátě v období tzv. vojenské správy	27
II.2. Skupina „Ernährung und Landwirtschaft“ Úřadu říšského protektora	30
<i>II. 2. 1. Vznik skupiny Ernährung und Landwirtschaft a její postavení v rámci hospodářského oddělení Úřadu říšského protektora (31)</i>	
<i>II. 2. 2. Organizační a personální výstavba Ernährung und Landwirtschaft (34)</i>	
<i>II. 2. 3. Činnost skupiny Ernährung und Landwirtschaft (37)</i>	
II.3. Komplementující nástroje okupační politiky na poli protektorátního zemědělství a výživy v období tzv. dvojkolejnosti veřejné správy	40
<i>II. 3. 1. Zemědělství odborníci při úřadech vrchních zemských radů (41)</i>	
<i>II. 3. 2. Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího(42)</i>	
<i>II. 3. 3. Pověřenci a zmocněnci v sektoru zemědělství a výživy (44)</i>	
<i>II. 3. 4. Německá zemědělská rada v Brně (47)</i>	
<i>II. 3. 5. Organizační vyčlenění pozemkové a osídlovací politiky(49)</i>	
II.4. Období Heydrichovy reformy veřejné správy a završení korporativní výstavby protektorátního zemědělství 1942–1943	53
<i>II. 4. 1. Heydrichova reforma organizace veřejné moci v protektorátě a oblast zemědělství (54)</i>	
<i>II. 4. 2. Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu (59)</i>	
II.5. Změny v řízení protektorátní zemědělské politiky po vyhlášení totální války	63

KAPITOLA III. – Systém válečného řízeného hospodářství zemědělství	67
III.1 Příprava	67
III.2. Mechanismus řízeného hospodářství v zemědělství	
III.3. Přechodné struktury a aplikace říšskoněmeckého vzoru	86
III.4. Instrumentalizace protektorátního systému řízeného hospodářství německým cílům	
<i>III. 4.1. Instrumentalizace českomoravských trhových svazů – pověřenec jako určující faktor (94)</i>	
<i>III.4. 2. Instrumentalizace obchodních společností – kombinace germanizačních metod (99)</i>	
 KAPITOLA IV. – Opatření nacistické zemědělské politiky v Protektorátu Čechy a Morava	 112
IV. 1. Pracovní síly v zemědělství	113
IV. 2. Systém povinných dodávek 1939–1943	119
<i>IV. 2. 1. Živočišná výroba (121)</i>	
<i>IV. 2. 2. Rostlinná výroba (131)</i>	
IV. 3. Cenová politika a prémiový systém	142
IV. 4. Intenzifikace zemědělské výroby	149
<i>IV. 4. Technika (151)</i>	
<i>IV. 4. 2 Chemizace a technické zlepšování půdy(156)</i>	
<i>IV. 4. 3 Šlechtitelství (161)</i>	
<i>IV. 4. 4 Plemenářství (163)</i>	
<i>IV. 4. 5 Krmiva (166)</i>	
<i>IV. 4. 6 Ochrana rostlinné a živočišné výroby(169)</i>	
IV. 5. Přejchod od povinné ke smluvní dodávce 1943–1945	172
 KAPITOLA V. – Výsledky zemědělské výroby a možnosti exploatace protektorátního zemědělství ve prospěch Třetí říše	 181
V.1. Změny ve struktuře a intenzitě zemědělské výroby	181
V. 2. Snižování protektorátní spotřeby – funkční alternativa ke klesající produkční funkci zemědělství	185
V. 3. Obchodní styk mezi protektorátem a Německou říší. Exploatace zemědělství nebo péče o okupovaný region?	189
 ZÁVĚR	 194
PRAMENY A LITERATURA	208

Seznam příloh

Příloha č. 1: Plochy osevu českých zemí, odtrženého pohraničí a území pozdějšího	15
Příloha č. 2: Plochy osevu české země, odtržené pohraničí, protektorát 1938	15
Příloha č. 3: Bilance protektorátních „přebytků“ a „nedostatků“	18
Příloha č. 4: Spotřeba potravin v Říši, protektorátu a Říšské župě Sudety	18
Příloha č. 5.: Organizační výstavba Říšského ministerstva výživy a zemědělství 1939	28
Příloha č. 6: Organizační výstavba oddělení „Wirtschaft“ Úřadu říšského protektora 1940	33
Příloha č. 7: Organizační výstavba skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ ÚŘP 1940	35
Příloha č. 8: Úřad říšského protektora – rozhodovací centrum při formování protektorátní zemědělské politiky	39
Příloha č. 9: Zemědělská oddělení při okresních hejtmanech 1942	57
Příloha č. 10: Organizační a personální přestavba protektorátního ministerstva zemědělství 1939 –1943	64
Příloha č. 11: Vliv Němců na vedení trhových svazů – správní rady 1942	98
Příloha č. 12: Českomoravská společnost pro mléko, tuky a vejce 1939 –1943	100
Příloha č. 13: Výsadní obilní společnost 1939 – 1943	102
Příloha č. 14: Povinná dodávka vepřového sádla 1940 – 1944	121
Příloha č. 15: Chov vepřů 1938–1944: oficiální sčítání a korelace stavů k datu 4. 12.	123
Příloha č. 16: Chov vepřů – počet a struktura stáda 1938 –1944 (tabulka)	123
Příloha č. 17: Chov vepřů 1939–1944 – struktura stáda 1938 (graf)	123
Příloha č. 18: Porážková politika 1940 – 1941 – nástroj obnovy chovupo měsících)	123
Příloha č. 19: Porážky vepřů 1938–1944	123
Příloha č. 20: Porážky vepřů: živnostenské a domácí porážky 1938–1944	123
Příloha č. 21: Chov hovězího skotu – počet a struktura stáda 1938 –1944 (graf)	127
Příloha č. 22: Chov hovězího skotu – počet a struktura stáda 1938 – 1944 (tabulka)	127
Příloha č. 23: Porážky hovězího skotu (hovězí skot a telata do 3 měsíců věku) 1938–1944	127
Příloha č. 24: Eskalace porážek hovězího skotu 1942–1945	127
Příloha č. 25: Chov koní a ovcí 1938–1944	128
Příloha č. 26: Chov koz a králíků 1938–1944	130
Příloha č. 27: Chov drůbeže 1940–1944	130
Příloha č. 28: Povinný osev lnu 1938–1944 (počty okresů, vymezení povinného osevu, celkový osev)	131
Příloha č. 29: Povinný osev ozimé řepky 1941–1943	132
Příloha č. 30: Plochy osevu– olejniny a přadné rostliny (1938–1944)	133
Příloha č. 31: Plochy osevu olejniny a přadné rostliny (1938–1944)	133
Příloha č. 32: Plochy osevu – obilniny (1938–1944)	134
Příloha č. 33: Plochy osevu – hlavní obilniny (1938–1944)	134
Příloha č. 34: Plochy osevu – podíl hlavních obilnin na celkové obilní ploše 1939, 1940, 1944	135
Příloha č. 35: Plochy osevu píce (1938–1944)	137
Příloha č. 36: Plochy osevu luštěnin a směsek (1938–1944)	137
Příloha č. 37: Plochy osevu luštěnin a krmných směsí (1938–1944)	137
Příloha č. 38: Plochy osevu okopanin (1938–1944)	138
Příloha č. 39: Plochy osevu cukrová řepa a brambory (1938–1944)	138
Příloha č. 40: Redukce ploch chmelnic (1938–1943)	140
Příloha č. 41: Index velkoobchodních cen vybraných zemědělských produktů 1939–1944	144
Příloha č. 42: Přestavba traktorů na alternativní pohon 1942–1943	154
Příloha č. 43: Zemědělská půda 1938–1944	156
Příloha č. 44: Spotřeba hnojiv 1938–1944	160
Příloha č. 45: Výsledky kontroly mléčné užitkovosti krav 1940–1943	165
Příloha č. 46: Změny ve struktuře zemědělské výroby – komparace 1939–1944	181
Příloha č. 47: Objem sklizně (vybrané plodiny) 1938–1944	183
Příloha č. 48: Průměrné hektarové výnosy (vybrané plodiny) 1938–1944	183
Příloha č. 49: Zásobení masem (Fleischversorgung) 1939–1943	184
Příloha č. 50: Výsledky obchodu s agrárními produkty mezi protektorátem a Říši 1939–1945	189
Příloha č. 51: Obchodní styk mezi protektorátem a Říši: vybrané produkty živočišné výroby (100kg)	190
Příloha č. 52: Obchodní styk mezi protektorátem a Říši: vybrané produkty rostlinné výroby (100kg)	190
Příloha č. 53: Obchodní bilance mezi protektorátem a Říši (100kg)	192
Příloha č. 54: Obchodní bilance mezi protektorátem a Říši (1000K)	192

POUŽITÉ ZKRATKY

MZ	ministerstvo zemědělství
MZAL	ministerstvo zemědělství a lesnictví
ÚŘP	Úřad říšského protektora
RNST	Reichsnährstand
RMEL	Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft
E+L	Ernährung und Landwirtschaft
RSHA	Rasse-und Siedlungshauptamt SS
VOS	Výsadní obilní společnost
SZAL	Svaz zemědělství a lesnictví
NSM	Německé státní ministerstvo
BMEA	Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství výživovacího

Úvod

Předmětem zkoumání této práce je agrární sektor v Protektorátu Čechy a Morava a jeho vývoj pod tlakem okupace a válečného úsilí Německa. Práce se soustředí na cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu, metody a prostředky k jejich naplňování a v neposlední řadě usiluje o zhodnocení jejich výsledků.¹ V popředí zájmu stojí 1) institucionální změna, 2) produkce (struktura zemědělské výroby, její produkce a produktiva) a 3) možnosti exploatace protektorátního zemědělství ve prospěch Německé říše. Protektorát Čechy a Morava je považován za samostatnou ekonomickou jednotku.²

Literatura. Protektorátní zemědělství patří mezi témata, kterým nebyla prozatím ze strany odborné veřejnosti věnována dostatečná pozornost. Pro práce zabývající se širším hospodářským vývojem českých zemí v letech nacistické okupace, a to ať již se jedná o publikace domácí či zahraniční provenience, je typické, že upřednostňují záležitosti jiných hospodářských odvětví, jmenovitě průmyslu (srov. H. E. Volksmann)³, nebo soustředí svou pozornost na hospodářský vývoj odstoupeného pohraničí (Říšská župa Sudety)⁴, případně

¹ „Zemědělství“ je pro účely této práce vymezeno sférou v nacistické terminologii označované jako „Ernährung und Landwirtschaft“ (Výživa a zemědělství). Jednalo se o samostatně spravovanou oblast, která v sobě soustředila široké záležitosti zemědělské výroby, válečného vyživovacího hospodářství (řízení trhu) a dovozu a vývozu zemědělských produktů. Vně této linie zůstávala oblast lesnictví jako specifické zemědělské odvětví, svým charakterem a podstatou zcela odlišné od většiny zemědělských odvětví a rovněž záležitosti pozemkové a osidlovací, které byly v letech nacistické okupace určovány primárně germanizačním záměrem a v tomto smyslu vykrystalizovaly ve zcela samostatnou linii protektorátní zemědělské politiky vedenou odděleně od dalších zemědělských a vyživovacích záležitostí. K definici zemědělství a agrárního komplexu v různých dějinných etapách V. Bečvářová, *Zemědělská politika*, Brno 2001, s. 19an.; Táž, *Zemědělství v agrobiznisu. Základní agrární ekonomiky a politiky*, Brno 2005.

² Následující výklad vychází z přesvědčení, že Protektorát Čechy a Morava byl formálně, právně i institucionálně samostatným, svébytným ekonomickým celkem a jako takový měl i svou vlastní hospodářskou politiku. Tento přístup je aplikován pro celé období nacistické okupace, a to navzdory skutečnosti, že v pozdějším období byla autonomie výrazně rozměňována a některé atributy samostatné ekonomiky byly eliminovány (zřízení celní unie, opatření „Totální války“). Problematice protektorátní autonomie byla ze strany odborné veřejnosti věnována již značná pozornost. Srov. D. Brandes, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1997 s. 48-51; J. Milotová – M. Kárný, *Od Neuratha k Heydrichovi (Na rozhraní okupační politiky Hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“)*, in: *Sborník archivních prací*, č. 2/ XXXIX (1989), s. 281-394, S. Šisler, *Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945*, In: *Sborník archivních prací*, č. 2/XIII (1963), s. 46-95; též *Studie k organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945*, In: *Sborník archivních prací*, č. 1 /XXII (1972), s. 183-220; J. Tesař, *K problému nacistické okupační politiky v protektorátu v r. 1939*, in: *Historie a vojenství 1969*, s. 40-75; též, *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátu*, in: *Historie a vojenství 1964* s. 153-191 a 333- 385; P. Maršálek, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945*, Praha 2002; J. Milotová, *Heydrichova správní reforma v kontextu správněpolitického vývoje českých zemí v letech nacistické okupace*, disertační práce, FFUK, Praha 1988.

³ H. E. Volkman, *Ökonomie und Expansion, Grundzüge der NS-Wirtschaftspolitik. Ausgewählte Schriften*, München 2003.

⁴ K hospodářskému vývoji odtrženého pohraničí především W. Braumandl, *Die Wirtschafts- und Sozialpolitik des Deutschen Reiches im Sudetenland 1938 – 1945*, Nürnberg 1985; V. Kural – Z. Radvanovský a kol., „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí n. Labem 2002, s. 209- 239; V. Zimmermann, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v Říšské župě Sudety (1938 – 1945)*, Praha 2004, s. 159-192 a dále celá řada příspěvků v publikovaných v edici *Historie okupovaného pohraničí* (ed. Z. Radvanovský).

reflektují pouze specifické aspekty nacistické hospodářské politiky, které měly úzkou vazbu na politiku germanizační. Jedná se o arizace, které byly v posledních letech zasaženy badatelským boomem⁵ a dále o pak o pozemkovou a osídlovací politiku. Právě nacistická politika krve a půdy (tzv. „Blut und Bodenpolitik“), kterou se ve svých studiích podrobně zabývali Jaroslav Šprysl, Gustav Novotný, Jan Michl, Antonín Haas, nejnověji Miloš Hořejš a ze zahraničních autorů např. Isabel Heinemann a Hermann Kaienburg⁶, patří k dosud nejreflektovanější rovině zemědělské problematiky vůbec. Dokonce i Alice Teichová, která zpracovala problematiku nacistické hospodářské politiky v protektorátu v rámci prestižní publikace „*Die Neuordnung Europas, NS- Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*“ vydané koncem 90. let, se v rovině zemědělství v podstatě omezila na fenomén germanizace půdy.⁷ Nejinak je tomu i v případě syntézy dějin zemědělství českých zemí z poloviny 90. let, ve které Antonín Kubačák jednoznačně akcentoval problematiku pozemkovou a osídlovací, čímž zcela zatlačil do pozadí zemědělství jako hospodářský sektor. Ani jeho novější syntéza, kterou připravil společně s M. Beranovou loňského roku, nepřinesla v tomto směru kvalitativní změnu.⁸

Domácí výzkum přinesl pouze několik specializovaných studií k dějinám zemědělství českých zemí v letech nacistické okupace, z nichž žádná nenabídla uspokojivé odpovědi

⁵ D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45), Praha 2005; dále práce kolektivu autorů D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arisierungsgewinnler (v tisku); též, Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR (projekt RB/19/02); též, Zrůdný monopol. „Hadega“ a její obchod drahými kovy a drahokamy za druhé světové války, in: Terezínské studie a dokumenty 2001, Praha 2001, s. 249-307.

⁶ Viz S. Šisler, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941-1942, in: Český lid č. 4, 71/1984, s. 216-223; Zdeněk Antoš, Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě, in: Slezský sborník 64 (1966), č. 1, s. 28-59; J. Šprysl, K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939-1941, in: Historie a vojenství 16 (1967), s. 593-630; J. Michl, Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz), in: Právněhistorické studie 13, 1967, s. 229-258; A. Haas, Vyvlastňování české půdy na Českobudějovicku za okupace, in: Jihočeský sborník historický 31/1962; s. 172-177; též, Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. Protektorátu Čechy a Morava, in: Acta Regionalia – Sborník vlastivědných prací, Praha 1965, s. 128-135; G. Novotný, Konfiskace a uvalování vnucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938-1945, J. Rychlík, Pozemková reforma z let 1919- 1935 a změny v pozemkové držbě za 2. světové války, in: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války (Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti ve dnech 17.-18. 4. 1996), B. Rašticová (ed.) Studie Slovákčeho muzea 1 (1996); H. Kaienburg, Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003, s. 313; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenspolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003; M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, In: D. Jančík – E. Kubů a kol, Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859-1945, v tisku.

⁷ R. J. Overy, – G. Otto – J. Houwink Ten Cate, Die Neuordnung Europas, NS- Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten, Berlin 1997. Teichové příspěvek byl s mírnými obměnami publikován o rok později i v českém jazyce. A. Teichová, Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939- 1945, Studie z hospodářských dějin č. 1, Praha 1998.

⁸ A. Kubačák, Dějiny zemědělství v českých zemích, díl II. (1900-1989), Praha 1995; M. Beranová – A. Kubačák, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010, s. 370-373. Z dalších Kubačákových prací, které se dotýkají období nacistické okupace srv. A. Kubačák, Ministerstvo zemědělství v letech 1918-1948, Praha 2005, též, Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919- 1943, Sborník archivních prací č. 2, 37/ 1987, s. 325- 373.

ohledně charakteru nacistické zemědělské politiky v protektorátu a jejího vlivu na jeden z nejvýznamnějších národohospodářských sektorů. Jaroslav Šprysl jako jediný blíže definoval cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu a vystihl jejich dvojakost (odlišení autarkně-exploatační a pozemkové a osídlovací politiky v protektorátu), dále se však tomuto problému nevěnoval a soustředil se na úzce vymezenou problematiku zemědělských pracovních sil v protektorátu a na sociální dopady okupace pro zemědělské dělnictvo.⁹ V tomto směru se jeho zájem tematicky protnul s výzkumem Václava Průchy, který na počátku 70. let publikoval studii o sociální proměně české společnosti v letech nacistické okupace a rovněž poukázal na rozporuplné trendy v případě zemědělských pracovních sil: na straně jedné systematické úsilí o zajištění pracovních sil pro zemědělství a na straně druhé kolizi této politiky s nucenými náborů do Říše.¹⁰

Do popředí zájmu Václava Průchy a Jaroslava Pátka se v 60. letech dostal systém válečného řízeného hospodářství v zemědělství.¹¹ Oba autoři vysvětlili základní principy fungování tohoto systému (instituce, kompetence). Konkrétní opatření, která byla v jeho rámci přijata, však ponechali stranou. Ačkoliv si jasně uvědomovali význam direktivního řízení ekonomiky pro realizaci nacistických cílů v protektorátním zemědělství (možnost detailního řízení hospodářského procesu, řízení výroby, distribuce i spotřeby), ani jeden z nich se blíže nezabýval otázkou, jakým způsobem byl tento systém instrumentalizován německým zájmům. Jaroslav Pátek se problematiky germanizace protektorátních správních struktur v zemědělství dotkl pouze v rovině ovládnutí zemědělského družstevnictví nacisty. Podobně i ve studiích věnovaných správnímu vývoji v Protektorátu Čechy a Morava (P. Maršálek, S. Šisler, J. Milotová) – zůstalo řízení zemědělského sektoru ve špičce nacistického okupačního aparátu a germanizace zemědělské správy blíže neobjasněno. V době nejnovější posunula bádání v tomto směru pouze dvojice autorů Jiří Novotný a Jiří Šouša, kteří demonstrovali germanizační proces v zemědělství na příkladě Agrární (Zemědělské) banky.¹²

⁹ J. Šprysl, K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939- 41, In: Historie a vojenství 4, 1967, s. 593- 630; Týž, Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace, Praha 1971; Týž, Čeští rolníci v boji proti nacistické agrární politice na počátku okupace, In: Slovenské národní povstání a náš odboj, Praha 1975, s. 160-175.

¹⁰ V. Průcha, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938- 1945, Vědecká sdělení č. 33, VŠE, Praha 1970, s. 67-69.

¹¹ V. Průcha, Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, In: Historie a vojenství, č. 2, roč. 1967, s. 215- 239. V. Průcha – R. Olšovský, Vliv nacistické okupace na československé hospodářství, In: Nacistická okupace Evropy 1–3. Sborník referátů z III. Mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963, Praha 1966, s. 43- 103; V. Průcha, Včlenění českého zemědělství do systému válečného řízeného hospodářství nacistického Německa, In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, Studie Slovákého muzea, Uherské hradiště 1/ 1996, s. 29-33; J. Pátek, České zemědělství v období imperialismu, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975; týž, Zemědělství za okupace, In: Dějepis a zeměpis ve škole, roč. VII, 1964-1965, s. 180-183.

¹² J. Novotný – J. Šouša, Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911- 1938(1948), Praha 1996; tíž, K úvěrování českého zemědělství v letech 1939- 1945. Agrární neboli Zemědělská banka v době okupace,

Ponecháme-li stranou publikace všeobecného charakteru bilancující dopady nacistické okupace pro české hospodářství, které vznikly bezprostředně po skončení okupace,¹³ výsledkům zemědělské výroby se věnoval jako první Jaroslav Pátek.¹⁴ Výsledky demonstroval na srovnání dat Ústředního statistického úřadu o stavu zemědělské výroby z let předokupačních (1937–1938) a stavu z období bezprostředně po okupaci (1945–1946), čímž se, jak sám uvedl, chtěl vyhnout problematické výpovědní hodnotě dat z let nacistické okupace (černý trh). Na základě těchto údajů interpretoval důsledky okupace pro české zemědělství jako velmi tíživé (poklesy stavu zvířat, vepřů jmenovitě o 34,6 %, pokles výkonnosti v živočišné výrobě o téměř 50 %). Tento pokles zemědělské výroby Jaroslav Pátek blíže nevysvětlil, ačkoliv je zjevné, že si možné příčiny tohoto trendu jasně uvědomoval (tj. nedostatek mechanizačních prostředků, opotřebením strojů a nářadí, nedostatek hnojiv, zhoršení kvality základního stáda u hospodářských zvířat, nedostatek pracovních sil i válečné škody). Vyhodnocení údajů před a po skončení okupace v podstatě znemožnilo interpretovat důsledky nacistické zemědělské politiky v protektorátu: tímto způsobem zůstaly zcela opominuty určité vývojové tendence – zachycení dynamiky vývoje okupačních let, specifík vývoje okupovaného pohraničí a vnitrozemí, nemluvě o skutečnosti, že se na stavu hospodářství celého území, zemědělství nevyjímaje, významně podepsaly události v závěrečné fázi války (válečné operace, přechod osvobozenecých armád).

Podobný obraz o stavu zemědělství a o zemědělské výrobě v letech nacistické okupace podal i Václav Průcha a Jaroslav Šprysl. Václav Průcha, který výsledky svého bádání prezentoval v 80. letech i na mezinárodní úrovni,¹⁵ pracoval na rozdíl od J. Pátka s údaji pro protektorát. Mezi vybranými ukazateli zemědělské výroby vyčíslil pokles objemu zemědělské produkce ve srovnání let 1939 a 1944 u obilovin o téměř 30 %, okopanin o 22 %, luštěnin o téměř 40 %. Pouze částečně byl tento pokles kompenzován nárůstem objemu produkce olejnin a přadných rostlin. V živočišné produkci zhodnotil V. Průcha výsledky jako propad na téměř 50 % (maso z porážek, počty porážek, výroba mléka, snůška vajec apod.).¹⁶ Možné

In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, Studie Slovákého muzea, Uherské Hradiště 1/1996, s. 85-89.

¹³ L. Chmela, Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem, Orbis, Praha 1946, s. 77-89; Státní hospodaření za války a po revoluci, Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní zpráva ministerstva financí, Praha 1946, s. 77.

¹⁴ J. Pátek, České zemědělství v období imperialismu, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975; též, Zemědělství za okupace, In: Dějepis a zeměpis ve škole, roč. VII, 1964-1965, s. 180-183.

¹⁵ Kongres hospodářských dějin v Budapešti v roce 1982 byl věnován problematice zemědělství v období druhé světové války. Viz V. Průcha, Landwirtschaft und Ernährung in der Tschechoslowakei während des 2. Weltkrieges, In: Studia Historiae Oeconomicae vol. XVII/1982, s. 87-100.

¹⁶ Celkový výkon protektorátního zemědělství se pokusil kvantifikovat J. Krejčí v rámci své širší studie věnované válečnému řízení hospodářství v protektorátu, která byla otištěna v trojdílných dějinách východní Evropy v letech 1919–1975. J. Krejčí doložil klesající podíl zemědělství na tvorbě národního důchodu z 19,6% v roce 1939 na 13,6% v roce 1944 a pokles produkce doložil na poklesu objemu 10 nejvýznamnějších položkách (v roce 1943 o 30,7%). J. Krejčí, The Bohemian-Moravian War Economy, in: The Economic History of Eastern

příčiny tohoto poklesu Václav Průcha podobně jako J. Pátek sice obecně pojmenoval, avšak blíže nevysvětlil. V nezměněné podobě byl tento **obraz o permanentním úpadku a neutěšeném stavu protektorátního zemědělství** zakomponován i do nejnovější syntézy hospodářských a sociálních dějin v první polovině 20. století vydané roku 2004.¹⁷

Náhled zprostředkovaný V. Průchou a J. Pátkem není zcela v souladu s tím, co na počátku 50. let naznačila obsáhlá práce německého historika Karla Brandta, která se komparativně zabývala nacistickou zemědělskou politikou ve vztahu k jednotlivým okupovaným územím.¹⁸ Tato práce zůstala domácími historiky zjevně nepovšimnuta, přičemž jako jediná alespoň v základních rysech charakterizovala nejvyšší úroveň nacistické zemědělské správy v protektorátu (skupina Ernährung und Landwirtschaft v rámci Úřadu říšského protektora) a rovněž šířeji vymezila charakter zemědělské politiky. Karl Brandt sice konstatoval pokles výkonnosti protektorátního zemědělství, celkově však nacistickou zemědělskou politiku v protektorátu interpretoval jako „*one of the outstanding examples of german technical assistance and honest effort to achieve better organization and permanent improvements*“ tedy „*jeden z pozoruhodných příkladů německé podpory a ryzího úsilí dosáhnout lepší organizace a trvalého pokroku*“. Toto tvrzení podpořil informacemi o říšském dovozu do protektorátu ve formě potravin, hnojiv, uznaných osiv, plemenných koní, býků, ovcí, vepřů i koz a traktorů.¹⁹

Ačkoliv K. Brandt neuvádí zdroj těchto informací, jeho tvrzení o nacistickém „zvelebovacím“ úsilí v protektorátním zemědělství podporují i dílčí práce domácích zemědělských historiků, jmenovitě L. Loudila a J. Kolečky. L. Loudil se zevrubně zabýval vývojem živočišné výroby v českých zemích v období let 1900–1945. Z jeho výkladu jasně vyplývá, že v letech nacistické okupace dochází ke změnám, které dlouhodobě modifikovaly charakter chovaného stáda (změny chovných plemen vepřů a koní).²⁰ Tyto změny nehodnotí negativně. J. Kolečka, který podrobně pojednal o ochraně rostlinné výroby v letech 1900–1945, nejenže nevnímal ostrou hranici mezi opatřeními v letech předmnichovské republiky a

Europe 1919-1975, (ed.) M. C. Kaser – E. A. Radice, vol. II, Interwar Policy, the War and Reconstruction, Oxford 1986, s. 452-492.

¹⁷ V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 1. díl období 1918 – 1945, Brno 2004, s. 482-484.

¹⁸ K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 365.

¹⁹ L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v letech 1900 – 1945, Prameny a studie Zemědělského muzea, sv. 25, Praha 1982. Podobné údaje na konci okupace přední úředník protektorátního MZ S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944; S. Wiarda, S. Dobrá dojnice. Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 64, Praha 1944.

¹⁹ K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 377.

²⁰ L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v letech 1900- 1945, Prameny a studie Zemědělského muzea, sv. 25, Praha 1982. Podobné údaje na konci okupace přední úředník protektorátního MZ S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944; S. Wiarda, S. Dobrá dojnice. Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 64, Praha 1944.

obdobím nacistické okupace, nýbrž chápal období nacistické okupace za jisté završení, či korunovací ochranných iniciativ v zemědělské výrobě. Kvalitativní změnu spatřoval nejen v rozšiřování systému ochrany na větší množství nákaz či škůdců, především však v zavedení opatření preventivních (moření osiva).²¹

Při hodnocení výsledků protektorátní zemědělské výroby v kontextu nacistického úsilí o exploataci Protektorátu Čechy a Morava se práce domácích historiků v podstatě omezily na sumární bilanci obchodního styku mezi protektorátem a Říší v letech 1939–1945. Údaje o dovezeném a vyvezeném množství produktů vyživovacího hospodářství nebyly konfrontovány s údaji z dalších okupovaných území, čímž ztratily takto prezentované informace na plastičnosti. Nepostiženy zůstaly změny ve struktuře dovozu a vývozu v jednotlivých letech a zcela bez komentáře zůstal na první pohled zajímavý údaj o výrazné pasivitě obchodní bilance protektorátu s Říší v zemědělském obchodě v roce 1941 (**368,2 mil K**). Ze zahraničních autorů podali zevrubnější informaci ohledně exploatace protektorátního zemědělství K. Brandt v již zmiňované práci z 50. let a D. Eichholtz v 80. letech.²² Z údajů prezentovaných Brandtem vysvítá, že Protektorát Čechy a Morava patřil v prvních třech letech mezi země s výrazným importem potravin z Německa a teprve v letech 1943 a 1944 se projevilo exploatační úsilí. Importy tuků do protektorátu se nezastavily až do konce války a protektorát v tomto směru představoval mezi ostatními okupovanými teritorii naprostou výjimku. Při přepočtu dodávek masa (včetně živých zvířat), tuku a obilnin na „obilní ekvivalent“ („grain equivalent“) – byla obchodní bilance v oblasti zemědělských produktů mezi protektorátem a Říší v prvních třech letech pasivní a stejně tak i v celkovém součtu pěti válečných let. Zjevně nejvýznamnější vývozní položkou byl v celém období okupace cukr.

Navzdory jistému oživení badatelského zájmu domácích historiků o protektorátní zemědělství, ke kterému došlo koncem minulého století a o němž svědčí sborník prací z vědecké konference v Uherském Hradišti v roce 1996,²³ je nutné konstatovat, že v naznačeném směru již nedošlo k zásadnímu posunu v bádání. Konference akcentovala tradiční témata pozemkové a osídlovací politiky (G. Novotný, J. Rychlík). Nové náhledy na problematiku přinesly studie Lubomíra Slezáka o představách československé exilové vlády v Londýně o poválečném uspořádání zemědělství, Vlastislava Laciny k programu agrárníků středoevropských zemí v londýnské emigraci za druhé světové války a již zmiňovaná studie Jiřího Novotného a Jiřího Šouši. Za největší přínos konference osobně považuji uvědomění si

²¹ Z Kolečka, Vývoj ochrany rostlin 1900 – 1945, in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983.

²² D. Eichholtz, Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korruption in Deutschland während des zweiten Weltkrieges, In: Studia historiae oeconomicae, vol. XVII (1982), Poznaň 1983, s. 153-171.

²³ České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, Studie Slovákého muzea, Uherské Hradiště 1/ 1996.

evropského rozměru a nutnosti komparovat protektorátní zemědělství v letech nacistické okupace v širším kontextu velkoprostorového hospodářství. Není totiž pochyb o tom, že v letech nacistické okupace procházelo hospodářství okupovaných zemí na jedné straně obdobnou transformací a řešilo i velmi podobné problémy, zároveň však v každém z těchto území nabývala nacistická politika specifické rysy. Nejnověji byla tato problematika zpracována v kolektivní publikaci pod redakcí Richarda Overyho „*Die Neuordnung Europas*“²⁴, ze starších prací považují za velice zdařilou typologii polského historika W. Długoborského ohledně diverzifikovaného přístupu nacistů k jednotlivým okupovaným regionům.²⁵ Na nutnost tohoto širšího srovnání upozornila na zmiňované konferenci v Uherském Hradišti J. Burešová (paralely v postavení zemědělské výroby a zemědělců)²⁶ a V. Průcha (včlenění českého zemědělství do velkoprostorového hospodářství).²⁷ Některých specifických aspektů zemědělského vývoje se v době nejnovější dotkla rovněž D. Musilová ve svých příspěvcích k problematice zásobování a výživy a řešení bytové otázky (bytová výstavba pro zemědělské dělnictvo).²⁸

Metodologie a prameny. Metody i struktura práce přímo vyplývají ze zvoleného zorného úhlu pohledu na protektorátní zemědělství, tj. z pohledu nacistických potřeb a zájmů. Téma je zpracováno jako „logistický problém“ a klade si elementární otázky:

- 1) jaké hospodářské cíle sledují nacisté v protektorátním zemědělství;
- 2) jakými prostředky k naplnění těchto cílů směřují;
- 3) zda těchto cílů dosáhnou nebo nikoliv;
- 4) jaký impakt měla přijatá opatření na zemědělství coby výrobní sektor.

Tento přístup determinoval i pramennou základnu. Z archivních pramenů se tato práce opírá především o fondy německých okupačních orgánů působících na území protektorátu – *Úřadu říšského protektora a Německého státního ministerstva* uložené v několika samostatných fondech v Národním archivu v Praze. V těchto fondech jsou soustředěny spisy samostatné skupiny „*Ernährung und Landwirtschaft*“, která v oblasti svého působení stála na vrcholu okupační správy. Dochované materiály umožnily její organizační a částečně i personální rekonstrukci, na základě korespondence s orgány říšskými a autonomními bylo možné blíže osvětlit vztahy mezi jednotlivými články zemědělské správy. V neposlední řadě

²⁴ R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink Ten Cate, *Die Neuordnung Europas, NS- Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997.

²⁵ W. Długoborski, Economic policy of the Third Reich in occupied and dependent countries 1938-1945. An attempt at a typology, In: *Studia Historiae oeconomicae* XV/ 1980, s. 179-212.

²⁶ J. Burešová, Zemědělství v zemích ovládaných za 2. světové války Německem, in: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*, Studie Slovákckého muzea, Uherské Hradiště 1/ 1996, s. 135-140.

²⁷ V. Průcha, Včlenění českého zemědělství do systému řízeného hospodářství nacistického Německa, s. 29-34.

²⁸ D. Musilová, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939 – 1945), In: *Slezský sborník*, č. 3-4/ 89 (1991), s. 255-265.

nabídky tyto materiály svědectví o konkrétních nacistických opatřeních v oblasti zemědělské výroby a zemědělského trhu.²⁹ Ze strany orgánů autonomní protektorátní správy byly významněji využity materiály z fondů *Ministerstva zemědělství (Presidium 1918–1945; V. Sekretariá protektorátních ministrů zemědělství 1938–1945; IV. Tisková dokumentace 1939–1951)* a *Svazu zemědělství a lesnictví*, které jsou rovněž uloženy v Národním archivu v Praze.³⁰ Zvláštní okruh využitých archivních materiálů představují spisy *Krajského soudu obchodního v Praze* uložené ve Státním oblastním archivu v Praze, na jejichž základě byl mapován vývoj několika obchodních společností těžících z privilegovaného postavení v rámci protektorátního systému řízeného hospodářství za účelem osvětlení procesu instrumentalizace tohoto systému nacistickým zájmům.

Vzhledem k tomu, že drtivá většina opatření zemědělské politiky v rámci systému řízeného hospodářství nabyla charakteru plošných vyhlášek a nařízení, byly pro účely této práce excerpovány všechny základní právní řady vycházející v Protektorátu, tzn. *Věstník říšského protektora* (Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren), *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava* a *Úřední list Protektorátu Čechy a Morava*. Pouze na úrovni Sbírků zákonů a nařízení tvořila nařízení cílená do oblasti zemědělství více než 50 % v každém z okupačních let, což pouze potvrzuje význam direktivního řízení v zemědělství coby oboru roztržitého mezi obrovské množství malovýrobců a družstev.

V neposlední řadě sehrály konstruktivní úlohu materiály statistické povahy. Pro protektorátní období je zásadní produkce Ústředního statistického úřadu, který publikoval výsledky svého šetření ve *Statistickém zpravodaji* a ve *Statistické ročence* (Statistisches Jahrbuch).³¹ Zemědělský ústav účetnicko-spravovědný, který prováděl statistické šetření v oblasti zemědělství v období předmnichovské republiky, byl v období okupace značně omezen. Jeho čtvrtletně vycházející „*Zprávy zemědělského ústavu účetnicko-spravovědného*“ byly již na počátku okupace zastaveny a ústav prováděl pouze dílčí šetření (průzkum cen).³²

²⁹ Ke zdokumentování výstavby německé okupační správy a vzájemných vztahů mezi okupačními orgány v protektorátě a jejich říšskými protějšky bylo využito i materiálů berlínského Bundesarchivu, konkrétně fondy *Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft* a *Reichsnährstand*.

³⁰ Z dochovaných fondů institucí řízeného hospodářství byl významněji využit fond *Výsadní obilní společnost*, dále výběr dvou z dosud neinventarizovaných spisů tzv. českomoravských trhových svazů- *Českomoravský trhový svaz pro mléko, tuky a vejce* a *Českomoravský svaz pro hospodaření obilím*. Co se týče spisů *Českomoravské úřadovny pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího*, které náleželo řízení protektorátního dovozu a vývozu, podobně jako v případě českomoravských trhových svazů se dochovalo pouze torzo materiálů a platí, že základním zdrojem pro účely této práce se staly spisy centrálního okupačního orgánu.

³¹ Poslední Statistická ročenka vyšla v roce 1944. Doplnující charakter mají materiály archivních fondů Statistického úřadu (fond *Státní statistický úřad v Národním archivu v Praze*) a jeho berlínského protějšku Statistisches Reichsamt (*Statistisches Reichsamt v Bundesarchivu v Berlíně*).

³² Srv. fond Zemědělský ústav účetnicko-spravovědný (1919–1951) v Národním archivu v Praze. Doplnující charakter mají materiály archivních fondů Statistického úřadu (*Státní statistický úřad v Národním archivu v Praze*) a jeho berlínského protějšku Statistisches Reichsamt (*Statistisches Reichsamt v Bundesarchivu v Berlíně*).

Největší metodologické úskalí předkládané práce spočívá ve využití a interpretaci četných statistických ukazatelů vztahujících se k protektorátu. Výpovědní hodnota statistických pramenů z období okupace je značně problematická – na nepřesnost uváděných údajů upozornil F. Stočes a opakovaně V. Průcha a J. Pátek.³³ V letech okupace docházelo k záměrnému zatajování produkce a hlášení neúplných údajů a oficiální statistiky tak nezachytily tu část produkce, která se „ztrácela“ na černém trhu. Vedle nepřesných či spíše klamných hlášení představuje další úskalí i omezená možnost srovnání údajů z let předmnichovské republiky vzhledem k nekompatibilitě území. Neúplnost dat k počátku okupace byla sice částečně kompenzována dodatečnými kvalifikovanými přepočty Ústředního statistického úřadu na plochu pozdějšího protektorátu, avšak je zjevné, že s těmito údaji je nutno pracovat velmi obezřetně. Není zcela zřejmé, jakým způsobem byl tento kvalifikovaný přepočet proveden a neexistuje možnost ověření. Další problém spočívá v nekompatibilitě shromažďovaných dat v souvislosti s přechodem na sčítání podle říšského vzoru, které se v zemědělství uplatnilo u většiny sledovaných kategorií v roce 1942 a 1943. V zemědělské výrobě navíc přistupuje další komplikace při zohledňování reprodukčního, biologického cyklu, který vylučuje srovnávání dat v různých fázích hospodářského roku (sčítání hospodářského zvířectva v období druhé republiky proběhlo k 1. lednu 1939 a za nacistické okupace probíhalo v noci ze 3. na 4. prosince).

V dosud publikovaných pracích byly z hlediska využití statistických údajů zvoleny v zásadě dva přístupy. V případě prvním se autoři uchýlili k interpretaci dat před a po skončení nacistické okupace (J. Pátek, J. Šprysl), což však, jak již bylo naznačeno, umožňuje analyzovat konečné důsledky okupace pro české zemědělství, nikoliv však výsledky nacistické hospodářské politiky. Předkládaná práce proto vychází z druhého přístupu, který je standardní i pro existující zahraniční analýzy, kdy jsou komparovány údaje z let 1939 – 1944 (hospodářský rok 1943/44 jako poslední kompletní hospodářský rok). Zároveň jsou z širokého spektra vybírány ty kategorie údajů, u kterých lze předpokládat větší relevanci (např. plochy osevu, sčítání zvířat). Tato data jsou kriticky hodnocena v kontextu opatření nacistické politiky (porážková politika, kontingentace výroby, restrikce chovu, prémiový systém) a dalších faktorů (počasí), které se do výsledných údajů pravděpodobně projeví. Vzhledem k tomu, že část produkce zůstávala v těchto údajích (černý trh) nezachycena a autoři se shodují na tom, že i sám Ústřední statistický úřad měl zájem na publikování co nejnižších čísel, lze pracovat s oficiálními statistickými údaji jako údajem o „minimální“ výrobě.

³³ J. Pátek, *České zemědělství v období imperialismu*, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975; J. Pátek, *Zemědělství za okupace*, In: *Dějepis a zeměpis ve škole*, roč. VII, 1964- 1965, s. 180-183; F. Stočes, *Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR*, Praha 1958.

Co se týče obchodu mezi protektorátem a Říší, Statistický úřad vyhodnotil skrze hlášení českomoravských trhových svazů zcela unikátní materiál, a tím jsou údaje o dovozu a vývozu produktů vyživovacího hospodářství mezi protektorátem a Říší. Tato bilance obsahuje u jednotlivých položek jak údaje v měně, tak i údaje množství, což umožňuje zcela bezproblémové srovnání mezi jednotlivými roky. Unikátnost tohoto materiálu tkví v tom, že podobné údaje pro jiné hospodářské obory (suroviny, průmysl) nejsou v této koncentrované podobě pro období po zrušení celní hranice mezi protektorátem a Říší k dispozici. Jedinou slabinou těchto údajů je, že nezahrnují množství potravin, které byly zadrženy na území protektorátu pro potřeby wehrmachtu, avšak zde lze komplementárně využít sumáře o exploataci okupovaných území, které otiskl Karl Brandt a Dietrich Eichholtz.³⁴

Struktura práce (konceptualizace). První kapitola práce stručně charakterizuje české zemědělství v předvečer nacistické okupace a definuje cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu v širším kontextu okupační hospodářské politiky a politiky germanizační. Za hlavní náplň zkoumání je označena tzv. autarkně-exploatační větev nacistické zemědělské politiky v protektorátu, jinými slovy linie politiky, která reflektovala zemědělství jako výrobní sektor a z hlediska okupačních cílů se soustředila na snahu o dosažení soběstačnosti tohoto území v zásobování potravinami a na potenciální exploataci ve prospěch Třetí Říše.

Dvě samostatné kapitoly jsou věnovány formování nacistické správy na úseku zemědělství a jejímu fungování. Výklad první z nich se soustředí na organizační špičku nacistického aparátu v protektorátu a klade si základní otázky: které orgány koncentrovaly rozhodovací pravomoc v rámci zemědělské politiky v protektorátu, jaký vztah či vazby měly tyto orgány k orgánům říšským (Říšské ministerstvo výživy a zemědělství) a k orgánům autonomním a kdo, ve smyslu personálním, tyto orgány vedl. Konkrétně je tato část zaměřena na vytvoření okupační kontroly na úseku zemědělství nad protektorátní autonomní správou (dvojkolejný systém veřejné správy), změny v řízení zemědělských záležitostí v důsledku Heydrichovy reformy veřejné správy v letech 1942 – 1943 a organizační změny v souvislosti s vyhlášením tzv. Totální války.

Třetí kapitola blíže osvětluje fungování systému řízeného hospodářství v zemědělství. Vzhledem k tomu, že byl tento systém budován v rámci protektorátní autonomie a na úseku zemědělství podléhal v nejvyšší instanci protektorátnímu ministerstvu zemědělství, kladu si základní otázku, jakou roli sehrály německé orgány při jeho výstavbě, do jaké míry navazoval tento systém na existující správní struktury a zda byl inspirován říšskoněmeckým vzorem

³⁴ Jediná komplikace spočívá v tom, že zatímco obchod mezi protektorátem a říší je veden na úrovni kalendářních let, požadavky na exploataci jednotlivých území byly vždy stanoveny v rámci let hospodářských. K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 294.

(přechodné struktury, aplikace říšskoněmeckého vzoru). Nejvýznamněji je ve výkladu zohledněna otázka instrumentalizace tohoto systému německým zájmům, jinými slovy jeho germanizace.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na samotnou hospodářskou politiku v zemědělství. Její gros spočívá v analýze opatření sledujících optimalizaci produkční funkce protektorátního zemědělství a jejich bezprostřední dopad na zemědělskou výrobu. Ve středu zájmu stojí systém tzv. povinných a smluvních dodávek (povinné osevy, kontingentace živočišné výroby), které se staly hlavním nástrojem ovlivňujícím strukturu zemědělské výroby. Dále jsou ve výkladu blíže specifikována opatření v oblasti pracovních sil, opatření cenové politiky (prémiový systém) a široké spektrum opatření intenzifikačních – mechanizace, chemizace a technické zlepšování půdy, šlechtitelství a plemenářství, zásobování krmiv a „ochrana“ rostlinné a živočišné výroby.

Poslední část práce se soustředí na výsledky nacistické zemědělské politiky v protektorátu. Na prvním místě bilancuje změny v zemědělské produkci, její struktuře a produktivitě, a zamýšlí se nad efektivitou a potenciálními limitujícími faktory nacistických opatření v rámci autarkně-exploatačního úsilí v tomto okupovaném regionu. Na základě dostupných údajů nabízí tato část analýzu obchodu mezi protektorátem, Německou říší a třetími zeměmi a směřuje k zodpovězení základních otázek ohledně úspěšnosti nacistické zemědělské politiky v protektorátu (míra soběstačnosti, otázka protektorátního příspěvku k zásobování Velkoněmecké říše).

Kapitola I.

Východiska a cíle nacistické zemědělské politiky v Protektorátě Čechy a Morava

I.1. České zemědělství a východiska nacistické zemědělské politiky

České země náležely v meziválečném období, a to navzdory svému průmyslově-agrárnímu charakteru, mezi regiony s rozvinutým zemědělstvím. Vzhledem k vysokému podílu zemědělské půdy, kvalitě půdy i klimatickým podmínkám měla zemědělská výroba v prostředí českých zemí dlouhou tradici – proces specializace výrobních oblastí kulminoval již na přelomu 19. a 20. století.³⁵ Svou intenzitou a produktivitou se české zemědělství blížilo západoevropským zemím, byť, jak v kontextu vyvracení „mýtů“ a hledání „reality“ hospodářské vyspělosti meziválečného Československa podrobně doložil Jaroslav Pátek, některé aspekty racionalizačního a intenzifikačního procesu (především mechanizace) se v praxi uplatňovaly velmi zvolna a s jistým zpožděním.³⁶ Hlavní příčina byla přikládána struktuře zemědělských závodů – zemědělskou výrobu v českých zemích charakterizovala v celém meziválečném období převaha malých a středních závodů do 20 ha. Tuto strukturu zásadně nezměnila ani rozsáhlá pozemková reforma, která byla prosazena bezprostředně po vzniku samostatného československého státu a kterou charakterizoval drobný a střední příděl a s ním spojený nárůst počtu závodů ve velikostních skupinách do 20ha.³⁷ Převážně malovýrobní struktura zemědělských závodů v českých zemích korespondovala s významem, který si v tomto prostředí tradičně udržovalo rozvinuté družstevnictví.³⁸

³⁵ Dvacet let československého zemědělství 1918-1938, 69-70.

³⁶ Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, E. Kubů – J. Pátek (ed.), Praha 2000, s. 60-79. Konkrétní příklady pro Československo pro rok 1938 uvedl V. Průcha. V Československu připadalo 18 kg hnojiv ročně na jeden hektar, v Německu to bylo 111 kg/ha a v Maďarsku 3 kg/ha. Z hlediska technického zázemí: 1 traktor v Evropě připadal na 614 ha, přičemž v německu to bylo na 324ha, v Rakousku na 986 ha, v Československu na 976ha, v Polsku na 12371 ha a v Maďarsku na 803ha. V případě hektarových výnosů jasně vedlo Německo před Československem, v doživnosti krav bylo Československo za Německem a Rakouskem. V. Průcha, Pozice československého hospodářství v meziválečném období ve srovnání se státy střední Evropy, In: Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav, Praha 2000, s. 156; V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl 1918–1945, Brno 2004, s. 300.

³⁷ Problematice československé pozemkové reformy byla ze strany odborné veřejnosti věnována již nemalá pozornost. Vedle dobových prací (především Voženilkovy „Předěžné výsledky pozemkové reformy“ či „Dvacet let československého zemědělství“ z roku 1938) je této problematice věnován především sborník Československá pozemková reforma 1919-1935 a její mezinárodní souvislosti, B. Rašticová (ed.), Uherské Hradiště 1994; a dále práce: V. Lacina, Boj o uzákonění reformy v letech 1918-1919, In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 5/1978, s. 123-144; M. Otáhal, Zápas o pozemkovou reformu v Československu, Praha 1963; F. Stočes, Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR, Praha 1958; J. Rychlík, Pozemková reforma v Československu 1919-1938, In: Vědecké práce Zemědělského muzea 1987/1988, s. 127-148; týž, Pozemková reforma z let 1919–1935 a změny v pozemkové držbě za 2. světové války, In: Československý časopis historický 2/ 1989. Nejnověji D. Jančík, Pozemková reforma, In: Nacionalismus zvaný hospodářský Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859– 1945, v tisku.

³⁸ L. Němcová a kol. Vybrané kapitoly z českého družstevnictví, Praha 2001.

Pro posouzení výchozí struktury zemědělské výroby v českých zemích v předvečer druhé světové války je podstatné, že desetiletí před nacistickou okupací bylo poznamenáno velice dlouhou a hlubokou hospodářskou krizí a tudíž jej nelze považovat za období „standardního“ či stabilního hospodářského vývoje. Agrární krize, která byla doprovázena na prvním místě poklesem cen a drastickým snížením rentability zemědělské výroby, zasáhla prakticky všechna zemědělská odvětví.³⁹ Rostlinná výroba v českých zemích byla vzhledem k užšímu napojení na světový trh zasažena intenzivněji než výroba živočišná a následkem došlo k decimaci exportu některých významných potravinářských odvětví (cukrovarnictví, pivovarnictví), což se samozřejmě bezprostředně odrazilo i ve struktuře zemědělské výroby. České zemědělství se z krize zotavovalo velmi pomalu, krize byla následována dlouhou depresí. Ve výrobní struktuře došlo v letech agrární krize k podstatným změnám – jestliže dvacátá léta československého zemědělství probíhala ve znamení specializace zemědělské výroby (cukrovka, chmel), potom třicátá léta se vyznačovala spíše trendy autarkními.

Vedle proměny struktury zemědělské výroby přineslo období agrární krize ještě jednu výraznou změnu, a tou byl charakter státní zemědělské politiky. Období 30. let v Československu bylo všeobecně obdobím významného nárustu státního intervencionismu v hospodářství, přičemž největší množství zásahů se týkalo právě zemědělství. Některá z regulačních opatření či nástrojů zůstávala v platnosti i v následujících letech a charakterizovala zemědělskou politiku i v době vzniku protektorátu (obilní monopol, Ústřední lnářský svaz). Rostoucí význam státního intervencionismu v zemědělství, který byl ze strany odborné veřejnosti již bohatě zdokumentován, je spojován s charakterem a hloubkou agrární krize v Československu, rozstříštěnou strukturu zemědělských závodů (metody řízení), především však s ochránářskými zájmy agrárníků a jejich dominantním vlivem na státní politiku.⁴⁰

V oborové struktuře dominovalo v předvečer nacistické okupace v rostlinné výrobě českých zemí obilnářství, které zaujímal 57,66 % orné půdy.⁴¹ Pozici nejrozšířenější obilniny si udržovalo žito, následované pšenicí, ovšem a ječmenem, přičemž je podstatné, že vývoj v posledních dvou desetiletích před nacistickou okupací charakterizoval stálý vzestup podílu pšenice (především ve 30. letech). V roce 1938 zaujímal žito 20 % celkové osevní plochy českých zemí, pšenice necelých 13 %, ječmen necelých 10 % a oves necelých 15 %.

³⁹ K průběhu a výsledkům agrární krize pro jednotlivá zemědělská odvětví viz V. Lacina, *Krize československého zemědělství 1928-1934*, Praha 1974, s. 101-128, 129-175.

⁴⁰ Ke státnímu intervencionismu v zemědělství v letech hospodářské krize 30. let blíže L. Slezák, *Protikrizová opatření v zemědělství českých zemí ve třicátých letech*, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 13/ 1993, s. 273-299; V. Klimecký, *Řízené hospodářství v Československu do roku 1939*, IV. část, *Vědecká sdělení VŠE*, č. 12, Praha 1968, s. 115-131; M. Sekanina, *Kdy nám bylo nejhůře? hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska*, Praha 2004, s. 72-78.

⁴¹ *Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941*, s. 155.

Okopaniny byly osázeny v roce 1938 na 19,5 % orné půdy, přičemž samotné brambory na 14,5 % plochy. Na pícniny připadalo zhruba o 90 000 ha více než na brambory (15,5 %). Zemědělskou výrobu v českých zemích dlouhodobě charakterizovalo pěstování náročných kulturních či speciálních plodin (cukrovka, chmel), které měly úzkou vazbu na navazující zemědělský průmysl a následně zaujímaly významnou pozici v československém exportu. Hospodářská krize 30. let si sice vynutila jistý ústup od této specializace, avšak obě plodiny si ve struktuře zemědělské výroby nadále zachovaly nezanedbatelný význam.⁴² Cukrovka byla pěstována v nejméně oblíbených oblastech a zaujímala v roce 1938 plochu 134 000 ha (3,48 % orné půdy), chmelnice tvořily plochu 11 500 ha (0,3 % orné půdy), což odpovídalo přibližně ploše osázené zeleninou.

Relativně menší význam si v rámci zemědělské výroby udržovala živočišná výroba, která se dlouhodobě orientovala na výrobu pro domácí trh a částečně závisela na vstupech zvenčí. I zde však platí, že do vývoje výrazně zasáhla hospodářská krize 30. let, která znamenala pro domácí živočišnou výrobu významný impuls a byla spojena s relativním nárůstem jejího významu v kontextu celkové zemědělské výroby českých zemí. V rámci živočišné výroby si početně zachovával dominanci hovězí skot (1937 – 3,3 mil. ks) a s ním spjatý důraz na mléčnou produkci. Počet hovězího skotu byl téměř o třetinu vyšší než počet chovaných vepřů (1937 – 2,4 mil. ks). Tradičně velký význam si v prostředí českých zemí udržoval chov koz (1937 – 0,9 mil. ks), koní (1937 – 0,4 mil. ks) a nelze nezmínit chov drůbeže, který výrazně narostl v letech hospodářské krize.⁴³ Dlouhodobě limitující z hlediska rozvoje živočišné výroby v českých zemích byla nedostatečná a málo vyrovnaná krmivová základna.⁴⁴

Nacistická okupace Československa na podzim roku 1938 a na jaře následujícího roku byla hlubokým zásahem do hospodářského vývoje českých zemí a radikálně změnila rámec, který dlouhodobě determinoval charakter a rozvoj všech národohospodářských odvětví, včetně zemědělství. Ještě před zotavením z hluboké hospodářské krize došlo k rozpadu dosud jednotné, funkční ekonomiky, čímž bylo hospodářství českých zemí opětovně ochromeno. V důsledku připojení pohraničních oblastí k Říši došlo k nezanedbatelným změnám ve výrobní struktuře. Vzhledem k převážně hornatému charakteru pohraničních oblastí se zlepšila „bilance“ orné půdy na území pozdějšího protektorátu – zatímco Říši bylo odstoupeno 37 %

⁴² Velice výstižně zachytil odlišné důsledky agrární krize pro řepářství a na chmelařství Vlastislav Lacina. Zatímco řepářství se z krize již plně nevzpamatovalo, v případě chmelařství došlo k postupné obnově výroby. Důvodem byla především „jedinečnost“ domácího chmele a piva. V. Lacina, *Krize československého zemědělství 1928-1934*, Praha 1974, s. 101-128.

⁴³ V. Lacina, *Krize československého zemědělství 1928-1934*, Praha 1974, s. 129-175; *Dvacet let československého zemědělství*, Praha 1938, s. 109-110.

⁴⁴ L. Loudil, *Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období mmonopolního kapitalismu (1900-1945)*, In: *Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25*, Praha 1983, s. 101, 111.

celkové plochy Čech a Moravy, v případě orné půdy se jednalo pouze o 33 %, přičemž ve vnitrozemí zůstávala i půda vyšší bonity. Opačně vyznívala bilance v případě lesní plochy (ztráta 42,4 %), vinic (ztráta 66,7 %) a luk (ztráta 45 %). Na území protektorátu se relativně zvýšil podíl osevních ploch pšenice, ječmene a okopanin. Nejmarkantnější změna nastala u cukrovky, kde 86 % původní osevní plochy bylo situováno ve vnitrozemí. V pohraničních oblastech zůstal v porovnání s celkovou plochou relativně větší podíl žita, ovesa a kukuřice, avšak celkový podíl obilovin se snížil. Nejvýrazněji vyznívala ve prospěch pohraničí bilance osevních ploch chmele (64 % původní plochy) a zeleniny.⁴⁵ Proměnu struktury rostlinné výroby ve vnitrozemí a v pohraničí podle osevů v roce 1938 zachycují přílohy č. 1 – 2.

I.2. Cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu

Je všeobecně známo, že zemědělství jako výrobní sektor s rozsáhlými přesahy do dalších národohospodářských odvětví a s úzkou vazbou na výživu obyvatelstva, sehrávalo v nacistické politice významnou úlohu. To platí jak pro domácí německou politiku, tak i pro politiku této velmoci ve vztahu k okupovaným územím. Jak výstižně uvedl Dietrich Eichholtz, německé úsilí o kontrolu a vytěžení zemědělských zdrojů Evropy ve prospěch Třetí říše bylo nejen válečným cílem, ale současně válečným prostředkem či podmínkou, aby Německo s vlastním omezeným potenciálem bylo schopno vést válku.⁴⁶ Přístup k jednotlivým okupovaným územím se výrazně lišil a stupeň exploatace závisel na celé řadě již zmíněných faktorů. Zatímco okupaci některých území doprovázela agresivní a ničivá exploatace všech zdrojů včetně zemědělských s minimálním ohledem na následky pro dané území („*simple seizure of resources and assets*“), v jiných případech byla charakteristická „*exploitation of productive resources, exploitation on the spot*“. Ta kalkulovala s dlouhodobou, nebo přinejmenším střednědobou udržitelností vývoje a produkceschopnosti hospodářství okupovaného území.⁴⁷ Výsledky zemědělské politiky v Německu ve 30. letech byly interpretovány jednoznačně pozitivně a vedly k přesvědčení, že přenesení zásad a principů

⁴⁵ Změny ve struktuře výroby po státoprávních změnách na podzim 1938 blíže E. Mayer, Odhad zemědělské výroby v bývalém Česko- Slovensku (Nové Česko- Slovensko. Jeho hospodářská a sociální povaha, nynější situace, potřeby a vyhlídky), In: Obzor národohospodářský, 44/ 1939, s. 14- 33; V. Škoda, Strukturální změny v zemědělství, in: Zemědělská ročenka, Praha 1939. Podrobnou bilanci výroby v oblasti potravin a krmiv v územích odstoupených Německu nabídl ve své publikaci Institut für bäuerliche Rechts-und Wirtschaftsordnung v roce 1939. Publikovaná bilance vyšla pod záštitou Říšského ministerstva výživy a zemědělství. K. Kuchenbäcker – H. Groß, Die Ernährungswirtschaft der Sudetenländer Böhmen und Mähren-Schlesien unter besondere Berücksichtigung der deutschen Gebiete (Eine vorläufige Bilanz über Erzeugung und Verbrauch der wichtigsten Nahrungs- und Futtermittel), In: Schriftreihe der Studiengesellschaft für Nationalökonomie, Reihe B – Deutsche und Fremdvölkische Landwirtschaft, Bd. 3, 1939.

⁴⁶ D. Eichholtz, Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korumpierung in Deutschland während des zweiten Weltkrieges, In: Studia Historiae oeconomicae, vol. XVII/ 1982, s. 154.

⁴⁷ Tamtéž, dále srov. K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 6-8.

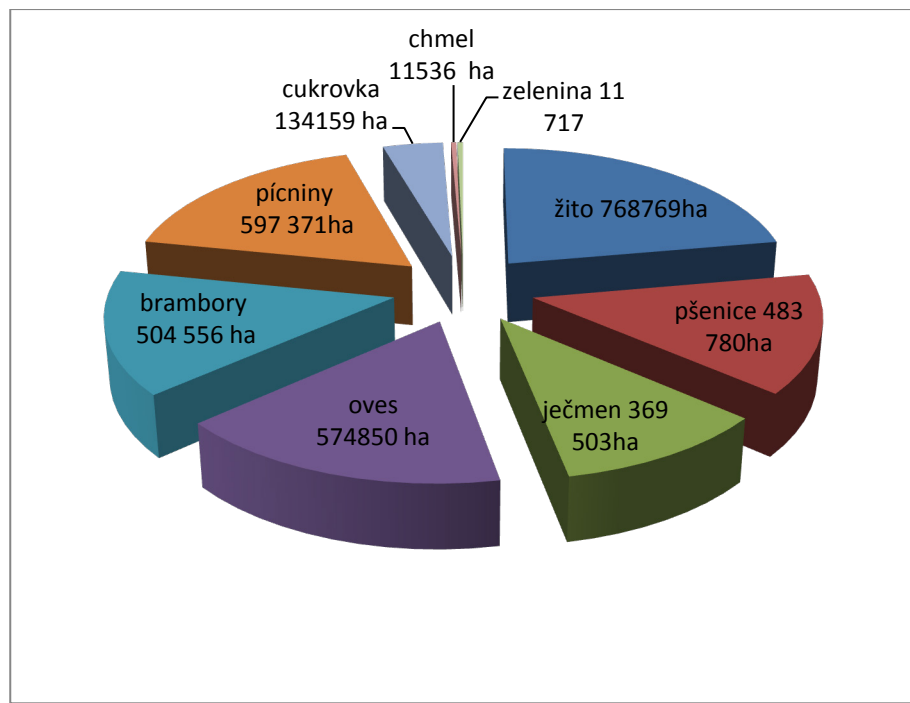
Příloha č. 1: Plochy osevu českých zemí , odtrženého pohraničí a území pozdějšího protektorátu (kvalifikovaný přepočít 1938)¹

Plochy osevu v roce 1938 plocha v ha/ index 1939=100	Čechy a Morava	přepočít na odstoupené pohraničí	přepočít na území protektorátu
orná půda celkem	3 845 169	1 253 692	2591477
	100,00	32,60	67,40
žito	768769	270815	497954
	100,00	35,23	64,77
pšenice	483 780	110 349	373 431
	100,00	22,81	77,19
ječmen	369503	111389	258119
	100,00	30,15	69,86
oves	574850	209141	365709
	100,00	36,38	63,62
okopaniny celkem (cukrovka, brambory, čekanka)	751107	214862	536245
	100,00	28,61	71,39
brambory (rané i pozdní)	504 556	156 600	347 956
	100,00	31,04	68,96
pícniny	597371	204607	392764
	100,00	34,25	65,75
cukrovka	134159	18007	116152
	100,00	13,42	86,58
chmel	11536	7398	4138
	100,00	64,13	35,87
zelenina	11 717	4 499	7 218
	100,00	38,40	61,60

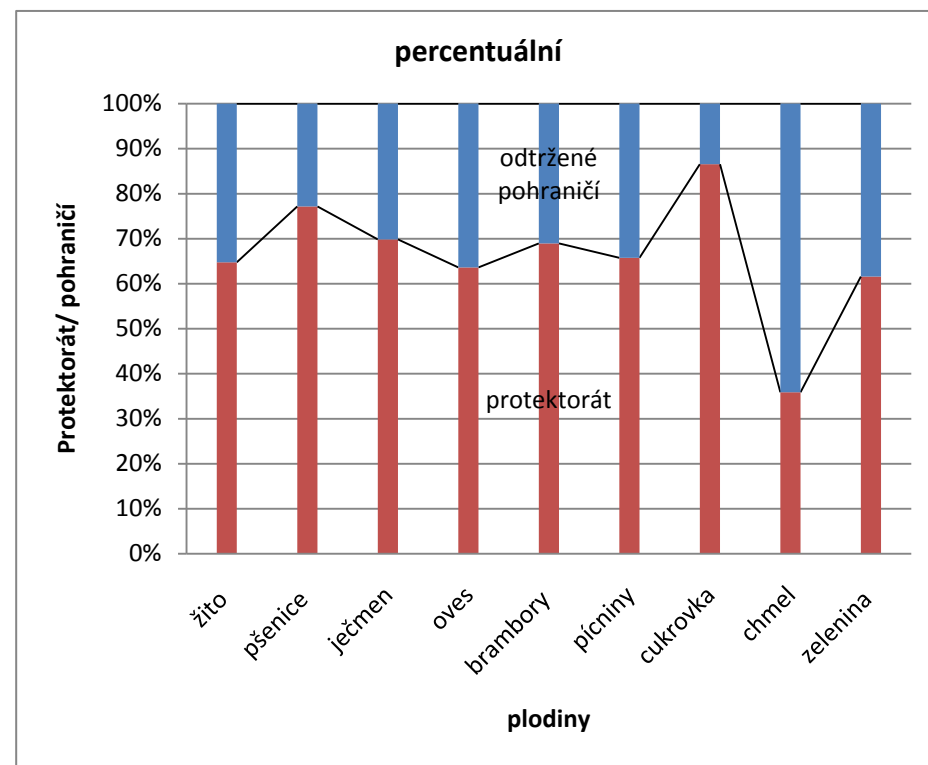
¹ Jedná se o kvalifikovaný přepočít osevních ploch v roce 1938 provedený Státním úřadem statistickým. Podrobné komentáře ohledně změny struktury osevu ve vnitrozemí a v odstoupeném pohraničí provedli v této době E. Mayer a V. Škoda. Zatímco celková ztráta plochy českých zemí byla vyčíslena na 37,1%, u zemědělské půdy se jednalo o 34,6%. Tabulka znázorňuje, k jaké ztrátě výroby u jednotlivých plodin by v roce 1939 došlo, kdyby byly osevy provedeny stejným způsobem jako v roce 1938. Grafické náhledy vygenerované z této tabulky viz. příloha č. 2 a 3. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941 E. Mayer, Odhad zemědělské výroby v bývalém Česko- Slovensku (Nové Česko- Slovensko. Jeho hospodářská a sociální povaha, nynější situace, potřeby a vyhlídky), Obzor národohospodářský 1939, s. 14-33; V. Škoda, Strukturální změny v zemědělství, in: Zemědělská ročenka, Praha 1939.

Příloha č. 2: Plochy osevu české země, odtržené pohraničí, protektorát 1938¹

struktura osevu v českých zemích v roce 1938

mnichovské dohody - dělba osevních ploch 1938

¹ Komentář viz příloha č. 1. sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941. E. Mayer, Odhad zemědělské výroby v bývalém Česko- Slovensku (Nové Česko- Slovensko. Jeho hospodářská a sociální povaha, nynější situace, potřeby a vyhlídky), Obzor národohospodářský 1939, s. 14-33; V. Škoda, Strukturální změny v země dělství, in: Zemědělská ročenka, Praha 1939.

aplikovaných v Říši do dalších území musí zákonitě zajistit maximalizaci a optimalizaci výrobní funkce evropského zemědělství jako celku.⁴⁸

Do popředí nacistické zemědělské politiky v protektorátě byl již na počátku okupace postaven požadavek dosažení soběstačnosti v zásobování potravinami (tzv. „Selbstversorgungspolitik“). Tento cíl byl propagandisticky vyjádřen v tzv. *bitvě o výživu* či v *bitvě o zrno*, která byla zjevnou paralelou k německé „Erzeugungsschlacht“ vyhlášené na podzim roku 1934 a operovala po vzoru Německa s pojmy – „národní čest“, „i ve válce uživíme národ“ a podobně.⁴⁹ Pro říšskoněmeckou agrární politiku ve 30. letech je podstatné, že dosahování autarkie v zásobování potravinami patřilo v kontextu trpkých zkušeností z let 1914–1918 k důležitým přípravám na válku. Německá historiografie naznačila, že přípravy německého zemědělství na válku se vzájemně nevyklučovaly s opatřeními na překonání hospodářské krize a fáze tzv. „Kriegsvorbereitungspolitik“ v oblasti zemědělství byla zahájena již dlouho před vyhlášením čtyřletého plánu v roce 1936, ba dokonce před vyhlášením tzv. výrobní bitvy o dva roky dříve.⁵⁰ Vlastním cílem nacistické zemědělské politiky v Německu v kontextu válečných příprav se stalo „*durch die frühzeitig einsetzende, in sich abgestimmte und systematische agrarische Umstellung auf Kriegsbedingungen schon im Frieden, der Zusammenbruch der Ernährungswirtschaft, wie er im Ersten Weltkrieg geschah, im einem erneuten Krieg zu vermeiden.*“⁵¹ V rámci velkoprostorového hospodářství byl prezentován cíl autarkie kontinentální Evropy v zásobování potravinami jako celku. Novopečený říšský ministr zemědělství a výživy Herbert Backe v roce 1943 ve svém díle „*Um Nahrungsfreiheit Europas*“ obšírně popsal možnosti evropské výživy „z vlastní

⁴⁸ V širším hospodářském konceptu popsal tuto myšlenku J. F. Freymond. : „*Since 1933 and even more so since 1936, the national socialist regime has introduced new methods in the economic life of Germany. Those methods have proved to be succesful. There is no reason why their application should not be extended to the entire European economy. In the same way, the economic structure of Germany has been reorganized. New relationships between the German authorities and the major business organizations have been established. Again, the models developed in Germany should be applied to the rest of Europe.*“ J. F. Freymond, Aspects of the Reich's Ministry of Economics Concept of an Economic Reorganization of Europe (1940), In: *Studia Historiae Oeconomicae* vol XVII/ 1979, s. 5-14. Číselně dokládá úspěšnost nacistické zemědělské politiky ve 30. letech J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971, s. 26.

⁴⁹ Protektorátní výrobní bitva byla vyhlášena státním prezidentem Háchou v rozhlasovém projevu ze dne 16. 7. 1939. J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971. K německé výrobní bitvě pod heslem „*mehr zu erzeugen und das Erzeugte sparsamer zu verwenden.*“ srov. K. C. Bollmann, *Agrarpolitik. Entwicklungen und Wandlungen und Zweitem Weltkrieg*, Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXI Politikwissenschaft, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1990, s. 283-287; W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945*, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 44-72.

⁵⁰ M. Kutz, *Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I-Erfahrung*, in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Jg. 32/ 1984, s. 143-148.

⁵¹ M. Kutz, *Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I-Erfahrung*, in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Jg. 32/ 1984, s. 143. Dobová argumentace srov. H. Backe, *Nationalsozialistische Agrar- und Ernährungspolitik*, In: *Die Deutsche Landwirtschaft. Deutsche Wiedergabe des Sonderhefts „Die Deutsche Landwirtschaft“ der italienischen Zeitschrift L' Italia agricola* (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 21-26.

hroudy“.⁵² Aniž je o tom v Backově pojednání jediná zmínka, není pochyb o tom, že optimalizace výkonu evropského zemědělství ve vztahu k německému byla vnímána jako „*Ergänzungswirtschaft*“, jako zajištění německé výrobní bitvy ze zahraničí bez ohledu na další evropské ekonomiky a její národy.⁵³

Propagace výrobní bitvy Protektorátu Čechy a Morava se stala ústředním motivem českých i německých politických projevů a každodenní součástí tisku. V roce 1943 vyšel i již zmiňovaný Backeho spis v českém překladu.⁵⁴ Do zodpovědnosti za průběh výrobní bitvy byli propagandisticky vtaženi nejen zemědělci, nýbrž nejširší veřejnost. Za jeden z hlavních předpokladů úspěchu bylo označeno spolupůsobení všech národohospodářských odvětví při vytváření podmínek pro vyživovací hospodářství, tedy jakýsi „národohospodářský servis“.⁵⁵

Nacistické cíle v protektorátním zemědělství se zdaleka neomezovaly na dosažení soběstačnosti ve smyslu zajištění výživy původního protektorátního obyvatelstva, nýbrž sledovaly i exploatační možnosti – vytěžení zemědělského potenciálu ve prospěch Třetí říše (tzv. autarkně-exploatační linie). Podobně jako v případě dalších okupovaných území bylo výhledově kalkulováno s příspěvkem protektorátu k zásobování potravinami obyvatelstva Třetí říše a odtrženého pohraničí. To mělo zlepšit napjatou zásobovací situaci Velkoněmecké říše v období připravovaného válečného konfliktu i během něj. Nejednalo se pouze o politiku dovozu a vývozu (exploatace vnější). Exploatace byla vtělena do požadavku soběstačnosti – deklarovaný vyživovací závazek se vztahoval nejen na protektorátní obyvatelstvo, nýbrž i na členy vojenských a policejních sborů a zaměstnanců okupačních institucí, které byly situovány uvnitř protektorátního území (exploatace vnitřní či skrytá).

Vysoká očekávání ohledně samozásobení protektorátu potravinami a možného příspěvku k zásobování říše byla odvozena z odborných expertíz, které byly vypracovány pro účely německých orgánů bezprostředně po začátku okupace.⁵⁶ Pominecháme-li stranou

⁵² H. Backe, *Bitva o výživu. O soběstačnost Evropy*, Praha 1943, s. 175-176.

⁵³ M. Kutz, *Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I-Erfahrung*, in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Jg. 32/ 1984, s. 153-154.

⁵⁴ H. Backe, *Bitva o výživu. O soběstačnost Evropy*, Praha 1943.

⁵⁵ „*Všechna odvětví národního hospodářství musí vytvořiti předpoklady pro hospodářské ozdravení zemědělství.*“ viz H. Backe, *Bitva o výživu. O soběstačnost Evropy*, Praha 1943, s. 165.

⁵⁶ J. Šprysl upozornil na podrobné analýzy badatelských středisek Reichsnährstandu ohledně charakteru zemědělství jednotlivých zemí sousedících s Německem a hodnocení stupně jejich „samozásobitelství“ a na publikační řadu tzv. *Berichte über Landwirtschaft*, ve které byla pro rok 1935 otištěna i Reichova studie o českém zemědělství. Navzdory nespornému zájmu Němců o české zemědělství se domnívám, že toto „mapování“ českého zemědělství Němci v předvečer druhé světové války nelze přeceňovat a nelze jej interpretovat jako cílenou přípravu na exploataci území a srovnávat jej s cíleným „mapováním“ průmyslového potenciálu a získáváním informací o dílčích průmyslových závodech v sudetoněmeckém území či na území pozdějšího protektorátu ze strany říšskoněmeckých koncentrů, které předznamenalo jejich přímou kapitálovou expanzi (*Dresdner Bank, Deutsche Bank*). E. Reich, *Die tschechoslowakische Landwirtschaft. Ihre Grundlagen und Ihre Organisation* *Berichte über Landwirtschaft*, In: *Berichte über Landwirtschaft. Zeitschrift für Agrarpolitik und Landwirtschaft, Sonderheft Nr. 108*, Berlin 1935; J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971s. 14. Ke shromažďování dat o průmyslových závodech v českomoravském prostoru srov.

analýzy celkového hospodářského potenciálu protektorátu, kde mělo samozřejmě i zemědělství své místo,⁵⁷ zevrubný rozbor českého zemědělství v kontextu „*Selbstversorgung*“ nabídla expertíza Říšského ministerstva výživy a zemědělství v červenci roku 1939, tzn. v období bezprostředně před zavedením tuhého systému řízeného hospodářství do zemědělství. Obsáhlá zpráva čítající více než čtyřicet stran byla výsledkem činnosti šestičlenného týmu německých odborníků berlínského ministerstva, kteří během svého květnového pobytu v Praze úzce spolupracovali s Úřadem říšského protektora a ministerstvem zemědělství.⁵⁸ Závěrečná zpráva jejich šetření nepřinesla pouze výčet stavu odvětví zemědělské výroby na základě oficiálních statistických sčítání, autoři ve snaze co nejlépe definovat možnosti vytěžení i slabiny českého zemědělství pracovali s nejrůznějšími odhady (např. odhady spotřeby), zástupnými ukazateli (indikátor „Normalernte“ za účelem eliminace zkreslených údajů z let hospodářské krize) a přepočty (převedení bramborové sklizně na obilnou sklizeň, vyjádření spotřeby v kaloriích) apod. Výsledkem šetření byla protektorátní vyživovací bilance přebytků („*Überschußbedarf*“) a nedostatků („*Zuschußbedarf*“). Výpovědní hodnota tohoto šetření nespočívá tolik v akurátnosti dat, nýbrž v ilustraci německých očekávání a představ o potřebných zásazích do protektorátní výroby. Bilance přímo ovlivnila nároky okupantů na české zemědělství a tím měla přímou vazbu na koncepci zemědělské politiky. Nejvýznamnější zjištění tohoto šetření – bilance přebytků a nedostatků (příloha č. 3) a komparace německé a protektorátní spotřeby (příloha č. 4) jsou zahrnuty v přílohách.

Protektorátní podmínky pro zabezpečení území potravinami byly ve srovnání s Německem interpretovány jako celkově příznivější. Podíl zemědělské plochy na celkové rozloze byl v protektorátu o necelých 5 % vyšší než v Německu (65,5 %: 60,7 %), v případě podílu orné půdy byl tento rozdíl výraznější, opět ve prospěch protektorátu (52,2 %: 40,8 %) a nelze opomíjet lepší bonitu protektorátní půdy. Rovněž podíl zemědělského obyvatelstva převyšoval podíl v Německu (34,8 %: 28,8 %). Z hlediska výživy území připadalo v protektorátu o 4ha zemědělské půdy na 100 obyvatel více než v Německu (46ha: 42ha na 100 obyvatel), ještě markantnější byl rozdíl v podílu orné půdy (37 ha: 28 ha na 100 obyvatel). Údaje o sklizni v kilogramech na hlavu vyznívaly u většiny hlavních plodin výrazně ve prospěch protektorátu, v některých případech až o 20 % (pšenice, ječmen), výjimku představovaly brambory, kde německá sklizeň na hlavu výrazně předčila protektorát.

H. Radant, Podíly německých koncernů na podnicích v Československu v letech 1938-1945, in: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 171-172; D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR (projekt RB/19/02), 37-74.

⁵⁷ BA Berlin, fond R 2/ 414, B. Adolf – Die Wirtschaftskraft Böhmens und Mährens, fol. 179-208.

⁵⁸ BA Berlin, fond R 3601 (RMEL), 3419 – Mikrofische, Die Lebensmittelversorgung des Reichsprotektorates Böhmen-Mähren und des Sudetenlandes (dat. 7. 6. 1939).

Příloha č. 3: Bilance protektorátních „přebytků” a „nedostatků” – zpráva expertního týmu Říšského ministerstva výživy a zemědělství (červenec 1939)¹

1000t	Protektorát Čechy a Morava		Historické země	
	Zuschußbedarf	Auschußbedarf	Zuschußbedarf	Auschußbedarf
žito				
pšenice			120	
ječmen (včetně sladu)		45		48
oves				30
obilí ostatní	125		220	
Celkem obilniny	125	45	340	78
Luštěniny	10		15	
Rýže	25		40	
Brambory				
Cukr		260		235
Zelenina	2		3	
Ovoce	25		40	
tropické ovoce	25		40	
Kakao	7		10	
Kava	7		10	
Čaj				
Tabák	13		20	
Koření	2		3	
Chmel		3		9
Pivo	5	6	7	9
Víno				
dobytek				
Vepří			52	
ovce, drůbež	1		2	
maso, šunka, klobása				
Slanina	13		17	
Lůj	5		10	
Máslo				
Sýr				
Mléko				
vejce (mil. ks)	30		130	
Ryby	13		20	
Med				
olejnaté plodiny	110		170	
rostlinné oleje	13		20	
pokrutiny		13		20
Jetel				
Jetelová a travní semena		2		2
Koně (ks)	600		1000	

¹ BA Berlin, fond R 3601/ 3419 – Mikrofische, Die Lebensmittelversorgung des Reichsprotectorates Böhmen-Mähren und des Sudetenlandes (dat. 7. 6. 1939).

**Příloha č. 4: Spotřeba potravin v Říši, protektorátu a Říšské župě Sudety (kg/hlavu)–
zpráva expertního týmu Říšského ministerstva výživy a zemědělství (červenec 1939)¹**

kg/hlavu	Německá říše (1936)	Protektorát Čechy a Morava	Říšská župa Sudety
žito		73,00	74,00
pšenice		39,00	73,00
žitná mouka	54,00	51,00	52,00
pšeničná mouka	53,00	62,00	52,00
chléb celkem	107,00	113,00	104,00
brambory	190,00	125,00	140,00
cukr	23,00	26,00	26,00
rýže	1,50	3,00	3,00
luštěniny	2,10	2,60	2,60
ovoce	34,00	39,00	39,00
tropické ovoce	7,00	3,30	3,30
zelenina	47,00	46,00	46,00
pivo	59,00	62,00	73,00
víno	6,20	3,00	3,00
jedlé oleje, margarín	9,30	5,30	6,20
lůj	0,50	0,70	0,80
slanina a sádlo	6,40	8,30	7,00
máslo	8,50	5,70	6,00
tuky celkem	24,70	20,00	20,00
kravské mléko	113,00	122,00	122,00
mléko (kozy a ovce)	15,00	26,00	29,00
sýr	5,60	3,50	4,00
hovězí a telecí maso	15,60	15,10	14,10
vepřové maso	28,30	25,20	23,00
skopové a kozí maso	0,70	0,30	0,50
koňské maso	0,50	0,50	0,50
Drůbež	1,50	2,00	2,00
zvěřina	1,20	0,60	0,60
maso celkem	47,80	43,70	40,70
ryby	13,00	2,00	2,00
vejce	6,50	6,90	6,90
vejce (totéž v kusech)	118,00	125,00	125,00
med	0,40	0,40	0,40

¹ BA Berlin, fond R 3601/ 3419 – Mikrofische, Die Lebensmittelversorgung des Reichsprotektorates Böhmen-Mähren und des Sudetenlandes (dat. 7. 6. 1939).

V neprospěch protektorátu však vyznívaly hektarové výnosy, které u hlavních plodin ležely mírně pod německým průměrem, převyšovaly však úroveň Rakouska i Říšské župy Sudety a celkově byly kladeny na roveň bavorských výnosů. Nejnižší výnosnost měly v komparaci s Německem rovněž brambory (128/ha : 157,9/ha). Celkově byla však možnost protektorátního samozásobení potravinami rostlinného původu hodnocena velmi pozitivně, potřeba dovozu (tzv. Zuschußbedarf) byla nižší než v případě Říše. Mezi nedostatkovými položkami figurovaly rostlinné oleje (zpráva předjímala iniciativu v podpoře této výroby), kukuřice, luštěniny, rýže, ovoce, zelenina a „luxusní zboží“ (káva, čaj, kakao, víno, tabák). Mezi přebytkovými položkami figuroval cukr, ječmen a chmel (pivo).

Bilance živočišné produkce vyznívala podle této zprávy jednoznačně ve prospěch Německa. Zpráva navíc poukázala na značné odlišnosti ve struktuře výroby. Zatímco v Protektorátě dominoval chov hovězího dobytka před vepřovým,⁵⁹ v Německu tomu bylo naopak, a podobně tomu bylo v případě chovu koz (Protektorát) a ovcí (Německo). Za největší slabinu protektorátní živočišné výroby byla označena její výrazná závislost na dovozu krmiv, kterou byla mj. vyvrácena „iluze“ o soběstačnosti protektorátu v zásobování mlékem a mléčnými výrobky. Podíl luk a pastvin na zemědělské půdě v protektorátu byl výrazně nižší než v případě Německa a pěstování krmiv na orné půdě zdaleka nebylo postačující. V oblasti živočišné výroby dominovaly na listině protektorátních potřeb (především vepřové maso, živočišné tuky (sádlo, lůj), vejce, ryby a koně.

Analýza protektorátního „Selbstversorgung“ se nesoustředila výhradně na stranu protektorátní výroby, nýbrž hodnotila i spotřebu protektorátního obyvatelstva, čímž definovala vlastní realizační rámec autarkně-exploatační politiky. Dosažení soběstačnosti protektorátu potravinami, jakož i potenciální exploatace jeho zemědělského potenciálu ve prospěch Třetí říše byla již v zárodku spojena s optimalizací produkční funkce českého zemědělství a současným stlačováním protektorátní spotřeby. Tento záměr nebyl samozřejmě otevřeně prezentován protektorátní veřejnosti, ale byl zachycen v jednáních německých orgánů v protektorátě. Jako příklad lze uvést jednání zástupců hospodářských skupin Úřadu říšského protektora ohledně tzv. Wehrwirtschaft (blíže kapitola II. 2) v červnu roku 1939, kde byly za hlavní nástroje zemědělské politiky v protektorátu označeny „*Stärkung der Erzeugung, Kontrollierung und im Ernstfall Herabsetzung des Verbrauchs.*“⁶⁰

⁵⁹ Zpráva ze skupiny Úřadu říšského protektora o situaci v oblasti protektorátního vepřového tuku a loje odhadovala pasivní bilanci na 50 – 60%. Za hlavní důvody označila obchodní politiku bývalého ČSR, která systematicky podpořila dovoz tuků z balkánských zemí a zanedbala tak domácí chov vepřů. Jako další faktory uváděla nepříznivou cenovou politiku (poměr k umělým tukům) a dále požadavky uzenářského průmyslu (požadavek tzv. Fleischschweine). NA Praha, fond ÚŘP, kart. 686, sign. II – 2 – ref 3, Die Rohfetterfassung, also Schweinfett und Talg im Protektorat Böhmen und Mähren (nedat. strojepis).

⁶⁰ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 193, sign. 114 – 195 – 3, Besprechung über Fragen der Wehrwirtschaft (dat. 29. 6. 1939), fol. 126-127.

Bylo by chybné interpretovat protektorátní hospodářskou politiku, včetně politiky zemědělské, výhradně z pohledu nacistických cílů. Ačkoliv se tato politika formovala pod významným tlakem ze strany okupační mocnosti a v tomto smyslu byla obohacena o řadu nových aspektů (politika diktovaná, implantovaná), odborná literatura již dostatečně varovala před jednostranným posuzováním německé hospodářské politiky v okupovaných územích výhradně z pohledu agresora (*german-centered view*) a poukázala na nutnost jejího sledování zevnitř zkoumané hospodářské jednotky. To platí pro zemědělství více než pro kterékoliv jiné hospodářské odvětví, neboť většina potravinové produkce zůstávala na místě k zabezpečení lokálních trhů.⁶¹

Protektorátní hospodářská politika nebyla výhradní aplikací politiky říšské, a to ani institucionálně, ani obsahově, nýbrž svébytnou hospodářskou politikou prováděnou s ohledem na německé zájmy, ve prospěch Třetí říše. Formovala se jako výslednice řady neustále se měnících a často i protichůdných faktorů. Do její konečné podoby se promítaly zájmy říšské – zájmy okupační mocnosti stanovené „vně“ samotného ekonomického celku, dále německé zájmy zastupované na úrovni centrální okupační správy uvnitř protektorátu (priorita zachování plynulého chodu a klidu v protektorátu), a v neposlední řadě zájmy české strany formálně zastupované na úrovni autonomní vlády. Německý historik Karl Brandt již v 50. letech výstižně poukázal na urputný boj sváděný Říšským ministerstvem výživy a špičkou okupačního aparátu v protektorátu ohledně možností protektorátního vývozu potravin do Říše:... *a constant tug of war was waged between these two agencies [The Reich Ministry of Food in Berlin and the Division of Food and Agriculture in the German State Ministry, pozn. B.Š.], one trying to obtain large exports, the other attempting to keep them as low as possible.*⁶² Významným faktorem při formování politiky byly i postoje a nálady protektorátního obyvatelstva – nárůst odporu k okupační politice se v závislosti na období války stával zdrojem utlumení či eskalace hospodářskopolitických opatření a významně ovlivňoval jejich další načasování.

Nacistická zemědělská politika se formovala v širším kontextu politiky hospodářské. Pro tuto politiku je charakteristická přítomnost nikoliv nevýznamných rozporů či konfliktů v jejím cílovém zaměření, která je obecně platná pro Německo, protektorát i další okupovaná území. V rovině hospodářské existovala potenciální kolize mezi realizací exploatačních cílů, které byly neustále korelovány v kontextu válečného vývoje, a úsilím o

⁶¹ „Although exploitation was centered on german interests, local markets and production persisted. Most of the labour force and capital equipment of occupied Europe stayed where it was. So, too, did much of the food produced, in order to provide Existenzminimum for the populations of the occupied territories.“ R. J. Overy, *The Economy of the German „New Order“*, In: R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink ten Cate, *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997, s. 11.

⁶² Srov. K. Brandt, *Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe*, Stanford 1953, s. 293-294.

komplexní přestavbu evropské ekonomiky v duchu velkoprostorového hospodářství („Grossraumwirtschaft“) a vytvoření nového ekonomického pořádku („wirtschaftliche Neuordnung Europas“).⁶³ Zatímco někteří autoři se přiklání k interpretaci německé hospodářské politiky jako politiky utvářené převážně rostoucími a nepředvídanými požadavky na zbrojení a na další vedení války, jiní vyzdvihují „vědomé úsilí“ a značnou míru promyšlenosti a konsistence.⁶⁴ Z dalších faktorů odrážejících se v nacistické hospodářské politice nelze opomíjet partikulární zájmy a soupeření různých aktérů o získání dominantního vlivu na řízení hospodářské politiky i jejích dílčích segmentů, ani proces rozměňování a diverzifikaci hospodářských direktiv skrze mnohačetný byrokratický aparát, na který upozornil již A. Milward.⁶⁵ V případě okupovaných území sehrávaly významnou roli místní podmínky, charakter okupačního statutu a již zmiňovaná realizace okupačních cílů v prostředí potenciálního či otevřeného nepřátelství. Diverzifikaci nacistické hospodářské politiky vůči okupovaným a závislým územím v prostoru i čase výborným způsobem postihla typologie W. Długoborskeho a v době novější studie D. Eichholtze.⁶⁶

Pro širší hospodářskou politiku nacistického Německa vůči okupovanému prostoru českých zemí, a to nejen v období tzv. totální války (Totalkrieg)⁶⁷ bylo charakteristické, že nacistické exploatační cíle v protektorátním hospodářství byly spojeny primárně s rozvinutým průmyslem. Protektorát Čechy a Morava, podobně jako Rakousko a Říšská župa Sudety, zapadal do Göringovy vize „industrializované“ Evropy⁶⁸, což samozřejmě determinovalo hospodářskou politiku jako celek (distribuce pracovních sil) a v jejím rámci i vlastní politiku zemědělskou. Platil zde však i opačný vztah – zemědělská produkce byla nutným předpokladem k zabezpečení výživy protektorátního obyvatelstva a tvořila nutný předpoklad k zajištění průmyslové výroby, na kterou se nacisté soustředili. V tomto smyslu se i

⁶³ Ke konceptu velkoprostorového hospodářství a nového hospodářského pořádku v Evropě nejnověji srov. R. J. Overy, *The Economy of the German „New Order“*, In: R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink ten Cate, *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997, s. 19-25; B. R. Kroener-R. D. Müller – H. Umbreit, *Organisation und Mobilisierung der deutschen Machtbereichs*, Bd. 5 *Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-1941*, Stuttgart 1988, s. 210-216; Ch. Bryandt: *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge – London 2007, s. 76-84.

⁶⁴ A. Barkai, *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933 – 1945*, Frankfurt am Main 1988., s. 213-215.

⁶⁵ Srov. A. S. Milward, *The German Economy at War*, London 1965, s. 131.

⁶⁶ W. Długoborski, *Economic policy of the Third Reich in occupied and dependent countries 1938–1945. An attempt at a typology*, In: *Studia Historiae oeconomicae* vol XVII/ 1980, s. 179-212; D. Eichholtz, *Institutionen und Praxis der deutschen Wirtschaftspolitik im NS-besetzten Europa*, In: R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink ten Cate, *Die „Neuordnung“ Europas. NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997, s. 29-62.

⁶⁷ Záměrně je ponechán stranou koncept tzv. bleskové války, jehož aplikace v hospodářské sféře byla historiky významně revidována. R. J. Overy, *Hitler's War and the German Economy: A reinterpretation*, In: R. J. Overy, *War and Economy in the Third Reich*, Oxford 2002, s. 233-256.

⁶⁸ Göringovy expanzionistické cíle nepramenily primárně z myšlenek ohledně rasy a prostoru, ale z mnohem tradičnějšího myšlení o střední Evropě a jejích zdrojích. Göringovou prioritou zůstávalo vybudování silného, průmyslového Německa uprostřed Evropy. Ch. Bryandt: *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge – London 2007, s. 77. Ke Göringovi R. J. Overy, *Goering. „The iron man“*, London 1984.

v prostředí protektorátu nutně musel odrazit konflikt mezi na první pohled neslučitelnými koncepcemi „*Reagrarisierung*“ a „*Industrialisierung*“, se kterými operovali nacisté sociálně-demagogicky již ve 30. letech v Německu (lék na zemědělskou krizi x lék na nezaměstnanost).⁶⁹

Neméně významné z hlediska koncepce nacistické hospodářské politiky v širším evropském kontextu se jeví faktory „nehospodářské“ – faktory ryze politické, ideologické, germanizační, které byly v dlouhodobé perspektivě hospodářským cílům nadřazovány a často kolidovaly s opatřeními směřujícími k zabezpečení bezprostředních válečných potřeb. Ze svrchovanosti politických zájmů nad hospodářskými mnohdy vycházely i samotné plány na hospodářskou reorganizaci Evropy, což výstižně ukázal J. Freymond na konceptu nového hospodářského pořádku z léta 1940, vypracovaného na Göringův pokyn odborníky Říšského ministerstva hospodářství a práce.⁷⁰

V rámci zemědělské politiky byly nehospodářské faktory nedílně spojeny s politikou pozemkovou a osídlovací. Politika restrukturalizace pozemkové držby v Německu ve smyslu vytváření německých dědičných dvorů (*Reichserbhofgesetz*)⁷¹ vytvářela svou mytologizací půdy, oslavou tzv. „*Schollengebundheit*“ (připoutání k půdě) a šířením teorie i praxe tzv. *Blut und Boden* (spojení krve a půdy) celé zemědělské politice výrazné ideologické zázemí. Němečtí sedláci (*Bauerntum*) byli označeni za „*Blutsquelle*“ či „*Lebensquell*“ německého národa, prosperita německého selství a prosperita německého národa byly uvedeny do vzájemné přímé souvislosti. Slovy státního sekretáře a vedoucího zemědělství a výživy pod pověřencem pro čtyřletý plán H. Backeho v roce 1938: „1) *In der Welt ist bisher noch jedes Volk zugrunde gegangen, das sein Bauerntum verlor, 2) Ein Volk ist nur dann politisch frei, wenn es in der Lage ist, sich aus dem eigenen Boden auch in Notzeiten ausreichend zu ernähren.*“⁷²

⁶⁹ Nacistický režim potřeboval dosáhnout nejširšího možného společenského konsensu, aby mohl realizovat své expansionistické cíle ke střetu „*Reagrarisierung*“ a „*Industrialisierung*“ srov. G. Corni – H. Gies, *Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers*, Berlin 1997, s. 15.

⁷⁰ Tento koncept byl vypracován pod vedením Gustava Schlotterera na Göringovu zakázku v létě roku 1940 v rámci zvláštního oddělení Říšského ministerstva hospodářství a práce. Ačkoliv k jeho realizaci nedošlo, a záhy byly zastaveny veškeré přípravné práce na něm zastaveny, je podstatné, že myšlenky a principy v něm zahrnuté se shodovaly s širším názorovým spektrem německých podnikatelů a reprezentantů hospodářské správy. J. F. Freymond, *Aspects of the Reich's Ministry of Economics Concept of an Economic Reorganization of Europe (1940)*, In: *Studia Historiae Oeconomicae* vol XVII/ 1979, s. 5-14.

⁷¹ Zákon o dědičných dvorech (tzv. *Reichserbhofgesetz*) byl vyhlášen k 29. září 1933. Jeho hlavním účelem bylo zachovat nedělitelná a nezcižitelná střední hospodářství – zákon zakazoval drobení usedlostí, jejichž rozloha se pohybovala v rozmezí 7,5 – 125 ha a zajišťoval, aby zemědělský majetek byl odkazován vždy na jednoho dědice, z otce na syna, popřípadě na dceru. Dědičné dvory měly zaručit udržení nordické rasy, neboť jejich majitelé museli předložit doklad o árijském původu, oprávněnost dědit byla tedy vázána na „čistotu rasy“. Werner Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 38-41.

⁷² H. Backe, *Nationalsozialistische Agrar-und Ernährungspolitik*, In: *Die Deutsche Landwirtschaft. Deutsche Wiedergabe des Sonderhefts „Die Deutsche Landwirtschaft“ der italienischen Zeitschrift L'Italia agricola* (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 21.

Politika „krve a půdy“ s výraznými prvky nacionalismu a rasismu, která svým sociálně demagogickým charakterem napomáhala k zakotvení nacistického hnutí na německé vesnici, směřovala sice k zefektivnění zemědělské výroby, primárně však byla opatřením rasovým, nacionálně-obranným. Výsledná zemědělská politika v Německu ve třicátých letech tak spojovala ve svém konceptu několik hledisek: »*Die Landwirtschaft als „Vorraussetzung“ der Wirtschaft, als „Vorbedingung“ eines florierenden Binnenmarktes, als „Grundlage“ des Staates schließlich – das konnte man bevölkerungspolitisch („völkische Jungbrunnen“), rassenideologisch („nordischer Blutserneuerungsquell“) und ernährungswirtschaftlich („Nahrungsfreiheit“) verstehen.*«⁷³ Navzdory odlišné podstatě či různorodosti konceptů vytvářela zemědělská politika v Německu zdánlivě kompaktní a přeevším, pro široké vrstvy zemědělského obyvatelstva přitažlivý celek. Priorita v rámci cílového zaměření zemědělské politiky (bevölkerungspolitisch-rassenideologisch x produktionspolitisch-ernährungswirtschaftlich) nebyla záměrně explicitně stanovena, což odpovídalo sociálně-demagogickému charakteru nacistické politiky vůbec.

Hlavním cílem pozemkové a osídlovací politiky v protektorátě byl převod české a židovské půdy do německých rukou a její osídlení Němci, v dlouhodobé perspektivě bylo toto úsilí považováno za osu germanizačního konceptu v prostředí českých zemí vůbec. Tato politika sloužila jako příprava k plánovité a cílevědomé, poměrně široce založené a zřejmě úplné germanizaci a k soustavnému německému osídlování českých zemí v budoucnosti.⁷⁴ Pozemková a osídlovací politika v protektorátu byla v plánech na germanizaci českomoravského prostoru zasazena do širšího kontextu germanizačních metod – asimilace, vystěhovalectví, vyhlazování, čímž byla zdůrazněna integrita řešení české otázky.⁷⁵

Aplikace politiky „krve a půdy“ postavila v Protektorátu Čechy a Morava podobně jako v dalších okupovaných územích do popředí nacionální a rasový akcent této politiky před prvkem restrukturalizačním, který, byť doprovázen výraznou rasovou a nacionální demagogií,

⁷³ G. Corni – H. Gies, Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin 1997, s. 73.

⁷⁴ G. Novotný, Konfiskace a uvalování nucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938-1945, in: B. Rašticová (ed.), České a slovenské zemědělství, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996, Blanka Rašticová (ed.), Studie Slovákckého muzea 1/1996, Uherské Hradiště 1996, s. 17-25.

⁷⁵ K celkové charakteristice pozemkové a osídlovací politiky D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 198-203 a 285-287. S. Šisler, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941-1942, in: Český lid 71/1984, č. 4, s. 216-223; J. Šprysl, K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939-1941, in: Historie a vojenství 16/1967, s. 593-630; J. Michl, Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz), in: Právněhistorické studie 13, 1967, s. 229-258; G. Novotný, Konfiskace a uvalování nucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938-1945; H. Kaienburg, Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003, s. 313; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003; M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, In: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859–1945, v tisku.

tvořil podstatnou část změn v nacionálně převážně homogenním prostředí Třetí říše. Tato skutečnost byla významně ovlivněna dominantním vlivem stranických složek, jmenovitě SS, na řízení celého procesu.⁷⁶ Na straně jedné autarkně-exploatační větev protektorátní zemědělské politiky pracovala primárně s „půdou“ jako výrobním faktorem a v tomto kontextu vnímala i realizaci potenciálních vlastnických převodů. Na straně druhé „Boden und Siedlungspolitik“ vnímala tuto funkci teprve sekundárně a primárně pracovala s cílem germanizačním. Nahlíženo ekonomickými termíny, pozemková a osídlovací politika v okupovaném prostoru českých zemí nabyla charakteru *mimoprodukční funkce* zemědělství. Pro korelaci vztahu mezi těmito hlavními liniemi nacistické zemědělské politiky je přitom podstatné, že mimoprodukční, tedy germanizační funkce, byla v dlouhodobé perspektivě a v kontextu globální hospodářské politiky nadřazována funkci produkční.

⁷⁶ Ke konfliktu mezi germanizační vizí SS (volkstumpolitische Neuordnung) a náhledem Říšského ministerstva výživy a zemědělství (landwirtschaftliche Restrukturierung) blíže I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003, s. 133.

Kapitola II.

Nacistická správa zemědělské a vyživovací politiky v Protektorátu Čechy a Morava

Jedním z předpokladů a východiskem úspěšné nacistické politiky na úseku protektorátního hospodářství se stalo vytvoření takového hospodářského a správního mechanismu, který by německé okupační moci systematickou implementaci a kontrolu konkrétních opatření v hospodářské sféře umožňoval. Zásahy do hospodářského mechanismu českých zemí byly ze strany německé okupační moci zahájeny již v rané fázi okupace. Na ústřední úrovni směřovaly změny ke koncentraci rozhodujících kompetencí a tvorby hospodářské politiky do rukou okupačního aparátu, popř. říšských orgánů (výstavba dvojkolejného systému veřejné správy a její následné prolnutí s autonomní správou). Současně docházelo ke komplexní reorganizaci dílčích hospodářských mechanismů a procesů (aplikace systému řízení na všech správních úrovních – systém válečného řízení hospodářství, viz kapitola III.). Nejednalo se o jednorázový, ani přímočarý proces, metody řízení protektorátního hospodářství se v průběhu let modifikovaly a byly přizpůsobovány novým okolnostem (průběh války, úloha „nehospodářských“ faktorů, prostředí okupované země apod.). V jistém smyslu se jednalo o neustálé „hledání“ či generování v daném čase a za daných okolností toho nejlepšího, nejefektivnějšího modelu – L. Chmela výstižně psal v tomto směru o „*nacismu hledajícím hospodářskou kostru, na niž by mohl i v hospodářství navěsit svoji ideologii*“.⁷⁷

Řízení zemědělského sektoru nacisty bylo podobně jako řízení dalších protektorátních záležitostí determinováno protektorátní autonomií, tzn. formálním soustředěním hospodářsko-politických rozhodnutí uvnitř protektorátu. Autonomní statut znemožňoval podobný postup okupační mocnosti jako u správního začleňování odtržených oblastí Čech a Moravy do Říše po mnichovských dohodách.⁷⁸ Současně se zde zřetelně projevila partikularita zájmů a cílový

⁷⁷ L. Chmela, *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*, Praha 1946, 14.

⁷⁸ Pohraniční oblasti českých zemí připojené na základě mnichovských dohod k Německé říši byly podobně jako předtím území Rakouska integrálně začleněny do jejího správního systému. Po ukončení období vojenské správy zde byla rozšířena působnost říšských orgánů – řízení hospodářských záležitostí v nejvyšší instanci náleželo do kompetence říšských hospodářských ministerstev a jim podléhajícím institucím řízeného hospodářství a nebo některému z dalších významných hospodářských orgánů působících v rámci „Staré říše“ (např. pověřenec pro čtyřletý plán). Činnosti těchto orgánů byla ve velmi krátkém období přizpůsobena i místní hospodářská organizace – původní orgány československého státu byly přebudovány podle říšského vzoru nebo zrušeny, navíc zde vznikla celá řada orgánů nových, vyplývajících z říšského správního modelu. V největší části okupovaného území, Říšské župě Sudety, byla institucionální přestavba hospodářství ve smyslu zákona o organizační výstavbě německého hospodářství z 27. února 1934 zahájena v říjnu 1938 ustavením komisaře Alberta Hoffmanna (Stillhalter Kommissar für Organisationen im Sudetendeutschen Gebiet), který mj.

konflikt mezi hlavními větvemi nacistické zemědělské politiky. O dominantní vliv na řízení protektorátní zemědělské politiky usilovaly prostřednictvím špičky německého okupačního aparátu v protektorátě především následující říšské orgány – berlínské ministerstvo výživy a zemědělství (ve spojení s Říšským vyživovacím stavem – Reichsnährstand)⁷⁹, Reichsforstamt,⁸⁰ pověřenec pro čtyřletý plán⁸¹ a v neposlední řadě stranické složky (SS).⁸² Jak ukazuje následující výklad, vliv těchto aktérů na formování zemědělské politiky protektorátu byl v jednotlivých etapách různý a měl úzkou souvislost s organizačním oddělováním hlavních linií nacistické zemědělské politiky v protektorátě, politiky autarkně-exploatační a pozemkové a osídlovací politiky.

Následující výklad vychází ze standardního členění protektorátního správního vývoje, které v principu koresponduje i s hlavními mezníky z hlediska řízení zemědělských záležitostí. Jedná se o období vojenské správy, období tzv. dvojkolejnosti veřejné správy (výstavba skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ v rámci Úřadu říšského protektora), etapu

disponoval právem na rozpuštění, převedení a sjednocení hospodářských a společenských organizací. V základních rysech byla dokončena již v únoru 1939 ustavením Hospodářské komory Sudety (Wirtschaftskammer Sudetenland), nové organizace živnostenského podnikání. Ve sféře zemědělství byla organizační výstavba spjata s výstavbou Landesbauernschaftu Sudetenland coby nedílné součásti jednotné organizace říšskoněmeckého vyživovacího stavu (Reichsnährstand). S. Biman, Vojenské obsazení území připojených k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.– 20. října 1938), in: Z. Radvanovský (ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, díl I., Ústí nad Labem 1998, s. 105; V. Zimmermann, Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v Říšské župě Sudety (1938-1945), Praha 2001, s. 165-166.

⁷⁹ Reichsnährstand (Říšský vyživovací stav) byl původně samosprávnou, veřejnoprávní organizací jednotného německého zemědělství vystavěnou na nacistických principech (*das Prinzip der zweckgebundene Totalität, das Führerprinzip*). Jednalo se o nucený spolek, založený v roce 1933, který zahrnoval *zemědělství a vyživovací hospodářství s jeho přílehlými obory* a díky své „vertikální struktuře“ sjednocoval pod sebou výrobce stejně jako zpracovatele a obchodníky (distributory). Jeho prostřednictvím bylo německé zemědělství, roztržité dříve v celou řadu spolků a organizací, formálně sjednoceno v jednotnou organizaci. V rámci německého vyživovacího hospodářství příslušely Reichsnährstandu významné funkce (vedení lidských zdrojů; řízení zemědělského trhu). V jeho čele stál Reichsbauernführer (říšský vedoucí sedláků), který byl v osobě W. Darrého spojen s funkcí ministra zemědělství a výživy. Po vyhlášení válečného řízeného hospodářství byl Reichsnährstand podřízen jako celek Říšskému ministerstvu výživy a zemědělství. K Reichsnährstandu a jeho pozici v rámci systému řízeného hospodářství blíže H. Reischle – W. Saure, *Der Reichsnährstand. Aufbau, Aufgaben und Bedeutung*, Berlin 1940; G. Corni – H. Gies, *Horst, Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers*, Berlin 1997; W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 31-37.

⁸⁰ Ke specifické výstavbě lesnické a dřevařské správy W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 163-175.

⁸¹ Jmenováním pověřence pro čtyřletý plán H. Göringa v roce 1936 došlo k určitému omezení kompetencí říšských odborných hospodářských ministerstev včetně říšského ministerstva výživy a zemědělství. Pověřenec pro čtyřletý plán pod sebou soustředil rozsáhlý aparát, mezi řadou průmyslových skupin figurovala i samostatná zemědělská skupina. V jejím čele záhy stanul tehdejší státní sekretář říšského ministerstva výživy a zemědělství H. Backe. Blíže R. J. Overy, *Goering. „The Iron man“*, London 1984, s. 48-75, schema organizace úřadu pověřence pro čtyřletý plán tamtéž s. 58; A. Barkai, *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933-1945*, Frankfurt am Main 1988, s. 211-213.

⁸² K hospodářské politice SS v protektorátě především H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003; I. Heinemann, Isabel, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003; J. E. Farquarson, *The Plough and the Swastika. The NSDAP and Agriculture in Germany 1928-1945*, SAGE studies in 20th Century History, Volume 5, London and Beverly Hills 1976.

Heydrichovy reformy veřejné správy (eliminace protektorátní autonomie, završení korporativní výstavby zemědělství ve Svazu zemědělství a lesnictví) a v neposlední řadě období po vyhlášení totální války („narušení autonomie“ ve smyslu přímé účasti říšských orgánů na protektorátní politice).

II.1. Orgány nacistické zemědělské politiky v protektorátě v období tzv. vojenské správy

K prvním zásahům německé okupační moci do protektorátního hospodářského mechanismu došlo již v období tzv. vojenské správy (15. března 1939 – 15. dubna 1939).⁸³ Při služebnách šéfů civilní správy – sudetoněmeckého župního vedoucího a říšského komisaře Konráda Henleina v Čechách a vídeňského župního vedoucího a říšského komisaře Josefa Bürckela na Moravě – byla pro rozsáhlou hospodářskou agendu zřízena samostatná hospodářská oddělení, která působila v součinnosti s vojenskými a policejními silami a postupně i prostřednictvím nižších okupačních složek a autonomních orgánů protektorátu.⁸⁴ Vedle těchto oddělení sehrávaly v jednotlivých hospodářských oblastech významnou roli i přímo říšské orgány – ministerstva a další centrální úřady, které vysílaly do protektorátu coby garanty říšských zájmů nejrůznější poradce a odborníky. Již 16. březnu 1939 požadoval generální pověřenec pro hospodářství zřízení zvláštních „komisí“ při úřadovnách šéfů civilní správy, které měly být sestaveny z pracovníků říšských centrálních úřadů.⁸⁵ O několik dní později byli při protektorátních centrálních institucích jmenováni němečtí styční úředníci, tzv. pověřenci. Z hospodářských pověřenců patřili k nejvýznamnějším *Beaufragte des Reichswirtschaftsministeriums und des Vierjahresplanes* (pověřenec Říšského ministerstva hospodářství a pověřence pro čtyřletý plán), *Beaufragte des Reichsministers der Finanzen* (pověřenec Říšského ministra financí), *Beaufragte der Reichsbank* (pověřenec Říšské banky)

⁸³ K obecné charakteristice správního režimu v protektorátu ve dnech vojenské správy, včetně organizace hospodářských záležitostí srov. S. Biman – J. Vrbata, „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13.) 15. března-15. dubna 1939, in: Odboj a revoluce. zprávy, č. 2/ 1969, s. 156-241, č. 3/1969, s. 172-229; B. Tvarůžek, Okupace Čech a Moravy a vojenská správa (15. březen – 15. duben 1939), in: Historie a vojenství, č. 3/ 1992, s. 30-65; S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 56 – 61; P. Maršálek, Období vojenské správy na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939, rigorózní práce, Ústav českých dějin, FFUK, Praha 2001; týž, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945, Praha 2002, s. 46-47.

⁸⁴ Při služebně šéfa civilní správy K. Henleina v Praze fungovalo samostatné hospodářské oddělení (Wirtschaftsabteilung) pod vedením ministerského rady Plodka se třemi referáty: Zentralreferat, Rohstoffreferat, Energierferat (NA Praha, fond ÚŘP – dod 1, kart. 27, Organizace civilní správy v protektorátě). Srov. S. Biman – J. Vrbata, „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13.) 15. března – 15. dubna 1939, in. Odboj a revoluce. zprávy, č. 2/ 1969, s. 181.

⁸⁵ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 66, Z – Verwaltung, Der Generalbevollmächtigte für die Wirtschaft (dat. 16. 3. 1939).

a v poslední řadě i *Beaufragte des Reichsministeriums für Ernährung und Landwirtschaft* (pověřenec Říšského ministerstva výživy a zemědělství).⁸⁶

Jmenováním říšského pověřence pro oblast výživy a zemědělství vzniklo při protektorátním ministerstvu zemědělství zvláštní německé oddělení, jehož úkolem v nejširším slova smyslu bylo kontrolovat „říšské“ zájmy v této významné oblasti hospodářství. Podle soupisu ze dne 22. března 1939 zde působilo celkem sedm osob v čele s čelným funkcionářem Říšského ministerstva výživy a zemědělství (dále RMEL), ministerským ředitelem (Ministerialdirigent) Nartenen.⁸⁷ Narten zastával v RMEL pozici zástupce vedoucího II. oddělení (Erzeugungs-und Ernährungspolitik) a současně byl vedoucím pododdělení IIB (Tierzucht) (struktura RMEL – příloha č. 5).⁸⁸ Z dalších pracovníků RMEL přidělených do protektorátu zmiňme alespoň referenta IV. a IX. oddělení RMEL Dr. Heinricha Steigera, který se specializoval na otázky pozemkového práva a plnil úlohu „spojky“ mezi berlínským ministerstvem a nově „začleněným“ územím (IX. oddělení RMEL).⁸⁹ A nebo vládního radu Dr. Ericha Vogta, který byl osobním referentem státního sekretáře H. Backe, pozdějšího říšského ministra výživy a zemědělství.⁹⁰ Je přitom důležité, že Nartenovo oddělení nebylo jediným německým oddělením, které bylo zřízeno za účelem dozorování činnosti pražského ministerstva zemědělství. Paralelně zde působilo šestičlenné oddělení v čele s Forstmeisterem Walterem Hühnem, které bylo pověřeno lesnickými záležitostmi (*Beaufragte des Reichsforstmeisters*).⁹¹

Orgány civilní správy v protektorátě tvořily v období vojenské správy trojstupňovou soustavu. Vedle šéfů civilní správy a jim podléhajícím pověřencům se do oblasti hospodářství významně promítla činnost třetího, nejnižšího článku této soustavy – úřadů vrchních zemských radů (tzv. oberlandráty).⁹² V jejich rámci (v období vojenské správy fungovalo v protektorátu těchto úřadů celkem 39) se vytvořila samostatná hospodářská oddělení, kterých

⁸⁶ NA Praha, fond ÚŘP – dod 1, kart. 27, Organizace civilní správy v protektorátě (nedat.); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 66, Z – Verwaltung, Verteilung der Geschäftsräume mit sofortiger Wirkung (dat. 22. 3. 1939).

⁸⁷ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 66, Z – Verwaltung, Verteilung der Geschäftsräume mit sofortiger Wirkung (dat. 22. 3. 1939); NA Praha, fond ÚŘP – dod 1, kart. 27, Organizace civilní správy v protektorátě (nedat.).

⁸⁸ BA Berlin, fond R 3601 – RMEL, sign. 3407, personální karta Narten.

⁸⁹ Dr. H. Steiger byl referentem IV. oddělení RMEL, kterému náležely záležitosti Bauern-und Bodenrecht, Allgemeine Rechtsangelegenheiten, Volkswirtschaft und Kreditwesen. Entschuldung. Zároveň byl v roce 1939 referentem IX. oddělení RMEL, které bylo spojkou mezi starou říší a „začleněnými územími“ na oblasti zemědělství a výživy. Toto oddělení fungovalo v letech 1939-1940 s názvem „Eingegliederte Gebiete und Protektoratsgebiete“. BA Berlin, fond R 3601 – RMEL, sign. 1694, Geschäftsverteilungsplan des Reichsministers für Ernährung und Landwirtschaft – Stand 1. 7. 1939.

⁹⁰ BA Berlin, fond R 3601 – RMEL, sign. 3264, Geschäftsverteilungsplan des Reichsministers für Ernährung und Landwirtschaft. Stand am 1. 3. 1938.

⁹¹ Soupis osob oddělení viz NA Praha, fond ÚŘP – dod 1, kart. 27, Organizace civilní správy v protektorátě (nedat.); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 66, Z – Verwaltung, Verteilung der Geschäftsräume mit sofortiger Wirkung (dat. 22. 3. 1939).

⁹² P. Maršálek, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, Praha 2002, s. 46.

Příloha č. 5.: Organizační výstavba Říšského ministerstva výživy a zemědělství 1939 ¹

Abteilung		
I	Allgemeine Angelegenheiten, Personal-, Haushalts- und Verwaltungssachen	Ministerialdirektor Harmening
II	Erzeugungs- und Ernährungspolitik	Ministerialdirektor Dr. Moritz
III.	Gestütwesen und Pferdesucht	Oberlandstallmeister Dr. Seyffert
IV	Bauern- und Bodenrecht, Allgemeine Rechtsangelegenheiten, Volkswirtschaft und Kreditwesen, Entschuldung	Ministerialdirektor Harmening
V	Zoll- und Handelspolitik	Ministerialdirektor Dr. Walter
VI	Wasserwirtschaft und Landeskultur	Ministerialdirektor Niemann
VII	Reichsverwaltung für die Staatsgüter	Ministerialrat Dr. Kasper
VIII	Neubildung deutschen Bauertums und Grundbesitzverteilung	Ministerialdirektor Dr. Kümmer
IX	Eingegliederte Gebiete und Protektoratsgebiete	Ministerialdirektor Harmening

¹ BA Berlin, fond R 3601 –RMEL, sign. 1694, Geschäftsverteilungsplan des Reichsministeriums für Ernährung und Landwirtschaft – Stand 1. 7. 1939.

vojenská okupační správa využívala na regionální úrovni především ke kontrole a usměrňování činnosti okresních úřadů.⁹³ Specifické úkoly na úseku zemědělství a výživy spravovali při těchto úřadech tzv. zemědělství odborníci (landwirtschaftliche Sachbearbeiter), kteří byli vysíláni z poboček Říšského vyživovacího stavu (Reichsnährstand), často již v prvních dnech okupace.⁹⁴

Jedním z hlavních úkolů okupačních orgánů v protektorátě v tomto počátečním období byla příprava k převzetí moci německými civilními úřady. Budoucí řízení protektorátních zemědělských a vyživovacích záležitostí se podobně jako v případě jiných správních oblastí stalo předmětem celé řady úvah. V jednáních se spekulovalo o rozšíření působnosti říšských centrálních organizací, především Reichsnährstandu, a zřízení jejich poboček v protektorátu. Tyto úvahy vycházely ze zkušeností nabytých v územích již připojených k Německé říši a na německé straně, mezi zástupci centrálních berlínských úřadů, měly celou řadu stoupenců. K jejich realizaci však nedošlo a postupně byl vytvořen zcela specifický systém řízení, který Protektorát Čechy a Morava v budoucnu odlišil od ostatních okupačních režimů.

Zajímavým dokladem úvah o budoucí organizaci protektorátního zemědělství a výživy, který svým vznikem spadá do období vojenské správy, je memorandum předního funkcionáře sudetského vyživovacího stavu – zemského vůdce sedláků (Landesbauernführer) Rudolfa Raschky⁹⁵ pro státního tajemníka K. H. Franka datované 24. března 1939.⁹⁶ Rudolf Raschka, který byl již od října 1938 Henleinovým pověřencem pro otázky výživy a zemědělství, v něm v několika bodech nastínil základní kroky při řešení zemědělské otázky v protektorátu. Do popředí vyzdvihl vytvoření samostatného oddělení „Landwirtschaft“ pod říšským protektorem, do kterého by byli vysíláni úředníci z Říšského ministerstva výživy a zemědělství. Současně požadoval vyslání německých důvěrníků do pražského ministerstva zemědělství, kteří by zajišťovali říšské zájmy až do doby, kdy bude zajištěn říšský vliv na zemědělskou politiku autonomní vlády. Za podstatné Raschka považoval zachování oprávnění autonomní vlády, požadoval však co nejrychlejší přizpůsobení kompetencí českých

⁹³ Hospodářská oddělení při úřadech vrchních vládních radů byla zachována i po skončení období vojenské správy a v příslušných regionech vyvíjela poměrně širokou činnost – dozorovala okresní a obecní úřady ve svém obvodu, sehrávala významnou úlohu při zavádění řízeného hospodářství do praxe a zasahovala např. i do takových procesů, jakými bylo provádění arizace. Blíže srov. S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 69–80; D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45), Praha 2005, s. 21.

⁹⁴ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 193, sign. 114 – 195 – 3, ZivilverwaltungsChef XIII Armeekorps an den Chef der Zivilverwaltung (dat. 1. 4. 1939). Srov. S. Biman – J. Vrbata, „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13. března – 15. dubna 1939, in: Odboj a revoluce. Zprávy, č. 2/1969, s. 156–241, č. 3/1969, s. 172–229.

⁹⁵ BA Berlin, R 16 – 1, sign. 111 S. Biman, Portréty vedoucích funkcionářů v župě Sudety, in: Zdeněk Radvanovský (ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 4, Ústí nad Labem, s. 174.

⁹⁶ BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Rudolf Raschka – Denkschrift für Staatssekretär K. H. Frank (dat. 24. 3. 1939).

ministerstev jejich říšským protějškům. V daném momentě se jasně vyjádřil proti zavedení zákona o Říšském vyživovacím stavu (Reichsnährstandsgesetz)⁹⁷ v protektorátu a to až do doby, kdy pracovní a organizační poměry v českém zemědělství budou této změně příznivé. Takové podmínky měli vytvořit zástupci Říšského vyživovacího stavu a Říšského ministerstva výživy a zemědělství vysílaní do zemědělského oddělení Úřadu říšského protektora a do úřadů vrchních zemských radů.

Doporučení Rudolfa Raschky ohledně postupu na úseku protektorátního zemědělství zřejmě plně korespondovala s představami vrcholných představitelů okupační správy, neboť byla v principu realizována a Rudolf Raschka stanul na několik dalších měsíců v čele tamní zemědělské a vyživovací politiky. Jeho obecně formulovaný koncept v podstatě popisoval tzv. dvojkolejný systém veřejné správy, který se uplatnil po skončení přechodného období ve většině protektorátních správních oblastech a stal se faktickým nástrojem ovládnutí protektorátního správního mechanismu. Vedle protektorátní autonomní správy, která zůstávala bez výraznějších organizačních změn, byl vybudován rozsáhlý německý okupační aparát, který nejenže bezprostředně obstarával záležitosti podléhající výkonu říšské správy a protektorátních Němců, nýbrž i řídil a dozoroval autonomní orgány a coby nástroj okupační politiky se soustředil na realizaci jejích hlavních cílů.

II.2. Skupina „Ernährung und Landwirtschaft“ Úřadu říšského protektora

Vrcholným orgánem německé okupační správy v protektorátě, který představoval i nejvyšší řídicí autoritu pro rozsáhlou oblast hospodářství, se stal Úřad říšského protektora (dále ÚŘP).⁹⁸ Tento navenek jednotně vystupující úřad v sobě formálně spojoval všechny úkoly a kompetence okupační správy do rukou jediné osoby – říšského protektora, který ve své funkci podléhal přímo Hitlerovi. Pravomoci svěřené říšskému protektorovi na základě zřizovacího protektorátního výnosu se v prvních letech okupace dále rozšiřovaly a každodenní praxe upevňovala jeho postavení dovnitř i navenek. Na protektorátní úrovni fixoval dvojkolejný systém nadřazené postavení protektorova úřadu vůči autonomním orgánům protektorátu, současně se však vymezovalo i jeho postavení vůči orgánům říšským.

⁹⁷ Výstavba Říšského vyživovacího stavu spočívala na několika zákonných úpravách. Základní normou byl zákon ze dne 13. září 1933 a na jeho základě vydaná 4 prováděcí nařízení (8. 12. 1933, 15. 1. 1934, 16. 2. 1934, 4. 2. 1935). Podrobně s vysvětlivkami srov. W. Tornow, Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 31-37.

⁹⁸ K obecné charakteristice dvojkolejného systému veřejné správy v Protektorátu Čechy a Morava S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 53-56, s. 61-62; P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002, s. 47-64.

Říšští ministři a jiné říšské organizace mohli formálně zasahovat do chodu protektorátu, tj. vydávat právní předpisy a přijímat organizační opatření, jen v dohodě s říšským protektorem, prostřednictvím jeho úřadu nebo skrze jemu podřízené složky. Státní sekretář Říšského ministerstva vnitra dr. Stuckart v tomto smyslu výmluvně instruoval všechny říšské centrální úřady ještě v době vojenské správy. Ve svém přípisu ze dne 31. března 1939 uvedl: „*Alle Dienststellen des Reichs im Protektorat sind ihm [dem Reichsprotektor, B.Š] nachgeordnet. Es gibt daher keinerlei selbstständige Stellen der Obertsen Reichsbehörden, der gewerblichen Wirtschaft, der Reichskulturkammer, des Reichsnährstandes usw. neben dem Reichsprotektor.*“⁹⁹ Iniciativy říšských centrálních orgánů, které byly v rozporu s těmito principy, byly následně významně korigovány. Jistou výjimku v tomto ohledu tvořily aktivity stranických složek NSDAP, které si jak na úrovni říšské, tak i protektorátní, osobovaly z titulu své politické funkce právo řízení konkrétních, z hlediska politického zcela zásadních procesů (gemanizační politika). Známý konflikt mezi říšským protektorem von Neurathem a státním tajemníkem SS Gruppenführerem K. H. Frankem je v tomto směru výmluvným dokladem.¹⁰⁰

II. 2. 1. Vznik skupiny Ernährung und Landwirtschaft a postavení v rámci hospodářského oddělení Úřadu říšského protektora. Nově budovaný úřad ve své činnosti navazoval na organizační struktury z období vojenské správy (hospodářská oddělení při služebnách šéfů civilní správy, říšští pověřenci). Pro jednotlivá správní odvětví byly zřízeny nezávislé skupiny (tzv. Gruppen), kterým náležel dozor nad autonomními orgány protektorátu a posléze i vlastní iniciativa při hájení říšských zájmů v protektorátu. Mezi několika hospodářskými skupinami¹⁰¹ byla na jaře 1939 ustavena pod označením „Ernährung und Landwirtschaft“ (Gruppe VIII, dále jen E+L) i samostatná skupina pro záležitosti protektorátního zemědělství a výživy. V jejím čele stanul již zmiňovaný Henleinův pověřenec a vedoucí sudetského Nährstandu Rudolfem Raschkou. Vedle této skupiny do oblasti zemědělství zasahovala skupina „Forst und Jagdwesen“ (Gruppe IX) pod vedením Waltera Hühna, ve které byly v návaznosti na období vojenské správy soustředěny záležitosti lesnické

⁹⁹ Rovněž bylo explicitně stanoveno, že právní předpisy Říše platí pro území Protektorátu Čechy a Morava jen tehdy, pokud to vyplývá z jejich obsahu nebo výslovného znění. BA Berlin, fond R 1501, sign. 127 083, Der Reichsminister des Innern an die obersten Reichsbehörden (dat. 31. 3. 1939); Nařízení o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1939, s. 27-28. Srov. P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002, s. 48-49.

¹⁰⁰ D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999, s. 42-48; J. Milotová – M. Kárný, Od Neuratha k Heydrichovi (Na rozhraní okupační politiky Hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“), in: Sborník archivních prací, č. 2/ XXXIX (1989), s. 297.

¹⁰¹ Vnitřní členění ÚŘP procházelo v prvních měsících neustálými změnami. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, složka spisových plánů pro II oddělení ÚŘP; BA Berlin, fond R 1501, sign. 127 083, Personelle Besetzung der Behörde des Reichsprotektors (dat. 6. 4. 1939).

a honební. Značnou iniciativu v sektoru zemědělství a výživy rozvíjela ÚŘP v prvních měsících okupace rovněž zvláštní skupina „Wehrwirtschaft“ (tzv. W-Gruppe),¹⁰² která sledovala využití hospodářského potenciálu pro potřeby říše. V jejím rámci fungovalo vedle oddělení „Gewerbewirtschaft“, „Forst und Holzwirtschaft“ a „Arbeitseinsatz“ i samostatné oddělení „Ernährungswirtschaft“ pod vedením vrchního vládního rady Dr. Gottholda Martina. Navzdory významu, který byl W-Gruppe v prvních měsících její činnosti přikládán, se ukázalo její působení dočasné. V důsledku značných kompetenčních střetů s dalšími hospodářskými skupinami ÚŘP byla skupina zrušena již v letních měsících roku 1939. Záležitosti této skupiny v oblasti vyživovacího hospodářství, jakož i její personální aparát přešly plynule na stávající Gruppe E+L ÚŘP.

Separace zemědělské agendy v rámci hospodářského ÚŘP do dvou samostatných skupin (Gruppe VIII. a IX.) měla svůj původ v říšskoněmeckém vzoru. Odrážela nejen specifický charakter lesnictví jako hospodářského oboru, nýbrž i jeho zvláštní význam v říšskoněmecké politice a z něj vyplývající specifické zakotvení v říšskoněmeckém správním systému. V Německu byla již od července roku 1934 agenda „Forst und Jagdwesen“ formálně vydělena z kompetence Říšského ministerstva zemědělství a lesnictví a spravována v nejvyšší instanci v rámci tzv. Reichsforstamt. Tento úřad měl statut ústředního říšského orgánu a ve své činnosti podléhal přímému dozoru H. Göringa (v této souvislosti titulován Reichsforstmeister, Reichsjägermeister).¹⁰³ Tento přístup se zjevně promítl i do organizace v protektorátu – zatímco skupina E+L ÚŘP byla koncipována jako nejvyšší okupační orgán pro nejširší záležitosti protektorátního zemědělství a výživy, specifická lesnická, dřevařská a honební agenda byla spravována v samostatné skupině centrálního okupačního orgánu, a to po celou dobu okupace.¹⁰⁴ Striktní členění protektorátní zemědělské agendy na zemědělskou a lesnickou se záhy odrazilo i v autonomní správě. Na úrovni protektorátního ministerstva zemědělství došlo ke jmenování komisařské správy do odborů zabývajících se lesnickou

¹⁰² Koncept Wehrwirtschaft coby „*the defense-based economy, capable of generating the resources necessary for the conduct of total war*“ se vyvinul v německém armádním velení již ve 20. letech 20. století. K pojmu srov. R. J. Overy, *Hitler's War Plans and the Economy*, In: R. J. Overy, *War and Economy in the Third Reich*, Oxford 2002, s. 178. K činnosti a členění W – Gruppe v rámci ÚŘP srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 416, *Der Generalbevollmächtigte für die Wirtschaft an den Herrn Reichsminister der Finanzen* (dat. 24. 5. 1939); NA Praha, fond ÚŘP-dod. II, kart. 30, personální spis Dr. Martin, *Abteilung VI an die Zentralverwaltung* (dat. 31. 1. 1944); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, *Vorläufiger Geschäftsverteilungsplan der Gruppe Wehrwirtschaft des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren* (nedat).

¹⁰³ K činnosti Reichsforstamt W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933–1945*, *Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 163-175.

¹⁰⁴ K rozpočtovým a organizačním záležitostem skupiny Forst und Holzwirtschaft ÚŘP srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 124, sign. 4121, složka II/3 Forst und Holzwirtschaft; k personální výstavbě skupiny srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 86, sign. Z – Pres. I., *Der RP an die Gruppe Z – betr. Beamte und Referatsleiter* (dat. 3. 10. 1940); též NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 416, *Planstellen der Gruppen Ernährung und Landwirtschaft, Wirtschaft, Forst- und Holzwirtschaft und Jagdwesen* (dat. 20. 11. 1940).

agendou a k vnitřnímu rozdělení VIII. odboru ministerstva zemědělství (Generální ředitelství státních lesů a statků) na dvě samostatné skupiny – hospodářství lesní a hospodářství polní.

Zatímco v prvních měsících podléhaly jednotlivé hospodářské skupiny přímému dohledu státního podsekretáře, v souvislosti s komplexní reorganizací Úřadu říšského protektora došlo v létě roku 1939 k významné změně. ÚŘP organizačně tvořila vedle *ústřední správy a zástupce zahraničního úřadu* celkem 4 oddělení – (1 – správa, finance, vyučování; 2 – hospodářství a finance; 3 – doprava; 4 – kulturní politika).¹⁰⁵ Zemědělská agenda byla nově soustředěna v rámci druhého oddělení, které se stalo kompetentním pro rozsáhlou oblast protektorátního hospodářství a do něhož vplynuly všechny stávající hospodářské skupiny ÚŘP, včetně již zmiňovaných skupin VIII. a IX. Jeho výstavba byla oficiálně zahájena přípisem ze dne 1. srpna 1939,¹⁰⁶ vedoucím celého hospodářského oddělení se stal Walter Bertsch.¹⁰⁷ Koncepce jednotného hospodářského oddělení pod říšským protektorem zůstala až do Heydrichovy reformy veřejné správy nedotčena.

Agenda jednotného hospodářského oddělení zůstala v návaznosti na předcházející vývoj rozpracována do skupin, které se dále dělily na referáty. Na podzim roku 1940 se jednalo o šest skupin (příloha č. 6): II/1 Wirtschaft (vedoucí: Erich von Wedelstädt), II/2 Ernährung und Landwirtschaft (vedoucí: Theodor Gross), II/3 Forst- und Holzwirtschaft und Jagdwesen (vedoucí: Curt Francke¹⁰⁸), II/4 Arbeits- und Sozialangelegenheiten (vedoucí: Wilhelm Denler), II/5 Preisbildung (vedoucí: Hans von Busse) a II/6 Reichsbank (vedoucí: Friedrich Müller).¹⁰⁹ K původním šesti skupinám přibyla v průběhu roku 1940 skupina II/7 Finanz. Organizace každé z těchto skupin se v souvislosti s konkretizací hlavních rysů německé okupační politiky v protektorátě a nárůstu celkové agendy úřadu i jeho personálu dále modifikovala. Významnými impulsy k vytváření nových referátů či přeskupení agendy v rámci hospodářského oddělení se stalo např. rozvinutí arizačního mechanismu, přechod na válečné řízené hospodářství či vytvoření celní unie mezi protektorátem a říší k 1. říjnu 1940.¹¹⁰

¹⁰⁵ Organizace ÚŘP byla zpětně vyhlášena nařízením říšského protektora ze dne 18. října 1940, *Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren* 1940, s. 425-426.

¹⁰⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, *Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an allen Abteilungen und Gruppen des Reichsprotektors* (dat. 1. 8. 1939); NA Praha, fond ÚŘP – dodatky I., kart. 47, *Runderlaß des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren* (dat. 1. 8. 1939).

¹⁰⁷ Blíže k osobě W. Bertsche viz L. Guttek, *Činnost a postavení Waltera Bertsche v hospodářství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2007, bakalářská práce, FFUK, Praha 2007.

¹⁰⁸ Curt Francke ve vedení skupiny Forst-und Holzwirtschaft und Jagdwesen skupiny teprve od 3. 4. 1940, do té doby W. Hühn. NA Praha, fond ÚŘP, Z – Pres –I, kart. 92, personální spis Francke.

¹⁰⁹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 307, sign. I – 1d 6205, *Gliederung der Abteilung II* (Anlage zum RdErl. vom 3. 9. 1940).

¹¹⁰ Zatímco v prvních návrzích na organizaci druhého oddělení ÚŘP v letních měsících 1939 bylo plánováno šest skupin: Gewerbliche Wirtschaft; Ernährung und Landwirtschaft; Forst- und Jagdwesen; Arbeits- und Sozialangelegenheiten; Preisbildung; Wehrwirtschaft, které měly být doplněny zvláštním referátem pod vedením Dr. Müllera – Reichsbank; těsně před provedením správních reforem v roce 1942 se hospodářské oddělení dělilo

Příloha č. 6: Organizační výstavba oddělení „Wirtschaft“ Úřadu říšského protektora¹

Gruppe II Wirtschaft

- *von Wedelstadt*
- A: Allg. Wirtschaftsfragen, Organisation der gewerbl. Wirtschaft
- B: Allg. Marktbewirtschaftung, Rohstoff- Fragen, Bergbau
- C: Entjudung der Wirtschaft
- D: Handelspolitische Fragen, Bank- und Kreditwesen, Devisenfragen
- E: Zentralstelle für öffentliche Aufträge
- F: Bodenforschung

Gruppe II 2 Ernährung und Landwirtschaft

- *Gross*
- A: Allg. Fragen der Ernährungs- u. Landwirtschaft, Bauern und Bodenrecht, Betriebsaufbau
- B: Erzeugung
- C: Marktordnung, Kriegsernährungswirtschaft
- D: Ein- und Ausfuhrpolitik
- E: Bodenpolitik, Siedlung, Grundstückverkehr
- F: Landwirtschaftl. Arisierung und Arisierung der Ernährungswirtschaft

Gruppe II 3 Forst und Holzwirtschaft und Jagdwesen

- *Francke*
- A: Forst und Holzwirtschaftspolitik
- B: Forstverwaltung und Forstbetriebe
- C: Holzwirtschaft
- D: Jagd

Gruppe II 4 Arbeits- und Sozialangelegenheiten

- *Dennler*
- A: Arbeitseinsatz, Arbeitslosenhilfe, Wohnungssiedlungswesen
- B: Lohnpolitik
- C: Sozialversicherung
- D: Versorgung (Militär, Kriegsbeschädigte)

Gruppe II 5 Preisbildung

- *von Busse*
- A: Preispolitik, Preisbehörden, Preisüberwachung
- B: Ernährung und Versorgung (Preisübersichten)
- C: Gewerbliche Wirtschaft und gewerbliche Versorgung (Preisübersichten)
- D: Allg. Preisvorschriften, Rechtsfragen, sonstige Entgelte

Gruppe II 6 Reichsbank

- *Müller*
- A: Allg. Bank-, Kredit-, Devisen- und Währungspolitik
- B: Devisenfragen, Devisengesetzgebung
- C: Devisenkontrolle, Devisen- und Exportstatistik
- D: Kreditüberwachung

¹ NA Praha, fond ÚŘP, kt. 307, sign. I – 1d 6205, Gliederung der Abteilung II (Anlage zum RdErl. vom 3. 9. 1940).

Dokumenty výmluvně naznačují, že koncepce jednotného hospodářského oddělení pod říšským protektorem v praxi narážela na ambice původně samostatných hospodářských skupin. Významné napětí vzniklo v této souvislosti i mezi vedoucím hospodářského oddělení W. Bertschem a vedením skupiny E+L. Státní komisař berlínského ministerstva výživy a zemědělství a zemědělský inženýr Theodor Gross, který po Raschkovi zaujal pozici vedoucího této skupiny, opakovaně usiloval o vynětí své skupiny z druhého oddělení ÚŘP a její znovuosamostatnění. Samotný požadavek byl sice zamítnut státním podsekretářem Burgsdorffem, ale Grossovy iniciativy nezůstaly zcela bez výsledku a do jisté míry zajistily jemu i celé skupině v rámci hospodářského oddělení určité výsadní postavení. Na jedné straně zůstala v souladu s úsilím o dosažení maximální „jednotnosti a údernosti“ úřadu (v německé terminologii: „wegen der Einheit und Schlagkraft“) skupina II/ 2 nadále podřízena vedoucímu druhého oddělení W. Bertschovi a T. Gross byl povinen podrobně jej informovat o opatřeních přijatých ve vyživovacím sektoru. Na druhé straně však státní podsekretář Burgsdorff ve svém přípisu Grossovi ze dne 6. 7. 1941 jasně stanovil, že W. Bertsch se bude zdržovat vydávání pokynů v oblasti vyživovací politiky v protektorátu a hlavní zodpovědnost za ni bude v budoucnu náležet právě T. Grossovi.¹¹¹

II. 2. 2. Organizační a personální výstavba E+L ÚŘP. Skupina E+L pod sebou soustředila obsáhlou agendu, která si záhy vyžádala vnitřní rozpracování skupiny do několika referátů.¹¹² Na podzim roku 1939, kdy byla zahájena výstavba řízeného hospodářství v zemědělství, měla skupina E+L celkem pět referátů a jejich činnost byla vymezena následovně.¹¹³ První z nich se zabýval záležitostmi *správy* (personálie, rozpočet skupiny); zájmy německých zemědělců v protektorátu; agrárním právem (záležitosti pozemkového práva, vyvlastnění a pachtu); patřila sem zemědělského sdružování (župní svazy, Deutscher Landeskulturrat v Brně, kartely a syndikáty); záležitost zemědělského úvěru a zaměstnanosti

na 8 skupin – Wirtschaft (8 referátů); Ernährung und Landwirtschaft (8 referátů); Forst (5 referátů); Arbeits- und Sozialangelegenheiten (4 referáty); Preisbildung (4 referáty), Reichsbank (1 referát), Finanz (3 referáty). Ve spisech ÚŘP se zachovala celá řada průběžných plánů jednotlivých skupin hospodářského oddělení. Viz NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, spisové plány pro druhé oddělení ÚŘP; NA Praha, fond ÚŘP – dodatky I. , kart. 47, Runderlaß des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren (dat. 1. 8. 1939); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 306, sign. I 1a 1200 – 11, Gliederungsplan des Reichsprotektors nach dem Stande vom 1. 5. 1942.

¹¹¹ NA Praha, ÚŘP – dod. II. , kart. 38, sign. II/2 – 0027, Dr. Von Burgsdorff Herrn Staatskommissar Gross (dat. 5. 7. 1941).

¹¹² Vnitřní organizace skupiny procházela od dubna 1939 neustálými změnami. Některé doklady o pracovním členění skupiny v prvních měsících okupace naznačují vnitřní rozpracování agendy do více než 10 referátů. K organizačnímu členění a personální výstavbě skupiny E+L srov. BA Berlin, fond R 1501, sign. 127 083, Personelle Besetzung der Behörde des Reichsprotektors (dat. 6. 4. 1939); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, Geschäftsvereilungsplan der Gruppe Ernährung und Landwirtschaft (nedat.); NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 174, sign. 114 – 176/4 – 5, plán Gruppe VIII. , fol. 75-76; NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, plán oddělení Ernährung und Landwirtschaft (nedat.).

¹¹³ BA Berlin, fond R 30, sign. 9, Der Reichsprotektor Böhmen und Mähren (Gruppe VIII) an die Gruppe Z - Kriegsgeschäftsverteilungsplan und U. K. – Stellung (dat. 3. 11. 1939); BA Berlin, R 30, sign. 9, Vorläufiger Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II Gruppe VIII – Ernährung und Landwirtschaft (strojopis, nedat.).

v zemědělství. Druhý referát – *Výroba* – zahrnoval veškeré záležitosti rostlinné i živočišné výroby, prosazování čtyřletého plánu na poli zemědělství a výrobní bitvu, spadaly sem rovněž záležitosti zemědělského školství a poradenství a podnikové ekonomiky. Třetí referát zabývající se *vyživovacím hospodářstvím včetně válečného hospodářství* se dělil na 3 hlavní podreferáty – vyživovací hospodářství (řízení trhu), technické záležitosti zásobování potravinami a krmivy a arizace výrobních, zpracujících a obchodních podniků spadajících do zemědělského sektoru. Čtvrtý referát spravoval záležitosti *dovozu a vývozu*, tj. celní a obchodní politiku a skladové hospodářství. Poslednímu z pěti referátů náležely *záležitosti zemědělského pozemkového vlastnictví*, přesuny v pozemkové držbě včetně arizací, záležitosti státních pozemků, osídlování a vodního hospodářství.

V průběhu roku 1940 došlo k dalším změnám. Správní záležitosti oddělení byly vyděleny z prvního referátu a agenda jednotlivých referátů byla detailněji propracována. V rámci skupiny byly zřízeny dva nové referáty. V prvním z nich (šestý referát) byla soustředěna agenda původně náležející třetímu referátu – *arizace podniků vyživovacího hospodářství* včetně dosazování treuhänderů a provádění dozoru nad těmito podniky. Do posledního, sedmého, referátu byly zahrnuty záležitosti *vodního hospodářství* (vodní právo, regulace vodních toků), zlepšování kvality půdy a péče o louky a pastviny. Členění skupiny II/ 2 na sedm referátů, které bylo dokončeno na podzim roku 1940 (příloha č. 7), zůstalo zachováno až do r. 1942, kdy byla zahájena restrukturalizace celého Úřadu říšského protektora v souvislosti s Heydrichovou reformou veřejné správy.¹¹⁴

Široce vymezená agenda skupiny E+L vyžadovala i odpovídající personální aparát. Zatímco v letních měsících roku 1939 čítala skupina zhruba 20 osob, do konce roku 1939 se rozrostla na dvojnásobek a v následujícím roce se tento počet ještě zvýšil – dochované materiály uvádí celkem 50 vyšších úředníků. Tento početní nárůst plně odpovídal celkovému trendu v ÚŘP, který potřeboval v rámci „dvojkolejného systému“ stále více pracovních sil.¹¹⁵ Skupina byla co se týče personálního obsazení nejenže srovnatelnou s dalšími hospodářskými skupinami ÚŘP, nýbrž v rámci celého vrcholného okupačního úřadu patřila ke skupinám největším a lze dovozovat, že i nejnámennější.¹¹⁶

¹¹⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II. Gruppe II/2 (dat. 25. 11. 1940).

¹¹⁵ Personální růst ÚŘP do roku 1941 výmluvně dokládá celá řada přehledů. Celkový počet pracovníků ÚŘP (Beamte, Angestellte, Arbeiter) vzrostl z 1323 osob v roce 1939 na téměř 2800 osob v roce 1941. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 122, sign. 4100, složka korespondence ÚŘP s říšskoněmeckými orgány ohledně rozpočtových záležitostí.

¹¹⁶ Význam hospodářských skupin v ÚŘP výmluvně dokládají i údaje o technickém zázemí. Podle soupisu z roku 1940 měly nejvíce přidělených telefonních klapků v rámci celého ÚŘP právě skupiny hospodářské – první místo zaujímala skupina Wirtschaft II/1 (17 klapků), následovala ji skupina Arbeits- und Sozialangelegenheiten II/4 (16 klapků) a na třetím místě byla skupina E+L II/2 (14 klapků). Srov. NA Praha, ÚŘP, kart. 86, Z - Pres. I., složka I., telefonní seznam (strojopis, nedat.).

Příloha č. 7: Organizační výstavba skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ Úřadu říšského protektora 1940¹

Referat 1: Organisation, Verwaltung, Rechtsangelegenheiten, Kreditwesen, sonstige allgemeine Angelegenheiten

- Referatsleiter: Klingenberg
- Allgemeine Angelegenheiten der Ernährungs- und Landwirtschaft im Protektorat
- Allgemeine Belange der volksdeutschen Bauern und Landwirte, Betriebsaufbau für die deutschen Landwirte
- Angelegenheiten der landwirtschaftlichen Verwaltung des Protektorats
- Landwirtschaftliches Kreditwesen
- Landwirtschaftliches Genossenschaftswesen
- Agrarrecht
- Marktrecht
- Arbeitseinsatz in der Landwirtschaft (Im Benehmen mit der Gruppe II-4)
- Justitiariat der Gruppe

Referat 2- Erzeugung

- Referatsleiter: Seeler
- Erzeugungsschlacht
- Berufsausbildung und Wirtschaftsberatung
- Betriebsführung und Statistik
- Acker- und Pflanzenbau
- Tierzucht
- Technik in der Landwirtschaft und landw. Bauwesen

Referat 3- Ernährungswirtschaft einschl. Kriegswirtschaft

- Referatsleiter: Hunecke
- Ernährungswirtschaft
- Technische Durchführung der Kriegswirtschaft
- Versorgung der Wehrmacht und der Schutzgliederungen
- Angelegenheiten des Marktrechtes der Preisbildung, der Verwaltung der Marktverbände und des Kontrollwesens
- Allgemeine Fragen der Neuerrichtung, Erweiterung, Verlegung, Zusammenlegung, Stilllegung und dergl. von Unternehmungen und Betrieben der Ernährungswirtschaft im Benehmen mit den Beauftragten bzw. Fachreferenten

Referat 4- Ein- und Ausfuhr

- Referatsleiter: Stalman
- Zoll- und Handelspolitik
- Vorratswirtschaft

Referat 5- Ländlicher Grundbesitz

- Referatsleiter: Staehly
- Gesamtplanung
- Grundstückverkehr
- Staatlicher Grundbesitz
- Landbeschaffung für Zwecke der öffentlichen Hand
- Siedlung
- Umlegung

Referat 6- Arisierung ernährungswirtschaftlicher Betriebe

- Referatsleiter: Wolkwitz (bis 15. 11. 1940), Markes ab 16. 11. 1940
- Grundsätzliche Fragen der Arisierung (Durchführungserlässe, Richtlinien usw.)
- Arisierung der gewerblichen Betriebe der Ernährungswirtschaft; Erteilung von Bescheinigungen über nichtjüdischen Charakter von Betrieben der Ernährungswirtschaft; Behandlung feindlichen Vermögens; Einsetzung von Treuhändern und deren Überwachung in gewerblichen Betrieben der Ernährungswirtschaft

Referat 7- Wasserwirtschaft und Landeskultur

- Referatsleiter: Szogs (ab 26. 10. Pohl)
- Wasserwirtschaftliche Generalplanung
- Wasserrecht
- Wasserlaufregulierungen, Talsperren, Wasserleitungen (mit Ausnahme der Wasserstrassenangelegenheiten)
- Bodenverbesserung
- Landw. Folgeeinrichtungen zu Wasserbauten
- Wiesen- und Weidenpflege

¹ NA Praha, fond ÚŘP, kt. 307, sign. I – 1d 6205, Gliederung der Abteilung II (Anlage zum RdErl. vom 3. 9. 1940)

Personální výstavba skupiny E+L probíhala v úzké spolupráci s říšskými centrálními institucemi. Říšské ministerstvo výživy a zemědělství v dohodě s říšským ministerstvem financí každoročně vyčleňovalo v rámci svých rozpočtů prostředky na financování jednotlivých pracovních pozic. Jednalo se o pozice vyšších úředníků – vrchních vládních radů (Oberregierungsrat) a vládních radů (Regierungsrat), kteří stáli v čele samotné skupiny a nebo jednotlivých referátů.¹¹⁷ Po schválení financí vysílalo Říšské ministerstvo výživy a zemědělství pracovníky své, popř. svým prostřednictvím i pracovníky RNST, do protektorátu, kde však ve svých funkcích nadále podléhali nikoliv říšskému ministerstvu, ale přímo říšskému protektorovi. Tento mechanismus financování a delegování vysokých úředníků, který byl analogicky nastaven i u dalších skupin ÚŘP,¹¹⁸ respektoval na jedné straně protektorátní autonomii (podřízenost úředníků říšskému protektorovi), na druhé straně však zajišťoval významný vliv říšských orgánů na formování protektorátní politiky, která se rodila převážně na půdě příslušných skupin ÚŘP. V letech 1939–1942 si skupina E+L v jednání s říšskými orgány zajistila každoroční zvyšování počtu vysokých úředníků i jejich povyšování, které odpovídalo celkovým trendům v rámci ÚŘP.¹¹⁹

Před nástupem R. Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora se ve vedení skupiny E+L ÚŘP vystřídaly dvě osoby. Henleinův pověřenec Ing. Rudolf Raschka ukončil své působení v ÚŘP v září 1939 v souvislosti s kariérním postupem v Říšské župě Sudety, kde byl jmenován pověřencem pro válečné vyživovací hospodářství (Beaufragte für die Kriegsernährungswirtschaft).¹²⁰ Ve funkci jej k 11. září 1939 vystřídal státní komisař berlínského ministerstva výživy a zemědělství a zemědělský inženýr Theodor Gross. Raschkova vazba na protektorát zůstala zachována skrze jeho funkci při župním vedení NSDAP v Liberci, kde zastával pozici župního vedoucího pro agrární politiku (Gauamtsleiter

¹¹⁷ A. Turek – J. Görner, Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918, In: Sborník archivních prací 13 (1963), č. 2, s. 154–157.

¹¹⁸ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 416, Planstellen der Gruppen Ernährung und Landwirtschaft, Wirtschaft, Forst-und Holzwirtschaft und Jagdwesen (dat. 20. 11. 1940).

¹¹⁹ Zatímco v rozpočtu roku 1940 RMEL vyčlenilo finanční prostředky na 4 vrchní vládní rady, o rok později se jednalo o 5 a v roce 1942 již o 7 vrchních vládních radů. Podobně rostl i počet vládních radů. V roce 1940 5 vládních radů, o rok později 8 vládních radů a v roce 1942 10 vládních radů. Vedle jednoho dalšího vysokého vládního úředníka (Regierungsamtman) v r. 1940 byly navíc v rozpočtech na rok 1941 a 1942 vytvořeny pozice 2 vrchních vládních inspektorů a 3 vládních inspektorů. Ve svých jednáních o přidělení pracovních míst s Říšským ministerstvem výživy a Říšským ministerstvem financí narážela skupina na problém nedostatku pracovních sil a některé její požadavky buď nebyly splněny vůbec a nebo se značným zpožděním. To se týkalo i opakovaných žádostí o vyčlenění 1 místa ministerského ředitele (pro vedoucího skupiny Grosse) a 1 místa ministerského rady (pro Grossova zástupce Heinricha Steigera), kde argumentace založená na politickém a hospodářském významu skupiny dlouho nepřinášela kýžené ovoce. K jednání Gruppe E+L s RMEL obšírně soubor dokumentů NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, Z - Pres I.; konkrétně např. přípis Harmeninga (Ministerialdirektor im Reichsernährungsministerium) Burgsdorffovi (dat. 6. 5. 1941). Dále srov. BA Berlin, fond R 30, sign. 7, Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft an den Herrn Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (Haushalt 1942), fol. 49.

¹²⁰ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 174, sign. 114 – 176/4 – 5, Gross an Ing. R. Raschka (dat. 27. 9. 1939), fol. 159.

für Agrarpolitik). Pozici stálého zástupce vedoucího skupiny dlouhodobě zastával referent Říšského ministerstva zemědělství Dr. Heinrich Steiger, který náležel již v období vojenské správy k pověřeneckému týmu Říšského ministerstva výživy a zemědělství při protektorátním ministerstvu. Zvláštní pověření (Sonderauftrag) získal ministerský rada Dr. Alexander Reichmann, který plnil funkci stálé spojky mezi ÚŘP a pražským ministerstvem zemědělství. Co se týče vedení odborných referátů v rámci skupiny E+L, koncem roku 1940 stál v čele prvního referátu zemědělský rada a referent VIII. oddělení berlínského RMEL (Neubildung deutschen Bauertums und Grundbesitzverteilung) August Klingenberg, druhého referátu vrchní vládní rada Dr. Hans Seeler, třetího referátu specialista na řízení zemědělského trhu vrchní zemědělský rada Dr. Paul Hunecke, čtvrtého referátu vládní rada a referent VI. oddělení RMEL (Zoll- und Handelspolitik) Otto Stalman, pátého referátu vládní rada Dr. Axel Staehly, šestého referátu dlouholetý funkcionář RNST zemědělský rada Josef Markes (původně vládní a kulturní rada Dr. Otto Wolkwitz) a sedmého referátu vrchní vládní rada a referent VI. oddělení RMEL (Wasserwirtschaft und Landeskultur) Dr. Hans Szogs (posléze Dr. Pohl).¹²¹

II. 2. 3. Činnost skupiny Ernährung und Landwirtschaft ÚŘP. V rámci dvojkoľejného systému veřejné správy byla skupina E+L budována jako protějšek protektorátního ministerstva zemědělství s mandátem na všechny oblasti zemědělství a výživy s výjimkou již zmiňovaných lesnických a honebních záležitostí. Skupina postupně vtahovala do sféry svého vlivu širší a širší záležitosti zemědělství a výživy a vytvářela potřebné nástroje k jejich kontrole a řízení. Počáteční dílčí opatření v sektoru zemědělství a výživy postupně vystřídal celý komplex nejrůznějších zásahů, pasivní dozorcí funkci záhy nahradila vlastní iniciativa a aktivita, jinými slovy tvorba hospodářské politiky. Již v prvních měsících svého působení docílil centrální okupační úřad jejím prostřednictvím vytvoření rámcové kontroly nad činností protektorátních orgánů kompetentních pro oblast zemědělství. Zásadní rozhodnutí a opatření v oblasti zemědělství a výživy podléhala souhlasu skupiny, která usnesení podle potřeby modifikovala, často na základě doporučení z Říše. Pro většinu protektorátní zemědělské agendy platí, že významná hospodářskopolitická opatření se rodila právě na půdě E+L nebo v přímé součinnosti s ní.¹²²

¹²¹ Srov. soubory dokumentů NA Praha, fond ÚŘP, kart. 18, sign. VIII/I/3, Berlin, R 30, sign. 9, NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kt 174, sign. 114-176/4-5. NA Praha fond ÚŘP – dod. II., kart. 38, sign. II/ 2 – 0027, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an den Herrn Abteilungsleiter II (dat. 8. 7. 1940); NA Praha, fond ÚŘP - AMV 114, kart. 174, sign. 114-176/4-5, Verzeichnis der abgeordneten Beamten und Angestellten (nedat.), fol. 70-71.

¹²² Korespondence skupiny s pražským ministerstvem zemědělství a ministerskou radou a rovněž vnitřní korespondence v ÚŘP dokládají, že již v době Raschkova působení byl do značné míry modifikován dosavadní rozhodovací mechanismus. Proměny tohoto mechanismu výmluvně dokládají NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign VIII/I/8, soubor dokumentů ÚŘP ohledně tzv. Angleichung. Proces výstavby dvojí koleje veřejné správy v zemědělství (E+L ÚŘP coby protějšek protektorátního ministerstva zemědělství) plně korespondoval s dalšími

Členění skupiny E+L ÚŘP na referáty a podreferáty naznačuje, že se skupina ve sledovaném období zabývala nejširšími otázkami zemědělské a vyživovací politiky a obsahovala protektorátní zemědělskou a vyživovací agendu v určité komplexnosti. Neznamená to však, že skupina představovala nejvyšší okupační instanci ve všech zmíněných oblastech, tento výklad by byl zjednodušující. Jak již bylo naznačeno, některé oblasti zemědělství a výživy byly v praxi spravovány vně skupinu (vedle agendy lesnictví se jednalo především o pozemkovou a osídlovací politiku – viz níže) a celá řada dalších záležitostí, nacházejících se na pomezí dalších hospodářských sektorů (navazující průmysl, peněžnictví), byly paralelně spravovány několika okupačními orgány zároveň a skupina E+L v nich měla pouze omezené kompetence (poradní funkce). V rámci centrálního okupačního orgánu spolupracovala skupina E+L často se skupinou II/1 ÚŘP (Wirtschaft), která byla kompetentní mj. v otázkách zemědělského průmyslu a arizace. Na přelomu roku 1939 a 1940 se skupina E+L například podílela na jednáních o založení Ústředního svazu průmyslu a personálním obsazení jednotlivých sekcí zemědělského průmyslu, přičemž další dozor nad touto institucí náležel ryze do pravomoci Gruppe II/1.¹²³ Arizační agenda jako celek byla rovněž primárně řízena v rámci Gruppe II/I ÚŘP, v rámci tzv. Entjudungsreferat. Skupina II/2 disponovala v této oblasti sice určitými pravomocemi, mohla např. dosazovat treuhändery (zvl. referát), ale postupovala na tomto poli v domluvě s Gruppe I/I.¹²⁴ Bohatá spolupráce Gruppe II/2 se rovněž rozvíjela v oblasti zemědělského peněžnictví (zemědělské družstevnictví a Arární

správními oblastmi. Dobové dokumenty bohatě dokládají, že Úřad říšského protektora dosáhl prostřednictvím svých organizačních složek již v prvních měsících svého působení výrazné kontroly nad činností centrálních autonomních protektorátních orgánů. Pro ilustraci zmiňme alespoň jednu z rozsáhlých zpráv ministerstva vnitra o provádění Hitlerova výnosu ze dne 16. 3. 1939, která vznikla na podzim 1940 a podrobně se věnuje právě tlaku vykonávanému ze strany německých dozorčích orgánů na protektorátní úřady. V této zprávě se mj. uvádí: „*Orgánům Protektorátu se přikazuje vydání určité momentální opatření a po případě se jim dodává i jejich slovní znění. [...] Protektorátním orgánům se ukládá konati nebo prováděti různé konkrétní opatření správní, a to i tehdy, když pro ně platné právní předpisy nedávají podkladu. [...] Některé konkrétní případy nebo všechny případy určitého druhu se vyhrazují schvalování, po případě rozhodování říšských úřadů. Opatření určitého druhu se nedovoluje protektorátním orgánům činiti nebo prováděti, i když nadále platí norma to přikazující.*“ NA Praha, fond ÚŘP – dod I, kart. 27, sign. I 1d, Provádění výnosu Vůdce a říšského kancléře o zřízení Protektorátu Čechy a Morava (strojopis, dat. 18. 9. 1940).

¹²³ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign. XIII/ I/16, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (Gruppe Wirtschaft) an die Gruppe VIII (dat. 18. 12. 1939); tamtéž, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (Gruppe Wirtschaft) an Gross (dat. 23. 11. 1939). Odborné členění Ústředního svazu průmyslu bylo vyhlášeno v listopadu 1939. Zemědělský průmysl byl spravován ve II. – VIII. hospodářské skupině: Hospodářská skupina cukrovarnického průmyslu, hospodářská skupina lihovarského průmyslu, hospodářská skupina pivovarského průmyslu, hospodářská skupina sladařského průmyslu, hospodářská skupina mlynářského průmyslu, hospodářská skupina masného a mlékárenského průmyslu. Dodatečně byla skupina VII. změněna na skupinu potravinářského průmyslu. Vyhláška ministra průmyslu, obchodu a živností č. 268 ze dne 4. 11. 1939, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 859-867; Vyhláška ministra obchodu, průmyslu a živností č. 75 ze dne 7. 2. 1941, již se doplňuje vyhláškou ministra průmyslu, obchodu a živností č. 268/1939 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 200-205.

¹²⁴ K arizačního mechanismu D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45), Praha 2005. s. 13-26; Struktura tzv. Entjudungsreferat viz. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1080, Geschäftsverteilungsplan der Gruppe Wirtschaft II/1 (dat. 12. 10. 1940).

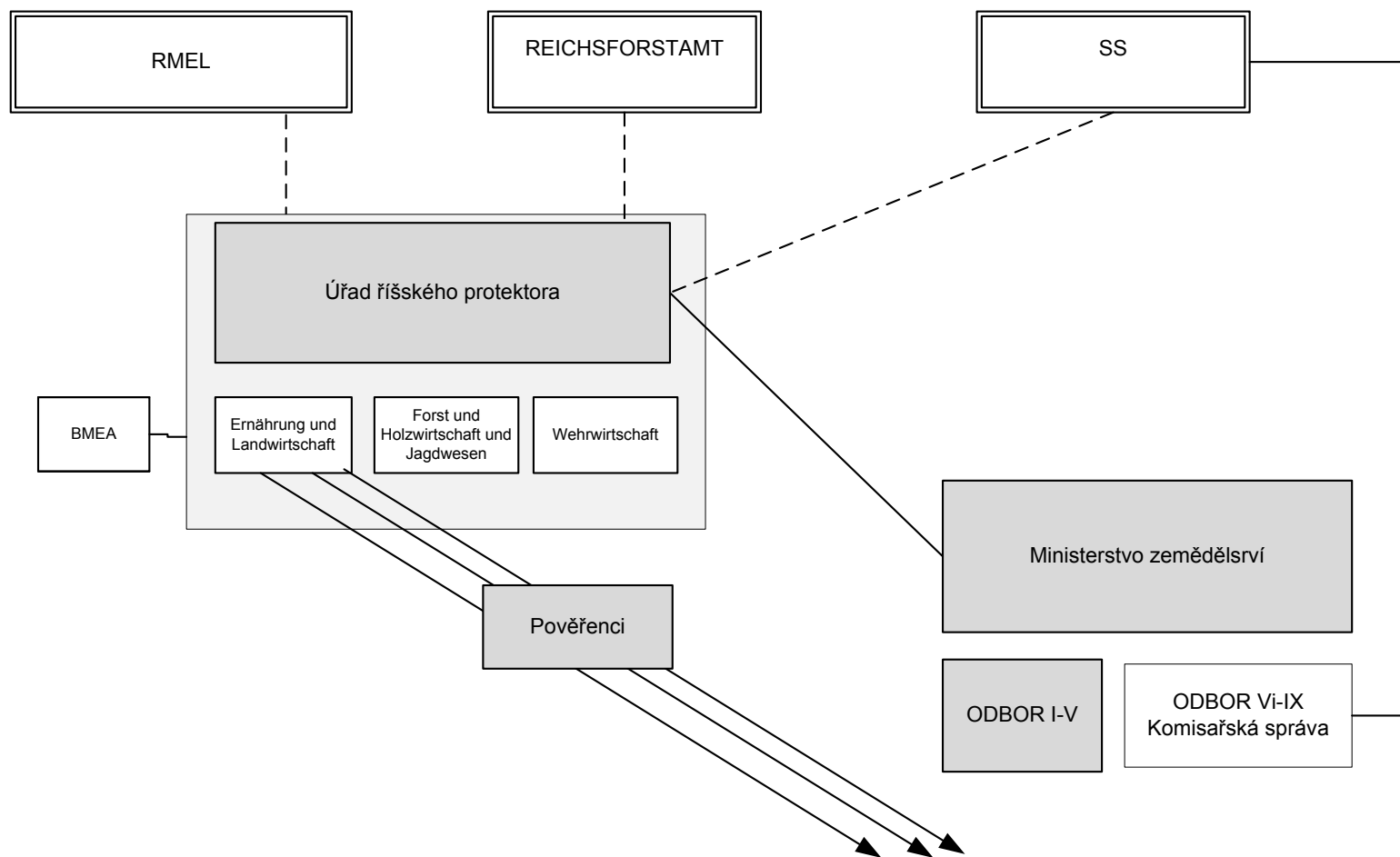
banka), které bylo spravováno skupinou II/8 (Finanz) a v oblasti cenové politiky, která v nejvyšší instanci podléhala doзору skupiny II/5 (Preisbildung).

Hlavní činnost skupiny E+L spočívala v jejím druhém, třetím a čtvrtém referátu a soustředila se na otázky výroby, válečného vyživovacího hospodářství a dovozu a vývozu zemědělských produktů. Nahlížeje činnost skupiny v kontextu úkolů a cílů nacistické zemědělské politiky v protektorátě: činnost skupiny se soustředila na zajištění výživy v prostředí protektorátu a na možnosti exploatace jeho zemědělského potenciálu pro potřeby říše (autarkně-exploatační linie politiky). Není pochyb o tom, že největší podíl na agendě skupiny měl dozor nad výstavbou a fungováním válečného řízeného hospodářství v zemědělství, které bylo soustředěno ve třetím referátu pod vedením P. Huneckeho (*Vyživovací hospodářství včetně válečného hospodářství*). V tomto referátu bylo soustředěno 24 pracovníků, tzn. polovina personálního obsazení skupiny.

Hlavními partnery skupiny E+L v jednání se staly pražské ministerstvo zemědělství coby protějšek skupiny E+L v rámci dvojkolejného systému a jemu podřízené instituce řízeného hospodářství, tzv. trhové svazy. Na říšské úrovni se v období 1939–1942 v plné míře rozvíjela spolupráce skupiny E+L s celou řadou institucí, nejužší se však jeví spolupráce s RMEL. Říšské ministerstvo výživy a zemědělství ve skupině E+L ÚŘP spatřovalo nástroj své vlastní politiky v protektorátu a fungování (organizaci i činnost) skupiny výrazně ovlivňovalo skrze mechanismus financování a delegování úředníků. Zájmy říšských orgánů se na úrovni skupiny E+L ÚŘP dostávaly do průsečíku se zájmy hájenými říšským protektorem (zachování stability a chodu protektorátu) a zároveň se protínaly s tlaky z protektorátní strany (protektorátní vláda a ministerstvo zemědělství). Rozhodovacím centrem zemědělských a vyživovacích záležitostí se v tomto směru stala skupina E+L (příloha č. 8). Skupina E+L ÚŘP i pražské ministerstvo zemědělství byly současně organizačně přizpůsobovány svému říšskému protějšku. Institucionální sblížení těchto orgánů mělo zjednodušit komunikaci a tím i rozhodovací mechanismy v oblasti protektorátní zemědělské a vyživovací politiky a zajistit určitý vliv Říšského ministerstva výživy a zemědělství na těchto rozhodnutích. Z dlouhodobějšího hlediska se jednalo o přípravu úplného včlenění, inkorporace protektorátu a jeho systému do Velkoněmecké říše. Organizační přizpůsobení skupiny E+L říšskoněmeckému vzoru však nijak neměnilo fakt, že právě E+L tvořila rozhodovací článek, rozhodovací centrum v protektorátní zemědělské politice.

Pražské ministerstvo zemědělství bylo na základě vládního nařízení z 18. září 1939 zmocněno k rozsáhlým zásahům do zemědělského sektoru a stalo se formálně nejvyšším

Příloha č. 8: Úřad říšského protektora – rozhodovací centrum při formování protektorátní zemědělské politiky (období tzv. dvojkolejné veřejné správy)

orgánem řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství.¹²⁵ Na základě vládního nařízení ze 7. srpna 1940 přešly do jeho kompetence veškeré záležitosti v oblasti výživy a zásobování obyvatelstva potravinami, tedy i ty, které do té doby náležely jiným ministerstvům (zpravovatelské podniky).¹²⁶ Výrazné rozšíření pravomocí, resp. posílení pražského ministerstva zemědělství v rámci protektorátní autonomie paralelně sloužilo k vystupňování okupační kontroly nad protektorátním zemědělstvím v kontextu dvojkolejného systému řízeného hospodářství. Silné protektorátní ministerstvo zemědělství vybavené rozsáhlými pravomocemi, které zastřešilo tuhý systém řízeného hospodářství a paralelně bylo ve své činnosti nejen kontrolováno, nýbrž i přímo úkolováno ze strany ÚŘP, umožnilo relativně efektivní řízení protektorátní zemědělské a vyživovací politiky ze strany německých okupačních orgánů na všech správních úrovních. Ve vedení pražského ministerstva zemědělství se postupně vystřídal čtyři osoby. Jako první působil na tomto postu Ladislav Feierabend, a to až do 26. ledna 1940. Po něm nastoupil do funkce, ale pouze na několik dní, Mikuláš Bubna z Litic (26. 1. 1940 – 3. 2. 1940) a počínaje 3. 2. 1940 byl nahrazen Jaroslavem Krejčím. V lednu 1942 byl do této funkce ministra zemědělství a lesnictví jmenován Adolf Hrubý, který zastával tento post až do konce války.¹²⁷

II.3. Komplementující nástroje okupační politiky na poli protektorátního zemědělství a výživy v období tzv. dvojkolejnosti veřejné správy

Nacisté neprosazovali svůj vliv na chod protektorátního hospodářství pouze prostřednictvím centrálního okupačního úřadu, jeho rozsáhlého hospodářského oddělení a jednotlivých hospodářských skupin. Pro realizaci hospodářské politiky na úrovni regionů byly využívány nižší složky okupační správy, významnou roli se hrávala proněmecky orientovaná personální politika, a charakteristické bylo i vytváření specifických pomocných orgánů a struktur k plnění konkrétních hospodářských úkolů. V prvních letech okupace se „prodlouženou rukou“ skupiny E+L ÚŘP na poli zemědělství a výživy staly především následující nástroje: *zemědělství odborníci při úřadech vrchních vládních radů, systém řízeného hospodářství a Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího (BMEA), němečtí pověřenci a zmocněnci působící v sektoru zemědělství a výživy a v poslední řadě Německá zemědělská rada v Brně. Zcela specifické nástroje nacistické zemědělské politiky v protektorátě představovaly orgány pozemkové a osídlovací politiky, pro*

¹²⁵ Vládní nařízení č. 206 ze dne 18. 9. 1939, kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivými, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 653-655.

¹²⁶ Vládní nařízení č. 270 ze dne 7. 8. 1940 o příslušnosti ministerstva zemědělství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 627-633.

¹²⁷ A. Kubačák, Ministerstvo zemědělství v letech 1918-1948, Praha 2005, s. 94-98.

kteře bylo již v prvních okupačních letech charakteristické jejich organizační vyčlenění z vlastního rámce zemědělské a vyživovací politiky.

II. 3. 1. Zemědělství odborníci při úřadech vrchních zemských radů. Úřad říšského protektora realizoval svou politiku na regionální úrovni prostřednictvím nižších správních složek – zvláštní pobočky ÚŘP v Brně a prostřednictvím úřadů vrchních vládních radů. V rámci brněnské pobočky ÚŘP – Dienststelle Mähren, která fungovala paralelně s pražským ústředím až do roku 1942, vznikl pro záležitosti moravského zemědělství a výživy samostatný referát E+L (Referat III). Do jeho kompetence náležel dozor nad zemědělskými odborníky při moravských úřadech vrchních zemských radů; dále dozor nad činností německé a české zemědělské rady v Brně; nad zemědělskými družstevními svazy, zemědělským školstvím, a nad zemědělskou výrobou a zabezpečením výživy moravského obyvatelstva.¹²⁸ Referát E+L brněnské služebny říšského protektora čítal šest osob a v jeho čele stál dlouholetý pracovník Říšského vyživovacího stavu a aktivní funkcionář NSDAP Johann P. Alpers, který byl do protektorátu služebně převeden již k 15. březnu 1939.¹²⁹

Při úřadech vrchních zemských radů¹³⁰ působili v návaznosti na období vojenské správy tzv. zemědělství odborníci (landwirtschaftliche Sachverständige). Jednalo se o úředníky vysílané prostřednictvím ÚŘP z poboček Říšského vyživovacího stavu (Reichsnährstandu), kteří na základě direktiv z ÚŘP obhospodařovali veškerou agendu zemědělství a výživy ve svém obvodu. Mj. prováděli dozor nad zemědělskými úředníky okresních úřadů, do jejich působení spadaly otázky zemědělské výroby, zásobování, obchodu se zemědělskými pozemky, záležitosti zemědělských družstev, i zemědělského školství.¹³¹ Pro jejich činnost je podstatné, že na regionální úrovni se do jisté míry vytrácela správní parcelace nacistické politiky do několika větví a byly otupeny kompetenční boje charakteristické pro nejvyšší

¹²⁸ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Gruppe II/2 an die Zentralverwaltung (dat. 9. 10. 1941).

¹²⁹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 307, sign. I – 1d 6220, Aufgabenkreis und personelle Besetzung der Dienststelle Maehren (dat. 1. 10. 1941).

¹³⁰ Úřady vrchních zemských radů byly zřízeny již 15. březnu 1939 vojenskou okupační správou. Jejich obvody i sídla se v letech okupace neustále měnily. Zatímco v období vojenské správy fungovalo těchto úřadů 39, po jejím skončení byl počet redukován na 20 a do roku 1942, kdy byla prosazena Heydrichova správní reforma, došlo k další reorganizaci sídelních obvodů a redukcí na celkově 15 úřadů. Podrobně S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, Sborník archivních prací, roč. XIII., č. 2, Praha 1963, s. 71-80; P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945, Praha 2002. 52-53. K činnosti vrchních zemských radů v oblasti hospodářství srov. S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 69-80; D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45), Praha 2005, s. 21.

¹³¹ K činnosti zemědělských odborníků při úřadech vrchních zemských radů podrobně soubory dokumentů v berlínském Bundesarchivu a dále spisy dochované pod říšským protektorem. BA Berlin, fond R-16 RNST, sign. 51, složka Schaffung von Planstellen für Beamte die im Protektorat Böhmen und Mähren eingesetzt werden, NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, složka Landwirtschaftsräte bei den Oberlandräte; NA Praha, fond ÚŘP AMV – 114, kart. 193, sign. 114-195/ 3 a sign. 114-195/ 5. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign 4110, Gruppe II/2 an die Zentralverwaltung (dat. 9. 10. 1941).

úroveň řízení protektorátní politiky. Realizace jednotlivých úkolů byly výrazně provázány a zemědělstí odborníci tak zasahovali do celé řady procesů napříč hospodářským oddělením: přímo participovali na opatřeních v oblasti výroby i zemědělského trhu, řízení podniků zemědělského průmyslu, arizačním procesu, pozemkové politice a záležitostech tzv. Wehrwirtschaft. Není překvapující, že tehdejší Raschkova skupina E+L ÚŘP opakovaně navrhovala, aby se zemědělstí odborníci vzhledem k rozsahu své činnosti stali vedoucími hospodářských oddělení vrchních zemských radů. Výjimkou měly zůstat pouze obvody, ve kterých převažovala živnostenská struktura.¹³²

O mzdové náklady zemědělských odborníků při úřadech vrchních zemských radů sváděl ÚŘP podobně jako v případě financování pracovníků skupiny E+L zdoluhavý boj. Jejich setrvání v protektorátu po skončení období vojenské správy zůstávalo dlouho administrativně nedořešené, a teprve v souvislosti s celkovým nárůstem agendy a především s plánovaným zaváděním řízeného hospodářství bylo převedení těchto pracovníků do protektorátu a jejich finanční zajištění ze strany RNST závazně potvrzeno. V rozpočtu RNST na rok 1940 bylo potvrzeno 10 míst pro zemědělské odborníky při úřadech vrchních zemských radů v protektorátě, z toho 4 místa na úrovni vrchních vládních radů pro nejvýznamnější obvody.¹³³ Na rok 1941 bylo schváleno celkem 16 zemědělských odborníků. Tímto způsobem byli zajištěni zemědělstí odborníci při všech 15 úřadech vrchních zemských radů, jako šestnáctý byl mezi tyto odborníky zařazen již zmiňovaný vedoucí oddělení E+L Dienststelle Mähren ÚŘP Johann P. Alpers.¹³⁴

II. 3. 2. Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího. Princip dvojkoľejnosti, který se stal převažujícím a charakteristickým rysem veřejné správy

¹³² NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 193, sign. 114 – 195/3, Gruppe VIII an Dr. Von Burgsdorff (dat. 17. 6. 1939), fol. 123-125; též NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign. VIII/I/8, Gruppe VIII an Dr. Von Burgsdorff (dat. 17. 6. 1939).

¹³³ Přípisem ze dne 16. 9. 1940 odsouhlasilo RMEL v souladu s Říšským ministerstvem financí, aby bylo do rozpočtu RNST zahrnuto 10 míst pro zemědělské odborníky působící při úřadech vrchních zemských radů v protektorátu. Přípis říšského ministra financí ze dne 12. 10. 1940 následně potvrdil 4 místa vrchních vládních radů (Oberregierungsrat), 5 míst vládních radů (Regierungsrat) a 1 místo vysokého vládního úředníka (Regierungsamtmann) v rozpočtu na rok 1940. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Der Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft an den Reichsbauernführer, (dat. 16. 9. 1940). NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Der Reichsminister der Finanzen Herrn Reichsprotektor Prag (dat. 12. 10. 1940). Srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, složka Landwirtschaftsräte bei den Oberlandräte, výnos 15. 1. 1941. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Der Reichsprotektor Böhmen und Mähren an die Gruppe Zentralverwaltung (dat. 27. 3. 1941); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, Z – Pres I, Der RP in B und M Herrn Reichsminister der Finanzen, dat. 30. 8. 1940.

¹³⁴ Blíže soubor dokumentů v berlínském Bundesarchivu BA Berlin, fond R-16 RNST, sign. 51, složka Schaffung von Planstellen für Beamte die im Protektorat Böhmen und Mähren eingesetzt werden, dále srov. BA Berlin, fond R 1501, sign. 127083, Der RMEL an den Herrn Reichsminister der Finanzen (dat. 31. 5. 1939); tamtéž Der Reichsbauernführer an den Herrn Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft (dat. 20. 5. 1939); NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Der Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft an den Reichsbauernführer, (dat. 16. 9. 1940); BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Abordnung eines Aufbauführers für die Einführung einer landwirtschaftlichen Marktregelung im Protektorat (dat. 20. 7. 1939), dále soubory dokumentů NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, složka Landwirtschaftsräte bei den Oberlandräte; NA Praha, fond ÚŘP AMV – 114, kart. 193, sign. 114-195/ 3 a sign. 114-195/ 5.

v protektorátu v prvních letech okupace, nebyl aplikován ve všech hospodářských oblastech bez výjimky. Část protektorátní agendy byly již v prvních měsících okupace zcela vyňaty z pravomoci autonomních úřadů a byly vykonávány buď přímo orgány říšskými nebo nově zřízenými orgány okupačními. Vedle záležitostí vymezených Hitlerovým výnosem ze dne 16. března 1939 o zřízení Protektorátu Čechy a Morava (správa dopravy, pošt, telefonu, telegrafu) se jednalo především o správu cel, nepřímých daní a monopolů v souvislosti se zřízením celní unie mezi protektorátem a Říší ke dni 1. října 1940 a o obory strategické (Úřadovna pro uhelné hospodářství v Čechách a na Moravě, Pověřenec pro hospodářství s minerálními oleji).¹³⁵ Mezi těmito orgány se jeden vztahoval na oblast zemědělství a výživy. Jednalo se o Böhmisch-Mährische Ein- und Ausfuhrstelle für Erzeugnisse der Ernährungs- und Landwirtschaft (Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství, dále jen BMEA), která vznikla jako přímý nástroj říšského protektora za účelem kontroly protektorátního dovozu a vývozu produktů vyživovacího hospodářství.

Českomoravská úřadovna byla zřízena jako instituce veřejného práva na základě nařízení říšského protektora ze dne 12. dubna 1940.¹³⁶ Její činnost byla vymezena velmi neurčitě – úřadovna měla podle stanov „*spolupůsobiti při obchodování se zbožím v rámci příslušných zákonných předpisů*“, přičemž říšský protektor byl oprávněn pověřit úřadovnu i jinými úkoly a oprávněními. V praxi vytvářela BMEA pro oblast zemědělství a výživy paralelu k již dříve založené Dozorčí úřadovně při ministerstvu průmyslu, obchodu a živností (vl. nařízení 150/ 1939 Sb.)¹³⁷ a soustředila se především na agendu související s řízením a kontrolou oběhu zboží a na vydávání devisorových osvědčení a vývozních a dovozních povolení. Po zrušení celní hranice mezi Protektorátem a Německou říší došlo k rozšíření platnosti celé řady říšských předpisů o obchodě, clech, spotřebních daních a monopolech na protektorát a BMEA získala obchodní oprávnění, která na území Říše náležela tamním institucím řízeného hospodářství, tzv. *Reichstellen* (BMEA jako „Reichstelle“ s regionální působností).¹³⁸

¹³⁵ Srov. M. Durmanová, Řízené hospodářství a správa Ústředního svazu průmyslu za nacistické okupace, In: Sborník archivních prací č. 2/roč. XVI (1966), s. 369-372.

¹³⁶ Nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o zřízení Česko-Moravské úřadovny pro dovoz a vývoz výrobků hospodářství vyživovacího a zemědělského ze dne 12. 4. 1940, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, s. 163-165.

¹³⁷ Založení Dozorčí úřadovny srov. Vládní nařízení č. 150 ze dne 23. 6. 1939 o zřízení dozorčí řadovny při ministerstvu průmyslu, obchodu a živností, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 551-553. K rozdělení agendy po vzniku BMEA srov. Vládní nařízení č. 153 ze dne 7. 5. 1940, jímž se mění vládní nařízení č. 150/ 1939 Sb, Sb. z. a n. Protektorátu čechy a Morava 1940, s. 363-369.

¹³⁸ Nařízení o obchodu zemědělskými výrobky v Protektoratu Böhmen und Mähren, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, s. 526-530. K odstranění celní hranice srov. Nařízení o clech, spotřebních daních a monopolech v Protektoratu Böhmen und Mähren ze dne 16. 9. 1940, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, s. 467-471; Nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren doplňující stanov y Česko-Moravské úřadovny pro dovoz a vývoz hospodářství vyživovacího a zemědělského v Praze, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, s. 473.

Hlavní rozdíl mezi Dozorčí úřadovnou při ministestvu průmyslu, obchodu a živností a BMEA spočíval v jejich formálním zakotvení ve správním systému - zatímco první z nich byla orgánem autonomním (podléhala ministerstvu, průmyslu, obchodu a živností), druhá z nich byla orgánem okupačním. Českomoravská úřadovna byla založena jako orgán okupační, čímž se vymykala vlastní výstavbě systému řízeného hospodářství v zemědělství, která se realizovala v rámci protektorátní autonomie. Ve své činnosti podléhala výhradně dozoru říšského protektora, který jmenoval i odvolával členy představenstva a v občanskoprávních věcech podléhala německé soudní pravomoci. Její nacionální profil byl německý. Personálně byla vytvořena ze čtvrtého referátu skupiny E+L ÚŘP (dovoz a vývoz), ve kterém působili zástupci všech říšskoněmeckých *Reichstellen*, tj. orgánů, kterým náleželo již ve 30. letech řízení německého zahraničního obchodu se zemědělskými výrobky.¹³⁹ Rovněž úřednictvo bylo převážně tvořeno Němci – podle seznamů zaměstnanců působilo v BMEA v letech okupace 75 osob české národnosti oproti 161 osobám hlásícím se k národnosti německé.¹⁴⁰

Vnitřní členění úřadovny přizpůsobeno co nejužší spolupráci s říšskými orgány. Názvy jednotlivých skupin odpovídaly názvům berlínských *Reichstellen*, přičemž v čele těchto oddělení stáli i pracovníci těchto organizací. Původně se jednalo o čtyři skupiny – *Getreide, Futtermittel und sonstige landwirtschaftliche Erzeugnisse* (Frh. v. Nordenflycht, později Fritz Modest); *Tiere und tierische Erzeugnisse* (Kupsch, později Willy Schmidt); *Milcherzeugnisse, Öle und Fette* (Dethloff, později Helmut Lüschow); *Garten-und Weinbauerzeugnisse* (H. Gebhardt), dodatečně přibyla samostatná oddělení pro *Saatgut* (Friedrich Spennemann) a pro *Eier und Geflügel* (Heinz Färber).¹⁴¹ Největší úřednický aparát úřadovny byl soustředěn ve správním oddělení, kterému náležely veškeré devizové záležitosti, spojovací úřadovna na skupiny „Preisbildung“ ÚŘP a záležitosti monopolů.

II. 3. 3. Pověřenci a zmocněnci v sektoru zemědělství a výživy. Dalším nástrojem hojně využívaným k zajištění okupačních zájmů v hospodářském organismu protektorátu se stalo jmenování nejrůznějších pověřenců (*Beaufragte, Beaufragter*) a zmocněnců

¹³⁹ Zástupci *Reichstellen* působili v příslušném referátu skupiny E+L ÚŘP již v prvních měsících okupace (BA Berlin, R 30, sign. 9, Vorläufiger Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II Gruppe VIII – Ernährung und Landwirtschaft (strojopis, nedat.). Po zřízení BMEA zůstal zvláštní referát pro dovoz a vývoz v rámci E+L sice zachován, ale většina agendy byla převedena na nový orgán. Personálně byl referát E+L ÚŘP tvořen výhradně členy představenstva BMEA. Bližze srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II Gruppe II/2 – Ernährung und Landwirtschaft (nedat.).

¹⁴⁰ Jednalo se o 61 říšských Němců; 13 rakouských Němců; 48 protektorátních Němců (původní českoslovenští příslušníci německé národnosti); 37 Čechů, kteří se za okupace přihlásili k německé národnosti a 75 osob české národnosti. NA Praha, fond Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího (dále fond ČMÚDV), kart. 35, inv. č. 35, soupisy zaměstnanců.

¹⁴¹ Vedle toho všeobecné záležitosti: a) Personal-und sonstige Verwaltung, Kasse und Buchhaltung (Frh. v. Nordenflycht); b) Statistik (Dethloff); Devisenbescheinigungsabteilung (Gebhardt); d) Devisen-und Wertgrenzenaufteilung (Kupsch). NA Praha, ÚŘP – dod. II., kart. 38, sign. II/2 – 0029, BMEA an den Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (dat. 17. 5. 1940).

(Generalbevollmächtigte, Bevollmächtigte). V podstatě se jednalo o „pomocné“ osoby říšského protektora, většinou vysílané centrálními říšskými institucemi, které získaly rozsáhlé pravomoci v určité přesně vymezené oblasti hospodářství. Jmenování pověřenců a zmocněnců bylo pro okupační správu typické, neboť umožňovalo rychlé prosazení říšských zájmů a kontrolu celých správních odvětví jednou pověřenou osobou. Metoda „pověření“ nastupovala především v těch hospodářských oblastech a u těch subjektů, které sice měly z hlediska okupační politiky zvláštní význam, ale kde vzhledem ke stávající legislativě nebylo možné, a nebo v daném čase ani žádoucí (princip dvoj kolejnosti), přistoupit k radikálním, destruktivním a z hlediska personálního i náročným zásahům do protektorátních správních struktur či do fungování jednotlivých podnikatelských subjektů. Tato metoda se v praxi doplňovala s dalšími specifickými články systému (např. komisařští správci, důvěrníci či treuhänderi¹⁴²), které byly rovněž nedílně spojeny s realizací německých zájmů v protektorátě.

Charakter pověření či zmocnění se případ od případu lišil. V některých případech byli pověřenci jmenováni za účelem rychlého řešení nejrůznějších situací a působili ve svých funkcích pouze krátkodobě (např. zajištění německého dozoru ve společnostech a organizacích před provedením žádoucích organizačních změn, či prosazením Němců do statutárních orgánů), v jiných případech bylo „pověření“ nástrojem k dlouhodobému, či dokonce trvalému řešení určitých poměrů v hospodářství. „Institucionalizace“ funkce pověřence byla v prvních letech okupace typická pro zajištění „německých zájmů“ ve vztahu k vedoucím místům v organismu protektorátní správy – ministerstvům, podnikatelským svazům i organizacím řízeného hospodářství. Pověřenci v těchto případech tvořili nedílnou součást mechanismu okupační kontroly v rámci dvojkolejného systému veřejné správy. V širší hospodářské oblasti se jednalo např. o zvláštního zmocněnce Říšské banky, který dlouhodobě zastupoval říšské zájmy v protektorátní centrální bance (F. Müller) a nebo o pověřence v Dozorčí úřadovně při ministerstvu průmyslu obchodu a živností (od 1942 Dozorčí úřadovny při ministerstvu hospodářství a práce).¹⁴³

¹⁴² Treuhänderi (správci k věrné ruce) při jednotlivých podnikatelských subjektech byli jmenováni na základě nařízení říšského protektora ze dne 21. června 1939. K činnosti a typologii treuhänderů (Verwaltungstreuhänder, Abwicklungstreuhänder, Veräußerungstreuhänder, Obertreuhänder), jakož i dalším „správcům“ v protektorátním organismu srov. E. Kubů, Die Verwaltung von konfisziertem und sequestriertem Vermögen – eine spezifische Kategorie des „Arisierungs-Profits“: Die Kreditanstalt der Deutschen und Ihre Abteilung „F“, in: D. Ziegler (Hg.), Geld und Kapital während des Nationalsozialismus, Stuttgart 2002, s. 177-185.

¹⁴³ Srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 97, Z – Pres. I, Schmoeller. K problematice Národní banky pro Čechy a Moravu J. Novotný – J. Šouša, Die Nationalbank in den Jahren 1939–1945 und die „Arisierung“ im Protektorat Böhmen und Mähren, in: D. Ziegler (Hg.), Geld und Mitteleuropa während des Nationalsozialismus, Stuttgart 2002, s. 119-142. Dále srov. D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup kolektivního vědecko-výzkumného projektu Ministerstva

V zemědělství měla největší význam skupina zvláštních pověřenců na úseku „Marktordnung“ (řízení trhu), kteří byli soustředěni ve stejnojmenném referátu skupiny E+L ÚŘP. Této skupině pověřenců náležel dozor a hájení okupačních zájmů na trhu se zemědělskými produkty. Postupně bylo instalováno celkem 9 takových pověřenců, z nichž každému náleželo „hospodaření“ s konkrétním okruhem zemědělských produktů. Jednalo se o pověřence pro obilí a krmiva (F. W. Spitta); pověřence pro dobytkářství (K. Haas); pověřence pro hospodaření mlékem a tuky (P. Gattinger); pověřence pro cukerní hospodářství (K. Hoenow); pověřence pro hospodaření brambory a lihem (F. Wieden); pověřenec pro pivní hospodářství (W. Klotz); pověřence pro zahradnictví a vinařství (H. Gebhardt); pověřence pro hospodaření drůbeží, vejci a medem (Ch. Meyer) a o pověřence pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo.¹⁴⁴ Analogická aplikace „pověření“ ve všech oblastech sektoru výživy a zemědělství při současném formálním zachování pravomocí autonomních orgánů (trhové svazy, MZ) neměla obdoby v žádném jiném sektoru hospodářství. Bez výjimky se stalo pověření trvalým opatřením. Jak podrobně dokládá následující kapitola, mezi činnostmi těchto pověřenců a germanizací jednotlivých zemědělských odvětví existovala úzká spojitost.

Podle plánů pracovních míst skupiny E+L ÚŘP z konce roku 1940 byla dlouhodobě zamýšlena činnost ještě dalších dvou zvláštních pověřenců. Prvním z nich byl pověřenec pro velkoobchod se zemědělskými výrobky Rudolf Müller, později titulovaný jako zvláštní pověřenec pro vyživovací sektor, který významně participoval na jednáních s uchazeči o místa treuhändrů v židovských závodech nebo podnicích propadlých Říši.¹⁴⁵ Druhým byl zvláštní pověřenec pro otázky maloobchodu v potravinovém sektoru E. Heinritzi, spojka na říšskou skupinu obchodu (Verbindungsman der Reichsgruppe Handel). Z dalších pověřenců v sektoru zemědělství a výživy je možné uvést Friedricha Spennemanna, vedoucího funkcionáře berlínské Saatgutstelle, který působil při ÚŘP coby pověřenec pro osivo (Beaufragter für Saatgut). Typické bylo i jmenování pověřenců do protektorátních svazů a dalších organizací za účelem jejich dozoru. V souvislosti se zamýšleným vznikem Svazu zemědělství a lesnictví byli v červnu 1942 do zemědělských rad v Praze a v Brně jmenováni pověřenci Klaus Hein a Georg Rimarski.¹⁴⁶ Prostřednictvím pověřenců byly kontrolovány zastřešující družstevnické svazy, uvedme alespoň Georga Schaeffnera ve funkci zplnomocněnce říšského protektora při Centrokoperativu. Do sektoru výživy a zemědělství

zahraničních věcí ČR RB/19/02, Praha 2003; F. Vencovský a kol. , Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999, s. 278-279.

¹⁴⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II, Gruppe II/2-Ernährung und Landwirtschaft (nedat.).

¹⁴⁵ K činnosti D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45), Praha 2005, s. 103-104.

¹⁴⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, Z – Pres. I/ 2 – 3, Präsidialchef des Ministeriums für Land- und Forstwirtschaft an den Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (dat. 10. 6. 1942).

zasahovala i řada pověřenců zvenčí (říšský pověřenec pro řízení stavebních prací, zplnomocněnec pro stavbu strojů).

Činnost pověřenců se v praxi prolínala a vzájemně doplňovala s takřka všudypřítomnou proněmecky orientovanou personální politikou. Podíl na hospodářské správě a řízení domácích podniků získávaly v rostoucí míře osoby německé národnosti, které se měly stát zárukou hájení „německých“ zájmů v protektorátním hospodářství. Zatímco v některých případech stála za změnou direktiva okupačního orgánu či pověřence (ustavení „správy k věrné ruce“, delegování do funkce, apod), v jiných případech vycházely změny alespoň formálně „zdola“ (zdánlivě dobrovolné majetkové přesuny, nátlaková kooptace do správní rady). Na hospodářském dění a tvorbě hospodářské politiky se vedle osob přicházejících „zvenčí“ a opírajících se výhradně o autoritu okupačního aparátu v rostoucí míře podíleli i domácí němečtí podnikatelé. Někteří z nich soustředili ve svých rukách řadu manažerských funkcí v domácích podnikatelských subjektech, zároveň pronikli i do vysokých funkcí protektorátních správních orgánů. Prorůstání správních struktur a kumulace nejrůznějších manažerských funkcí do rukou jednotlivců byly pro okupační systém typické (blíže viz instrumentalizace systému řízeného hospodářství).

II. 3. 4. Německá zemědělská rada v Brně. Dalším nástrojem nacistické zemědělské politiky v protektorátě se staly zájmové organizace německých zemědělců, na prvním místě Německá zemědělská rada se sídlem v Brně. Iniciativy německé okupační moci v tomto směru byly vyjádřením zájmu a péče o německé zemědělce v Protektorátu Čechy a Morava, která korespondovala se všeobecně aplikovanou podporou osobám německé národnosti v oblasti protektorátního hospodářství i mimo ni (tzv. Volkstumspolitik, podpora němečtí).¹⁴⁷ Otázka sdružování protektorátních německých zemědělců byla považována za „akutní“ vzhledem k vývoji v období tzv. druhé republiky. Činnost organizací německých zemědělců, které měly převážně svá sídla v pohraničí, se v důsledku mnichovských dohod

¹⁴⁷ Takřka všudypřítomná podpora ve prospěch osob německé národnosti (tzv. podpora němečtí) představovala nedílnou součást germanizačního konceptu vůbec. Osoby hlásící se k německé národnosti těžily z lepšího platového ohodnocení, možnosti služebních postupů, přidělu bytů, preferencemi při přijímání dětí do vyšších škol, lepšího zásobování, různého typu subvencí a celé řady dalších výhod, což bylo i velkým lákadlem pro národnostně indiferentní obyvatele protektorátu a konjunkturalisty k přechodu na německou národnost. V rámci této širší germanizační politiky plynula nejrůznější zvýhodnění ve prospěch německého obyvatelstva i na poli hospodářství. V případě německých podnikatelů se jednalo např. o přednostní dodávky surovin, udělení výhodných zakázek, neoprávněné daňové úlevy, poskytování úvěrů s říšskou zárukou (tzv. Volksdeutsche Wirtschaftshilfe) nebo podporu poskytovanou v rámci fondu na podporu němečtí, tzv. Volkstumsfondu a podobných výhod se mělo dostávat i německým zemědělcům a státním úředníkům. Viz. M. Hořejš – B. Štolleová, Státní hospodářský nacionalismus, In: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859– 1945, v tisku. K fenoménu úvěrů se říšskou zárukou se zvláštním zřetelem k arizačním úvěrům podrobně D. Jančík – E. Kubů, „Arizace“ a arizátoři, s. 35-55; dále D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arisierungsgewinnler (v tisku). K problematice přechodu na německou národnost srov. V. Král, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938- 1945, díl I, Praha 1957, s. 45; V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, I. díl 1918–1945, Brno 2004, s. 466.

značně zkomplikovala. Současně zaniklo i opodstatnění pro národnostní sekcionování v rámci zemědělských rad v Praze i v Brně a na základě opatření Stálého výboru z 27. října 1938 došlo ke zrušení českých i německých odborů obou zemědělských rad.¹⁴⁸

Rudolf Raschka, tehdejší Henleinův pověřenec pro vyživovací sektor, byl v návaznosti na Henleinovy výnosy z 26 a 27. března 1939 o zákazu disponování majetkem organizací jmenován generálním pověřencem pro zemědělské organizace (Generalbevollmächtigte für die Landwirtschaftliche Organisationen). Do jednotlivých organizací jmenoval Raschka svým přípisem z 25. dubna 1939 subdelegáty a pověřil je treuhänderovskou správou, čímž si zajistil dozor nad jejich činností a veškeré organizační změny vyhradil svému přímému souhlasu.¹⁴⁹ Téhož dne jednal se státním tajemníkem K. H. Frankem a zahájil iniciativu v otázce zemědělských rad v Praze a Brně. Dne 10. května 1939 žádal prostřednictvím své skupiny (Gruppe E+L ÚŘP) pražské ministerstvo zemědělství, aby byl zřízen zvláštní německý odbor při Zemědělské radě v Brně, který by soustřeďoval záležitosti původních německých odborů zemědělských rad v Praze i v Brně.¹⁵⁰

Ministerstvo zemědělství se k takové žádosti vyjádřilo zamítavě.¹⁵¹ Na prvním místě namítlo, že vzhledem k odstoupení německého území zanikl podklad pro existenci a činnost podobných sekcí v Praze i Brně (většina německých delegátů, členů výborů i členů předsednictva měla bydliště na území připojeném k Říši). Rovněž vyslovilo značné pochybnosti nad technickou proveditelností takového návrhu – zemědělské rady organizované na bázi zemských zákonů stěžejí umožňovaly rozšíření působnosti některé z nich pouze v určitých otázkách na druhou zemi (řešení finančních kompenzací apod.). Postačující opatření bylo spatřováno ve jmenování zástupce německých rolníků Matěje Schiela do správního výboru zemědělské rady v Brně výnosem ze dne 20. března 1939.

Následující vývoj proběhl ve znamení dominance centrálního okupačního úřadu nad orgánem protektorátním. Úřad říšského protektora bez ohledu na odmítavý postoj protektorátního ministerstva zemědělství nadále trval na prosazení svého návrhu a dopisem z

¹⁴⁸ Opatření stálého výboru č. 254 ze dne 27. 10. 1938, kterým se činí některé změny v organizaci zemědělských rad v Praze a v Brně a kterým se ruší Slezská zemědělská rada, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1938, s. 1080.

¹⁴⁹ Jednalo se o Verband der deutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakischen Republik – Prag (jako subdelegát – Unterbevollmächtigte – dosazen Raschkou Dr. Helbig-Neupauer); Deutscher land-und forstwirtschaftlicher Zentralverband für Böhmen – Prag (jako Unterbevollmächtigte dosazen Ing. Anton Zankl); Organisation der deutschen Landwirte Mährens – Brünn (jako Unterbevollmächtigte dosazen Franz Hilmer); Gauverband der Organisationen der deutschen Landwirte Mährens – Brünn (jako Unterbevollmächtigte dosazen Ernst Bachmann); Gauverband der Organisationen der deutschen Landwirte Mährens – Iglau (jako Unterbevollmächtigte dosazen Heuschneider, k němu Stabsleiter Wahmke). K organizaci německých zemědělců na počátku okupace srv. NA Praha, kart. 22, sign. VIII/IV/A,B, soubor dokumentů Deutscher Landeskulturrat.

¹⁵⁰ NA Praha, ÚŘP, kart. 22, sign. IV. A. 1, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an den Herrn Minister für Landwirtschaft (dat. 10. 5. 1939).

¹⁵¹ NA Praha, ÚŘP, kart. 22, sign. IV. A. 1, Minister für Landwirtschaft dem Herrn Reichsprotektor von Böhmen und Mähren, Abt. VIII (dat. 19. 5. 1939).

21. června 1939 vyzval ministra k přípravě příslušného vládního nařízení, které mělo být předloženo nejpozději 5. července 1939.¹⁵² Výsledkem bylo vládní nařízení z 4. července 1939 a vyhláška ministra zemědělství z 4. září 1939, kterými byla stanovena působnost České zemědělské rady v Praze pro všechny české a jiné neněmecké zemědělce v Čechách, dále působnost České zemědělské rady v Brně pro české a jiné neněmecké zemědělce v zemi moravskoslezské a nově byla zřízena Německá zemědělská rada v Brně pro všechny německé zemědělce v Protektorátu.¹⁵³ V této podobě fungovaly zemědělské rady v Protektorátě až do založení Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu v roce 1942.

Podobným způsobem byly v prvních letech upraveny i poměry v zemědělském družstevnictví, kde se rovněž okupační orgány pokoušely zajistit německým družstvům náležitou péči. Tyto myšlenky popsal předseda Ústředního svazu průmyslu B. Adolf ve svém spisku o úloze hospodářství při germanizaci Protektorátu Čechy a Morava, kde mj. uvedl: „*Das deutsche Bauerntum des Protektorates ist in jeder nur möglichen Weise, insbesondere durch sofortigen Aufbau eines vorbildlichen Genossenschaftswesens zu fördern, sodass es eine wesentlich höhere Entwicklungsstufe erreicht, als das tschechische und damit für den tschechischen Bauern einen starken Anreiz zur Assimilation bietet.*“¹⁵⁴ Před rozsáhlou reorganizací zemědělského družstevnictví v roce 1942 působily v protektorátě celkem tři zastřešující svazy zemědělských družstev. Zatímco Ústřední jednota hospodářských družstev plnila funkci družstevního ústředí pro česká zemědělská družstva v Čechách, Moravská jednota založená plnila tutéž funkci pro česká zemědělská družstva na Moravě a v neposlední řadě Verband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften v Brně působil jako družstevná centrála pro všechna německá zemědělská družstva v protektorátě.

II. 3. 5. Organizační vyčlenění pozemkové a osídlovací politiky (IX. odbor MZ). Výstavba německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava nepředstavovala jednorázový proces. Funkce jednotlivých článků systému, jejich činnost, kompetence i pravomoci, se vyvíjela postupně. To otvíralo manévrovací prostor pro konkurenční boj a prosazení partikulárních zájmů mezi potenciálními aktéry hospodářské politiky, a to na úrovni protektorátní, i na úrovni říšské. Samostatnou skupinou nástrojů okupační politiky se staly orgány pozemkové a osídlovací. S výjimkou přechodného období let 1940 – 1941 tyto orgány

¹⁵² NA Praha, ÚŘP, kart. 22, sign. IV. A. 1, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an den Herrn Minister für Landwirtschaft (dat. 21. 6. 1939).

¹⁵³ Vládní nařízení č. 199 ze dne 4. 7. 1939, jímž se mění a doplňují některá ustanovení opatření Stálého výboru č. 254/ 1938, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 642-643; Vyhláška ministra zemědělství č. 200 ze dne 4. 9. 1939 o úplném znění opatření Stálého výboru, Sb. č. 254/ 1938, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 643-645.

¹⁵⁴ NA Praha, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále fond NSM), k. 12, sign. 110 – 4/2, fol. 54-83, Bernhard Adolf, Die Aufgaben der Wirtschaft bei der Eindeutschung des Protektorates Boehmen und Maehren.

nepodléhaly dohledu skupiny E+L ÚŘP, jak tomu bylo u všech dosud jmenovaných nástrojů (zemědělství odborníci, pověřenci, BMEA), nýbrž působily paralelně vedle ní a byly tak neklamnou známkou krystalizace protektorátní zemědělské politiky do dvou samostatných větví.

Bezprostřední vliv na řízení hospodářské politiky protektorátu si již v prvních letech okupace nárokovalo SS a jemu podřízené složky – odborná literatura v této souvislosti výstižně hovoří o protektorátu jako o „*prakticky uzavřené hospodářské enklávě pod výhradním panstvím říšského protektora a SS*“.¹⁵⁵ V návaznosti na úspěšné aktivity v Rakousku i Sudetech se iniciativy SS v protektorátním zemědělství soustředily primárně na „půdu“ a na získání bezprostředního vlivu na realizaci pozemkové a osídlovací politiky.¹⁵⁶ V tomto úsilí byly sledovány ryze politické, germanizační cíle, čímž vznikala alternativa k poněkud pragmatičtější a konzervativnější pozemkové politice reprezentované z pozic RMEL a říšského protektora. Konkrétní iniciativy SS založené na cílené interní spolupráce mezi Rasse-und Siedlungshauptamt SS (dále jen RSHA), SD a Gestapa odstartovaly proces, jehož vyústěním bylo oddělení řízení protektorátní zemědělské a vyživovací agendy od agendy pozemkové a osídlovací.

Specifická správa pozemkových a osídlovacích záležitostí v protektorátě byla spjata s řízením VI. – IX. odboru tehdejšího pražského ministerstva zemědělství, které zahrnovalo agendu lesního a dřevařského hospodářství, státních lesů a statků a agendu bývalého Státního pozemkového úřadu.¹⁵⁷ Některé z těchto odborů se od března 1939 nacházely pod dohledem gestapa, které si mj. vyhrazovalo právo nahlížení do všech písemností i účast na veškerých poradách a jednáních odborů¹⁵⁸ a následně na ně byla uvalena komisařská správa. V rámci IX. odboru MZ, který zahrnoval agendu původní československé pozemkové reformy a byl z hlediska realizace nacistické pozemkové politiky v protektorátě určující, byla již v dubnu 1939 vybudována spojovací úřadovna RSHA, předchůdce pozdější pobočky RSHA

¹⁵⁵ P. Maršálek, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, Praha 2002, s. 77

¹⁵⁶ H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003, s. 313; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, *Das Rasse-und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003, s. 127an.

¹⁵⁷ Názvy odborů: lesní a dřevařské hospodářství (VI. odbor), správa státních lesů a statků (VIII. odbor), pozemková reforma (IX. odbor). NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 20, sign. 114 – 5/ 23, Übersicht über die Geschäftsverteilungspläne (nedat. , přiloženo k dokumentu z 23. 10. 1939).

¹⁵⁸ Podle „Informace pro pana ministra“ úřadovala skupina tajné státní policie při IX. odboru ministerstva zemědělství od 18. 4. 1939, odtud rovněž její požadavky ohledně předkládání materiálů i účasti na činnosti odboru. Viz. NA Praha, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu (dále jen PÚČM), kart. 7, sign. 011 – 21, Informace pro p. Ministra (nedat.). Přesné datum počátku angažmá Gestapa na činnosti odborů pražského ministerstva zemědělství se v literatuře liší. Srov. D. Brandes, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999, s. 198; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, *Das Rasse-und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003, s. 131; H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003, s. 315-316.

v Praze.¹⁵⁹ Komisařským správcem IX. odboru byl dne 17. května 1939 jmenován stávající šéf RSHA Oberführer SS Curt von Gottberg, a to na přímý návrh K. H. Franka.¹⁶⁰

Ustavení komisařské správy IX. odboru ministerstva zemědělství znamenalo faktické vynětí odboru z pravomoci ministerstva a jeho podřízení říšskému protektorovi, případně říšským orgánům. Nový komisařský vedoucí již v den svého nástupu do funkce podmínil svým souhlasem veškerá rozhodnutí a opatření odboru, jakož i veškerý úřední styk s jinými úřady nebo služebními místy.¹⁶¹ Následně došlo k rozsáhlému propouštění a zatýkání českých zaměstnanců, na jejichž místo nastoupili příslušníci SS, SD a pracovníci RSHA.¹⁶² Pravomoce IX. odboru byly posléze posíleny – na Gottbergův návrh adresovaný 5. července 1939 K. H. Frankovi na tento odbor přešly veškeré záležitosti protektorátních ministerstev na úseku Forst- und Holzwirtschaft. Gottberg zastával od 2. června 1939 paralelně pozici komisařského správce VIII. odboru.¹⁶³ Pražské ministerstvo, které bylo ve své činnosti částečně paralyzováno (nemožnost spolupůsobení odborů, ztížená koordinace ve věcech personálních, rozpočtových i kvalifikačních) neúspěšně usilovalo o zrušení přijatých opatření, i o zpětné vyhrazení alespoň části agendy komisařsky spravovaných odborů.¹⁶⁴

Odbory pražského ministerstva zemědělství s komisařským vedením nebyly vnímány pouze jako instituce nacházející se pod přímým německým dozorem, nýbrž jako přímé orgány SS v protektorátu. Tato skutečnost zcela logicky vyvolávala ostrý střet zájmů. Na protektorátní úrovni se konflikt promítal především do osobního sporu mezi von Neurathem a K. H. Frankem a do konfliktů mezi komisařským vedením odborů ministerstva zemědělství (von Gottberg) a vedením E+L ÚŘP (T. Gross). Na jedné straně umírněnější von Neurath chtěl vést a realizovat pozemkovou a osídlovací politiku prostřednictvím svého úřadu – její agendu svěřil do kompetence skupiny E+L při svém úřadě, která měla pro tuto agendu zvláštní referát. Na druhé straně státní tajemník K. H. Frank coby zastávající „tvrdé linie“ prosazoval zájmy RSHA.¹⁶⁵ Z říšské úrovně prosazovalo vlastní zájmy Říšské ministerstvo

¹⁵⁹ I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003, s. 130-132.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 132.

¹⁶¹ NA Praha, fond PÚČM, kart. 7, sign. 011 – 21, Úřední připomínka (dat. 23. 5. 1939).

¹⁶² NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 21, sign. 114 – 5/27, Darré an Neurath (dat. 14. 6. 1939).

¹⁶³ Říšské lesnické orgány neměly proti tomuto trendu námitek. Státní sekretář Reichsforstamtů ve svém přípisu říšskému protektorovi v květnu 1939 předběžně schválil Gottbergovi jeho záměr spravovat veškeré záležitosti půdy v rámci Bodenamtů, podržel si pouze víceméně formální dozor nad záležitostmi lesnictví a nabídl kooperaci skupiny *Forst und Jagd* v rámci ÚŘP. Ke jmenování Gottberga komisařským správcem VIII. odboru pražského ministerstva zemědělství a rozšíření pravomocí IX. odboru H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003, s. 316 ; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003, s. 138; NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 21, sign. 114 – 5/28, *Verordnung über Zuständigkeit auf dem Gebiete der Holz- und Forstwirtschaft* (nedat.), fol. 25-26.

¹⁶⁴ NA Praha, fond ÚŘP – dod. 1, kart. 27, sign I 1d, Ministr zemědělství předsedovi vlády (dat. 10. 11. 1939).

¹⁶⁵ H. Kaienburg, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2

výživy a zemědělství, které zasahovalo do protektorátní pozemkové a osídlovací politiky prostřednictvím svých odborníků v rámci E+L ÚŘP. Říšský ministr výživy a zemědělství Walther Darré se ostře postavil proti Gottbergově jmenování do funkce komisařského správce VIII. i IX. odboru MZ, ve kterém spatřoval posilování moci SS na úkor svého vlastního rezortu. Své rozladění výmluvně vyjádřil ve svém přípisu Neurathovi z června 1939, ve kterém mj. uvedl, že se o von Gottbergově převzetí VIII sekce pražského MZ dozvěděl zprostředkovaně a se zpožděním!¹⁶⁶

Přelom roku 1939/1940 vnesl do organizace pozemkové a osídlovací politiky zásadní, byť dočasnou změnu v nastoupeném trendu. Dosavadní leader pozemkové a osídlovací politiky v protektorátě Curt von Gottberg byl v listopadu 1939 za ne zcela jasných okolností zbaven všech svých funkcí.¹⁶⁷ Von Neurath neváhal a jmenoval vedoucího své skupiny E+L ÚŘP Theodora Grosse do funkce komisařského vedoucího v IX. odboru MZ, čímž inicioval z jeho pohledu kýžené propojení obou hlavních větví zemědělské politiky v protektorátu. Bezprostředně po Grossově nástupu do funkce komisařského správce byl nastoupen defenzivnější kurs pozemkové a osídlovací politiky v protektorátu a provedeny rozsáhlé personální změny. Byl významně redukován počet pracovníků RSHA, čímž došlo k oslabení vlivu SS na formování pozemkové a osídlovací politiky.

Úsilí ze strany SS o zvrácení těchto kroků, jakož i snahy o udržení dominantního vlivu nad ostatními komisařsky spravovanými odbory, které vycházely z předpokladu „žádoucího oddělení“ obou větví zemědělské politiky v protektorátě, vyzněly v daném momentě naprázdno: „*SS-Gruppenführer Frank soll den Herrn Reichsprotector wissen lassen, daß er über die Art und Weise, wie die Einsetzung des Staatskommissars Gross erfolgte, persönlich verärgert ist. [...] Der Reichsführer aus grundsätzlichen Erwägungen eine Scheidung zwischen Ernährungswirtschaft und Bodenpolitik wünscht; dieser Grundsatz sei durchbrochen, wenn der Leiter der Gruppe Ernährungswirtschaft beim Reichsprotector in*

003, s. 315-316; I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003, s. 129-131.

¹⁶⁶ „... die Übernahme der tschechischen Sektion VIII (Domänen und Forsten) durch SS-Oberführer von Gottberg mir bisher unbekannt war.“ Viz. NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, sign. 114 – 5/27, Darré am Neurath (dat. 14. 6. 1939), fol. 20-24. Srov. D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 199.

¹⁶⁷ Dne 13. listopadu 1939 byl domnucen ke zdravotní dovolené a 19. prosince 1939 byl formálně odvolán. Obvyklým zdůvodněním jeho odchodu byly „nevhodné výroky“ a nedostatečná spolupráce s RSHA, je však zjevné, že významnou úlohu sehrávaly zákulisní tlaky a „intriky“ ze strany Neuratha, především však W. Darrého. I. Heinemann, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003, s. 146-148; Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003, s. 329; D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 199-200.

*Böhmen und Mähren zum Leiter des Bodenamtes ernannt würde.*¹⁶⁸ Obrat, tentokrát definitivní, nastal v souvislosti s nástupem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Na přímý návrh Franka byl komisařským vedoucím IX. odboru MZ jmenován Hauptsturmführer SS Ing. Ferdinand Fischer, který zastával tuto funkci až do konce války. Jeho nástup je možné označit za konečné oddělení organizační základny protektorátní zemědělské a vyživovací politiky na straně jedné a pozemkové a osídlovací politiky na straně druhé, a to navzdory skutečnosti, že v případě řízení obou politik se v následném období výrazně posílil právě vliv SS a dalších stranických složek.

II.4. Období Heydrichovy reformy veřejné správy a završení korporativní výstavby protektorátního zemědělství 1942–1943

Významné změny v řízení protektorátních hospodářských záležitostí přineslo působení zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a jím iniciovaná reforma veřejné správy. Tato reforma, které již odborná literatura věnovala nemalou pozornost,¹⁶⁹ ukončila období tzv. dvojkolejné správy a ve svém důsledku výrazně omezila protektorátní autonomii. Jejím úkolem bylo eliminovat „předimenzovanost“, „těžkopádnost“ a z toho plynoucí i „nízkou efektivitu“ existujícího správního systému a nahradit ho modelem, který by lépe vyhovoval nacistickým zájmům při realizaci válečných cílů (zrychlení realizace německých příkazů, úspora administrativních sil). V rámci reformy byly reorganizovány prakticky všechny složky okupační i protektorátní správy, nedílnou součástí bylo zrušení prezidia ministerské rady a zánik vlády jako kolektivního orgánu. Reforma byla provedena v několika fázích v letech 1942–1943 a na úseku hospodářství se časově se překrývala s právě kulminující dostavbou hospodářské správy na korporativním principu.

Pro pochopení celkového pozadí protektorátní reformy veřejné správy v letech 1942 – 1943 je podstatné, že jmenování R. Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora zahájilo etapu, která byla charakterizována silicím vlivem stranických složek na formování protektorátní politiky. Tento trend se významně projevil i na poli zemědělství a výživy, kde, jak již bylo naznačeno, existoval zjevný konflikt ohledně řízení zemědělské a vyživovací

¹⁶⁸ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 21, sign. 114 – 5/28, Besetzung der Leitung des Bodenamtes Prag (dat. 20. 12. 1939); snahy o omezení Grosse výhradně na IX. odbor srov. tamtéž Besprechung mit Gross am 9. 1. 1940.

¹⁶⁹ K Heydrichově správní reformě podrobně J. Milotová, Heydrichova správní reforma v kontextu správněpolitického vývoje českých zemí v letech nacistické okupace, disertační práce, FFUK, Praha 1988; S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 54-56; D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 263-267; P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002, s. 64-75.

politiky pod dominantním vlivem říšského odborného ministerstva na straně jedné a pozemkové a osídlovací politiky pod dominancí SS na straně druhé. Nástup R. Heydricha měl přímou vazbu na odchod dosavadního vedoucího skupiny E+L ÚŘP a komisařského správce IX. odboru MZ Ing. Theodora Grosse ze všech funkcí. Zatímco do vedení IX. odboru byl na jeho místo jmenován SS-Obersturmbannführer Ing. Ferdinand Fischer,¹⁷⁰ jeho nástupcem ve funkci vedoucího E+L ÚŘP se stal SS-Hauptsturmführer Dr. Ernest Adolph Schmidt. Není pochyb o tom, že tyto změny byly vyjádřením relativně zeslabujícího vlivu říšského odborného ministerstva na řízení zemědělské a vyživovací politiky protektorátu. Ostatně, podobné trendy v oblasti zemědělství a výživy vplynuly na povrch o několik měsíců později i na úrovni říšské. Dosavadní říšský ministr výživy a zemědělství W. Darré byl po otevřeném konfliktu s říšským komisařem pro upevnění německví H. Himmlerem ohledně otázky německého osídlení okupovaných území v květnu 1942 donucen k nucené zdravotní dovolené. Vedení Říšského ministerstva výživy a zemědělství se ujal státní komisař a vedoucí sekce zemědělství výživy pod pověřencem pro čtyřletý plán, významný exponent SS Herbert Backe.¹⁷¹

II. 4. 1. Heydrichova reforma organizace veřejné moci v protektorátě a oblast zemědělství. Dlouho připravovaná reforma veřejné správy v protektorátu byla zahájena organizační přestavbou protektorátních ministerstev v lednu roku 1942. V hospodářství bylo nejvýznamnější změnou vytvoření ministerstva hospodářství a práce s rozsáhlými pravomocemi. Jeho agenda zahrnovala většinu záležitostí původního ministerstva průmyslu, obchodu a živností, dále některé záležitosti z působnosti ministerstva vnitra a ministerstva financí. Na nově zřízený orgán navíc přešly některé záležitosti z působnosti zrušených ministerstev veřejných prací a sociální a zdravotní správy.¹⁷² V menší míře se týkaly změny i dalších hospodářských ministerstev – ministerstva zemědělství (nově ministerstva zemědělství a lesnictví, dále jen MZAL) a ministerstva financí. Ministerstva financí se dotklo především převedení značných kompetencí na ministerstvo hospodářství a práce v oblasti

¹⁷⁰ D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999, s. 285.

¹⁷¹ H. Backe byl jmenován ministrem bez portfeje 7. 4. 1944. G. Corni – H. Gies, Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin 1997, s. 416-421; M. Kutz, Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I-Erfahrung, in: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jg. 32/1984, s. 66.

¹⁷² Agenda nově zřízeného ministerstva zahrnovala většinu záležitostí původního ministerstva průmyslu, obchodu a živností (s výjimkou záležitostí známek a vzorků a dopravních záležitostí, které přešly na ministerstvo vnitra a ministerstvo dopravy a techniky) a dále některé záležitosti z působnosti ministerstva vnitra (soukromé pojišťovnictví; věci akciových společností, společností s ručením omezeným a družstev) a ministerstva financí (záležitosti měny a peněžnictví s výjimkou dozoru na Národní banku pro Čechy a Moravu), na nově zřízený orgán přešly rovněž některé záležitosti z působnosti zrušených ministerstev veřejných prací a sociální a zdravotní správy. Vládní nařízení č. 14 ze dne 15. 1. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 75-80; Vládní nařízení č. 208 ze dne 15. 6. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů (reorganizační nařízení), Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 997-1003.

měny a peněžnictví. Z působnosti nového ministerstva zemědělství a lesnictví byly vyňaty záležitosti veterinární (ministerstvo vnitra), věci zemědělského školství (ministerstvo školství), vodního hospodářství, vodního práva a zemědělských vodních staveb (ministerstvo dopravy a techniky). Naopak ministerstvo získalo do své působnosti agendu ochrany přírody a domoviny původně náležející do působnosti ministerstva školství a národní osvěty.¹⁷³ Není pochyb o tom, že kompetenční změny mezi ministerstvy usilovaly převážně o přiblížení říšskému vzoru a byly prosazeny navzdory námitkám protektorátních úřadů.¹⁷⁴ Došlo i ke jmenování nové vlády, která byla sestavena samotným říšským protektorem a posléze odsouhlasena Berlínem.¹⁷⁵ S odůvodněním „*mimořádného významu českého hospodářství*“¹⁷⁶ stanul v čele ministerstva hospodářství a práce říšský Němec a dosavadní vedoucí hospodářského oddělení ÚŘP Walter Bertsch.¹⁷⁷ Protektorátním ministrem zemědělství a lesnictví byl jmenován předseda zemědělské rady v Praze Adolf Hrubý, kterého říšskému protektorovi do této funkce navrhl velitel bezpečnostní policie.¹⁷⁸

Jádro reformy – odstranění dvojkolejnosti správy – spočívalo v postupném prolnutí okupační a protektorátní správy. Rozsáhlá agenda dosud spravovaná okupačními úřady byla přenášena na příslušné protektorátní orgány, přičemž do vedoucích pozic těchto orgánů se dostávali říšští Němci vykonávající agendu podle směrnic a „z příkazu Říše“.¹⁷⁹ ÚŘP jako nejvyšší okupační orgán přiděloval k jednotlivým protektorátním ministrům plnomocné generální zástupce – vysoké německé úředníky, kteří s pomocí rozsáhlého štábu spolupracovníků vykonávali významné funkce v daném resortu, často i bez vědomí

¹⁷³ Vládní nařízení č. 14 ze dne 15. 1. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 75-80; Vládní nařízení č. 208 ze dne 15. 6. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů (reorganizační nařízení), Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 997-1003.

¹⁷⁴ Rovněž ministerstvo zemědělství projevilo nesouhlas s prováděnými změnami. V reakci na vládní nařízení 15/1942 Sb. si A. Hrubý protestoval proti oddělení záležitostí zemědělského školství z MZAL NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 19, sign. 114 – 5/15, Schreiben des Ministers für Landwirtschaft an den Herrn Staatssekretär Frank (dat. 2. 2. 1942), fol. 17-18.

¹⁷⁵ Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946, s. 132.

¹⁷⁶ Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946, s. 132-133.

¹⁷⁷ Organizace a personální výstavba pražského ministerstva hospodářství a práce srov. NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 20, sign. 114 – 5/23; tamtéž sign. 114 – 5/20, Personalbestand des Ministeriums für Wirtschaft und Arbeit (Stand am 1. 7. 1942), fol. 4-5.

¹⁷⁸ A. Hrubý (1893-1951) byl dlouholetým funkcionářem Agrární strany, v roce 1935 zvolen poslancem Národního shromáždění, v roce 1938 v čele správního výboru Zemědělské rady v Čechách. Blíže k jeho působení A. Kubačák, Ministerstvo zemědělství v letech 1918–1948, Praha 2005, s. 99-100. Ke jmenování Hrubého srov. Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946, s. 132; Č. Amort, Heydrichiáda, Praha 1965, dokument č. 8, s. 123.

¹⁷⁹ Ke správě z říšského příkazu (im Auftrage des Reichs), či tzv. Reichsauftragsverwaltung či ve zkratce RAV podrobně P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002, s. 64-75; S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 67.

samotných protektorátních ministrů.¹⁸⁰ Tímto způsobem byla likvidována autonomie protektorátu zevnitř a ministerstva se přetvářena na okupační orgány. Zatímco v nejdůležitějším z hospodářských ministerstev – nově zřízeném ministerstvu hospodářství a práce – bylo přímé propojení mezi centrálním okupačním úřadem a pražským ministerstvem vytvořeno jmenováním říšského Němce do funkce ministra již v lednu 1942, v případě ministerstva financí a ministerstva zemědělství a lesnictví se stal tímto prostředníkem právě generální zástupce.¹⁸¹

Předvojem rozsáhlých organizačních změn v pražském ministerstvu zemědělství a lesnictví se stalo 16. dubna 1942 jmenování vrchního vládního rady Dr. Agr. Dr. Jur. Axela Staehlyho všeobecným zástupcem ministra zemědělství.¹⁸² Protektorátnímu ministerstvu byly organizační změny oznámeny dne 24. dubna 1942, ve kterém bylo avizováno vytvoření bezprostředního spojení („*unmittelbare Verbindung*“) mezi ministerstvem a centrálním okupačním úřadem a požadováno vyčlenění služebních místností pro celý jeho štáb.¹⁸³ Stávající vedoucí skupiny E+L Ernst Adolph Schmidt byl tímto přípisem pověřen funkcí generálního zástupce při zemědělských sekcích protektorátního ministerstva. Následně bylo příkazem říšského protektora z 1. května 1942 služebně převedeno dalších 15 pracovníků skupiny E+L ÚŘP na pražské ministerstvo zemědělství a lesnictví. Mezi nimi se nacházelo celkem 10 vyšších úředníků, včetně 5 vrchních vládních radů, kteří do té doby stáli ve vedení jednotlivých referátů skupiny. Podle přípisu skupiny E+L ze dne 16. května se jednalo o následující osoby: vrchní vládní rada Dr. Heinrich Steiger (dosavadní stálý zástupce vedoucího skupiny), vrchní vládní rada August Klingenberg (dosavadní vedoucí referátu 1); vrchní vládní rada Dr. Paul Hunecke (dosavadní vedoucí referátu 3), vrchní vládní rada Dr. Otto Stalman (dosavadní vedoucí referátu 4); vládní rada Josef Markes (dosavadní vedoucí referátu 6); zemědělský rada Dr. Johann P. Alpers (vedoucí oddělení E+L pobočky ÚŘP v Brně); zemědělský rada Dr. Hans Seeler (dosavadní vedoucí referátu 2), zemědělský rada Emil Oberembt (referent), vládní rada Niemann (referent); vládní rada Dr. Wiarda (referent); vládní rada Petersen (referent); vládní rada Dr. Wahl (referent); vedoucí kanceláře Albert

¹⁸⁰ Jmenování těchto zástupců bylo právně umožněno vládním nařízením č. 80 ze dne 4. 3. 1942 o správní působnosti vlády Protektorátu Čechy a Morava a o zastupování členů vlády, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 551-552. S. Šisler, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939 – 1945, In: Sborník archivních prací, č. 2/XIII (1963), s. 67.

¹⁸¹ V případě ministerstva financí se jednalo o stálého zástupce vrchního vládního radu Waltera Schmeissera ve funkci presidiálního šéfa ministerstva financí. V září 1942, kdy byla provedena další fáze reorganizace pražského ministerstva financí, zde působili dva generální referenti: Schmeisser byl kompetentní pro I, II a IV sekci a vrchní vládní rada Nissen byl kompetentní pro sekci III a presidium. Viz V. Král, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938- 1945, díl I, Praha 1958, s. 21; NA Praha, fond ÚŘP, kart. 1063, Organizace finanční správy v Protektorátě 1939–1944.

¹⁸² Úřední list Protektorátu Čechy a Morava č. 94 ze dne 22. 4. 1942, s. 3393.

¹⁸³ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an das Ministerium für Land-und Forstwirtschaft (dat. 24. 4. 1942).

Tulodziecki a 2 vládní inspektoři (Pimps a Elsen).¹⁸⁴ Následkem vydělení prakticky celého vedení skupiny E+L ÚŘP a „implantováním, zasazením“ této elitní „jednotky“ do protektorátního ministerstva zemědělství a lesnictví nabýval původní autonomní úřad charakteru orgánu okupačního a stával se orgánem německým.

Druhou rovinu zásahů na úseku zemědělství tvořily v této fázi reformy změny v řízení protektorátní pozemkové a osídlovací politiky. Tyto změny byly jasným vyústěním předcházejícího vývoje. Protektorátní pozemková a osídlovací politika od počátku krystalizovala v samostatnou větev zemědělské politiky pod dominantním vlivem orgánů SS a Říšského komisaře pro upevnění německví, řízenou odděleně od další protektorátní zemědělské a vyživovací agendy. Právě v rámci reformy veřejné správy v roce 1942 byla pro realizaci této politiky vytvořena i odpovídající organizační základna. Dne 24. dubna 1942, tedy ve stejný den, kdy byl E. A. Schmidt pověřen funkcí generálního referenta při protektorátním MZAL, došlo ke znovuzřízení Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu (Bodenamt für Böhmen und Mähren).¹⁸⁵ Na tento úřad přešla veškerá agenda odborů MZAL nacházejících se pod komisařskou správou, jakož i další kompetence tohoto ministerstva ve věcech obchodu s pozemky.¹⁸⁶ Úkol nově zřízeného orgánu byl ryze politický, germanizační – postupný převod veškerého půdního fondu v protektorátu do „německých rukou“.

Pozemkový úřad byl úřadem ústředním. Jeho vedoucí byl postaven na roveň protektorátním ministrům a ve své funkci formálně podléhal předsedovi protektorátní vlády. V praktické rovině se jednalo o přímý nástroj politiky berlínského Rasse- und Siedlungshauptamt SS (dále RSHA), jehož zájmy v protektorátu byly od počátku spjaty s osobou K. H. Franka. Do čela Pozemkového úřadu byl postaven SS-Obersturmbannführer Ferdinand Fischer, kterého Heydrich prosadil do funkce komisařského vedoucího IX. sekce ministerstva zemědělství bezprostředně po svém nástupu a který působil jako náměstek K. H. Franka v záležitostech upevňování německví (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Böhmen und Mähren).¹⁸⁷

Mezi množstvím dalších orgánů, které, ať už primárně nebo sekundárně, participovaly v následujícím období na realizaci nacistické pozemkové a osídlovací politiky v protektorátu,

¹⁸⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, sign. Z – Pres. I, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an den Herrn Leiter der Gruppe II/2 (dat. 1. 5. 1942).

¹⁸⁵ Vládní nařízení ze 24. dubna 1942 o znovuzřízení Pozemkového úřadu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1091-1092.

¹⁸⁶ K rozšíření působnosti podrobně Fischerův oběžník ze dne 28. 7. 1939. NA Praha, fond PÚČM, sign 011-21, Bodenamt für Böhmen und Mähren: Runderlass Nr. 21 (dat. 28. 7. 1942). Na základě vládního nařízení ze dne 17. 7. 1942 přešla na obnovený úřad i správa státních lesů a statků. Vládní nařízení č. 255 ze dne 17. 7. 1942, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 241/ 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 124-1250. K lesnické agendě srov. A. Turek – J. Görner, Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918, In: Sborník archivních prací 13 (1963), č. 2, s. 154–157.

¹⁸⁷ M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, in: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859-1945, v tisku.

Příloha č. 9: Regionální výstavba – zemědělská oddělení při okresních hejtmanech 1942

okresní úřad¹	vedoucí oddělení	identifikace	další osoby v zemědělském oddělení povolané přes RNST nebo ÚŘP
Brno	Bölling, Adolf	Zemědělský rada , nar. 29. 1. 1886, ženatý, 2 děti, povolán z RNST	celkem 15 osob vč. vedoucího, 4 z toho z RNST- Dornschneider Josef, Marquart Friedrich, Weitzel Friedrich
Zlín	Lorenz, Richard	Zemědělský rada, nar. 12. 6. 1898, ženatý, 4 děti, povolán z RNST	celkem 6 osob vč. vedoucího, Faber Friedrich, Claasen Martin, Seidl Franz
Budějovice	Gesche, Georg	Zemědělský rada, nar. 8. 1. 1903, ženatý, 3 děti, povolán z RNST	celkem 8 osob vč. vedoucího, Broghammer Lukas
Tábor	Wolfram, Karl	Zemědělský rada, nar. 3. 5. 1907, ženatý, 2 děti, povolán z RNST	celkem 7 osob vč. vedoucího, Kelling Adolf
Jihlava	Richter, Josef	Zemědělský rada, dipl. Landwirt, 31. 1. 1906, ženatý, 2 děti, povolán z RNST	celkem 6 osob vč. vedoucího, Schneider Georg
Hradec Králové	Stützle, Anton	Zemědělský rada, nar. 11. 6. 1902, ženatý, 3 děti, povolán z RNST	celkem 6 osob
Olomouc	Hunzinger, Martin	Zemědělský rada, nar. 10. 11. 1906, ženatý 2 děti, povolán z RNST	celkem 8 osob vč. vedoucího, Zöhrer Hans
Pradubice	Erdnüss, Willi	Zemědělský rada, nar. , 23. 3. 1900, ženatý, 1 dítě, povolán z RNST	celkem 7 osob vč. vedoucího, Dellit Walter, Hartner Karl
Jičín	Vasel, Rudolf	Zemědělský rada, nar. 15. 1. 1909, ženatý, 2 děti	celkem 4 osoby vč. vedoucího, Hanisch Anton
Frýdek	Franz, Walter	Úředník, nar. 24. 7. 1897, ženatý, bezdětný, převzat z ÚŘP	celkem 6 osob vč. vedoucího, přes ÚŘP Rasp, Karl
Plzeň	Steger, Karl	Zemědělský rada, nar. 16. 9. 1904, ženatý, 2 děti, povolán z RNST	celkem 6 osob vč. vedoucího, Häfele Georg, Dietl Josef
Klatovy	Langlitz, Heinrich	Zemědělský rada, nar. 28. 6. 1896, ženatý, 4 děti, povolán z RNST	celkem 4 osoby vč. vedoucího
Praha (Land-Nord)	Strass, Friedrich	Kreisstabsleiter, nar. 10. 10. 1891, ženatý, 4 děti, povolán z RNST	celkem 4 osoby vč. vedoucího, Mautz Otto
Kladno	Henze, Friedrich	Kreisstabsleiter, 16. 9. 1906, ženatý, 2 děti, povolán z RNST	celkem 7 osob vč. vedoucího, Deseke Alfred, Schuman Hans
Kolin	Braband Wilhelm	Stabsleiter, nar. 23. 8. 1906, svobodný, bezdětný, povolán z RNST	celkem 8 osob vč. vedoucího, Roth Karl, Goetjes, Karl-Heinz

¹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 88, Der Reichsprotector in Böhmen und Mähren an die Bezirksbehörden – RAV (stav srpen 1942).

plnila významnou roli Českomoravská zemědělská společnost – Böhmisch-Mährische Landgesellschaft.¹⁸⁸ Tato společnost, která byla zřízena nikoliv náhodně ke stejnému datu jako Bodenamt, tj. k 24. dubnu 1942, ve své činnosti přímo navazovala na jeho „vyvlastňovací“ aktivity. Soustředila se na provádění druhé stránky celého procesu germanizace půdy – na realizaci osídlovacích úkolů. Ačkoliv společnost byla formálně samostatným orgánem, ve skutečnosti se jednalo o pobočku berlínské Německé osídlovací společnosti (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft).¹⁸⁹ Personálně byla vázána jak na tento říšský úřad, tak na protektorátní Bodenamt. Ve své činnosti byla úzce svázána s osídlovacím štábem RSHA v Praze i v Berlíně, jakož i se zájmy říšského komisaře pro upevnění němectví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums).¹⁹⁰

Součástí Heydrichovy reformy veřejné správy byla i reorganizace nižších složek správy, úřadů vrchních vládních radů. Většina jejich původní agendy byla v souvislosti s odstraňováním dvojkolejnosti správy přenesena na protektorátní zemské úřady, politické úřady 1. stolice (okresní hejtmani) a policejní úřady (správu „z příkazu Říše“).¹⁹¹ Tato změna se odrazila i v řízení regionální zemědělské a vyživovací politiky. Zemědělství odborníci byli formálně převedeni pod působnost tzv. „vedoucích okresních hejtmanů“ – geschäftsführende Bezirkshauptmänner, kteří vykonávali své povinnosti „z příkazu říše“ a jejichž sídla se shodovala s původními sídly vrchních vládních radů. Zemědělská oddělení při okresních hejtmanech čítala v průměru 6 – 8 osob a ve všech případech stanuli v jejich čele původní zemědělství odborníci při vrchních zemských radech. Podle stavu ze srpna roku 1942 tato oddělení soustředila celkem 103 osob (příloha č. 9). Mechanismus delegování úředníků z RNST zůstal zachován.

Posledním krokem Heydrichovy reformy veřejné správy byla reorganizace Úřadu říšského protektora. Cílem těchto změn bylo co nejvíce přiblížit organizaci centrálního okupačního úřadu ústředním protektorátním institucím a to takovým způsobem, aby správa a řízení protektorátních záležitostí byly co nejefektivnější, postavení říšského protektora se

¹⁸⁸ M. Hořejš, Spolupráce Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939-1945), in: Terezínské listy 34 (2006), č. 34, s. 94-95; Týž, Zábory české půdy. a její následná germanizace, Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942-1945), in: J. Hájek – D. Jančík – E. Kubů (eds.), O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/2005. Studia historica LIX, Praha 2009, s. 247-263; J. Michl, Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace, In: Právněhistorické studie 13, Praha 1967, s. 229-258.

¹⁸⁹ Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (zal. 1898), se stala v letech druhé světové války důležitým článkem nacistické expanze a pod dominantním vlivem SS sehrála důležitou úlohu v rozšiřování německého „životního prostoru“ (Lebensraum) na úkor místního neněmeckého obyvatelstva. M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, in: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859-1945, v tisku.

¹⁹⁰ M. Hořejš, Spolupráce Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939-1945), in: Terezínské listy 34 (2006), č. 34, s. 94-95.

¹⁹¹ Č. Amort, Heydrichiáda, dokument č. 34, Praha 1965, s. 218-221.

přítom v zásadě neměnilo. Podle nově vyhlášené struktury Úřadu říšského protektora (na základě nařízení z 23. května 1942 a 25. listopadu 1942) se názvy jednotlivých oddělení v rámci centrálního okupačního úřadu ve většině případů kryly s názvy jednotlivých protektorátních ministerstev.¹⁹² Pro oblast hospodářství bylo kompetentní hlavní oddělení „Wirtschaft und Arbeit“, paralelně fungovala dvě samostatná oddělení pro záležitosti výživy a zemědělství (Ernährung und Landwirtschaft) a financí (Finanz).¹⁹³ Tato oddělení se podobně jako v předcházejícím období vnitřně členila na skupiny. Z pohledu řízení protektorátních zemědělských záležitostí je podstatné, že původní skupina lesnictví (Forstwirtschaft) byla organizačně včleněna pod hlavní oddělení „Wirtschaft und Arbeit“ (Wirtschaft, Arbeit, Preisbildung, Forstwirtschaft).

II. 4. 2. Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu. Heydrichova reforma veřejné správy měla zcela zjevně úzkou vazbu i na další rovinu organizačních změn v hospodářství. Princip odstranění „dvojkolejnosti“ systému se stal hlavním impulsem pro dostavbu hospodářské správy na korporativním principu, která byla v některých oblastech záměrně zdržována a oddalována („načasování změn“). „Příhodným“ okamžikem pro tyto změny se stalo celkové zesílení okupační kontroly nad protektorátní správou v důsledku odstranění dvojkolejnosti. V tomto kontextu došlo, řečeno dobovou terminologií, i k „organické dostavbě“ protektorátního zemědělství a založení Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu v srpnu roku 1942.

Zatímco v prvních měsících okupace německé orgány v protektorátě podpořily zájmové sdružování německých zemědělců (viz kapitola II. 3. 1), odlišný přístup se uplatňoval u zemědělců českých, resp. protektorátních zemědělců obecně. Německé okupační orgány v prvních letech okupace systematicky bránily vzniku jednotné stavovské zemědělské organizace v protektorátě.¹⁹⁴ Tyto skutečnosti lze doložit na reakci vedoucího skupiny E+L Theodora Grosse o iniciativách Národního souručenství na výstavbu vlastního agrárně-politického aparátu coby jednotné organizace protektorátního zemědělství na sklonku roku

¹⁹² Druhým nařízením o členění Úřadu říšského protektora z 25. 11. 1942 byla vyhlášena nová struktura organizace úřadu (vstoupilo v platnost 1. 12. 1942), zároveň se rušilo první nařízení o členění úřadu protektora z 18. 9. 1940. Členění úřadu bylo následující: hlavní oddělení I. ústřední správa a všeobecná vnitřní správa; oddělení II. soudní správa; oddělení III. školská správa; oddělení IV. kulturní politika; hlavní oddělení V. hospodářství a práce; oddělení VI. zemědělství; oddělení VII. finance; hlavní oddělení VIII. doprava a technika; oddělení IX. spoje a pošty. K uvedenému schématu přistupovala „Nejvyšší účetní kontrola“ přímo podřízená státnímu sekretáři a dále zástupce zahraničního úřadu, podřízený protektorovi. Členění převzato z P. Maršálek, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945, Praha 2002.

¹⁹³ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 306, sign I 1a 1200 – 11, Gliederungsplan der Behörde des Reichsprotektors nach dem Stande vom 1. 4. 1943; NA Praha, fond ÚŘP – dod. I, kart. 1, Gliederung der Behörde des Reichsprotektors (Stand 1. 7. 1943)

¹⁹⁴ Proti bezprostřednímu založení RNST v protektorátě se již v období vojenské správy vyjádřil R. Raschka. BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Rudolf Raschka-Denkschrift für Staatssekretär K. H. Frank (dat. 24. 3. 1939). BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Rudolf Raschka – Denkschrift für Staatssekretär K. H. Frank (dat. 24. 3. 1939).

1940. Theodor Gross uvedl, že podle pokynů a v rámci svých pravomocí vytvoření takové stavovské organizace bránil, neboť by nutně vedla k upevnění českého rolnictva.¹⁹⁵ Podobně vyznívalo i usnesení německých představitelů o rok později: „Bei der Bearbeitung des Problems ist die Gruppe II/ 2 grundsätzlich davon ausgegangen, keinen tschechischen Reichsnährstand entstehen zu lassen. Typische Kennzeichen des Reichsnährstandes, wie die Zusammenhang der Marktordnungsfragen und der Erzeugungsfragen sowie eine straffe führeähnliche Entscheidungsgewalt in den einzelnen Instanzen ist peinlichst vermieden worden.“¹⁹⁶

Přesto se otázka zřízení jednotné protektorátní zemědělské organizace opakovaně dostávala na pořad dne a to především v souvislosti s neuspokojivými výsledky protektorátní výrobní bitvy, které byly spojovány s „nedostatečnou“ organizací. V létě roku 1941 předložilo pražské ministerstvo zemědělství v součinnosti s Gruppe E+L ÚŘP návrh, který spočíval ve výstavbě organizace protektorátního zemědělství založené na třech oddělených pilířích (reorganizované zemědělské rady, družstevnictví, trhové svazy) soustředěných pod pražským ministerstvem zemědělství. Tento návrh byl z politických důvodů zamítnut. Hlavními oponenty byla skupina I/1 ÚŘP, především však SS Hauptsturmführer Dr. Schmidt reprezentující SD, který v daném momentě zdůrazňoval riziko aktivizace nežádoucích politických sil na českém venkově a v jakékoli nucené organizaci zahrnující celou zemědělskou pospolitost v Čechách a na Moravě spatřoval potenciální východisko pro vytvoření „českého Reichsnährstandu“.¹⁹⁷ Organizační změny v tomto smyslu byly zahájeny o necelý rok později, po prosazení hlavních kroků k odstranění dvojkolejnosti systému veřejné správy v rámci Heydrichovy reformy. Základem změn se stal původní návrh ministerstva zemědělství a Gruppe E+L z léta 1941, který byl dále rozvinut a propracován.

Vládním nařízením č. 294 ze dne 22. srpna 1942 a vyhláškou ministra zemědělství a lesnictví ze dne 5. listopadu 1942 byla vytvořena nová stavovská organizace protektorátního zemědělství – Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu.¹⁹⁸ Jednalo se o jednotnou zemědělskou zájmovou organizaci podléhající přímému dozoru pražského ministerstva zemědělství a lesnictví, do které byly včleněny všechny stávající zemědělské zájmové

¹⁹⁵ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 269, sign I-1a 1234, T. Gross an die Abteilung I. (dat 30. 10. 1940).

¹⁹⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 269, sign. I-1a 1234, Vermerk: Organischer Aufbau der Landwirtschaft (dat. 12. 9. 1941).

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Vládní nařízení č. 294 ze dne 22. 8. 1942 o organizaci zemědělství a lesnictví v Čechách a na Moravě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, sv. II, s. 1447-1453; vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 375 ze dne 5. 11. 1942 ku provedení vládního nařízení č. 294/ 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, sv. II, s. 1779-1786. Srov. též A. Hrubý, Die Organisation der Landwirtschaft in Böhmen und Mähren, Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft, č. 2/ roč. XXV (1943).

organizace (zemědělské rady, Svaz velkostatkářů¹⁹⁹). Povinnými členy Svazu se stali vlastníci, držitelé a pachtýři polí, luk i pastvin ve výměře ¼ ha a více i jejich rodinní příslušníci, v případě ovoce, zeleniny, okrasných stromů a květin výměra nerozhodovala. Dále ke Svazu povinně náleželi vlastníci, držitelé a pachtýři lesů nad 1ha, rybníků (včetně osob s rybářskými lístky a průkazy) a včelařů. Vládní nařízení zahrnuje do působnosti svazu i nucené správce a odpovědné vedoucí samostatných zemědělských a lesnických podniků. Hlavním úkolem této samosprávné veřejnoprávní instituce bylo podporovat zemědělskou výrobu a hájit zájmy zemědělského a lesnického stavu v Protektorátu Čechy a Morava.²⁰⁰ Při komparaci s říšskou organizací měl protektorátní Svaz podobné cíle jako Říšský vyživovací svaz²⁰¹ v Německu: „*vytvoření předpokladů vítězství výrobní bitvy, zvýšením zemědělské produkce zajistiti národní výživu a zabezpečiti zemědělce tak, aby se mohl klidně věnovati své práci.*“²⁰² Pro oblast lesnictví bylo explicitně stanoveno, že podpora lesní výroby náleží podle zvláštních předpisů lesnickým služebnám a zařízením.

Navzdory určitým paralelám mezi Svazem zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu a Říšským vyživovacím stavem, kterých bylo propagandisticky bohatě využíváno, existovaly mezi oběma orgány i zcela významné odchylky. Vymezení a personální podklad Říšského vyživovacího stavu v Berlíně byl širší a zahrnoval pod sebou veškeré zemědělství včetně trhu se zemědělskými plodinami (Marktordnung) i zemědělské družstevnictví. Právě tyto oblasti měly v protektorátu oddělenou organizační základnu – vyhláška z konce roku 1942 explicitně vylučovala členství zemědělských společenstev (družstva) a českomoravských trhových svazů (tři pilíře protektorátního zemědělství).²⁰³ Pro zemědělské družstevnictví byl již v průběhu roku 1942 ustaven Ústřední svaz zemědělských družstev podléhající ministerstvu zemědělství a lesnictví, který stál organizačně zcela mimo SZAL. Řízení trhu náleželo od zahájení výstavby řízeného hospodářství v zemědělství tzv. trhovým svazům, které kompetenčně podléhaly přímo ministerstvu zemědělství a ani po založení SZAL nebyl tento princip narušen. Tyto významné odlišnosti mezi říšskou a protektorátní organizací pramenily z obav, které naznačila předcházející jednání představitelů německé okupační moci a které dlouhodobě blokovaly jakékoliv aktivní kroky vůbec, z obav, aby se

¹⁹⁹ A. Kubačák, Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919-1943, In: Sborník archivních prací č. 2/ XXXVII (1987), s. 337.

²⁰⁰ Srov. S. Klíma, Nová organizace zemědělství, In: Právní prakse, č. 5/ 1942-1943, s. 129-138.

²⁰¹ K úloze Reichsnährstandu v německém zemědělství viz. H. Reischle –W. Saure, Der Reichsnährstand. Aufbau, Aufgaben und Bedeutung, Berlin 1940; G. Corni – H. Gies, Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin 1997, s. 75-250; Werner Tornow, Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933–1945, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 31-37.

²⁰² S. Klíma Nová organizace zemědělství, In: Právní prakse, č. 5/ 1942-1943, s. 129.

²⁰³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 375 ze dne 5. 11. 1942 ku provedení vládního nařízení č. 294/ 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1779-1786.

„český Reichsnährstand nestal zdrojem akceschopnosti českých sedláků“ a neoslabil celkovou pozici německé okupační moci v protektorátě.

Základem pro výstavbu nové instituce se staly stávající zemědělské rady. S platností od 10. června 1942 byl zemědělský rada Klaus Hein, dosavadní zemědělský odborník při vrchním zemském radovi/ okresním hejtmanovi v Moravské Ostravě, vyslán jako pověřenec říšského protektora do České zemědělské rady v Praze. O několik dní později byl olomoucký zemědělský odborník Georg Rimarski vyslán se stejným pověřením do České zemědělské rady v Brně. Svaz zemědělství a lesnictví (dále jen SZAL) byl v návaznosti na působení dvou zemědělských rad vystavěn jako organizace se dvěma zemskými divizemi (Zemský svaz pro Čechy a Zemský svaz pro Moravu), které byly spojeny společným ústředím. Jednotlivé Zemské svazy se dále dělily na 15 poboček Svazu zemědělství a lesnictví²⁰⁴, okresní zemědělské spolky (celkem 67 tzv. Bezirksvereine) a na místní spolky zemědělství a lesnictví (celkem 8000 tzv. Orstvereine). Tato výstavba v základních rysech respektovala říšskoněmecký vzor. Typické bylo vytvoření personálních vazeb mezi zemskými svazy, pobočkami, okresními i místními spolky na straně jedné a zemědělskými odděleními politických úřadů na straně druhé.²⁰⁵ Ústředí SZAL bylo svou činností srovnatelné s říšským oddělením I v rámci RNST (tzv. Reichsabteilung I), přičemž význam protektorátního ústředí byl zvýrazněn o jeho politickou funkci. Zemské svazy zemědělství a lesnictví odpovídaly velikostí obvodů říšským „Landesbauernschaften“, konkrétně jejich činnost odpovídala činnosti prvního a druhého Hauptabteilung („Der Mensch“ a „Der Hof“), nikoliv však třetího („Der Markt“). Rozdíl v agendě byl překlenut vytvořením personální unie mezi vedením Zemských svazů zemědělství a lesnictví a zemědělskými a vyživovacími odděleními při protektorátních zemských úřadech, kterým náležel zbytek této agendy („Der Markt“). Pozice vedoucího Zemského Svazu zemědělství a lesnictví v personální unii s pozicí vedoucího zemědělského oddělení při zemském úřadu byla následně zcela kompatibilní s pozicí Hauptstabsleiters v rámci německého Landesbauernschafu. Jediným z hlediska nekomparovatelným článkem protektorátní stavovské zemědělské organizace se stalo 15 poboček SZAL, tzv. Aussenstellen. V tomto směru vycházela výstavba z protektorátních specifíků, ze sítě úřadů vrchních vládních radů či sídel okresních hejtmanů, při kterých působili tzv. zemědělství odborníci (okupační kontrola nad systémem).

Podobně jako na úrovni zemské došlo i na úrovni protektorátních poboček SZAL k vytvoření personální unie s vazbou na politické úřady. Právě zde je možné demonstrovat

²⁰⁴ Vyhláška předsedy Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu ze dne 1. 12. 1942 o zřízení poboček Svazu zemědělství a lesnictví, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 11366.

²⁰⁵ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Stellenplan des Verbandes der Land-und Forstwirtschaft beim Verwaltungsamt des Reichsbauernführers (dat. 8. 12. 1942).

úzkou vazbu mezi prováděním Heydrichovy reformy veřejné správy a korporativní výstavbou zemědělství v protektorátě. Tzv. zemědělství odborníci při úřadech vrchních zemských radů, kteří v rámci Heydrichovy správní reformy přešli pod okresní hejtmány, se po zahájení výstavby Svazu zemědělství a lesnictví automaticky stali i vedoucími poboček nově budované jednotné zemědělské organizace. Tuto skutečnost jasně dokládá srovnání aktuálních zemědělských odborníků při vrchních vládních radech z roku 1940 a soupis vedoucích poboček SZAL z března 1943. Na úrovni zemské byla reprezentace následující. Ve vedení zemských divizí SZAL v personální unii s vedeních zemědělských oddělení při zemských úřadech stáli v Čechách zemědělský rada (od 1944 vrchní zemědělský rada) Klaus Hein a na Moravě Dr. Adolf Bölling. Na úrovni ústředí SZAL sehrával klíčovou úlohu plzeňský rodák ing. Walter Appelt ve funkci centrálního ředitele. Tento výrazný exponent nacistického hnutí v Říšské župě Sudety byl do Protektorátu povolán v návaznosti na své zkušenosti s výstavbou sudetoněmeckého Landesbauernschaftu, kde od počátku náležel k „*Aufbaustab für das Landesbauernschaft Sudetenland*“. Formální zastřešení Svazu zemědělství a lesnictví náleželo Adolfu Hrubému, tehdejšímu protektorátnímu ministru zemědělství a lesnictví, i zde je třeba hledat paralelu k říšským poměrům, kde tradičně říšský ministr výživy byl zároveň „hlavou sedláků“ v RNST.

II.5. Změny v řízení protektorátní zemědělské politiky po vyhlášení totální války

Heydrichova reforma veřejné správy v roce 1942 a souběžně dokončovaná výstavba hospodářské správy na korporativním principu de facto završily úsilí německé okupační moci o ovládnutí hospodářského mechanismu českých zemí. Následující období přineslo do organizace protektorátních úřadů pouze změny, kterými byl dále prohlubován a rozvíjen hlavní princip, na byla tato reforma postavena, tj. princip vzájemného prolnutí okupační a autonomní správy. Fungování vnitřního hospodářského mechanismu zasáhly změny dílčí a nebo změny v zásadě formální, což je zjevné i v případě zřízení Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Zatímco role říšského protektora (W. Frick) se v praxi nadále omezovala na výkon reprezentativních funkcí, veškerá rozhodovací pravomoc se soustředila do rukou německého státního ministra pro Čechy a Moravu, kterým byl jmenován K. H. Frank. Jeho úřad nebyl však v praxi ničím jiným, než následovníkem, pokračovatelem původního centrálního okupačního úřadu. Německé státní ministerstvo převzalo základní organizační strukturu ÚŘP a jednotlivá oddělení v jeho rámci se nadále kryla s kompetencemi protektorátních ministerstev. Pro hospodářství se jednalo o oddělení V., VI., a VII., tj.

oddělení Wirtschaft und Arbeit; Ernährung und Landwirtschaft a Finanz.²⁰⁶ Jedinou změnou bylo nové vnitřní členění oddělení na tzv. generální referáty, které měly umožnit těsnější napojení sekcí protektorátních ministerstev na nejvyšší okupační orgán.

Oddělení VI „Ernährung und Landwirtschaft“ Německého státního ministerstva bylo rozděleno na tři hlavní referáty. První referát zahrnoval otázky výroby (Reichsaufsicht über die Landwirtschaft und die landwirtschaftliche Erzeugung – Tierzucht, Acker – und Pflanzenbau) a podléhal přímo vedoucímu celého oddělení Dr. E. A. Schmidtovi. Druhý referát vedl vrchní vládní rada Dr. P. Hunecke (Reichsaufsicht über die Ernährungswirtschaft und öffentliche Bedarfsdeckung), který paralelně působil jako sekční šéf v protektorátním MZAL a od podzimu 1943 nahradil A. Staehlyho ve funkci zástupce protektorátního ministra. Totéž platilo o vedoucím třetího referátu vládním radovi J. Niemannovi (Reichsaufsicht über das landwirtschaftliche Lehrwesen, Geld- und Genossenschaftswesen und den Verband der Land- und Forstwirtschaft). Vedle těchto vysokých úředníků náleželi k oddělení pouze dva vrchní vládní inspektoři (Pimps, Elsen) a 6 pomocných administrativních sil.²⁰⁷

Velikost oddělení, jakož i jeho personální napojení na pražské MZAL výmluvně dokládají, že oddělení NSM se soustředilo výhradně na říšský dozor a říšské úkoly a faktická správa zemědělských a vyživovacích záležitostí protektorátu náležela protektorátnímu MZAL a jemu podřízeným orgánům. Organizační přestavba MZAL na okupační orgán, pro níž byly vytvořeny předpoklady v rámci reformy veřejné správy v roce 1942, byla dále prohlubována. Srovnání organizačních plánů a personálního obsazení ministerstva z let 1939 a 1943 (příloha č. 10) jasně ukazuje přizpůsobení organizace pražského ministerstva okupačním zájmům i skutečnost, že v roce 1943 ve vedení jednotlivých sekcí stáli němečtí úředníci, ve všech případech se jednalo o původní pracovníky skupiny II/2 ÚŘP. Přestavba některých ústředních protektorátních úřadů na okupační orgány, mezi nimi i pražského MZAL, byla formálně završena vydáním druhého nařízení o správě z říšského příkazu v dubnu roku 1944. Podobně jako v roce 1942 došlo k oficiálnímu přenesení jistých úkolů a oprávnění německé okupační správy na okresní, policejní a zemské úřady, nařízení ze dne 19. dubna 1944 umožnilo totéž v případě protektorátních centrálních úřadů. Jednalo se o změnu formální – ministerstvo zemědělství a lesnictví, které bylo nahlíženo jako okupační orgán již dlouho předtím, získalo oficiální označení MZAL – „správa z příkazu Říše“ (Im Auftrage des Reichs).

Ústřední správa lesnických záležitostí zůstala v návaznosti na předcházející vývoj soustředěna v rámci oddělení Wirtschaft und Arbeit (Reichsaufsicht über die Forstwirtschaft

²⁰⁶ Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren (Věstník říšského protektora), roč. 1943, č. 27 ze dne 4. 11. 1943, s. 147-148

²⁰⁷ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 83, sign. 114 – 85/8, složka Osobní obsazení Německého státního ministerstva v Praze z r. 1944, fol. 38.

Příloha č. 10: Organizační proměna ministerstva zemědělství 1939 - 1943

Ministerstvo zemědělství 1939¹

Sekce I <u>Školství, osvěta, výzkumnictví</u> E. Reich
Sekce II <u>Hospodářství a sociální péče</u> F. Martinčík
Sekce III <u>Zemědělská technika</u> V. Topol
Sekce IV <u>Zemědělská výroba</u> O. Frankenberger
Sekce V <u>Obchodní politika</u> B. Hanosek
Sekce VI <u>Lesnictví</u> F. Martinčík
Sekce VII <u>Právní sekce</u>
Sekce VIII <u>Správa státních lesů a statků</u> K. Šiman
Sekce IX <u>Pozemková reforma</u>

Ministerium für Land- und Forstwirtschaft 1943²

Sektion I <u>Landwirtschaftliches Lehrwesen</u> und <u>allgemeine Erzeugung</u> H. Seeler
Sektion II <u>Tierzucht und tierische Erzeugung</u> S. Wiarda
Sektion III <u>Ackerbau und Pflanzenbau</u> H. Engelke
Sektion IV <u>Ernährungswirtschaft und</u> <u>öffentliche Bedarfsdeckung</u> P. Hunecke
Sektion V <u>Gesetzgebung, allgemeine Rechts-</u> <u>und Verwaltungsangelegenheiten</u> J. Niemann
Sektion VI <u>Politische Forstverwaltung</u> (z.Z. unter kommissarischer Leitung – Pflanz)

¹ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kt. 20, sign. 114 – 5/ 23, Übersicht über die Geschäftsverteilungspläne (nedat., přiloženo k dokumentu z 23. 10. 1939), fol 108- 148.

² NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kt. 21, sign. 114 – 5/ 26, Organisationsplan des Ministeriums für Land- und Forstwirtschaft (gültig ab 20. Juni 1943).

des Protektorats) NSM, paralelně zůstal v rámci protektorátního ministerstva zemědělství zachován zvláštní odbor s komisařským vedením (Pflanz).²⁰⁸ Ve vzájemném vztahu mezi protektorátními orgány zemědělské a vyživovací politiky na straně jedné a orgány pozemkové a osídlovací politiky na straně druhé nedošlo k zásadním organizačním změnám. V posledních dvou letech pokračoval trend vzájemného organizačního oddělení obou větví politiky, což výmluvně dokládají i vzájemné dohody o rozvržení kompetencí. Např. v říjnu 1943 byla uzavřena dohoda mezi SZAL a Českomoravskou osídlovací společností, kterou měly být veškeré podniky osídlenců („Siedlerbetriebe“) nacházející se pod touto úřadovnou nahlíženy jako jedna jednotka. Přidělování výrobní prostředků a surovin této skupině závodů probíhalo centralizovaně (ve vztahu k celé jednotce a ve vztahu k jednotlivým subjektům) a regionální složky SZAL (místní a okresní spolky i pobočky SZAL) neměly na jejich další distribuci mezi jednotlivými osídlenci vliv. Naopak, regionální distribuce pracovních sil a rozvrhování výrobní povinnosti se odehrávalo primárně na úrovni politických úřadů a složek SZAL, přičemž zájmy německých osídlenců byly zaručovány jmenováním důvěrníka.

Ačkoliv fungování protektorátní správy zůstalo v letech 1943–1945 bez výraznějších změn, přesto přineslo toto období významnou kvalitativní změnu v řízení protektorátní politiky. Ta úzce souvisela s vyhlášením tzv. totální války (Totalkrieg), a spočívala, zjednodušeně řečeno, v posunu „rozhodovacího centra“ protektorátní politiky směrem k říšské úrovni. V rámci vedení tzv. totální války se hlavním cílem stalo soustředění veškerého dostupného materiálního i lidského potenciálu pro válečné účely, přičemž řízení těchto procesů zůstalo vyhrazeno nejužšímu nacistickému vedení, které mělo být podporováno celým aparátem NSDAP. Jak uvedl ve své řeči k opatřením totální války K. H. Frank koncem února 1943, „es ist selbstverständlich, daß das Protektorat als Reichsland dieser Gesamtmobilisation aller Kräfte nicht abseits stehen kann“.²⁰⁹

Jednotné řízení ekonomických procesů v celoříšském měřítku si vyžádalo značné rozšíření pravomocí některých říšských orgánů ve vztahu k protektorátu a tudíž i narušení formálního autonomního rámce. Předvojem těchto změn se stalo oprávnění udělené Hitlerem H. Göringovi v květnu 1942, kterým získal pověření, aby v rámci svých úkolů pověřence pro čtyřletý plán uděloval směrnice říšskému protektorovi, ačkoliv dosud tato pravomoc náležela výhradně Hitlerovi.²¹⁰ Následně získali rozsáhlá zmocnění k zásahům v protektorátě generální

²⁰⁸ NA Praha, fond ÚŘP -AMV 114, kart. 83, sign 114 – 85 / 8, plán spisový ÚŘP 1944.

²⁰⁹ H. Kaden, Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938-1945), Berlin 1988, dok. 142, s. 211.

²¹⁰ M. Kárný – J. Milotová – M. Kárná, Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Praha 1991, dokument č. 80, s. 260. Göring již 16. 3. 1939 usiloval o přímou kontrolu: „Ich behalte mir deshalb in allen grundsätzlichen wirtschaftlichen Fragen die Entscheidung vor und bitte, mir sobald wie möglich mitzutellen, welche Pläne bei ihnen im einzelnen bestehen.“ H. Kaden, Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938-1945), Berlin 1988, dok. 32, s. 106-107.

zmocněnec pro pracovní nasazení, říšský ministr pro hospodářství a práci a v neposlední řadě říšský ministr pro výzbroj a municie. Ačkoliv tato opatření opravňovala říšské orgány k interním zásahům do protektorátního hospodářství, v praktické rovině zůstala vzhledem k silnému postavení Franka zachována úzká kooperace mezi říšskými orgány a řídicími centry protektorátního hospodářství (Německé státní ministerstvo, Ministerstvo hospodářství a práce, zbrojní komise).

Řízení protektorátního zemědělství a výživy v období tzv. totální války bylo dotčeno především vytvořením nových řídicích center protektorátní politiky. K. H. Frank ve svých vzpomínkách zmiňuje existenci speciálního hospodářského štábu (tzv. Zentralwirtschaftsstab) při Německém státním ministerstvu, k němuž kromě Franka náleželi mj. i W. Bertsch coby ministr hospodářství a práce, prezident Svazu průmyslu B. Adolf a tehdejší vedoucí E+L NSM E. A. Schmidt.²¹¹ Do sektoru zemědělství v posledních letech okupace přímo zasahoval i zvláštní pověřenec pro sektor zemědělství při Pověřenci pro čtyřletý plán („Sonderbeauftragte der Geschäftsgruppe Ernährung des Beaufragten für den Vierjahresplan bei dem RP in Böhmen und Mähren“) SS-Sturmbannführer Heinrich Pehle, který byl přiřčen k osobnímu štábu K. H. Franka.²¹² Na jednáních se ve výraznější míře prosazoval již zmiňovaný pověřenec pro vyživovací hospodářství Rudolf Müller. Dochované dokumenty naznačují, že zásahy těchto pověřenců byly v období totální války spojeny prakticky výhradně s problematikou dodávek vyživovacího hospodářství do a z protektorátu a na ostatních úrovních (např. fungování řízeného hospodářství) nebyl stávající mechanismus nijak modifikován.

²¹¹ M. Durmanová, Řízené hospodářství a správa Ústředního svazu průmyslu za nacistické okupace, In: Sborník archivních prací č. 2, roč. XVI (1966), s. 366-396.

²¹² Jako zdůvodnění tohoto jmenování byl použit Göringův výnos ze dne 15. 8. 1942 o zajištění dodávek potravin z Protektorátu do Říše. (NA Praha, ÚŘP, dodatky II, kart. 31, personální spis Pehle.

Kapitola III.

Systém válečného řízeného hospodářství v zemědělství

III.1 Příprava

Paralelně s koncentrací rozhodujících pravomocí v protektorátním hospodářství do rukou okupačních orgánů a s vytvořením funkčního dozoru nad ústřední protektorátní správou, byla zahájena výstavba systému válečného řízeného hospodářství. Zatímco reorganizace hospodářské správy na centrální úrovni umožnila na prvním místě „rámcový management“ jednotlivých národohospodářských odvětví, realizaci konkrétních, operačních úkolů na poli hospodářství měl zajistit systém válečného řízeného hospodářství. Pro zemědělství jako sektor roztržštěný mezi obrovské množství malovýrobců a družstev představoval tento systém v podstatě jedinou možnost, jak efektivně řídit výrobní procesy. V zemědělství nemohla být ve srovnatelné míře či lépe řečeno se srovnatelným efektem uplatněna např. koncentrace výroby a ovládnutí výroby prostřednictvím strategických velkopodniků.

Pro protektorátní systém řízeného hospodářství je charakteristické, že s výjimkou několika strategických oborů byl budován na bázi protektorátní autonomie.²¹³ Jeho výstavba se opírala o rozsáhlá zmocnění ústředních protektorátních úřadů – především ministerstva průmyslu, obchodu a živností, ministerstva zemědělství a nově zřízeného Nejvyššího cenového úřadu a v následujících letech nebyl tento princip alespoň formálně narušen.²¹⁴ Ze strany německé okupační moci se jednalo o záměr, či taktiku – jak výmluvně naznačil J. Tesař, pro nacisty bylo velice výhodné nechat české hospodářství nejprve „ztotalizovat“ a teprve později se zmocnit absolutní kontroly nad ním, neboť právě tímto způsobem byla převážně nepopulární opatření související s počáteční výstavbou systému primárně spojována s protektorátní vládou a nikoliv přímo s okupanty.²¹⁵

²¹³ Přímému doзору okupačních orgánů byla podřízena např. Úřadovna pro uhelné hospodářství v Čechách a na Moravě či Ústředna pro veřejné zakázky. V dalších případech se jednalo o obory vymezené působením německých pověřenců či zmocněnců (pověřenec pro hospodářství s minerálními oleji, pověřenec pro řízení stavebnictví). Další oblasti, které byly formálně vyňaty z protektorátní autonomie, byly vylášeny Hiterovým výnosem ze dne 16. března 1939 o zřízení Protektorátu Čechy a Morava (správa dopravy, pošt, telefonu a telegrafu) a nebo v přímé návaznosti na zřízení celní unie mezi protektorátem a říší k 1. říjnu 1940 (správa cel, nepřímých daní a monopolů). K této problematice M. Durmanová, Řízené hospodářství a správa Ústředního svazu průmyslu za nacistické okupace, In: Sborník archivních prací č. 2/ roč. XVI (1966), s. 369 – 372.

²¹⁴ Vládní nařízení o organické výstavbě hospodářství č. 168 ze dne 23. června 1939 zmocňovalo ministra průmyslu, obchodu a živností, aby zřizoval, rozpouštěl nebo slučoval hospodářské svazy, měnil a doplňoval jejich stanovy, ustanovoval a odvolával jejich vedení a stanovil povinné členství podnikatelů a podniků v nich. Postupně bylo zřízeno celkem sedm ústředních svazů, které se staly základem správní organizace jednotlivých oborů: pro průmysl, obchod, řemeslo, cizinecký ruch, dopravu, na základě samostatných vládních nařízení vznikly svazy pro peněžnictví a soukromé pojištění. Ke z o organické výstavbě hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 591.

²¹⁵ J. Tesař, K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v roce 1939, in: Historie a vojenství 1969, s. 69-70.

System řízeného hospodářství byl v hlavních rysech transplantován do ekonomiky českých zemí již v prvním roce okupace a v následujících letech se pouze rozvíjel. S odkazem na Václava Průcha, který se charakterem řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace zevrubně zabýval, lze za hlavní rysy nového modelu označit následující: určování závazných cen a kontrola jejich dodržování; centrální řízení mezd; rozmísťování pracovních sil prostřednictvím úřadů práce; řízení průmyslové výroby a oběhu zboží; povinné organizace podnikatelů; regulace výroby a systém povinných dodávek v zemědělství; přidělový systém zásobování; kontrola zahraničního obchodu a platebního styku.²¹⁶ Zavedení tuhého systému řízeného hospodářství si vyžádalo nejen komplexní přestavbu existujících hospodářských struktur, nýbrž i vznik celé řady nových nástrojů, které svou činností nahradily působení tržních sil a umožnily detailní ovládnutí celého hospodářského mechanismu z jediného „centra“.

Nově budovaný systém řízení aplikovaný v letech nacistické okupace nenavazoval zcela na vývojové trendy první a druhé republiky a svým charakterem se od původního systému značně lišil.²¹⁷ Zatímco státní intervencionismus 30. let byl spojen s řešením hluboké hospodářské krize a usiloval o obnovu původní funkce kapitalistického hospodářství, nový model řízeného hospodářství odrážel specifické okolnosti válečného stavu a byl přímo spjat s mocenskými ambicemi nacistického Německa na ovládnutí a exploataci hospodářského potenciálu českých zemí. Dosavadní výzkum již přesvědčivě dokázal, že nově aplikovaný model protektorátního řízeného hospodářství měl celkově mnoho společných rysů se systémem, který byl od počátku 30. let budován v nacistickém Německu. V protektorátním hospodářství byla zahájena korporativní výstavba dle říšskoněmeckého vzoru, a to navzdory několika zřejmým odchylkám v protektorátním systému. Tato diverzita však logicky vyplývala ze samotného faktu okupace (stanovení okupačních cílů v okupované zemi, specifika protektorátního statutu) nebo reflektovala odlišné výchozí podmínky jednotlivých národohospodářských odvětví (odlišná úroveň i význam jednotlivých národohospodářských odvětví). Jak fungoval systém řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství, do jaké míry se v něm odrazily říšskoněmecké vzory a jakým způsobem byl systém instrumentalizován německým zájmům, je úkolem následujících stran.

Výstavba řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství a o několik let dříve i v Německu byla nedílně spojena s pojmem „*Marktordnung*“, které od počátku náleželo mezi

²¹⁶ V. Průcha, Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, In: Historie a vojenství, č. 2, roč. 1967, s. 215-239.

²¹⁷ K základním aspektům státního intervencionismu v zemědělství ve 30. letech 20. století především V. Klimecký, Řízené hospodářství v Československu do r. 1939, IV. část, Vědecká sdělení VŠE, č. 12, Praha 1968, s. 115-131; L. Slezák, Protikrizová opatření v zemědělství v českých zemích ve třicátých letech. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 13, Praha 1993, s. 273-299; M. Sekanina, Kdy nám bylo nejhůře? hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha 2004, s. 72-78.

stěžejní úkoly nacionálněsocialistické agrární politiky. Tímto termínem bylo, slovy jednoho z vedoucích funkcionářů Říšského vyživovacího stavu H. Merkela, označováno následující: „*Die Lenkung der Ernährungswirtschaft nach gesamtwirtschaftlichen Gesichtspunkten wird Marktordnung bezeichnet. Sie hat zu sorgen für eine angemessene Verwertung der landwirtschaftlichen Produktion, eine sozial gerechte Preisbildung für den Verbraucher, die Sicherung der Volksernährung und eine Rationalisierung des Marktes zum Zwecke einer möglichst reibungslosen, einfachen und billigen Deckung des völkischen Ernährungsbedarf.*“²¹⁸ Ačkoliv i v protektorátním prostoru mělo „Marktordnung“ skrze přiměřené zužitkování zemědělské produkce a racionalizaci zemědělského trhu primárně sloužit k zajištění výživy domácího obyvatelstva, je nepochybné, že v prostředí okupovaného regionu měly být přívlastky „*gesamtwirtschaftliche*“ i „*angemessene*“ konkretizovány kontextem okupačních zájmů, tj. kontextem autarkně-exploatačního a germanizačního úsilí.

Jednání o podobě „*Marktordnung*“ v protektorátu patřila k prvním iniciativám německých okupačních orgánů na úseku protektorátního zemědělství vůbec. Vedoucí skupiny E+L „Výživa a zemědělství“ ÚŘP Rudolf Raschka usiloval již v květnu 1939 prostřednictvím svého memoranda o specifikaci hlavních požadavků na podobu řízeného hospodářství v protektorátě a jejich schválení ze strany říšského protektora.²¹⁹ Jednání se v této době soustředila na vymezení rolí a jasnou hierarchizaci vztahů mezi okupačními a protektorátními orgány v rámci plánovaného systému řízení.²²⁰ Pražské ministerstvo zemědělství mělo získat rozsáhlé pravomoci a stát se formálně-právně nositelem řízeného hospodářství v zemědělství, současně však bylo z německé strany důsledně požadováno přímé spojení, přímý dozor ÚŘP nad celým systémem.²²¹ Tuto funkci měli v jednotlivých zemědělských odvětvích plnit

²¹⁸ H. Merkel, Reichsnährstand und Marktordnung, In: Die Deutsche Landwirtschaft. Deutsche Wiedergabe des Sonderhefts „Die Deutsche Landwirtschaft“ der italienischen Zeitschrift L'Italia agricola (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 45. K významu „Marktordnung“ v rámci nacionálněsocialistické agrární politiky srov. G. Corni – H. Gies, Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin 1997, s. 145-160; M. Kutz, Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I-Erfahrung, in: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jg. 32/ 1984, s. 140-142; H. Merkel, Reichsnährstand und Marktordnung, in: Die Deutsche Landwirtschaft (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 43-46; H. Reischle – W. Saure, Der Reichsnährstand. Aufbau, Aufgaben und Bedeutung, Berlin 1940, s. 158 an.

²¹⁹ Raschkovo memorandum bylo 25. května 1939 předloženo k dalšímu posouzení říšskému protektorovi a státnímu sekretáři. Na jeho základě bylo přistoupeno k bezodkladnému jednání s protektorátním ministerstvem zemědělství v oblasti úpravy zemědělského trhu. Viz. BA Berlin, fond R16 – Reichsnährstand (dále R 16 – RNST), sign. 1328, Denkschrift über die Frage der Regelung der Märkte mit landw. Produkten (dat. 26. 5. 1939).

²²⁰ Samostatný soubor dokumentů k problematice „Marktordnung“ v Protektorátu se dochoval v berlínském Bundesarchivu. BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, soubor dokumentů (korespondence říšských orgánů a ÚŘP ohledně „Marktordnung“ v Protektorátu).

²²¹ „*Die direkte Aufsicht des Reichsprotectors über landwirtschaftliche Marktverbände öffentlich-rechtlicher Art muss angestrebt werden. In welchem Umfange sie verwirklicht wird, ist im Einzelfalle zu entscheiden. Die Einschaltung des Reichsprotectors darf nicht so weit gehen, dass er selbst die Verantwortung für die Versorgung der Bevölkerung oder für die Regelung der Märkte übernimmt. Er muss jedoch eine Kontrolle des Warenverkehrs zwischen dem Protektorate und dem übrigen Reiche, eine Kontrolle über die Vollkommenheit der Warenerfassung durch die Marktverbände und über die Vorratsbildung haben.*“ Srov. BA Berlin, fond R 16 –

zvláštní pověřenci soustředění pod říšským protektorem (tzv. Generalbeauftragte), kteří by byli za tímto účelem delegováni z Říše.²²² Stanovené parametry přesně vycházely z intencí výstavby dvojkolejného systému – na jedné straně formálně respektovaly protektorátní autonomii, na druhé straně však měly umožnit plnou kontrolu a zásahy ze strany centrálního okupačního orgánu nad bezprostředním děním v jednotlivých zemědělských odvětvích, aniž by však okupační úřad byl zahlcen každodenní rutinní agendou.

Hlavními účastníky jednání o podobě „Marktordnung“ v protektorátním sektoru výživy a zemědělství, která kulminovala v Praze a v Berlíně v letních měsících roku 1939, se stali zástupci skupiny E+L Úřadu říšského protektora, Říšského ministerstva výživy a zemědělství a Reichsnährstandu.²²³ Zástupci protektorátní strany, ať už se jednalo o exponenty vlády či ministerstva zemědělství, se nezúčastnili všech jednání a materiály naznačují, že k jednáním byli přizváni teprve po dosažení rámcové shody mezi německými orgány. Veškeré návrhy protektorátní vlády na zavedení vlastního systému řízeného hospodářství byla zamítnuta. V archivních spisech se dochovala kompletní znění i odborná vyjádření k protektorátním návrhům na organizaci trhu s jatečným dobyt看kem a mlékem, máslem a vejci.²²⁴

Hlavním důvodem k zamítnutí těchto návrhů byla jejich „nedostatečnost“ – německé orgány již v této fázi jednání požadovaly aplikaci striktního systému řízení, mezi konkrétními požadavky se objevovalo např. oprávnění orgánů řízeného hospodářství rozhodovat o zřizování a rušení jednotlivých podniků.²²⁵ Na počátku července 1939 výmluvně napsal Rudolf Raschka ve svém přípisu jednomu z vedoucích úředníků RNST Kurtu Fachmannovi: *„Die tschechischen Regierungsentwürfe erwiesen sich für die Schaffung einer straffen Marktordnung als vollkommen ungeeignet. Auch zeigten die Verhandlungen, dass die*

RNST, sign. 1328, Der Reichsprotector in Böhmen und Mähren: Vermerk der Gruppe VIII (dat. 26. 5. 1939) nebo tamtéž Einführung marktordnender Massnahmen im Protektorat Böhmen und Mähren. Besprechung bei Ministerialdirektor dr. Moritz vom 10. August 1939.

²²² V jednáních panovala shoda ohledně vytvoření pozice generálních pověřenců, spukulovalo se však o tom, do kterých odvětví zemědělské výroby budou dosazeni. V červenci 1939 se počítalo se 4 generálními pověřenci – pro obilní hospodářství; hospodaření jatečným dobyt看kem; hospodaření mlékem, tuky a vejci; hospodaření cukrem, brambory a lihem. Srov. BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Abordnung eines Aufbaufeldkommandos für die Einführung einer landwirtschaftlichen Marktregelung im Protektorat (dat. 20. 7. 1939).

²²³ Svého vrcholu dosáhla jednání na přelomu července a srpna 1939. Těchto jednání se za ÚŘP účastnil vedoucí E+L R. Raschka a vedoucí příslušného referátu P. Hunecke. Za RMEL zde vystupovali ministerský ředitel Moritz a vrchní vládní rada Peren a za RNST Reichshauptabteilungsleiter Küper a Reichsstabsleiter Fachmann (z Hauptabteilung III). Srov. BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, soubor dokumentů (korespondence říšských orgánů a ÚŘP ohledně „Marktordnung“ v Protektorátu).

²²⁴ Příkladem mohou být návrhy k organizaci trhu s mlékem, máslem a vejci či s jatečným dobyt看kem. BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Vorschläge zur Ordnung des Milch-, Butter-und Eiermarktes im Protektoratsgebiete (nedat.) nebo tamtéž Vorschläge zur Ordnung des Schlachtviehmarktes im Protektorat Böhmen – Mähren (nedat.).

²²⁵ BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Einführung marktordnender Massnahmen im Protektorat Böhmen und Mähren. Besprechung bei Ministerialdirektor dr. Moritz vom 10. August 1939.

Tschechen von sich aus nicht imstande sind, die Marktorganisation des Protektorats so aufzubauen, wie es das Interesse erfordert. Ich habe aus den Verhandlungen die Überzeugung gewonnen, dass die Tschechen mit ihrem „System“ einer Marktordnung keine Gewähr für eine wirkliche Erfassung der Waren bieten und auch zeitlich nicht zurecht kommen, falls ihnen der Aufbau der Marktorganisation überlassen bleiben sollt...“²²⁶

Druhým, neméně důležitým aspektem pro zamítnutí protektorátních návrhů byl požadavek právního přizpůsobení Říši, tzv. Angleichung. Opakovaně bylo konstatováno, že jako základ pro organizaci trhu se zemědělskými produkty v protektorátě mají být využity právě zákony a předpisy z Říše. Tato doporučení se objevovala v zamítavých posudcích protektorátních návrhů na organizaci zemědělského a vyživovacího hospodářství – „*Es können daher alle im Reich geltenden marktordnenden Gesetze und Anordnungen als Grundlage für eine entsprechende Verordnung der tschechischen Regierung herangezogen werden*“.²²⁷ Výmluvným dokladem záměru aplikovat v protektorátním zemědělství říšskoněmecký model řízení jsou materiály z pera vedoucího referenta „Marktordnung“ pod ÚŘP P. Huneckeho. Právě v jeho spisech se dochovaly tiskopisy původních říšských předpisů k zavedení řízeného hospodářství, opatřené ručně psanými poznámkami, kterými měla být umožněna jejich aplikace v prostředí protektorátu. Tyto poznámky předpokládaly minimální změny oproti říšskému vzoru – jednalo se výhradně o změny formálního rázu (přesné názvy institucí, vymezení občanství či záměna Německá Říše – Protektorát).²²⁸

Soustředíme-li se na stručnou charakteristiku systému řízeného hospodářství v zemědělství v nacistickém Německu, která je nezbytná pro zamýšlenou komparaci s protektorátním modelem, je podstatné uvést, že v představách o podobě trhu se zemědělskými produkty se ze strany nacistů nejednalo o uplatnění nových myšlenek a koncepcí. Hlavní tvůrci nacionálněsocialistické agrární politiky v čele s říšským ministrem výživy a zemědělství W. Darré, se v tomto ohledu inspirovali již existujícími pracemi, přičemž nejvýrazněji se projeví návrhy agrárního politika Gustava Ruhlanda z přelomu století o výstavbě zemědělských syndikátů a podobě agrárního trhu.²²⁹ Počáteční dílčí opatření k řízení trhu v Německu na počátku 30. let byla postupně vystřídána vybudováním celého systému zvláštních institucí podřízených kontrole ze strany státu. Tento systém byl v souvislosti

²²⁶ BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Der Reichsprotector in Böhmen und Mähren (Abt. E+L) an den K. Fachmann im RNST (dat. 1. 7. 1939).

²²⁷ Viz NA Praha, fond ÚŘP. Kart. 20, sign. VIII/ I/8, Vorschläge zur Ordnung des Schlachtviehmarktes im Protektorat Böhmen und Mähren (1. 7. 1939); nebo BA Berlin, fond R 16 – RNST, sign. 1328, Vorschläge zur Ordnung des Milch-, Butter-und Eiermarktes im Protektoratsgebiete (nedat.).

²²⁸ Srov. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign. VIII/I/8 soubor písemností P. Hunecke.

²²⁹ H. Haushofer, Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet, München – Bonn – Wien 1958, s. 201-205.

s krystalizací nacistických plánů a příprav na válku (prosazení bitvy o výživu, čtyřletý plán) dále zdokonalován a v průběhu 30. let prošel celou řadou změn.²³⁰

Hlavními nositeli „Marktordnung“ se v Německu staly dva typy institucí. Prvními z nich byly tzv. Hauptvereinigungen – veřejnoprávní instituce zřízené za účelem ochrany vnitřního trhu („*Träger des binnenwirtschaftlichen Warenverkehrs*“), jejichž působnost se vztahovala vždy na konkrétní okruh zemědělských produktů. Charakteristickým rysem těchto uskupení byla jejich „*vertikální struktura*“, která je odlišovala např. od průmyslových kartelů. Jednalo se o soustředění všech profesních skupin podílejících se na trhu nějakého produktu – tj. výrobců (pěstitelů), zpracovatelů, distributorů a obchodníků pod jednotným vedením. Postupně bylo zřízeno celkem deset Hauptvereinigungen (na zemské úrovni se členily na tzv. Wirtschaftsverbände),²³¹ které byly společně zorganizovány v rámci samostatného oddělení Reichsnährstandu (Říšský vyživovací stav) – „Der Markt“. Toto oddělení tvořilo jeden ze tří hlavních pilířů soustředěných v rámci Reichsnährstandu. Dalšími pilíři se stalo „Der Hof“ (Dvůr), kam náleželo především řízení výrobní bitvy a péče o agrárně-technickou oblast a posledním pilířem bylo oddělení „Der Mensch“ (člověk), které bylo nedílně spjato s „*kulturelle Förderung und ständische Erziehung der deutschen Landvolkes*“.²³² Druhým typem organizací, které charakterizovaly systém řízeného hospodářství v německém zemědělství ve 30. letech, byly tzv. Reichsstellen. Tyto veřejnoprávní instituce vznikaly za účelem řízení zahraničního obchodu zemědělskými produkty. Jednalo se celkem o 4 organizace, které, na rozdíl od Hauptvereinigungen, přímo podléhaly dozoru Říšského ministerstva výživy a zemědělství.²³³

Zcela zásadní kompetenční změny vneslo do říšskoněmecké organizace v létě roku 1939 vyhlášení válečného hospodářství. Na základě opatření ze dne 27. srpna 1939 se

²³⁰ H. Haushofer, *Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet*, München – Bonn – Wien 1958, s. 201-205; G. Corni – H. Gies, *Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers*, Berlin 1997, s. 23-36

²³¹ Jmenovitě se jednalo o následující organizace: Die Hauptvereinigung der deutschen Viehwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Getreidewirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Milch- und Fettwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Eierwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Kartoffelwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Zuckerwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Gartenbauwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Weinbauwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Brauwirtschaft; Die Hauptvereinigung der deutschen Fischwirtschaft. Srov. Werner Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 139-141. K úloze Hauptvereinigungen srov. H. Merkel, *Reichsnährstand und Marktordnung*, In: *Die Deutsche Landwirtschaft. Deutsche Wiedergabe des Sonderhefts „Die Deutsche Landwirtschaft“ der italienischen Zeitschrift L'Italia agricola* (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 43-46.

²³² H. Reischle, *Partei-, Staats- und Selbstverwaltungsorganisation der Ernährungswirtschaft*, In: *Die Deutsche Landwirtschaft. Deutsche Wiedergabe des Sonderhefts „Die Deutsche Landwirtschaft“ der italienischen Zeitschrift L'Italia agricola* (bearb. W. Clauß), Berlin 1939, s. 32.

²³³ Jednalo se o Reichsstelle für Getreide, Futtermittel und andere landwirtschaftliche Erzeugnisse, Reichsstelle für Milcherzeugnisse, Reichsstelle für Eier, Reichsstelle für Tiere und tierische Erzeugnisse, Reichsstelle für Garten- und Weinbauerzeugnisse W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft*, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972.

organizační osou řízeného hospodářství v německém zemědělství stalo Říšské ministerstvo výživy a zemědělství (RMEL), které bylo pověřeno veřejným obhospodařováním (*öffentliche Bewirtschaftung*) zemědělských produktů. Téhož dne byla dosavadní samosprávná veřejnoprávní organizace jednotného německého zemědělství – Říšský vyživovací stav (RNST) ve své činnosti podřízen centrálnímu ministerstvu.²³⁴ Významné funkce v rámci říšského „Marktordnung“ získaly nově orgány politické správy – tzv. vyživovací oddělení Ernährungsämter na jednotlivých úrovních (zásobování, lístkový systém). Současně byly výrazně posíleny kompetence stávajících institucí řízeného hospodářství. Říšskoněmecké Hauptvereinigungen byly pověřeny veřejné „obhospodařování“ jednotlivých okruhů zemědělských produktů. Reichstellen (popř. zvl. obchodní oddělení při Hauptvereinigungen) byly pro stejné okruhy zemědělských pověřeny realizací obchodní a technické stránky – řízením výkupu, vývozu, dovozu, jinými slovy staly se monopolními organizacemi na trhu určitého produktu.

III.2. Mechanismus řízeného hospodářství v zemědělství²³⁵

Výstavba řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství byla zahájena na podzim 1939. Na základě vládního nařízení z 18. září 1939²³⁶ získalo pražské ministerstvo zemědělství na dobu „mimořádných poměrů“ široké pravomoci ve všech zásadních otázkách zemědělské činnosti a stalo se ústředním a formálně nejvyšším orgánem řízeného hospodářství v zemědělství. Bylo pověřeno „obhospodařování“ většiny zemědělských produktů – obilím a mlýnskými výrobky, rýží, luštěninami, brambory a výrobky z nich (vyjímaje škrob a líh), cukrovkou a cukrem, kávou, kávovými náhražkami a přísadami, čajem, kakaem, čokoládou a cukrovinkami, čekankou, olejnatými plodinami a jinými surovinami pro výrobu olejů a umělých tuků, chmelem, sladem a pivem, krmivý, hovězím dobyt看em, vepřovým a skopovým bravem, jatečnými koňmi, masem a masnými výrobky, mlékem a

²³⁴ Zatímco „Verordnung über die öffentliche Bewirtschaftung von landwirtschaftlichen Erzeugnissen“ ze dne 27. srpna 1939 zmocnilo říšského ministra zemědělství a výživy „zur Sicherung der Versorgung der Bevölkerung und Wehrmacht mit Lebens- und Futtermitteln“, výnos generálního pověřence pro hospodářství z téhož dne explicitně stanovil: „Der Reichsnährstand wurde in seiner Gesamtheit dem Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft unterstellt.“ viz. W. Tornow, Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 138-139.

²³⁵ Mechanismus řízeného hospodářství v zemědělství vysvětlovalo několik dobových právních příruček, konkrétně E. Sobota, Řízené hospodaření potravinami a krmivý, Melantrišské příručky pro správní praxi sv 2. , Praha 1940, s. V-XXXII; F. Potužil, Řízené hospodářství v Českých zemích, Praha 1941. Z hlediska moderní historiografie popsali dosud nejpřesněji fungování systému v zemědělství J. Pátek, České zemědělství v období imperialismu, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV. , Praha 1975a V. Průcha, Landwirtschaft und Ernährung in der Tschechoslowakei während des 2. Weltkrieges, In: Studia Historiae Oeconomicae vol. XVII/ 1982, s. 87-100.

²³⁶ Nařízení bylo vydáno na základě II čl. ústavního zákona zmocňovacího č. 330 ze dne 15. prosince 1938. Vládní nařízení č. 206 ze dne 18. 9. 1939, kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivý, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 653-655.

mléčnými výrobky, přirozenými a umělými jedlými tuky a vejci. Tento okruh produktů byl dodatečně ještě rozšířen (ovoce, zelenina, zvěř, drůbež, ryby, seno, sláma).²³⁷

Pravomoci ministerstva zemědělství zahrnovaly dozor nad příslušnými komoditami od jejich výroby až po zpracování nebo prodej spotřebiteli. Ministerstvo bylo oprávněno přijmout opatření týkající se výroby (stanovení rozsahu, výrobních metod, osevních postupů), výkupu, rozdělování, skladování a zpracování. Mohlo vydávat příkazy podřízeným úřadům, hospodářským organizacím a jiným místům, zřizovat nové hospodářské organizace, zatímco stávající mohlo zrušit, omezit nebo podřídit státní správě. Nařízení rovněž vybavilo ministerstvo zemědělství odpovídající kontrolní pravomocí – jeho orgány byly oprávněny vstupovat na pozemky, do budov, obchodních a provozovacích místností a skladů za účelem prohlídky a pro přestupky tohoto nařízení byly stanoveny trestní sankce.

Pravomoc vydávat prováděcí předpisy k tomuto zmocňovacímu nařízení náležela zprvu předsedovi vlády (na návrh ministra zemědělství). Ve vybraných záležitostech řízeného hospodářství byla navíc podmíněna souhlasem tzv. vyživovací rady, kterou tvořili ministr zemědělství; ministr vnitra; ministr průmyslu, obchodu a živností a předseda Nejvyššího úřadu cenového.²³⁸ Změnu v tomto směru přineslo vládní nařízení o příslušnosti ministerstva zemědělství ze 7. srpna 1940.²³⁹ Na protektorátní ministerstvo zemědělství přešla kompletní péče o *výživu a zásobování* obyvatelstva a tudíž i veškeré kompetence, které v této oblasti dosud náležely jiným ministerstvům.²⁴⁰ V listopadu 1940 došlo v tomto směru i k novelizaci zmocňovacího nařízení ze září 1939. Pravomoc původně vyhrazená předsedovi vlády přešla na ministerstvo zemědělství a ustanovení o vyživovací radě byla zcela vypuštěna.

²³⁷ Podobné zmocnění získalo ministerstvo zemědělství záhy i pro oblast lesnického a dřevařského hospodářství (Vládní nařízení č. 265 ze dne 14. 10. 1939, kterým se ministerstvo zemědělství zmocňuje k úpravě lesního a dřevařského hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 857-859). Nařízením č. 303/ 1939 Sb. byly pravomoci rozšířeny na melasu, vyhláškou předsedy vlády č. 20/1940 na ovoce, zeleninu, zvěř, drůbež a ryby. Nařízení č. 43/1940 Sb. rozšířilo kompetence ministerstva na seno a slámu a č. 89/1940 Sb. na len. Kompletní redefinici rezortní příslušnosti ministerstva zemědělství přineslo srpnové vládní nařízení č. 270/ 1940, ve kterém byly obsaženy veškeré zemědělské výrobky, včetně výrobků zahradnických, vinařských a rybářských. Další pověření byla přímo delegována českomoravské trhové svazy (např. králíci). Srv. Vyhláška předsedy vlády č. 20 ze dne 13. 1. 1940, kterou se rozšiřuje zmonění ministerstva zemědělství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 20-21; Vyhláška předsedy vlády č. 43 ze dne 1. 2. 1940 o úpravě hospodaření senem a slámou, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 97-98; Vyhláška předsedy vlády č. 89 ze dne 29. 2. 1940, kterou se zmonění ministerstva zemědělství rozšiřuje na len, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 232-233; Vládní nařízení č. 270 ze dne 7. 8. 1940 o příslušnosti ministerstva zemědělství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 627-633. 286 ze dne 3. 11. 1943 o úpravě chovu králíků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1421-1422.

²³⁸ Vládní nařízení č. 206 ze dne 18. 9. 1939, kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 653-655.

²³⁹ Vládní nařízení č. 414 ze dne 21. 11. 1940, jímž se mění vládní nařízení č. 206/ 1939, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 122 –1222.

²⁴⁰ Ministerstvo zemědělství bylo za účelem úpravy trhu oprávněno: a) upravovat výrobu, opracování a zpracování, nákup, udržování zásob, rozdělování a obhospodařování; b) slučovat osoby, podniky, spolky, sdružení a svazy z oboru výživy a zemědělství nebo je připojit k takovým útvarům již existujícím, jeví-li se sloučení nebo připojení potřebným ve veřejném zájmu; v tomto případě mohou být existující útvary také zrušeny. Vládní nařízení č. 270 ze dne 7. 8. 1940 o příslušnosti ministerstva zemědělství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 627-633.

Změny v kompetencích ústředních protektorátních ministerstev v období Heydrichovy správní reformy (č. 15/ 1942 Sb. a č. 208/ 42 Sb.)²⁴¹ nevnesly do postavení ministerstva zemědělství a lesnictví coby vrcholného orgánu řízeného hospodářství v zemědělství zásadní změny. Pouze vládním nařízením z 23. března 1942 byl specifikován vztah mezi ministerstvem zemědělství a lesnictví a ministerstvem hospodářství a práce na „pomezí“ mezi zemědělstvím a průmyslem.²⁴² Vně protektorátního ministerstva zemědělství i nadále zůstaly spravovány následující záležitosti: 1) cenotvorba, která byla soustředěna v Nejvyšším cenovém úřadu,²⁴³ 2) řízení pracovních sil v zemědělství (Ministerstvo hospodářství a práce, Úřady práce) a 3) záležitosti vývozu a dovozu zemědělských produktů (Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího). Jak již bylo uvedeno v předcházející kapitole, tento orgán podléhal přímému dozoru říšského protektora a stál zcela „mimo“ vlastní systém řízeného hospodářství budovaný na principu protektorátní autonomie.

Zásady a pravidla fungování systému řízeného hospodářství v zemědělství byly vymezeny vyhláškou předsedy vlády ze dne 29. září 1939 (všeobecné zásady pro úpravu hospodaření potravinami a krmivý).²⁴⁴ Orgány ministerstva zemědělství byly oprávněny vyhlásit **tzv. závěru** zemědělských výrobků, se kterými mohlo být nadále disponováno jen podle příkazů a pokynů tohoto ministerstva. Ze závěry byly vyloučeny pouze zásoby v domácnostech, ve společných bytech a zásobárnách říšské branné moci, vládního vojska a četnických a policejních útvarů protektorátu. Držitelé zemědělských podniků, kteří byli společně s příslušníky svého hospodářství definováni jako „**samozásobitelé**“, směli stanovené množství výrobků daných pod závěru použít pouze ke krytí samozásobitelských dávek, krmení dobytka a k osevu.²⁴⁵ Vyhlášení tzv. závěry se v praxi rovnalo likvidaci volného

²⁴¹ Vládní nařízení č. 14 ze dne 15. 1. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 75-81; a Vládní nařízení č. 208 ze dne 15. 6. 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů (reorganizační nařízení), Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 997.

²⁴² Vládní nařízení č. 105 ze dne 23. 3. 1942 o doplnění vládního nařízení č. 270/ 1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 669-671.

²⁴³ Nejvyšší cenový řád byl zřízen na základě vládního nařízení ze dne 10. 5. 1939. Organizaci a kompetenci NÚC rámcově vymezovalo vládní nařízení č. 230 ze dne 13. července 1939. Organizace byla vyhlášena v Úředním listě ze dne 7. 10. 1939, přičemž Výživa a zemědělství byly dostředěny ve III. odboru pod vedením ministerského rady Josefa Rumla. Vládní nařízení č. 121 ze dne 10. 5. 1939 o zřízení nejvyššího úřadu cenového, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 503-509; Vládní nařízení č. 230 ze dne 13. 7. 1939 o složení, organizaci a způsobu činnosti nejvyššího úřadu cenového, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 736-737; Z nejvyššího úřadu cenového 7. 10. 1939, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 3167-3169.

²⁴⁴ Vyhláška předsedy vlády č. 210 ze dne 29. 9. 1939, kterou se stanoví všeobecné zásady pro úpravu hospodaření potravinami a krmivý, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 672-675.

²⁴⁵ Samozásobitelé byli blíže definováni vyhláškou předsedy vlády ze dne 23. listopadu. 1939. Jednalo se o a) držitele zemědělských podniků, dále o osoby dostávající plat nebo jeho část v naturáliích, b) zemědělské zaměstnance (správci, šafáři apod.), c) stálé dělníky (čeledi, deputátníci, salašníci) a řemeslníky v pevném mzdovém poměru, d) sezónní dělníky po dobu jejich zaměstnání v zemědělských podnicích, e) osoby trvale zaměstnané při lesním nebo rybníčním hospodářství. Mezi samozásobitele byli zařazeni i výměnkáři (pokud

obchodu. Distribuce i další nakládání s příslušným okruhem zemědělských výrobků se odehrávalo za předem stanovených podmínek (úřední stanovení výkupních, velkoobchodních a spotřebitelských cen) skrze složitou distribuční síť oprávněných obchodníků a družstev. Na straně výroby se symbolem sytému staly **povinné dodávky** (výrobní povinnost). Ministerstvo zemědělství stanovilo výrobní kontingent, který se dále rozvrhovaly na země, okresy, obce a v rámci obcí na jednotlivé zemědělské podniky²⁴⁶ a nebo byl výrobní závazek odvozen od množství zemědělcem obhospodařované půdy (ha jako měřítko produkceschopnosti) – blíže kapitola IV/2. Na straně spotřeby bylo ministerstvo zemědělství oprávněno určit výrobky, jejichž odběr bude podmíněn **odběrními lístky**. Odběrní lístky byly stanoveny pro různé typy spotřebitelů (těžce pracující, normální spotřebitelé, různé kategorie dětí, těhotné ženy a šestinedělky), přičemž samozásobitelé měli nárok pouze na odběrní lístky na výrobky, které ve vlastním podniku nevyráběli, nebo po dobu, kdy jejich vlastní zásoby nestačily.

Předpokladem efektivního fungování tohoto tuhého systému řízení při eliminaci volných tržních sil se stala důkladná evidence či kontrola stavu protektorátní zemědělské výroby, zemědělských zásob a poptávky (potřeba). Zavedení lístkového systému na podzim roku 1939²⁴⁷ si vyžádalo zevrubnou evidenci o počtech členů domácnosti, změnách v jejich pobytu a jejich zařazení do předem vymezených kategorií.²⁴⁸ Za účelem zajištění plynulé a rovnoměrné distribuce byla evidována „regionální poptávka“ a to prostřednictvím

dostávají výměněk v naturáliích), propachtovatelé zemědělských podniků nebo pozemků (pokud dostávají pachtovné v naturáliích) a v neposlední řadě členové domácnosti držitele zemědělských podniků, pokud se v jeho domácnosti stravují. Jako samozásobitelé byly označeny i osoby vyrábějící potraviny výhradně pro své zásobení, např. osoby chovající doma vepře, krávy, drůbež a členové domácnosti těchto osob. Již v roce 1939 byl okruh samozásobitelů zúžen, když bylo stanoveno, že propachtovatelé smí přijímat platby v naturáliích pouze do výše běžné spotřební dávky. Definici samozásobitelů dále precizovala vyhláška ministra zemědělství a lesnictví z 8. května 1942. Nově sem byly zařazeny nemocnice, kláštery a jiné ústavy, které se k zásobování svých členů věnovaly pěstování nebo chovu, na ně se však nevztahovala „výše“ samozásobitelských dávek jako u ostatních samozásobitelů, nýbrž pouze dávky ve výši běžných spotřebních přidělů. Dále byl počet samozásobitelů zúžen v souvislosti s vytlačováním plateb za pachtovné v naturáliích. Srov. Vyhláška předsedy vlády č. 278 ze dne 23. 11. 1939, kterou se stanoví spotřební dávky samozásobitelů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 885-886; Vládní nařízení č. 324 ze dne 23. 12. 1939 o změně vyhlášky č. 278/ 1939 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 940; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 172 ze dne 8. 5. 1942 o samozásobitelských zemědělských výrobcích, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 863-868.

²⁴⁶ V pravomoci okresních a obecních úřadů byly pouze změny v rámci jejich obvodů, které nesměly mít vliv na celkový kontingent. Vyhláška předsedy vlády č. 210 ze dne 29. 9. 1939, kterou se stanoví všeobecné zásady pro úpravu hospodaření potravinami a krmivem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 672-675.

²⁴⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 215 ze dne 29. 9. 1939 o zavedení odběrních lístků na potraviny, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 703-707.

²⁴⁸ Osoby náležející k určité domácnosti evidoval kmenový potravinový lístek, pravdivost údajů ověřoval okresní úřad. Vymezení jednotlivých kategorií spotřebitelů vyhlásila vyhláška předsedy vlády č. 225/ 1939. Byla vydána celá řada nařízení týkajících se výdeji odběrních lístků při přesídlení, na služebních cestách apod. Vyhláška ministra průmyslu, obchodu a živnosti ze dne 20. 9. 1939 o zajištění spravedlivého zásobování obyvatelstva životními potřebami, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 2960-2963; Vyhláška předsedy vlády č. 225 ze dne 7. 10. 1939 o přidělu potravin pro těžce pracující a velmi těžce pracující, pro ženy těhotné, kojící matky, šestinedělky a pro nemocné a choré osoby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 728-731.

objednacích lístků,²⁴⁹ odběrních listů a hromadných odběrních listů pro nejdůležitější produkty (např. mléko, tuky).²⁵⁰ Evidence hovězího dobytka a vepřového bravu byla prováděna prostřednictvím tzv. uzávěrkových listů,²⁵¹ o některých dalších produktech byly povinně vedeny tzv. knihy zákazníků.²⁵² Za stejným účelem byly opakovaně prováděny soupisy zásob obchodníků. Jako první byl již k 29. září 1939 nařízen rozsáhlý soupis zásob mlýnských výrobků, těstovin, rýže, luštěnin, kávy, čaje a kakaa, cukru, masných konzerv a uzeného zboží, tuků a olejů, mléčných výrobků včetně másla a vajec, který se vztahoval na všechny dodavatele, velkoobchodníky a překupníky a velkospotřebitele (např. nemocnice, ústavy, hostince).²⁵³ Stav zásob některých potravin (např. luštěnin či masa) musel být orgánům řízeného hospodářství pravidelně hlášen.

Na straně výroby byla rovněž iniciována celá řada statistických šetření. Zatímco v rostlinné výrobě byla prováděna evidence kultur a ploch osevu a u některých plodin povinná hlášení plánovaného osevu,²⁵⁴ k evidenci živočišné výroby byly určeny tzv. porážkové listy, které byly vedeny pro hovězí a vepřový dobytek a později i skopový brav.²⁵⁵

²⁴⁹ Vyhláška předsedy vlády č. 215 ze dne 29. září 1939 stanovila, že v případě odběru tuku, cukru a mléka museli majitelé lístků odevzdat *objednací lístek* dodavateli na 4 týdny dopředu (obchodníkům, pobočným závodům, prodejně mléka, řezníku, uzenáři, konzumnímu spolku atd.) a následně mohli odebírat takto „objednané“ zboží pouze u těchto dodavatelů. Odběrní list sloužil pro dodavatele, aby jejich pomocí obdrželi zboží od velkoobchodníka, obchodníka, držitele zemědělského podniku, výrobce (na úrovni obce). Hromadný odběrní list sloužil pro velkoobchodníka nebo obchodníka, od něhož produkty odebírali dodavatelé na základě odběrních listů (na úrovni okresu). Vyhláška předsedy vlády č. 215 ze dne 29. 9. 1939 o zavedení odběrních lístků na potraviny, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 703-707.

²⁵⁰ E. Sobota, Řízené hospodaření potravinami a krmivy, Melantrišské příručky pro správní praxi sv 2. , Praha 1940, s. XXIX-XXX.

²⁵¹ Uzávěrkový list musel být vystaven od léta 1940 při každé koupi hovězího dobytka a vepřového bravu k jatečným účelům mimo trhy pro jatečný dobytek. V uzávěrkovém listu byla evidována jakost a váha. Od února 1941 byla povinnost rozšířena i na užitkový dobytek. Vyhláška č. 15 Českomoravského svazu pro úpravu obchodu s jatečným dobytkem ze dne 3. 7. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 4911-4912. Vyhláška č. 34 Českomoravského svazu pro úpravu obchodu s jatečným dobytkem ze dne 22. 2. 1941 o zavedení uzávěrkových listů na užitkový dobytek, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1486.

²⁵² Vyhláška ministra zemědělství č. 430 ze dne 14. 12. 1940 o odběru jablek v některých městech, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1267-1268; Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 12. 8. 1941 o zavedení knihy zákazníků pro brambory v určitých obcích, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 6588-6592. Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 3. 7. 1942, o úpravě rozdělování zeleniny ve Zlíně, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 5742.

²⁵³ Vyhláška předsedy vlády č. 240 ze dne 20. 10. 1939 o soupisu zásob potravin u obchodníků a velkých spotřebitelů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 753-764. Z pozdějších obsáhlých soupisů vyhlášených ve Sbírce zákonů a nařízení např. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 237 ze dne 2. 7. 1942 o hlášení zásob některých potravin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1077-1083) ; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 139 ze dne 21. 5. 1943 o hlášení zásob, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 568-570.

²⁵⁴ Vyhláška předsedy vlády č. 304 ze dne 4. 12. 1939 o šetřeních v oboru statistiky zemědělské, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 920-921. hlášení plánovaných osevů bylo typické pro zeleninu. Vyhláška č. 25 Českomoravského svazu ovocnicko-zelinařského ze dne 5. 12. 1940 o povinnosti pěstitelů ohlásiti Svazu plochu pozemků, na nichž chtějí pěstovat v roce 1941 zeleninu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 9562-9563.

²⁵⁵ Vyhláška č. 5 Českomoravského svazu pro úpravu obchodu s jatečným dobytkem ze dne 15. 12. 1939 o zavedení tzv. porážkových listů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 4574-4580; Vyhláška č. 7 Českomoravského svazu pro úpravu obchodu jatečným dobytkem ze dne 5. 2. 1940 o zavedení porážkových listů na skopový brav, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1514-1515.

Od února 1940 byla povinně prováděna pravidelná čtvrtletní sčítání a hlášení změn ve stavu dobytka²⁵⁶, přičemž počínaje červnem 1943 byli chovatelé povinni hlásit veškeré změny ohledně stavu dobytka v rámci „hlášení“ starostovi obce, a to každou sobotu do 12 hodin.²⁵⁷ K evidenci výkonnosti krav sloužily tzv. mléčné záznamy.

Vyvrcholením snahy o přesnou evidenci zemědělské výroby se počínaje hospodářským rokem 1941 – 1942 stalo zavedení tzv. statkového archu.²⁵⁸ Statkový arch byl hospodářským přehledem o zemědělském závodě, který se měl stát mj. základem praktického zemědělského poradnictví s cílem zvelebení zemědělské produkce (posuzování výkonnosti ve čtyřletých intervalech). Byl veden u okresních úřadů a vztahoval se povinně na všechny zemědělské závody o výměře 5 a více ha zemědělsky užitkové plochy. Menší závody o rozloze 2—5 ha mohly zažádat o vedení tzv. statkového výkazu, který byl stručnější variantou statkového archu. Statkový arch byl tiskopisem o 6 stranách rozdělených na 30 tabulek, které zahrnovaly podrobné údaje o osobě majitele, jeho rodinných příslušnících, zaměstnancích a především informace o rostlinné i živočišné výrobě. Součástí byl přehled obhospodařované, resp. propachtované plochy, údaje o strojním zařízení zemědělského závodu, výměra plodin pěstovaných na orné půdě podle kultur a hektarové výnosy těchto plodin, přehled o celkové sklizni jednotlivých plodin, údaje o spotřebě strojních hnojiv, přehled o spotřebovaných krmivech, o počtu vylíhlých a uhynulých kusů hosp. zvířectva, přehled stavu hospodářského zvířectva – podle druhů a kategorií; přehled o produkci vlny, o domácích porážkách, o produkci mléka, másla a vajec atd. Ze závěrečných tabulek byl zřejmý roční kontingent, resp. dodávková povinnost toho kterého závodu. Ještě podrobnější evidenci umožnilo zavedení tzv. pomocných knížek o rok později.²⁵⁹ Povinnost vedení tzv. pomocných knížek se vztahovala na všechny zemědělce a jiné výrobce zemědělských výrobků, kteří podléhali dodávkové povinnosti, a to bez ohledu na výměru. Pomocné knížky byly ročními výkazy, které sloužily potřebám veřejnoprávních regulátorů trhu a čítaly několik desítek stran (pomocné knížky coby výkazy českomoravských trhových svazů).

Evidence plnila však ještě další, z hlediska nacistických potřeb neméně důležitý úkol, a to kontrolu fungování, ži lépe řečeno dodržování pravidel. Právě důkladná evidence v praxi

²⁵⁶ Vyhláška předsedy vlády č. 81 ze dne 24. 2. 1940 o čtvrtletních soupisech vepřového bravu a narozených telat, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 220-221; Vládní nařízení č. 356 ze dne 20. 10. 1941 o evidenci stavu hovězího dobytka a vepřů ke kontrolním účelům, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1681-1683; Vyhláška úřadujícího náměstka předsedy vlády č. 360 ze dne 23. 10. 1941 o zvláštním sčítání hospodářského zvířectva, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1693-1694.

²⁵⁷ Vládní nařízení č. 142 ze dne 29. 5. 1943, jímž se mění a doplňuje č. 356/ 1941 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 575-576; Vládní nařízení č. 48 ze dne 23. 2. 1944 o evidenci stavu zvířat ke kontrolním účelům, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 301-304.

²⁵⁸ Vládní nařízení č. 312 ze dne 9. 7. 1941 o zavedení statkového archu a statkového výkazu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1505-1508.

²⁵⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 231 ze dne 30. 6. 1942, kterou se zavádí použití pomocných knížek ke statkovému archu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1061-1064.

doplňená o celou řadu kontrolních šetření, byla hlavním nástrojem v boji proti černému trhu a proti hospodářské sabotáži, kterými byla výrazně snižována „možnost“ praktického naplnění nacistických zemědělských cílů v protektorátě. Za neplnění dodávek, nedovolené obchody či cenové přestupky hrozily přísné protektorátnímu obyvatelstvu těžké postihy (rekvizice, zabavování zemědělských produktů, pokuty, vězení i tresty smrti). Vládní nařízení č. 206/1939 vybavilo kontrolní funkcí i samotné okresní úřady, které byly oprávněny trestat přestupky v oblasti výživy pokutou až ve výši jednoho milionu korun nebo jednoletým vězením, přičemž *„věci, kterými byl trestný čin spáchán, které jimi byly získány, jakož i neoprávněný výtěžek byly prohlášeny za propadlé“*.²⁶⁰ Vládní nařízení ze dne 23. října 1939 upravovalo trestní řízení v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém²⁶¹ – mj. výslovně stanovilo, že pokus o trestný čin, jakož i nabádání k trestnímu činu v tomto smyslu se hodnotí stejně jako účastenství na takovém činu, stíhání pro několik přestupků se automaticky spojovalo v 1 trest (navyšování). Vládním nařízením ze dne 18. listopadu 1941 byly soustředěny kontroly v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém pod protektorátním ministerstvem vnitra.²⁶² Bez újmy odborných pravomocí dalších úřadů a orgánů byl ministr vnitra příslušný ve věcech *„přesného dodržování předpisů válečného hospodářství u výrobců, opracovatelů, zpracovatelů, distribuentů i spotřebitelů, při čemž používal celého aparátu policie a četnictva“*, byl oprávněn k *„rychlému a přiměřenému potrestání a urychlenému výkonu trestu“*. Četnost kontrolních šetření je možné ilustrovat na údajích Ústředního statistického úřadu, který vyčíslil kontroly realizované v jediném roce (1943) na více než 200 000, z toho 196 135 bylo provedeno okresními úřady a přes 10000 zvláštním oddělením ministerstva zemědělství (oddělení IV/E MZAL – Landwirtschaftliche Kontrolldienst, tj. Zemědělská kontrolní služba).²⁶³ Paralelně s šetřením protektorátních orgánů byly kontroly prováděny i orgány okupačními.

System řízeného hospodářství v zemědělství byl komplikovanou stavbou, v jejímž rámci přenášelo ministerstvo zemědělství část svých kompetencí na podřízené orgány. Vydáním zmocňovacího nařízení byly do systému řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství zapojeny **orgány politické správy**, přičemž největší část praktické agendy se

²⁶⁰ Vládní nařízení č. 206 ze dne 18. 9. 1939, kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivými, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 653-655; Vládní nařízení č. 105 ze dne 23. 3. 1942 o doplnění vládního nařízení č. 270/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 669-671.

²⁶¹ Vládní nařízení č. 393 ze dne 23. 10. 1941 o správním trestním právu a řízení v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1909-1923.

²⁶² Vládní nařízení č. 395 ze dne 18. 11. 1941 o soustředění kontrol v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém u ministra vnitra, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1925-1927.

²⁶³ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 50.

soustředila na úrovni okresů.²⁶⁴ Okresní úřady byly zodpovědné za zabezpečení plynulého zásobování (péče o včasné a řádné rozdělení potravin, osiva a krmiv z rozděloven ke spotřebitelům podle pokynů ministerstva zemědělství, vydávání odběrních lístků, vedení výkazů domácností). Do jejich kompetence náleželo i provádění nejrůznějších statistických šetření, vedení agendy statkových archů a již zmiňovaná významná funkce kontrolní. V případě říšských Němců přidělených do protektorátu plnily některé tyto funkce, konkrétně agendu spjatou s odběrními lístky, úřady vrchních zemských radů.²⁶⁵

Orgány politické správy také plnily zcela zásadní roli při kontingenci zemědělské výroby. Výrobní kontingent byl stanovován ministerstvem zemědělství pro celý protektorát a dále byl prostřednictvím zemských úřadů rozepisován na okresy, z okresů na obce a v rámci obcí byla stanovena povinnost na jednotlivé zemědělce. Na tomto procesu participovaly nejrůznější komise a výbory působící při těchto úřadech. Jednalo se o místní lnářské komise, místní chmelařské komise, místní řepkařské komise, obecní a okresní mléčné komise²⁶⁶ a obecní a okresní výbory pro povinnou dodávku jatečného dobytka.²⁶⁷ Teprve později, v květnu 1943, byly všechny jmenované komise sloučeny v jedinou.²⁶⁸ Prostřednictvím původních i v roce 1943 nově založených „okresních“ a „obecních“ komisí byly vytvořeny personální vazby politických úřadů na Svaz zemědělství a lesnictví. Např. předsednictví obecní mléčné komise na úrovni obce ze zákona náleželo předsedovi místního spolku SZAL a na úrovni okresu předsedovi okresního spolku. Nicméně i po založení Svazu zemědělství a lesnictví zůstalo spolupůsobení politických úřadů při kontingenci výroby nedotčeno. Zemský úřad v Praze vymezil celkem čtyři okruhy činnosti zemědělských oddělení při okresních úřadech, které zůstaly i po založení SZAL nedotčeny, a to: 1) spolupůsobení při výkupu a rozvržení zemědělských výrobků, Marktordnung, válečněhospodářská opatření, prémiování naddodávek; 2) dozor nad chovem dobytka, koní, rybolovem a rybníkářstvím; 3)

²⁶⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 710, sign. II - ref 3, Die Errichtung und Tätigkeit der Ernährungsanteilungen bei den Landes- und Bezirksbehörden, (nedat.)

²⁶⁵ Vyhláška předsedy vlády č. 215 ze dne 29. 9. 1939 o zavedení odběrních lístků na potraviny, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 703-707. Nařízení o výživě rodin německých státních příslušníků v Protektoratu Böhmen und Mähren ze dne 31. 10. 1939, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1939, s. 205-207. Zásobování německé branné moci a pořádkové policie bylo rovněž řízeno přes úřady vrchních vládních radů. Nařízení o zásobování německé branné moci a německé pořádkové policie jakož k nim připojených svazů v Protektoratu Böhmen und Mähren, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1939, s. 315.

²⁶⁶ Okresní a obecní mléčné komise byly povinně zřízeny na základě výnosu ministerstva zemědělství ze dne 24. 12. 1940, za hlavní cíl bylo označeno dosažení dokonalého přehledu o mléčné produkci jak u jednotlivých zemědělců, tak v obcích a okresech. NA Praha, fond SMTV, kart. 7, Oběžník č. 96 ze dne 31. 12. 1940. oběžník

²⁶⁷ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 18, sign. 114 – 5/ 11, Betrifft: landwirtschaftliche Gemeinde- und Bezirkskommissionen – Durchführungserlass (dat. 16. 7. 1943), fol. 190-191.

²⁶⁸ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 156 ze dne 29. 5. 1943 o zřízení zemědělských obecních a okresních komisí, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 659-661. NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 18, sign. 114 – 5/ 11, Betrifft: landwirtschaftliche Gemeinde- und Bezirkskommissionen – Durchführungserlass (dat. 16. 7. 1943), fol. 190-191.

dozor nad rostlinnou výrobou, řádným využíváním půdy, ochranou rostlin proti škodlivým faktorům, zužitkování odpadu a 4) agenda statkových výkazů.²⁶⁹ U agendy statkových výkazů a kontrolní funkci (udílení pokut) bylo explicitně stanoveno, že do této činnosti nesmí SZAL jakkoliv zasahovat.

Bezesporu největší organizační změnou bylo zřízení tzv. **tržních či trhových svazů**, kterým náleželo řízení trhu se zemědělskými produkty, jinými slovy prosazení nacistického „Marktordnung“ do protektorátní praxe. Jednalo se o veřejnoprávní korporace s rozsáhlými kompetencemi vždy pro konkrétní okruh zemědělských produktů, které byly „*se zřetelem na celkový hospodářský stav a obecné blaho*“ oprávněny vydávat nařízení výrobcům, zpracovatelům, obchodníkům i spotřebitelům. Tato opatření konkrétně zahrnovala řízení výroby, zpracování, distribuce (zachycení, výkup, rozdělování zboží, dodávka odbyt) a spotřeby (odbyt), dále zásahy do činnosti podniků – úpravu stupně využití a pracovní rozsah podniků (schvalování rozšíření, přeložení, prodeje, sloučení a uzavření podniků), přidělování surovin zpracovatelským podnikům, udržování přiměřených zásob, opatření k podpoře hospodárného vedení podniků a k úpravě jejich soutěže. Svazy byly oprávněny ukládat povinnosti dodávkové, odběrní a povinnosti týkající se dalšího nakládání se zemědělskými produkty (opracování, zpracování a uskladňování); vydávat jakostní předpisy a předpisy o třídění, skladování, balení a výrobků, do jejich kompetence náleželo i vedení evidence výroby a další potřebná šetření. V cenové oblasti podávaly trhové svazy návrhy Nejvyššímu úřadu cenovému, ve sféře dovozu a vývozu spolupůsobily svazy s Českomoravskou úřadovnou pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího. Některá opatření svazů byla vázána na souhlas ministerstva zemědělství (později ministerstva zemědělství a lesnictví). Pokud se překrývaly kompetence dvou či více svazů, se postupovalo po jejich vzájemné dohodě (např. vepřové porážky – tuk a maso). Kontrolní orgány svazů byly vybaveny rozsáhlou pravomocí a byly postaveny na roveň policejním orgánům.

Pro členskou základnu českomoravských trhových svazů byla charakteristická vertikální struktura. V rámci svazů byly povinně soustředěny všechny profesní skupiny podílející se na trhu těchto produktů – mezi povinné členy patřili nejen výrobci (chovatelé, pěstitelé), ale i zpracovatelé (průmyslové podniky), distributoři a obchodníci.²⁷⁰ Vzhledem

²⁶⁹ Na Praha, fond ÚŘP-AMV 114, kart. 18, sign. 114-5/ 11, Betrifft: Organisation des landwirtschaftlichen Fachdienstes bei den Bezirksbehörden (dat. 22. 6. 1943), fol. 193.

²⁷⁰ Povinnými členy Českomoravského svazu pro dobytek maso a ryby ve znění č. 216/ 1941 byli výrobci (držitelé skotu, vepřového bravu nebo skopového bravu, uživatelé rybníků); obchodníci s dobytkem (osoby nebo sdružení obchodující nebo zprostředkovávající nákup a prodej dobytka, masa, masných výrobků a ryb); masné podniky (osoby nebo sdružení která po živnostensku dobytek porázejí a zpracují maso na masné výrobky nebo ryby na výrobky z ryb a dále s masnými výrobky obchodují), přičemž za zpracovatele byly považovány rovněž osoby a sdružení, která porázejí dobytek na vlastní účet (nikoliv po živnostensku). Podobně byli povinnými členy Českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo založeného vládním nařízením č. 79/ 1940 všichni pěstitelé chmele, sladovny (podniky po živnostensku vyrábějící slad), pivovary (podniky po živnostensku

k tomu, trhové svazy postupně obsáhly fakticky celou zemědělskou produkci (dobytek, maso, ryby, mléko, tuky, chmel, slad, pivo, ovoce, zeleninu, brambory, škrob, řepu, cukr, drůbež, vejce, med, obilí, krmiva, kakao, cukrovinky), není překvapující, že i ten nejmenší rolník byl členem několika tržních svazů, z nichž každý mu dával nejrůznější příkazy. Financování svazů se odehrávalo formou povinných členských příspěvků obvykle ve formě srážek z výkupních cen.²⁷¹ Ve své činnosti byly nejprve trhové svazy dozorovány ministerstvem zemědělství (vládní komisař) za spolupůsobení několika dalších protektorátních ministerstev (ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, ministerstvo financí a ministerstvo vnitra, ministerstvo sociální a zdravotní správy, Nejvyšší cenový úřad), avšak po vydání nařízení o příslušnosti ministerstva zemědělství č. 270/ 1940 podléhaly výhradnímu doзору tohoto ministerstva.²⁷²

Ponecháme-li stranou specifickou oblast lesnictví²⁷³, v letech 1939 – 1942 bylo založeno celkem devět trhových svazů.²⁷⁴ Chronologie jejich vzniku byla následovná:

- Českomoravský svaz pro dobytek, maso a ryby (č. 208/ 21. 9. 1939 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz pro úpravu obchodu jatečným dobytkem)²⁷⁵
- Českomoravský svaz pro mléko a tuky (č. 209/ 27. 9. 1939 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce (č. 209/ 1939 Sb. z. a n.)²⁷⁶
- Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo (č. 79/ 1939 Sb. z. a n.)²⁷⁷

vyrábějící pivo), podniky obchodující s chmelem nebo se sladem; podniky obchodující s pivem ve velkém a sklady piva, prodávající pivo překupníkům (hostinským a výčepníkům); osoby zprostředkující prodej chmele, sladu nebo piva (agenti, komisionáři a pod.). Tentýž přístup byl aplikován i u ostatních svazů.

²⁷¹ J. Pátek, *České zemědělství v období imperialismu*, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975, s. 79.

²⁷² Orgány svazů byly vybudovány podle principu povinného členství. Předsednictvo (předseda a místopředsedové), správní rada i revisoři účtů byli vždy jmenováni coby zástupci výrobců, zpracovatelů i obchodníků. Čtvrtou skupinou, která byla poměrně zastoupena ve všech orgánech svazů, byli spotřebitelé. Průvodce řízeným hospodářstvím Čech a Moravy. Co znáti o nových institucích a úřadech, red. O. Müller (red.), Praha 1941.

²⁷³ Podobnou funkci jako českomoravské trhové svazy vykonávala v oblasti lesnictví *Ústředna pro lesní a dřevařské hospodářství*, která byla zřízena na základě vyhlášky předsedy vlády ze dne 28. listopadu 1939 a plošně se vztahovala na veškeré lesnické a dřevařské podniky. Z povinného členství v této centrále byly vyňaty pouze lesní podniky s rozlohou menší než 10 ha a závody zpracující pouze limitované množství dřeva (méně než 25plm kulatiny ročně). Vyhláška předsedy vlády č. 296 ze dne 28. 11. 1939 o zřízení Ústředny pro lesní a dřevařské hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 913-914; Vyhláška předsedy vlády č. 297 ze dne 7. 12. 1939, o úpravě přihlašovací povinnosti podle č. 295/ 1939 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 914.

²⁷⁴ Podrobný popis činnosti českomoravských trhových svazů poskytly dobové příručky. Průvodce řízeným hospodářstvím Čech a Moravy. Co znáti o nových institucích a úřadech, red. O. Müller (red.), Praha 1941. Vzhledem k datu vydání této příručky do ní nebyl zahrnut poslední zřízený trhový svaz Českomoravský svaz vaz pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo. Odborná literatura mylně převzala údaj o existenci celkem 8 trhových svazů, ačkoliv svazů vzniklo ve skutečnosti 9. Např. J. Pátek, *České zemědělství v období imperialismu*, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975, s. 79.

²⁷⁵ Vládní nařízení č. 208 ze dne 21. 9. 1939 o úpravě obchodu s jatečným dobytkem, masem a masnými výrobky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 657-665.

²⁷⁶ Vládní nařízení č. 209/ 1939 Sb. ze dne 27. 9. 1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 665-672.

- Českomoravský svaz zahradnicko-vinařský (č. 157/ 8. 5. 1940 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz ovocnicko-zelinářský)²⁷⁸
- Českomoravský svaz pro brambory a škrob (č. 306/ 1940 Sb. z. a n.)²⁷⁹
- Českomoravský svaz pro řepu a cukr (č. 310/ 1940 Sb. z. a n.)²⁸⁰
- Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med (č. 331/ 1940 Sb. z. a n.)²⁸¹
- Českomoravský svaz pro hospodaření obilím (č. 13/ 1941 Sb. z. a n.)²⁸²
- Českomoravský svaz pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo (č. 122/ 1942 Sb. z. a n.)²⁸³

Eliminace volného obchodu v nově budovaném systému řízeného hospodářství byla spojena s výstavbou složitého **distribučního systému**, kterým měl být zajištěn výkup zemědělské produkce, transfer ke zpracovateli, plynulé zásobování spotřebitelů, i případný vývoz a dovoz. Jednalo se o hierarchizovanou síť. Za účelem výkupu a distribuce zemědělských produktů byla vybudována rozsáhlá distribuční síť, která čítala stovky sběren (oblastní, zemské), vykupovačů, nakupovačů, velkonakupovačů, sběračů, komisionářů, hlavních komisionářů, rozděloven apod. Distribuční síť byla budována pro jednotlivé okruhy zemědělských výrobků odděleně. Činnost jednotlivých distribučních článků se zakládala na **oprávnění**, které získaly od příslušného trhového svazu a nebo od distributora, který jim byl v rámci distribuční sítě nadřizen. V některých případech byla distribuční složka přímo spojena se zpracováváním těchto produktů – typicky tomu tak bylo u mlékáren a dále na trzích pro jatečný dobytek,²⁸⁴ na kterých byly povinně soustředěny veškeré porážky s výjimkou domácích.

²⁷⁷ Vládní nařízení č. 79/ 1940 Sb. ze dne 14. 2. 1940 o úpravě výroby a zpracování chmele, sladu a piva a obchodu s nimi, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 213-219.

²⁷⁸ Vládní nařízení č. 157 ze dne 8. 5. 1940 o úpravě výroby ovoce, zeleniny a ovocnářských školkařských výpěstků, obchodu s těmito výrobky, jakož i zpracování ovoce a zeleniny, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 372-378.

²⁷⁹ Vyhláška ministra zemědělství č. 306 ze dne 18. 9. 1940 o úpravě výroby a využití bramborů, škrobu, droždí, octa, lihových nápojů a dalších výrobků z bramborů a škrobu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 714-730.

²⁸⁰ Vyhláška ministra zemědělství č. 310 ze dne 19. 9. 1940 o úpravě výroby a využití cukrovky, cukru, melasy, krmiv obsahujících cukr a ostatních výrobků z řepy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 739-754.

²⁸¹ Vyhláška ministra zemědělství č. 331 ze dne 20. září 1940 o úpravě výroby a využití drůbeže, vajec, medu a vosku a výrobků z drůbeže a vajec a výkupu perí, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 927-942.

²⁸² Vyhláška ministra zemědělství č. 13 ze dne 8. ledna 1941 o úpravě výroby a využití obilí, luštěnin, mlýnských výrobků a výrobků z mouky, olejnatých plodin, olejnatých semen, čekanky, kávových náhražek, sena a slámy a krmiv, jakož i využití rýže, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 22-39.

²⁸³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 122 ze dne 5. 3. 1942 o úpravě zpracování kakaových bobů, výroby kakaových výrobků, cukrovinek a trvanlivého pečiva a o obchodu těmito výrobky a kakaovými boby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 719-734.

²⁸⁴ První trhy na jatečný dobytek byly zřízeny v Praze, Plzni, Brně a Moravské Ostravě na základě vyhlášky ministerstva zemědělství ze dne 12. 10. 1939, dodatečné vyhlášky Zemských svazů stanovily povinnost

Vzhledem k tomu, že českomoravské trhové svazy měly ryze správně – řídicí funkci a veškeré obchody byly z jejich činnosti explicitně vyloučeny, pro nejvýznamnější okruhy zemědělských produktů byly zřízeny **monopolní, či v dobové terminologii privilegované obchodní společnosti**, které disponovaly výhradním výkupem a prodejem určité části zemědělské produkce. Na základě vyhlášky předsedy vlády ze dne 29. září 1939 byla obchodním provedením výkupu a dodávky jatečného dobytka, masa a masných výrobků pověřena společnost *Prispol, výsadní společnost pro obchod s dobyt看, masem a masnými výrobky, akc. spol.* (později Výsadní dobytkařská společnost, dříve Prispol). Téhož dne byla vyhláškou předsedy vlády obchodním provedením výkupu a dodávky mléka, mléčných výrobků, másla, sádla, loje a vajec pověřena *Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci, s. r. o.* (později Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky, drůbeží a vejci, spol. s.r.o.). Privilegované postavení pro obchod s obilím a krmivou měla v návaznosti na prvorepublikový vývoj *Československá obilní společnost* (později Výsadní obilní společnost) a v případě brambor získala zvláštní pověření *Česko-Moravská společnost pro obchod ranými brambory* (Českomoravská společnost pro obchod brambory, s. r. o.).²⁸⁵ Tyto společnosti fungovaly jako zastřešující obchodní organizace pro příslušný okruh zemědělských produktů. Rozvržení kapitálu těchto společností odráželo podíl družstevních či jiných podnikatelských subjektů na trhu daného okruhu zemědělských produktů (např. zemědělská družstva či centrály, obchodní společnosti apod.) – blíže viz kapitola III.3. Tyto společnosti se řídily se pokyny příslušných trhových svazů a ve své funkci podléhaly státnímu dozoru (vládní komisař). Jejich monopolní postavení na trhu určitého produktu bylo zakotveno v jejich společenské smlouvě (stanovy).²⁸⁶

Způsob privilegování obchodních společností (zakotvení monopolního práva ve stanovách a z něj vyplývající „dlouhodobý záměr“ tohoto oprávnění) a instalace státního

dopravovat veškerá jatečná zvířata v příslušných obvodech na trhy pro jatečný dobytek. Celkem bylo zřízeno bla bla. Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 12. 10. 1939 o zřízení trhů na jatečný dobytek, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 3249; Vyhláška Zemského úřadu v Praze ze dne 14. 12. 1939, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 4572-4573; Vládní nařízení č. 41 ze dne 7. 12. 1939 o prohlídce jatečných zvířat a masa a o zřizování a provozování jatek, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 69-96; vládní nařízení č. 373 ze dne 1. 8. 1940, jímž se mění a doplňuje č. 41/ 1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1073-1078. Vyhláška č. 1/ 1943 Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby ze dne 10. 6. 1943 o tržním řádu jatečného dobytka, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 4658-4755.

na jaře 1941. přesné určení obvodů jednotlivých trhů na jatečný dobytek Vyhláška č. 61 Českomoravského svazu pro úpravu obchodu s jatečným dobyt看 ze dne 13. 3. 1941 o zavedení tržní vázanosti, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2017-2019.

²⁸⁵ Vládní nařízení č. 95 ze dne 21. 3. 1939, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 469-473; Vyhláška ministra zemědělství č. 336 ze dne 19. 9. 1941 o obchodním provádění výkupu a dodávky bramborů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1641-1643.

²⁸⁶ V případě Ústředny pro lesní a dřevařské hospodářství vykonávalo obdobnou funkci *Trhové sdružení lesního a dřevařského hospodářství* Vyhláška předsedy vlády č. 295 ze dne 28. 11. 1939o Trhovém sdružení lesního a dřevařského hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy 1939, s. 911-913; Vyhláška předsedy vlády č. 297 ze dne 7. 12. 1939 o o úpravě přihlašovací povinnosti podle č. 295/ 1939 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 914.

dohledu v těchto společnostech zřetelně odlišovala tyto obchodní společnosti od celé řady dalších případů oprávnění. V rámci distribučního systému zcela běžně docházelo k jednorázovému či opakovanému poveřování podnikatelských subjektů distribučními funkcemi, aniž tím byla dotčena jejich společenská smlouva. To se týkalo např. *Českomoravské společnosti pro vývoz chmele, sladu a piva*, která sehrávala počínaje červencem 1941 významnou roli při zajišťování vývozu tohoto produktu²⁸⁷ či *Českomoravské chmelařské společnosti s. r. o. v Praze*, která září 1942 získala výhradní oprávnění k odkupu veškerého chmele z let 1940–1942 od pěstitelů²⁸⁸ a v září 1943 byla rovněž pověřena nuceným výkupem veškerých zásob chmele. V souvislosti s podporou chovu ovcí v protektorátě vznikla v listopadu 1941 společnost s názvem *Zužitkování vlny pro Čechy a Moravu, spol. s. r. o.*, která byla pověřena podchycením, sběrem i prodejem veškeré vlny.²⁸⁹ Opakovaně byly distribuční funkce přenášeny na družstevní ústředí, ať už se jednalo o pražskou *Kooperativu* či brněnské *Moragro*. Zajímavé jsou případy, kdy byly distribuční funkce v protektorátu pověřeny říšskoněmecké firmy – tak tomu bylo např. u kukuřice v roce 1942 a pobočkou berlínské firmy „*Maisanbau-Gesellschaft m. b. H.*“.²⁹⁰

Pro distribuci i zpracování zemědělské produkce v rámci systému řízeného hospodářství byl charakteristický výrazný koncentrační proces. Např. zpracovávání mléka bylo v několika vlnách nuceně koncentrováno do omezeného počtu mlékáren a jejich pobočných závodů (odstředovny, sýrárny). Z celkového počtu 369 mlékáren v roce 1939, bylo v roce 1941 soustředěno pod Českomoravským trhovým svazem pro mléko a tuky celkem 209 mlékáren a v roce 1943 jich zbylo 162.²⁹¹ Pouze v Praze byl původní počet 33 mlékáren postupně zredukován na pouhých šest, většina byla zrušena s odůvodněním nevyhovujícího technického vybavení (hygiena).²⁹²

²⁸⁷ Českomoravská společnost pro vývoz chmele, sladu a piva byla zřízena za účelem „podpoření“ a „řízení“ vývozu chmele, sladu a piva na základě vyhlášky Českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo ze dne 6. 6. 1941. Povinnými členy byli všechny podniky, které byly uznány za vývozní, vyhláška explicitně stanovila oprávnění ČM trhového svazu schvalovat stanovy společnosti. Vyhláška č. 15 českomoravského trhového svazu pro chmel, slad a pivo, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 4455-4456.

²⁸⁸ Oznámená předsednictva českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo ze dne 18. 9. 1942 o nabídce chmele sklizně 1942 a starších ročníků Českomoravské chmelařské společnosti s r. o. v Praze, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 8761-8763.

²⁸⁹ Společníky byli Reichswolleverwertung G. M. b. H. Berlin, Zemský svaz okresních sdružení chovatelů hospodářského zvířectva v Praze, zemský svaz chovatelů hospodářských zvířat v Brně a Verband deutscher landwirtschaftlicher Tierzüchter im Protektorat Böhmen und Mähren. Vládní nařízení č. 408 ze dne 26. 11. 1941 o úpravě zužitkování vlny domácího původu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1962-1965.

²⁹⁰ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 286 ze dne 12. 8. 1942 o dodávkových smlouvách pro kukuřici, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava

²⁹¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1942, s. 296, Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 360.

²⁹² NA Praha, fond SMTV, kart. 39, Přehled činnosti II. odboru mléko a mléčné výrobky za dobu 8. 8. -25. 1. 1941. V rámci nucené koncentrace mnohdy docházelo i k situaci, kdy v příslušném sběrném obvodu byly mlékárny sloučeny do jediné-takovým případem byl např. Uherský Brod, kdebylo sloučení 4 mlékáren

III.3. Přejídné struktury a aplikace říšskoněmeckého vzoru

Výstavba protektorátního systému řízeného hospodářství byla procesem postupným. O jejím načasování rozhodovala v jednotlivých zemědělských odvětvích celá řada faktorů – význam daného odvětví z národohospodářského hlediska (zajištění výživy obyvatelstva), priorita z hlediska německých válečných potřeb (možnosti exploatace), či míra germanizace (podíl Němců). Značnou roli sehrávala výchozí organizace odvětví a jeho připravenost na zapojení do nového modelu.

System válečného řízeného hospodářství iniciovaný německými okupačními orgány nebyl budován na „zelené louce“ a nová koncepce řízení narážela v praxi na funkční mechanismy, které byly aplikovány v prostředí českých převážně v letech hospodářské krize. Státní zásahy v zemědělství ve 30. letech charakterizoval individuální a značně nerovnoměrný přístup k jednotlivým zemědělským odvětvím. Zatímco v některých oborech došlo takřka k úplné regulaci výroby (cukr, len), v jiných se regulace omezila na obchod (obilí) a u některých byly řešeny pouze záležitosti dílčí – např. část produkce určená pro průmysl (brambory) a nebo záležitosti vývozu a dovozu (živočišná výroba). „Dědictví“ první a druhé republiky ztělesňovala řada orgánů (Československá obilní společnost, Společný výbor surovin a rafinerií cukru, Ústřední lnářský svaz ad.), které byly oprávněny k rozličným zásahům do organizace zemědělského trhu i zemědělské výroby. Jedním z prvních úkolů při aplikaci válečného řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství se proto stala otázka eliminace či inkorporace stávajících struktur do nového systému.

Oprávnění, kterými existující orgány řízeného hospodářství v zemědělství disponovaly, neodporovala v principu nově plánovanému, tužšímu systému. Zároveň však nebyla ze strany okupantů považována za postačující nástroj řízení jednotlivých zemědělských odvětví. Německá okupační moc usilovala o „komplexní“ řešení pro všechna zemědělská odvětví zároveň, o vznik institucí, které by byly vybaveny analogickými kompetencemi a kopírovaly říšskoněmeckou organizaci. Proto byly iniciativy protektorátních orgánů na zavedení vlastního, autonomního systému řízení, v zárodku odsuzovány k zániku. Aplikace říšskoněmeckého vzoru ve všech hospodářských odvětvích, včetně zemědělství, měla celkově usnadnit inkorporaci hospodářství Protektorátu Čechy a Morava do systému Velkoněmecké říše a ve výsledku tak výrazně přispět ke germanizaci protektorátního hospodářství.²⁹³ Jak výstižně

„nařízeno“ zemědělským odborníkem Lorenzem z úřadu vrchního rady ve Zlíně. NA Praha, fond SMTV, kart. 8, Rekonstrukce mlékáren.

²⁹³ Národní listy ve výstižně nazvané stati „Zapojení Protektorátu do velkoněmeckého vyživovacího hospodářství hotovou věcí“ již v listopadu 1940 psaly: „každý nepředpojatý pozorovatel poměrů musí zjistiti, že začlenění Čech a Moravy do velkoněmeckého vyživovacího hospodářství bylo provedeno úspěšně.“ (MZTD, kart. 39, sign. 129, Národní listy 15. 11. 1940). Přizpůsobení říšskoněmeckým strukturám bylo i záminkou k pověření institucí

uvedl K. Daluege ve svém přípisu říšskému ministru hospodářství W. Funkovi ohledně charakteru protektorátního „*Marktordnung*“: „...*das Protektorat Böhmen und Mähren als Teil des Grossdeutschen Reiches in Zukunft in allen Fragen der Marktpolitik keine Sonderstellung vor dem übrigen Teilen des Reiches einnehmen soll.*“²⁹⁴

Navzdory svému úmyslu vystavět v protektorátu říšskoněmecký model řízeného hospodářství prokázala německá okupační moc prokázala ve svém přístupu k již existujícím protektorátním zemědělským strukturám notnou dávku pragmatismu. Z ryze praktických důvodů (úspora času i lidských zdrojů) využívala těchto struktur přechodně k prosazení svých zájmů, čímž dočasně ustupovaly do pozadí i její ideologické představy (germanizace, hospodářská likvidace české společnosti). Teprve později byly původní struktury eliminovány a nahrazovány modelem, který korespondoval s říšskoněmeckým vzorem a nebo byl vytvořen „hybridní“ mechanismus, ve kterém za jasné dominance „nových struktur“ koexistovaly i struktury původní.

K využití původních protektorátních struktur či vytvoření přechodných struktur došlo v celé řadě případů. Za nejvýznamnější lze označit případ *Československé obilní společnosti*. Tato společnost byla zřízena na základě vládního nařízení v červenci 1934 a coby nositelka obilního monopolu disponovala výhradním právem výkupu, prodeje, dovozu i vývozu obilí, mlýnských výrobků a krmiv.²⁹⁵ Přestože neodpovídala německým představám o řízení trhu se zemědělskými produkty, v počátečních jednáních o podobě „*Marktordnung*“ v protektorátu se prosadila myšlenka zachovat dočasně obilní monopol v jeho dosavadní formě.²⁹⁶ Zatímco v ostatních oblastech zemědělské výroby byly zřizovány trhové svazy, zásadní úkoly válečného hospodářství v oblasti obilí a krmiv v protektorátu včetně určitých funkcí veřejnoprávního významu byly v letech 1939–1941 přeneseny právě na Československou obilní společnost (od října 1939 *Výsadní obilní společnost* – dále VOS).²⁹⁷ Působnost této

řízeného hospodářství k rozličným zásahům. Vládní nařízení č. 309/ 1940 mj. stanovilo: „*Předsednictva Ústředních svazů průmyslu, obchodu a řemesla, jakož i jejich hospodářských skupin se zmocňují nařizovati se závaznou platností pro své členy opatření, která jsou potřebná, aby umožnila spořádané přizpůsobení výrobních a odbytových podmínek hospodářství Protektorátu Čechy a Morava výrobním a odbytovým podmínkám Velkoněmecké říše.*“ Vládní nařízení č. 309 ze dne 19. 9. 1940 o přizpůsobení hospodářství Protektorátu Čechy a Morava hospodářství Velkoněmecké říše, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 735-737.

²⁹⁴ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 18, sign. 114 – 5/14, Daluege an W. Funk (dat. 25. 3. 1943), fol. 65-66.

²⁹⁵ Vládní nařízení č. 137 ze dne 13. 7. 1934 o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivy, Sb. z. a n. státu československého, s. 497-511. K vývoji Československé obilní společnosti v období předmnichovské republiky především B. Černý, K otázce zřízení obilního monopolu. In: Československý časopis historický, 1955, s. 399-426; Týž, Obilní monopol a jeho důsledky, diplomová práce FFUK, Praha 1956; V. Klimecký, Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, IV. část, Vědecká sdělení VŠE, č. 12, Praha 1968, s. 120-121.

²⁹⁶ BA Berlin, Bestand R 16 – RNST, sign. 1328, Einführung marktregelnder Massnahmen im Protektorat Böhmen und Mähren (dat. 4. 8. 1939 a 11. 8. 1939).

²⁹⁷ Rozsáhlé organizační změny byly přijaty na mimořádné valné hromadě 13. října 1939 a byly vyhlášeny ve Sbírce zákonů a nařízení. Vládní nařízení č. 235 ze dne 5. 10. 1939, jímž se mění a doplňují některá ustanovení vládního nařízení č. 137/ 1934, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 741-746; Vládní nařízení č. 236

společnosti byla rozšířena z obilí, mlýnských výrobků a krmiv na další druhy zboží (rýže, výrobky z mouky, luštěniny, olejnaté plodiny a některá další krmiva).²⁹⁸ Příslušely jí veškeré záležitosti tzv. „Marktordnung“ – zachycení, udržování a distribuce zásob, zpracovávání zboží, otázky zásobování obyvatelstva, návrhy cen, čímž se výrazně přiblížila činnosti trhových svazů v jiných oborech zemědělské výroby.²⁹⁹

Přípravy k založení instituce řízeného hospodářství pro obilí, která by odpovídala říšskoněmecké korporativní výstavbě byly zahájeny teprve v roce 1941.³⁰⁰ V této době již většina ostatních trhových svazů byla v chodu a okupační mocnosti se „uvolnily ruce“, aby zahájila v podstatě druhou fázi výstavby řízeného hospodářství, a tou bylo systematické odstraňování těch článků systému, které nesplňovaly základní parametry spočívající v říšskoněmeckém vzoru. Českomoravský svaz pro hospodaření obilím zahájil svou činnost v dubnu 1941 Postupně na sebe přebíral úkoly vykonávané do té doby VOS (rozdělení agendy mezi VOS a trhový svaz).³⁰¹ V podstatě byl vytvořen ze společnosti samé. Veškerá pracovní síla nově vzniklé organizace byla vyřešena přechodem zaměstnanců VOS do Svazu (podle protokolu schůze užšího představenstva VOS v dubnu 1941 přešel do svazu 301 zaměstnanec, ve službách VOS zůstalo 296 úředníků a 11 úředníků bylo delegováno z ministerstva zemědělství).³⁰² Rovněž vedení svazu pod předsednictvím H. Strachwitze bylo z valné většiny vytvořeno z vedoucích pracovníků VOS.³⁰³ Vznik Českomoravského svazu pro hospodaření obilím v dubnu 1941 znamenal završení reorganizace obilního hospodářství v protektorátu podle německého vzoru. Úloha VOS byla nadále omezena výhradně na provádění obchodních funkcí.

Českomoravský svaz pro hospodaření obilím absorboval i další „přechodné“ struktury. V září roku 1939 byl zřízen *Společný výbor pro hospodaření čekankou, kávovými*

ze dne 12. 10. 1939, kterým se mění stanovy Československé obilní společnosti, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 746-747. Srv. NA Praha, fond Výsadní obilní společnost (dále VOS), kart. 3, inv. č. 81, Protokol o konání mimořádné valné hromady dne 13. 10. 1939.

²⁹⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 213 ze dne 29. 9. 1939 o úpravě hospodaření s obilím, rýží a mlýnskými výrobky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 692-699.

²⁹⁹ NA Praha, fond VOS, kart. 39, inv. č. 110, Pověření dozoru podle vládního nařízení č. 206/1939 Sb. Oprávnění některých organizací pověřených hospodařením (dat. 7. 12. 1939).

³⁰⁰ V záznamu F. W. Spitty ze dne 7. 8. 1941 byla situace okomentována následovně: „Die Erfahrungen lehren jedoch, dass die privatwirtschaftliche Einstellung und Organisation der Gesellschaft auf die Dauer nicht in der Lage war, die Marktordnung auf allen Gebieten vom Bauern über die Verarbeitungsbetriebe bis zur letzten Verteilungsstufe so zu gestalten, wie es reichsernährstädischem Gedankengut entsprach und es die Kriegswirtschaft als zwingende Notwendigkeit gebot.“ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 638, II – 2 – ref – 3/3000, Vermerk, betr. Getreidewirtschaftliche Massnahmen im Protektorat auf dem Gebiete der Marktordnung (dat. 7. 8. 1941).

³⁰¹ Vyhláška č. 1/ I Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 21. 4. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 3134-3146.

³⁰² NA Praha, fond VOS, kniha 31, Protokol o schůzi užšího představenstva VOS konané 24. 4. 1941.

³⁰³ Např. místopředsedy Českomoravského svazu byli jmenováni Josef Trčka (místopředseda správní rady VOS), Bohumír Bönisch, František Vaverka (místopředseda správní rady VOS), Josef Dvořák (místopředseda správní rady VOS), Walter Helm (předsedající VOS) a Antonín Balvín. NA Praha, fond VOS, kniha 31, Protokol o schůzi užšího předsednictva VOS konané 20. 3. 1941.

náhražkami, kávou a čajem, do jehož kompetence až do dubna 1941 náležela úprava dodávek, výkupu a zpracování čekanky (povinnost dodat veškerou sklizenou čekanku podle pokynů Výboru); rozdělování surovin pro výrobu kávových náhražek; péče o výživu obyvatelstva kávou, čajem a kávovými náhražkami; návrhy stanovení cen a spolupůsobení při dovozu a vývozu čekanky, kávových náhražek, kávy a čaje.³⁰⁴ Zmiňovaný výbor v důsledku zřízení Českomoravského svazu pro hospodaření obilím zanikl, veškerá jeho práva a povinnosti přešla na Svaz.³⁰⁵ Začátkem následujícího roku³⁰⁶ přešla na obilní svaz i dočasná pověření *Mlynářského ústředí republiky Československé*. Tento orgán byl v období druhé republiky vybaven rozsáhlými kompetencemi v oblasti mlynářství (zjišťování, evidence a kontrole výrobní schopnosti mlýnů, vedení mlynářského rejstříku, spolupůsobení při zřizování mlýnů a rozšiřování jejich výrobní schopnosti).

Podobné příklady lze nalézt i v dalších zemědělských odvětvích. Založení Českomoravského trhového svazu pro řepu a cukr předcházelo zvláštní pověření *Společného výboru surováren a rafinerií cukru pro Čechy a Moravu* zřízeného na základě dohody cukrovarů ze dne 26. října 1937. *Společný výbor* získal v září 1939 rozsáhlé kompetence v oblasti hospodaření cukrovkou, cukrem a dodatečně i melasou³⁰⁷ a až do září roku 1940 tak do značné míry suploval funkci veřejnoprávního trhového svazu.³⁰⁸ Jeho kompetence zahrnovaly mj. úpravu dodávky cukru, úpravu zpracování cukrovky, péči o výživu obyvatelstva cukrem, návrhy cen, úpravu vývozu v rámci stanovených vývozních kontingentů. Pěstitelé cukrovky byli povinni, pokud se nejednalo o dávku určenou ke krmení, dodat veškerou sklizenou cukrovku Výborem určenému cukrovaru a surovárny a rafinerie cukru byly povinny řídit se pokyny Výboru při výrobě cukru i při jeho další distribuci. Po zřízení Českomoravského trhového svazu pro řepu a cukr v říjnu 1940 přešla zvláštní práva a povinnosti *Společného výboru* plynule na nově zřízený Svaz.³⁰⁹

Dlouhodobou, avšak nikoliv trvalou funkci v systému řízeného hospodářství si zachovával *Společný výbor pro hospodaření kakaovými boby, kakaovými výrobky, cukrovinkami a jemným pečivem*. Tento orgán získal již v říjnu roku 1939 rozsáhlá oprávnění

³⁰⁴ Vyhláška předsedy vlády č. 217 ze dne 30. září 1939 o úpravě hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 710-714.

³⁰⁵ Vyhláška ministra zemědělství č. 14 ze dne 9. 1. 1941 o některých opatřeních souvisejících se započítáním činnosti Českomoravského svazu pro hospodaření obilím, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 39-40; Vyhláška č. 1/I Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 21. 4. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 3134-3146.

³⁰⁶ Vládní nařízení č. 35 ze dne 18. 12. 1941, jímž se mění vládní nařízení 363/ 1938, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 139-140.

³⁰⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 303 ze dne 1. 12. 1939 o hospodaření melasou, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 919-920.

³⁰⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 214 ze dne 29. 9. 1939 o úpravě hospodaření cukrovkou a cukrem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 700-701.

³⁰⁹ Vyhláška ministra zemědělství č. 370 ze dne 4. 10. 1940 o některých opatřeních v hospodaření cukrovkou a cukrem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1068-1069.

týkající se výroby, zpracování i distribuce.³¹⁰ Do jeho činnosti náleželo rozdělování přidělených surovin podnikům pro výrobu kakaových výrobků, cukrovinek a jemného pečiva; péče o zásobování obyvatelstva; navrhování cen těchto výrobků; předkládání návrhů a dobrozdání týkající se dovozu surovin a vývozu výrobků; úprava rozsahu a způsobu výroby; úprava způsobu uvádění zboží do obchodu a prodejní a platební podmínky. Veškerá práva a povinnosti tohoto výboru plynule přešla na Českomoravský svaz pro pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo, který byl zřízen jako poslední ze všech trhových svazů v březnu roku 1942.³¹¹

U brambor došlo podobně jako v případě Výsadní obilní společnosti k dočasnému privilegování obchodní společnosti veřejnoprávními funkcemi. Na základě vládního nařízení ze dne 21. března 1939 byla zřízena *Česko-moravská společnost pro obchod ranými brambory* (později rané vypuštěno),³¹² která disponovala výhradním právem obchodu ranými brambory (výkup a prodej prvnímú spotřebiteli). Byla oprávněna i k některým zásahům do výroby (určení rozsahu pěstitelských ploch) a měla významné kompetence v oblasti cenotvorby (určování výkupních cen). Funkci v posledně jmenované oblasti záhy převzal Nejvyšší úřad cenový. V září roku 1940 byl zřízen Českomoravský trhový svaz pro brambory a škrob. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 19. 9. 1941 redefinovala činnost Českomoravské společnosti pro obchod brambory na typickou privilegovanou obchodní společnost (distribuční centrála). Jejím úkolem bylo obchodně provádět příkazy a opatření trhového svazu, pokud se týče zásobování obyvatelstva brambory.³¹³

I ve lnářství, které bylo od roku 1933 řízeno *Poradním sborem lnářským při ministerstvu zemědělství* a jehož producenti byli soustředěni v *Ústředním lnářském svazu*, došlo k nahrazení původních struktur novými. Ačkoliv změna se na první pohled nezdá veliká. Dokonce navozuje dojem, že reorganizace lnářství byla spíše otázkou „principu“ aplikovat německý vzor, neboť vlastní fungování lnářských organizací změnila pouze minimálně. Reorganizace lnářské organizace byla zahájena s platností k 1. lednu 1940. Dosavadní Poradní sbor lnářský při ministerstvu zemědělství zřízený na základě 99/ 1933 byl nahrazen novým Sbohem lnářským při téže instituci, aniž byly významně změněny kompetence (poradní funkce při cenotvorbě, při úpravě osevu, odbytu, výkupu i zpracování).

³¹⁰ Vyhláška předsedy vlády č. 277 ze dne 19. října 1939 o úpravě hospodaření kakaovými boby, kakaovými výrobky, cukrovinkami a jemným pečivem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 881-884.

³¹¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 122 ze dne 5. 3. 1942 o úpravě zpracování kakaových bobů, výroby kakaových výrobků, cukrovinek a trvanlivého pečiva a o obchodu těmito výrobky a kakaovými boby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 719-734.

³¹² Vládní nařízení č. 95 ze dne 21. 3. 1939, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 469-473.

³¹³ Vyhláška ministra zemědělství č. 336 ze dne 19. 9. 1941 o obchodním provádění výkupu a dodávky bramborů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1641-1643.

Jediný rozdíl spočíval v konstrukci tohoto orgánu – zatímco původní sbor³¹⁴ se sestával z 8 zástupců ústřední lnářské organizace (Ústřední lnářský svaz) a 8 zástupců textilního průmyslu, nový Sbor zahrnoval i 1 zástupce obchodu a 1 zástupce spotřebitelů na úkor prvně jmenovaných skupin. Tato struktura nápadně připomínala vertikální výstavbu ČM trhových svazů³¹⁵ Ústřední lnářský svaz si v návaznosti na předcházející vývoj zachovával rovněž svoji pozici v řízení produkce a znovu byly zřízeny i místní lnářské komise.³¹⁶ K výraznější změně protektorátní lnářské organizace došlo teprve v důsledku obchodního pověření společnosti *Zužitkování vlny pro Čechy a Moravu, společnost s. r. o.*, v listopadu 1941, které náleželo řízení distribuce vlny a spolupůsobení při cenových otázkách. Tato společnost byla obdobou dalších privilegovaných obchodních společností (mléko, tuky vejce; Výsadní obilní společnost, Prispol) . Na jejím kmenovém kapitálu se vedle svazů chovatelů zvířat od jejího založení přímo podílela řísskoněmecká skupina Reichswollverwertung G. m. b. H.³¹⁷

Snad jediným, avšak z hlediska celkové zemědělské produkce marginálním případem, kdy došlo k trvalému pověření a k dlouhodobému začlenění původních prvorepublikových struktur do nově budovaného systému válečného řízeného hospodářství, byl *Syndikát pro úpravu pěstování a zpracování papriky a obchodu paprikou* Tento orgán byl zřízen v roce 1936,³¹⁸ v listopadu 1939 byly jeho kompetence uzpůsobeny novým poměrům³¹⁹ a v tomto smyslu byla účinnost opakovaně prodlužována až do konce války.³²⁰ Funkce brněnského Syndikátu spočívala ve spolupůsobení při vymezení obvodů pěstování papriky a rozsahu pěstování papriky v těchto obvodech, povolování pěstování papriky jednotlivým pěstitelům, v navrhování cen papriky, řízení výkupu papriky i její přidělování provozovatelům mlýnů na

³¹⁴ Vládní nařízení č. 99 ze dne 13. 6. 1933 o úpravě některých výrobních a odbytových poměrů domácí výroby lnu a konopí, Sb. z. a n. Republiky československé 1933, s. 505-506; Vládní nařízení č. 152 ze dne 22. 7. 1933, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 99/ 1933 Sb. , Sb. z. a n. Republiky československé 1933, s. 773-776.

³¹⁵ Vládní nařízení č. 62 ze dne 21. 12. 1939, kterým se nově upravují některé výrobní a odbytové poměry domácí výroby lnu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 160-161.

³¹⁶ Vyhláška ministra zemědělství č. 285 ze dne 3. 9. 1940, kterou se upravuje odbyt a zpracování lnu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 670-679; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 362 ze dne 13. 10. 1942, kterou se upravuje odbyt a zpracování lnu, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1749-1755.

³¹⁷ Jednalo se o následující společnosti: Reichswollverwertung G. m. b. H. Berlin; Zemský svaz okresních sdružení chovatelů hospodářského zvířectva v Praze (odbor chovatelů ovcí), Zemský svaz chovatelů hospodářských zvířat v Brně (odbor chovatelů ovcí); Verband deutscher landwirtschaftlicher Tierzüchter im Protektorat Böhmen und Mähren (Abteilung Schafe). Vládní nařízení č. 408 ze dne 26. 11. 1941 o úpravě zužitkování vlny domácího původu, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1962-1964.

³¹⁸ Vládní nařízení č. 328 ze dne 18. 12. 1936 o úpravě pěstování a zpracování papriky a obchodu s paprikou, Sb. z. a n. Republiky československé 1936, s. 1500-1504.

³¹⁹ Vládní nařízení č. 22 ze dne 9. 11. 1939, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 328/ 1936, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 23-25.

³²⁰ Vládní nařízení č. 22 ze dne 9. 11. 1939, kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 18. 12. 1936, č. 328Sb. , o úpravě pěstování a zpracování papriky a obchodu s paprikou, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 23-25. Prodloužení účinnosti nařízení: Vládní nařízení č. 455 ze dne 18. 12. 1941, kterým se prodlužuje účinnosti č. 328/ 1936 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2070; Vládní nařízení č. 427 ze dne 31. 12. 1942, kterým se znovu prodlužuje účinnosti č. 328/ 1936 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2167; Vládní nařízení č. 325 ze dne 2. 12. 1943, kterým se prodlužuje účinnosti č. 328/ 1936 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1576-1577; Vládní nařízení č. 286 ze dne 30. 12. 1944, kterým se prodlužuje účinnosti č. 328/ 1936 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1308-1309.

papriky, přičemž veškeré změny v působení těchto provozoven (zřízení, rozšíření kapacity apod.) vyžadovalo zvláštní schválení, dále Syndikát spolupůsobil při tvorbě směrnic pro třídění a úpravu papriky a byl oprávněn k evidenci a dozоровání činnosti pěstitelů, zpracovatelů i obchodníků paprikou. Členství bylo přizpůsobeno vertikální struktuře dalších protektorátních institucí řízeného hospodářství (5 zástupců pěstitelů papriky, 2 zástupci zpracovatelů, 2 zástupci obchodníků a 1 zástupce spotřebitelů). Je zajímavé, že kompetence Syndikátu byly rozšířeny v průběhu okupace ještě na zcela novou, v českých zemích do té doby nepěstovanou plodinu, a tou byl tabák.

Ponecháme-li stranou specifický a nepříliš významný případ Syndikátu pro úpravu a pěstování papriky lze konstatovat, že protektorátní model řízeného hospodářství v zemědělství byl principiálně budován jako model říšský, a nesystematické zásahy a abnormality ve vztahu k říšskému modelu, které se zde vyvinuly, měly být postupem času eliminovány. Schema institucí protektorátního „Marktordnung“ v roce 1942, tedy v období, kdy byl tento systém v hlavních rysech dokončen, ukazuje značnou míru přizpůsobení říšskému systému. Odlišnosti zcela zjevně souvisí s a) instrumentalizací protektorátního systému okupačním zájmem, b) překonáváním odlišných výchozích struktur a c) odlišným načasováním výstavby řízeného hospodářství v říši a v protektorátě.

- 1) Protektorátní ministerstvo zemědělství (ministerstvo zemědělství a lesnictví) se stalo vrcholným orgánem řízeného hospodářství v zemědělství a v tomto ohledu bylo kompetenčně přizpůsobeno svému berlínskému protějšku, Říšskému ministerstvu výživy a zemědělství (vládní nařízení č. 270/ 1940). V jediném případě byl aplikován nesystémový přístup: nacisté vyhradili svému výhradnímu dozoru protektorátní dovoz a vývoz produktů zemědělského a vyživovacího (oblast prioritního zájmu, Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího).
- 2) „*Die Marktverbände entsprechen den Marktvereinigungen des Reichsnährstandes und sind nach deren Muster aufgebaut*“.³²¹ Českomoravské trhové svazy odpovídaly svým charakterem (správně řídicí funkce, rozsah kompetencí a „vertikální struktura“ spočívající v soustředění všech profesních skupin podílejících se na příslušných produktech) říšským *Hauptvereinigungen*. Mezi protektorátními institucemi a jejich říšskými protějšky byly udržovány úzké vztahy.³²² Okruhy zemědělských produktů

³²¹ NA Praha, fond ÚŘP AMV 114, kart. 18, sign. 114-5/11, Vermerk. Organisation der Böhmischem-mährischen Marktverbände (dat. 2. 9. 1942), fol. 163.

³²² Tyto vazby lze ukázat na příkladě obilního hospodářství. Pověřenec říšského protektora pro obilnářství a krmiva F. W. Spitta se mohl coby prostředník k celé protektorátní organizaci obilím účastnit zasedání schůzí představenstva a ředitelství *Hauptvereinigung der deutschen Getreide-und Futtermittelwirtschaft*. Jeho úzký spolupracovník a další z významných protektorátních činitelů W. Helm se mohl zúčastnit zasedání mlynářského výboru. Ze strany protektorátní organizace bylo opakovaně zdůrazněno, že ačkoliv byl Svaz vybudován podle vzoru říšské *Hauptvereinigung*, nejedná se o přímý orgán její politiky v protektorátě. Např. F. W. Spitta uvedl, že

pod protektorátními svazy a pod berlínskými *Hauptvereinigungen* byly ve většině případů vymezeny shodně.³²³ Odchyly se týkaly pouze řízení rybářství, vinařství, zahradnictví. Zatímco v Německu existoval samostatný svaz pro ryby (*Hauptvereinigung der deutschen Fischwirtschaft*), v protektorátu bylo rybářství vzhledem k jeho nepoměrně menšímu významu v národním hospodářství zcela logicky zahrnuto pod společný svaz s dobyt看em a masem. Pro vinařství a zahradnictví existovaly v Říši svazy dva (*Hauptvereinigung der deutschen Gartenbauwirtschaft*, *Hauptvereinigung der deutschen Weinbauwirtschaft*), v protektorátě vznikl pouze jediný svaz. Jediný výrazný rozdíl mezi trhovými svazy a *Hauptvereinigungen* spočíval v odlišném napojení protektorátních trhových svazů a říšských *Hauptvereinigungen* na centrální zemědělské orgány. Zatímco v Říši předcházelo výstavbě institucí řízeného hospodářství „sjednocení“ německého zemědělství pod Říšským vyživovacím svazem, do kterého byly orgány *Marktordnung* přímo organizačně včleněny, v protektorátu podléhaly českomoravské trhové svazy po celou dobu okupace dozoru ministerstva zemědělství a nebyly včleněny do Svazu zemědělství a lesnictví ani po jeho založení. Jak již bylo uvedeno, v tomto směru se jednalo o dlouhodobý záměr ze strany okupantů, vystavět protektorátní zemědělství na třech oddělených pilířích.

- 3) Privilegované obchodní společnosti zaujímaly v protektorátním systému obdobnou pozici jako Reichstellen v Říši. Paralely je možné sledovat v podřízeném vztahu privilegovaných obchodních společností/ Reichstellen k trhovým svazům/ *Hauptvereinigungen* a ve vymezení jejich monopolní obchodní funkce na domácím trhu (výhradní výkup a prodej). Současně se však vyvinuly významné odlišnosti. Zcela zásadní rozdíl spočíval v odlišné konstrukci těchto orgánů. Zatímco v Říši se

„Svaz bude v mnohém směru vybudován podle vzoru *Hauptvereinigung*, že však nebude slepě napodobován, nýbrž že bude brán ohled na zdejší poměry, nehledě ani na zcela jiný dějinný vývoj.“ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 638, sign. II – 2 – ref 3 – 3000, *Hauptvereinigung der deutschen Getreide-und Futtermittelwirtschaft* an F. W. Spitta (dat. 16. 5. 1941); NA Praha, fond VOS, kart. 61, inv. č. 131, Zápis o společné poradě mezi předsednictvem VOS a předsedou Českomoravského svazu pro hospodaření s obilím v kanceláři pana Beaufragter für Getreide-und Futtermittelwirtschaft konané 27. 2. 1941; NA Praha, fond ÚŘP, kart. 638, sign. II – 2 – ref 3 – 3000, Der Beauftragte für die Getreide-und Futtermittelwirtschaft an den Vorsitzenden der *Hauptvereinigung der Deutschen Getreide-und Futtermittelwirtschaft* (dat. 30. 4. 1941).

³²³ *Českomoravský svaz pro dobytek, maso a ryby* (Českomoravský svaz pro úpravu obchodu jatečným dobyt看em) coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Viehwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro mléko a tuky* (Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce) coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Milch-und Fettwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo* coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Brauwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro brambory a škrob* coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Kartoffelwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro řepu a cukr* coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Zuckerwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med* coby *Hauptvereinigung der deutschen Eierwirtschaft*; *Českomoravský svaz pro hospodaření obilím* coby protějšek *Hauptvereinigung der deutschen Getreidewirtschaft*; *Českomoravský svaz pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo* coby protějšek *Wirtschaftliche Vereinigung der deutschen Süßwarenwirtschaft*.

jednalo o úřednické, veřejnoprávní organizace, v protektorátu se jednalo o obchodní centrály, které měly statut obchodních společností. Druhým významným rozdílem byla eliminace záležitostí dovozu a vývozu z protektorátních privilegovaných společností – ve smyslu řízení dovozu a vývozu fungovala v protektorátu již zmiňovaná BMEA (nahlížena jako protektorátní Reichstelle). Okruhy produktů, na které se protektorátní privilegované obchodní společnosti a berlínské Reichstellen vztahovaly se ve většině případů překrývaly. Pouze v případě berlínské Reichstelle für Saatgut (obchodního ústředí pro osivo), nedošlo v protektorátu ke zřízení obdobné organizace. Přesto byla vytvořena vazba na říšskoněmecký orgán – při říšském protektorovi působil zvláštní pověřenec pro osivo, který byl povolán z berlínské Saatgutstelle (F. Spennemann).³²⁴

III.4. Instrumentalizace protektorátního systému řízeného hospodářství německým cílům

Výstavba systému válečného řízeného hospodářství v Protektorátu Čechy a Morava probíhala od počátku pod taktovkou německých orgánů. Systém řízeného hospodářství se měl stát nejvýznamnějším nástrojem exploatace protektorátního sektoru výživy a zemědělství a německé orgány proto směřovaly k vytvoření efektivních kontrolních mechanismů nad jeho fungováním. Faktická podřízenost ministerstva zemědělství nejvyššímu okupačnímu úřadu v rámci dvojkolejného systému veřejné správy v prvních letech okupace nebyla považována za dostatečný nástroj kontroly tak složitého systému. Nejednalo se přitom pouze o kontrolu, nýbrž o možnost bezprostředně ovlivňovat a pružně reagovat na vývoj v jednotlivých zemědělských odvětvích a směřovat tak k naplnění vytčených hospodářských cílů. V zemědělství, které bylo roztrženo mezi obrovské množství malovýrobců a družstev, nemohly být uplatněny stejné metody jako např. v průmyslu, kdy získání kontroly nad určitými odvětvími bylo dosaženo ovládnutím strategických velkopodniků.

III. 4.1. Instrumentalizace českomoravských trhových svazů a pověřenec jako určující faktor .

Při dozorování protektorátního systému řízeného hospodářství v zemědělství ze strany

³²⁴ Protektorátní Českomoravská společnost pro mléko, tuky a vejce plnila roli obchodního ústředí pro dva svazy (Českomoravský svaz pro mléko a tuky a Českomoravský svazy pro drůbež, vejce a med), podobně Reichstelle Reichstelle für Fette und Eier (až do roku 1943 odděleně Reichstelle für Milcherzeugnisse, Öle und Fette a Reichstelle für Eier) plnila funkci společného obchodního ústředí pro dvě berlínské Hauptvereinigungen. W. Tornow, Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933–1945, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s.144.

okupační moci se hrávali dominantní roli zvláštní němečtí „pověřenci“ (Beaufragte)³²⁵ v sektoru „Marktordnung“. Jednalo se o osoby formálně sdružené v rámci stejnojmenného referátu skupiny E+L ÚŘP pod vedením Dr. P. Hunecke. Jejich pravomoc se vztahovala vždy na konkrétní okruh zemědělských produktů, přičemž okruhy zemědělských produktů se kryly s vymezením českomoravských trhových svazů. Tímto způsobem byli jmenováni pověřenci pro všech 9 okruhů zemědělských produktů. Ve všech případech působil v roli pověřence zástupce příslušné říšskoněmecké Hauptvereinigungen (pověřenec říšského protektora pro obilní hospodářství byl vyslán z berlínské Hauptvereinigung der deutschen Getreidewirtschaft apod.). Podobně jako u jiných pracovníků vysílaných do protektorátu z říšských institucí (pracovníci E+L ÚŘP) zůstávala zachována v době výkonu jejich protektorátních funkcí jejich příslušnost k vysílající organizaci – po ukončení své „mise“ se měli vrátit dle své původní posty.

Angažmá pověřenců v protektorátě bylo zahájeno před výstavbou řízeného hospodářství v zemědělství, tzn. před založením jednotlivých českomoravských trhových svazů. Předběžný organizační plán skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ datovaný 2. srpna 1939 zahrnoval celkem pět pozic pověřenců včetně návrhů jejich personálního obsazení – pro obilní hospodářství, dobytčářství, hospodaření mlékem, tuky a vejci, cukerní hospodářství a hospodaření brambory a lihem.³²⁶ Následně byly vyzvány celkem tři říšské Hauptvereinigungen (Milch und Fettwirtschaft, Getreide und Futtermittel a Viehwirtschaft), aby vyslaly svého delegáta do protektorátu.³²⁷ Všichni tři přijeli do Prahy již v září 1939 – jednalo se o F. W. Spittu (pověřenec pro obilí a krmiva), K. Haas (pověřenec pro dobytčářství) a H. Hermana (pověřenec pro hospodaření mlékem, tuky a vejci).³²⁸ Ještě před koncem roku 1939 nastoupili do svých funkcí pověřenec pro cukerní hospodářství K. Hoenow.³²⁹ V průběhu následujícího roku byli jmenováni F. Wieden (pověřenec pro hospodaření brambory a lihem), Dr. W. Klotz (pověřenec pro pivní hospodářství), H. Gebhardt (pověřenec pro zahradnictví a vinařství) a Ch. Meyer (pověřenec pro hospodaření drůbeží, vejci a medem). Jako poslední byl jmenován pověřenec pro kakao, cukrovinky a

³²⁵ Výrazu „Beaufragter“, které bylo oficiálním názvem této funkce podle jmenovací listiny, odpovídá v českém překladu výraz „pověřenec“. Je však zřejmé, že překlad termínu do češtiny značně kolísal, takže není výjimkou, že se v dobových dokumentech setkáme s výrazy „zmocněnec“ nebo „zvláštní zmocněnec“ pro označení stejné funkce.

³²⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 66, sign. Z – Verwaltung, Gruppe II/2 Ernährung und Landwirtschaft, Vorläufiger Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II. Gruppe Ernährung und Landwirtschaft (dat. 1. 8. 1939).

³²⁷ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 174, sign. 114 – 176/4 – 5, Der Verwaltungsamt an Leiter der Gruppe E+L (dat. 23. 8. 1939), fol. 131.

³²⁸ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign. VIII/I/8, Bestellung eines Beaufragten für die Getreide- und Futtermittelwirtschaft (dat. 19. 10. 1939); tamtéž, Bestellung eines Beaufragten für die Milch-, Fett- und Eierwirtschaft (dat. 19. 10. 1939); tamtéž, Bestellung eines Beaufragten für die Viehwirtschaft (dat. 19. 10. 1939).

³²⁹ NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, kart. 174, sign. 114 – 176/4 – 5, Gruppe VIII an die Gruppe Z (dat. 6. 12. 1939), fol. 274.

jemné pečivo. V závislosti na významu jednotlivých okruhů zemědělských výrobků měli pověřenci k dispozici další dva nebo tři referenty a další úřednictvo, které jim pomáhalo zvládnout obsáhlou agendu.³³⁰

Na základě jmenovacích listin měli pověřenci právo zúčastnit se zasedání příslušných trhových svazů i privilegovaných obchodních společností, být informováni o veškerých nařízeních, vyhláškách a oběžnicích, dříve než byly vydány, a svazy i privilegované společnosti byly povinny podávat vysvětlení k jejich dotazům. Je typické, že formálně neměla být pravomoc protektorátních orgánů nikdy narušena. Říšský protektor ve svém přípisu předsedovi vlády dne 18. října 1939, tzn. pouhý den před oficiálním jmenováním prvních tří pověřenců, výslovně uvedl: *„Durch die Entsendung meiner Beaufragten wird an die Verantwortung der Regierung des Protektorates bzw. des Ministeriums für Ernährung und Landwirtschaft nichts geändert. Auch bleibt die einheitliche Leitung des Ministeriums für Landwirtschaft in allen Ernährungsfragen unberührt. Die Beaufragten haben nämlich nicht allgemein das Recht, von sich aus in wichtigen Fragen der Ernährungswirtschaft Entscheidungen zu treffen, vielmehr habe ich mir dieses Recht grundsätzlich selbst vorbehalten.“*³³¹

Praxe se však ukázala zcela odlišná – jmenování německého pověřence zahájilo mnohovrstevný proces instrumentalizace protektorátního systému řízeného hospodářství německým zájmům, a tedy i proces jeho germanizace. Tuto skutečnost je snad nejlépe možné ilustrovat na případě obilního hospodářství. Východiskem k zajištění německého vlivu v tomto odvětví bylo prosazení dozoru okupačních orgánů nad činností Československé obilní společnosti (Výsadní obilní společností – dále jen VOS), která až do roku 1941 plnila většinu funkcí trhového svazu.³³² V říjnu 1939 říšský protektor jmenoval Friedricha Wilhelma Spitta z Hauptvereinigung der deutschen Getreidewirtschaft pověřencem pro obilí a krmiva (Beaufragter für die Getreide- und Futterwirtschaft). Ve své funkci byl formálně přiřazen ke skupině E+L ÚŘP.³³³

Od svého jmenování se F. W. Spitta nebo některý z dalších zástupců úřadu (W. Helm, M. Hornschild, E. Kuhn, G. Ossent, H. Wellenreuther), mnohdy dokonce několik z nich,

³³⁰Tak tomu bylo především v případě pověřence pro obilí a krmiva F. W. Spitty a pověřence pro mléko a tuky Hermanna (později P. Gattinger). NA Praha, fond ÚŘP, kart. 123, sign. 4110, Geschäftsverteilungsplan der Abteilung II, Gruppe II/2 – Ernährung und Landwirtschaft.

³³¹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 20, sign. VIII/1/8, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren. Gruppe VIII an den Vorsitzenden der Regierung (dat. 18. 10. 1939).

³³² Společnost od svého založení podléhala státnímu dozoru, který tvořili vládní komisař delegovaný ministerstvem financí, resortně příslušní zástupci ministerstva zemědělství, průmyslu, obchodu a živností, sociální péče, zahraničních věcí a vnitra. Na základě zákona o zřízení Nejvyššího cenového úřadu ze dne 10. 5. 1939 vysílal svého zástupce do společnosti i zástupce tohoto úřadu. Vládní nařízení č. 121 ze dne 10. 5. 1939 o zřízení nejvyššího úřadu cenového, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 503-509.

³³³ NA Praha, fond VOS, kart. 39, inv. č. 110, Bestellung eines Beaufragten für die Getreide- und Futterwirtschaft (dat. 27. 10. 1939).

účastnili všech jednání společnosti (valné hromady, zasedání správních rad, předsednictva i užšího předsednictva). Pověřenec z titulu své funkce aktivně zasahoval do jednání na schůzích, byl iniciátorem řady usnesení, někdy si naopak vyhrazoval zaujetí dodatečného stanoviska k určitému rozhodnutí. Je zřejmé, že provedení veškerých opatření, vydání vyhlášek a nařízení v oblasti obilí a krmiv záhy podléhala jeho schválení.³³⁴ Význam orgánu pověřence v obilním hospodářství dokládá i skutečnost, že podle výnosu říšského protektora z května 1940 musela být veškerá korespondence společnosti vedená s pověřencem vždy podepsána vrchním ředitelem společnosti (popř. stálým zástupcem).³³⁵

Po založení Českomoravského trhového svazu pro hospodaření obilím si zajistil F. W. Spitta vliv na činnost této zastřešující organizace. Je podstatné, že jeho působení „z titulu pověřence“ bylo doplněno oficiálními posty v institucích řízeného hospodářství. V nově zřízeném obilním svazu působil F. W. Spitta v roli ústředního ředitele (Hauptgeschäftsführer) a stálého zástupce předsedy správní rady. Nadále si podržel svůj vliv ve VOS, která plnila roli privilegované obchodní společnosti, kde rovněž došlo k jeho oficiálnímu jmenování. Výnosem ministerstva zemědělství a lesnictví z 19. února 1942 byl Spitta jmenován místopředsedou a zástupcem předsedy správní rady VOS.³³⁶ Téhož dne ministerstvo vyzvalo správní radu, aby jej jmenovala i do funkce generálního ředitele, což se uskutečnilo na její schůzi 26. února 1942. Jmenování F. W. Spitty do těchto funkcí pouze formálně potvrdilo jeho prakticky neomezený vliv na řízení trhu s obilninami a krmivy a vytvořilo pevný základ pro další organizační a personální zásahy – např. reorganizaci orgánů VOS v červenci 1943³³⁷

³³⁴ Na základě jmenovací listiny měl pověřenec právo zúčastnit se zasedání orgánů společnosti, VOS byla povinna informovat jej o veškerých nařízeních, vyhláškách a oběžnicích, dříve než byly vydány, a byla rovněž povinna podávat vysvětlení na jeho dotazy. Dochovaná korespondence VOS plnění těchto povinností ze strany Společnosti v praxi plně potvrzuje. Pověřenec se při výkonu své funkce zdaleka neomezil na úlohu pasivního dozorce s právem na informaci (dohlížecí funkce) a prosazoval ve VOS své zájmy. Zejména zpočátku zasahoval do činnosti VOS zprostředkovaně a své připomínky, přání a požadavky k činnosti VOS zasílal ministerstvu zemědělství (touto praxí byla zachována formální svrchovanost ministerstva zemědělství v oblasti hospodaření zemědělskými produkty). Příkladem může být dopis pověřence ministerstvu zemědělství týkající se Výsadní obilní společnosti ze dne 16. prosince 1939, jehož prostřednictvím poukázal na nutnost provést určitá opatření v oblasti obilí a krmiv. Hovořilo se v něm mj. o nutnosti provést anketu pro zjištění výroby, zásob a potřeby ječmene, změny usnesení ohledně výplaty dividendy společnosti za hospodářský rok 1938-39, a vyloučení neářijců ze správy obilních skladišť. Ministerstvo dopis ihned poslalo VOS a vyzvalo ji, aby v jeho smyslu byla učiněna opatření. Ve čtrnáctidenní lhůtě splnila Společnost všechny výše uvedené požadavky a o jejich provedení informovala pověřence při ÚŘP i ministerstvo zemědělství. Dochovaná korespondence VOS s Úřadem říšského protektora viz NA Praha, fond VOS, kart. 33-35, inv. č. 109; korespondence VOS s ministerstvem zemědělství viz NA Praha, fond VOS, kart. 39-41, inv. č. 110.

³³⁵ NA Praha, fond VOS, kart. 34, inv. č. 190, Výnos říšského protektora o úředním styku (16. 5. 1941).

³³⁶ Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha), fond Krajský soud obchodní Praha (dále KSO Praha), B XXIV 150, fol. 589-590, Přípis ministerstva zemědělství a lesnictví Výsadní obilní společnosti č. 31795/42 (19. 2. 1942).

³³⁷ Na základě vládního nařízení č. 195 ze dne 8. 7. 1943 byla prosazena reorganizace orgánů VOS. Došlo k zániku orgánu správní rady, nové dvojčlenné představenstvo společnosti bylo tvořeno předsedou Českomoravského svazu pro hospodaření obilím a jeho zástupcem jmenovaným ministerstvem zemědělství a lesnictví. V tomto smyslu tvořili představenstvo společnosti E. Holub a jako jeho stálý zástupce byl jmenován F. W. Spitta. SOA Praha, fond KSO Praha, B XXIV 150, fol. 671-674, Bitte um Löschung der Verwaltungsratsmitglieder und um Eintragung eines Vorstandmitgliedes (dat. 15. 9. 1943).

či jmenování K. Villwocka, zástupce berlínské Reichsstelle für Getreide und Futterwirtschaft, ředitelem VOS v březnu 1942.³³⁸

Instalace německého dozoru v dalších zemědělských odvětvích probíhala obdobně. Zatímco v počátečním období výstavby řízeného hospodářství se opírali výhradně o své „pověření“, postupem času byli integrováni do systému přímo a zaujali v něm oficiální funkce. Soupisy z let 1942–1943 dokládají, že pověřenci zaujali ve všech trhových svazech bez výjimky pozice ústředních ředitelů (Hauptgeschäftsführer) a zároveň působili v představenstvu svazu coby místopředsedové a stáli zástupci předsedů správní rady. Jejich integrace do veřejnoprávních trhových svazů završila fakticky proces přeměny těchto formálně autonomních orgánů v orgány okupační, jedná se zde v podstatě o paralelní proces k procesu odstraňování dvojkolejné veřejné správy, který byl popsán na centrální úrovni.

Pověřenci či jejich přímí spolupracovníci zastávali i vysoké manažerské funkce v privilegovaných obchodních společnostech a dalších podnikatelských subjektech. F. W. Spitta a jeho spolupracovník W. Helm zaujali významné funkce v případě VOS, pověřenci P. Gattinger (Beaufragter für die Milch- und Fettwirtschaft) a Ch. Meyer (Beaufragter für die Eier, Geflügel und Honigwirtschaft) vstoupili do statutárních orgánů Společnosti pro obchod s mlékem, tuky a vejci. Podobně K. Haas coby pověřenec říšského protektora pro maso a dobytek vstoupil do vedení Výsadní dobytkařské společnosti (dříve Prispol) a pověřenec pro brambory F. Wieden (pověřenec pro brambory a škrob) zaujímal funkci centrálního ředitele v Českomoravské společnosti pro obchod brambory. Zajímavým příkladem angažmá pověřence pro chmel a slad bylo jeho členství v dozorčí radě Českomoravské společnosti pro vývoz chmele, které bylo statutárně zakotveno.

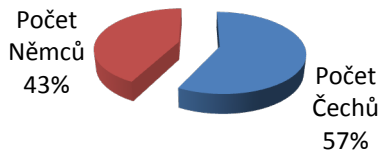
Ačkoliv pověřenec představoval rozhodující faktor v instrumentalizaci systému řízeného hospodářství v zemědělství německým zájmům, nejednalo se samozřejmě výhradně o něj. Ve statutárních orgánech trhových svazů byl vliv pověřenců podpořen silným německým zastoupením. V představenstev trhových svazů pro chmel, slad a pivo; pro řepu a cukr a pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo drželi Němci nad Čechy prostou většinu. Ve správních radách se podíl Němců v roce 1942 pohyboval mezi 20,8 % u Českomoravského trhového svazu ovocnicko-zelinařského a 42, 5 % Českomoravského trhového svazu pro

³³⁸ Při jmenování Karla Villwocka využil Spitta oprávnění, které získal na základě přípisu ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 19. února 1942. V něm se mimo jiné uvádělo: „Ukládám Společnosti, aby ustanovila neodkladně pana místopředsedu F. W. Spittu generálním ředitelem společnosti. Osoby, které pan pověřenec určí, zvláště jeho dosavadní spolupracovníci, budtež převzati do služeb Společnosti. Dále nařizují, aby Výsadní obilní společnost v dohodě s panem pověřencem provedla přiměřeně rozsahu práce novou úpravu vnitřního funkčního rozdělení Společnosti a aby pečovala o ještě účinnější spolupráci s Českomoravským svazem pro hospodaření obilím.“ SOA Praha, fond KSO Praha, B XXIV 150, fol. 589-590, Přípis ministerstva zemědělství a lesnictví Výsadní obilní společnosti č. 31795/42 (dat. 19. 2. 1942); NA Praha, fond VOS, kniha 32, Protokol o schůzi užšího předsednictva Výsadní obilní společnosti konané 18. 3. 1942.

**Příloha č. 11: Německý vliv na vedení
trhových svazů (správních rad) 1942¹**

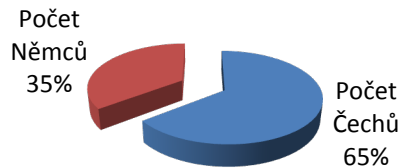
Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo

předseda Němec
místopředsedové 2 Němci, 1 Čech

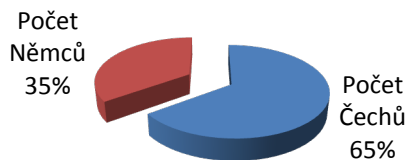
Českomoravský svaz pro mléko a tuky

předseda Čech
místopředsedové 2 Němci, 2 Češi

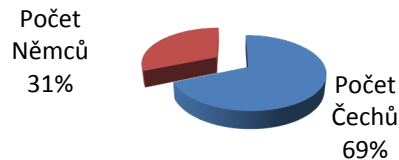
Českomoravský svaz pro řepu a cukr

předseda: Čech
místopředseda 3 Němci + 1 Čech

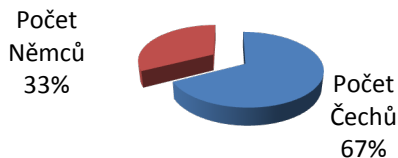
Českomoravský svaz pro dobytek, maso a ryby

Předseda Čech
Místopředsedové 2 Němci, 2 Češi

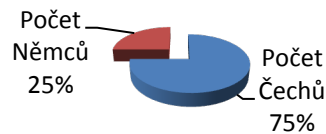
Českomoravský svaz pro brambory a škrob

předseda t.č. neobsazen
místopředseda 2 Němci + 1 Čech

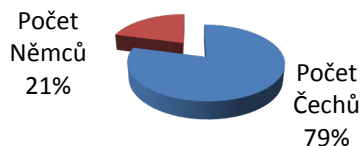
Českomoravský svaz pro hospodaření obilím

předseda Čech
místopředsedové 2 Němci, 2 češi, 1 t.č. neobsazen

Českomoravský svaz ovocnicko-zelinářský

předseda Čech
místopředsedové 1 Němec + 3 Češi

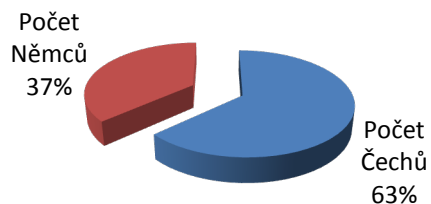

Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med

Předseda Čech
Místopředsedové 1 Němec, 2 Češi

Českomoravský svaz pro Kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo

¹ ÚŘP – AMV 114, sign. 114 – 5/ 11, Organisationspläne der Böhmischem-Mährischen Marktverbände (dopis Niemann II/2 Reichmannovi), dat. 26. 8. 1942.

chmel, slad a pivo. Tento podíl zcela zjevně přesahoval výchozí podíl Němců na podnikání v jednotlivých zemědělských oborech a byl vyjádřením postupující germanizace českomoravského hospodářství a intenzivních okupačních tlaků.³³⁹

Nezanedbatelnou úlohu sehrávali pracovníci pověřeneckých týmů, německé úřednictvo i domácí německé podnikatelé z řad navazujícího zemědělského průmyslu. Z těch nejvýznamnějších uveďme alespoň Wilfrieda von Proskowetze, který náležel k úzkému vedení Českomoravského trhového svazu pro řepu a cukr i k vedení cukrovarnické skupiny v Ústředním svazu průmyslu a vedle toho byl členem dalších 16 správních či dozorčích rad těch nejvýznamnějších podniků. Dále Franze Bauera, který jako Proskowetz působil paralelně v Českomoravském svazu pro řepu a cukr i v cukrovarnické skupině Ústředního svazu průmyslu a v neposlední řadě Stephana Rittera von Paumgarttena úzce spjatého s domácí německou Böhmische Union Bank, který vedle své funkce v řepném svazu figuroval ve vedoucích funkcích dalších 4 podniků. Podobná kumulace funkcí byla typická i pro chmelařství a pivovarnictví. Vedle pověřence Franze Wollraba zastával řadu funkcí v oboru domácí podnikatel Felix Freiherr von Ringhoffer (vedle funkce místopředsedy Českomoravského trhového svazu zastával v roce 1944 funkci v přinejmenším šesti dalších podnicích). Dalším významným funkcionářem byl Erich Ebert, který působil v Českomoravském trhovém svazu pro chmel a slad a v hospodářské skupině pivovarnictví a sladařství a rovněž figuroval ve správních radách 2 akciových společností. V neposlední řadě zmiňme dlouholetého sekretáře Ústředního svazu pivovarů pro Čechy a Moravu Dr. Jur. Adolfa Katschnera, který byl vyžádán do funkce ve Svazu ze strany Úřadu říšského protektora a Alexandra Lehnerta.³⁴⁰

III. 4. 2. Instrumentalizace obchodních společností – kombinace germanizačních metod.

Českomoravské trhové svazy sehrávaly řídicí funkci v systému řízeného hospodářství a jako takové byly bezprostředně instrumentalizovány německým zájmům. Germanizace těchto veřejnoprávních institucí spočívala primárně v instalaci pověřence říšského protektora a jeho následné integraci do nejužšího vedení svazu. Privilegované obchodní společnosti plnily v rámci systému řízeného hospodářství rovněž významné funkce, avšak v porovnání s trhovými svazy byl jejich význam nižší. Je otázkou, zda se i na nižší úrovni správního systému projevovalo systematické germanizační úsilí a pokud ano, spočíval tento proces v jednorázové změně a nebo byl procesem vícevrstevným? Následující strany se soustředí na

³³⁹ Výpočty jsou založeny na organizačním plánu datovaném 26. 8. 1942 a vztahují se na celé správní rady včetně náhradníků. NA Praha, fond ÚŘP – AMV 114, sign. 114 – 5/ 11, Organisationspläne der Böhmisch-Mährischen Marktverbände (dopis Niemannova II/2 Reichmannovi) (dat. 26. 8. 1942).

³⁴⁰ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 699, sign. II – 2 – ref 3, Der Reichsprotektor an das Wehrbezirkskommando (dat. 15. 2. 1940)

4 privilegované obchodní společnosti a jejich personální, organizační i majetkovou proměnu v letech okupace.

Společnost pro obchod s mlékem, tuky a vejci – kombinace germanizačních metod (příloha č. 12)

Snad nejvýraznějším příkladem využití širokého spektra germanizačních metod v procesu instrumentalizace privilegované obchodní společnosti německým zájmům je případ *Společnosti pro obchod s mlékem, tuky a vejci* (od 1943 *Společnost pro obchod s mléčnými výrobky, tuky, drůbeží a vejci*). Význam této společnosti byl dán především dvěma okolnostmi. Za prvé se jednalo o oblast klíčového zájmu (zboží z hlediska výživy nezastupitelné a zároveň z hlediska zásobování nedostatkové) a za druhé, tato společnost plnila funkci obchodního ústředí ve vztahu ke dvěma trhovým svazům zároveň (Českomoravský trhový svaz pro mléko a tuky a Českomoravský trhový svaz pro drůbež, vejce a med), což samozřejmě zesilovalo její význam v rámci systému řízeného hospodářství.

Společnost pro obchod s mlékem, tuky a vejci byla založena jako společnost s ručením omezeným k 13. říjnu 1939 a předmět podnikání, organizace i rozvržení kmenového kapitálu 700 000 K na šest zájmových skupin bylo dáno vládním nařízením č. 206 ze dne 18. září 1939.³⁴¹ Kmenové podíly byly na základě nařízení rozvrženy následovně: Centrokooperativ, svaz jednot hospodářských družstev v Praze (50 000 K); Obchodní společnost mlékařských družstev v Praze (200 000 K); Nákupní a prodejní sdružení průmyslových mlékáren (100 000 K); Velkonákupní družstvo dovozců vajec a mléčných výrobků v Praze (100 000 K); Družstvo pro obchod domácimi a cizozemskými jatečnými výrobky a tuky v Praze (200 000 K) a Velkonákupní společnost družstev v Praze (50 000 K) V době zřízení bylo znění firmy pouze české (německý název byl doplněn teprve ve schůzi jednatelů společnosti dne 8. října 1941) a členem představenstva i širšího jednatelského sboru směli být výhradně státní občané Protektorátu Čechy a Morava.³⁴² Tato klauzule, která se stala běžnou součástí stanov všech společností v souvislosti s nostrifikacním procesem, byla vypuštěna teprve na schůzi valné hromady dne 8. června 1942.³⁴³

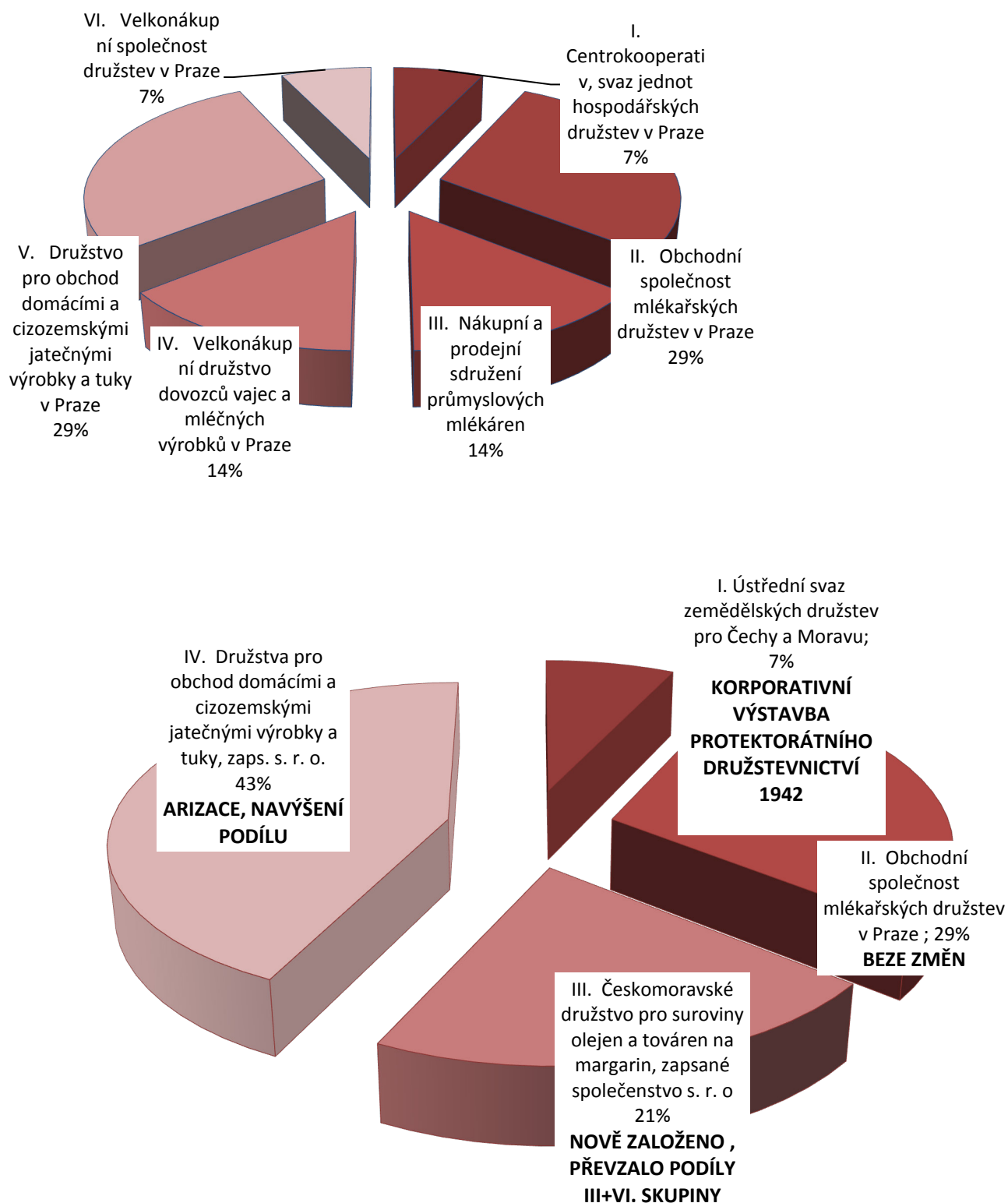
Klíčovým z hlediska zajištění německého vlivu v rámci společnosti bylo angažmá dvou pověřenců – Petera Gattingerera (Beaufragter für die Milch-und Fettwirtschaft), který se stal jednatelem společnosti 8. června 1942 (zároveň místopředsdou jednatelského sboru a ředitelem společnosti) a Christiana Meyera, který coby Beaufragter für die Eier, Geflügel –

³⁴¹ SOA Praha, fond KSO Praha C XX 240, kart. 2481, Ohlášení k zápisu do obchodního rejstříku (dat. 13. 10. 1939).

³⁴² Tamtéž.

³⁴³ SOA Praha, fond KSO Praha C XX 240, kart. 2481, Ohlášení k zápisu do obchodního rejstříku k valné hromadě 8. 6. 1942 (nedat).

Příloha č. 12: Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci 1939 a 1943 ¹

¹ sestaveno na základě firemního spisu Krajského obchodního soudu v Praze. SOA Praha, fond KSO Praha , C XX 240, kart. 2481.

und Honigwirtschaft vstoupil do téhož orgánu k 13. srpnu 1943.³⁴⁴ Vliv pověřenců byl následně podepřen i vstupem dalších Němců do statutárních orgánů společnosti. Především člen představenstva Českomoravské úřadovny pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího (dále BMEA) a vedoucí funkcionář Českomoravského svazu pro mléko a tuky Helmut Lüschof vstoupil do jednatelského sboru společně s Ch. Meyerem dne 13. srpna 1943 a jeho kolega, člen představenstva BMEA, říšský Němec Walter Zimmermann se stal téhož roku vedoucím funkcionářem společnosti na přímý pokyn ministerstva zemědělství a lesnictví a od června 1943 mu byla udělena prokura.³⁴⁵

Angažmá pověřenců ve Společnosti pro obchod s mlékem, tuky a vejci bylo významně podpořeno proměnou jednotlivých zájmových skupin podílejících se na jejím kmenovém kapitálu. Původních šest zájmových skupin bylo v průběhu okupačních let postupně zredukováno na čtyři a s výjimkou jediné prošly významnými změnami: Nejvýraznější změnou se jeví arizace a posílení *Družstva pro obchod domácími a cizozemskými jatečnými výrobky a tuky, zaps. s. r. o.* na úkor dalších zájmových skupin. Družstvo s původním kmenovým podílem 200 000K bylo na základě nařízení o židovském majetku k 6. květnu 1940 postaveno pod správu k věrné ruce, treuhänderem byl jmenován Josef Schuma.³⁴⁶ K 1. srpnu 1942 přešel na družstvo kmenový podíl *Velkonákupního družstva dovozců vajec a mléčných výrobků* ve výši 100 000K, čímž se Družstvo stalo nejsilnější zájmovou skupinou v rámci privilegované obchodní společnosti s podílem 300 000K.³⁴⁷

Novým podílníkem společnosti se stalo v létě 1943 *Českomoravské družstvo pro suroviny olejen a továren na margarín, zapsané společenstvo s. r. o.*. Jeho podíl na kmenovém kapitálu čítal 150 000K. Družstvo převzalo původní kmenové podíly *Nákupního a prodejního sdružení průmyslových mlékáren* (100 000 K) a *Velkonákupní společnosti družstev v Praze* (50 000 K), která se od května roku 1941 nacházela pod treuhänderovskou správou a od listopadu 1942 podléhala pověřenci říšského protektora pro spotřební družstva Theodoru Lauemu.³⁴⁸ Českomoravské družstvo pro suroviny olejen se od května 1943 nacházelo pod

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ Tamtéž. K organizaci BMEA, včetně rekonstrukce představenstva viz samostatná složka NA Praha, fond ÚŘP – dod. II, sign. II/2 – 0029/1.

³⁴⁶ Již 31. března 1939 resignovalo na základě nařízení o účasti neárijců ve společenstevních orgánech celkem 5 členů osmičlenného představenstva a dva členové dozorčí rady. SOA Praha, KSO Praha Dr XXXVII 73, kart. 3265, Der Reichsprotektor an die Genossenschaft (dat. 6. 5. 1940).

³⁴⁷ SOA Praha, fond KSO Praha C XX240, kart. 2481, Žádost o vzetí na vědomí postupu závodního podílu (dat. 30. 7. 1942).

³⁴⁸ Treuhänder Rudolf Müller byl do společnosti jmenován dne 14. května 1941 s odvoláním na nařízení o židovském majetku. Ve společnosti působil až do listopadu 1942, kdy jeho práva a povinnosti přešla na pověřence říšského protektora pro spotřební družstva Theodora Laueho. SOA Praha, fond KSO Praha Dr XXXII 262, kart. 3164, spis Velkonákupní společnost družstev v Praze.

přímým vlivem Helmuta Lüschova, významného exponenta BMEA a Českomoravského trhového svazu pro mléko a tuky.³⁴⁹

Centrokooperativ a reorganizace družstevnictví – Německý vliv nad zájmovou skupinou Centrokooperativu (kmenový podíl 50 000K) byl zajištěn prostřednictvím zvláštního zplnomocněnce říšského protektora Georga Schaeffnera. V jednotlivých družstevních svazech i obchodních centrálách sdružených v Centrokooperativu byli na vrcholných pozicích jmenováni němečtí manažeři. Ředitelem Ústřední jednoty hospodářských družstev a jejího obchodního ústředí Kooperativy se stal W. G. Hennings a do Moravské jednoty raiffeisenek, která se záhy stala jediným ústředím zemědělských družstev na Moravě, byl dosazen W. Hegelmann.³⁵⁰ Podřízení zemědělského družstevnictví německému vlivu bylo završeno provedením reorganizace zemědělského družstevnictví (vl. nařízení č. 242 ze dne 3. července 1942),³⁵¹ na jehož základě došlo k zániku dosavadních družstevních svazů včetně Centrokooperativu. Novou vrcholnou organizací zemědělského družstevnictví a tudíž i novou zájmovou skupinou v rámci privilegované společnosti se stal Ústřední svaz zemědělských družstev pro Čechy a Moravu, podíl 50 000K na kmenovém kapitálu zůstal nezměněn.³⁵² Jedinou zájmovou skupinou podílející se na kmenovém kapitálu privilegované společnosti, která nevykazuje v letech okupace zásadní organizační ani personální změny, byla *Obchodní společnost mlékařských družstev akc. spol.* (200 000K).

Výsadní obilní společnost – specifický kontext germanizace (příloha č. 13)

Podobnou ukázkou aplikace široké škály germanizačních metod je i případ *Československé obilní společnosti* (od října 1939 *Výsadní obilní společnost*)³⁵³, která byla založena v letech hospodářské krize a coby nositelka obilního monopolu disponovala výhradním právem výkupu, prodeje, dovozu i vývozu obilí, mlýnských výrobků a krmiv.³⁵⁴ Jak již bylo vysvětleno (kapitola III.2.), hlavní specifikum této privilegované akciové obchodní společnosti spočívalo v jejím dočasném pověření rozsáhlými veřejnoprávními funkcemi. Výsadní obilní společnost až do roku 1941 plnila de facto roli trhového svazu, což

³⁴⁹ Srov SOA Praha, KSO Praha Dr XXXIX 12, kart. 3004 soubor dokumentů k valné hromadě 24. 5. 1943.

³⁵⁰ V. Král, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938-1945, díl II, Praha 1958, s. 432-446.

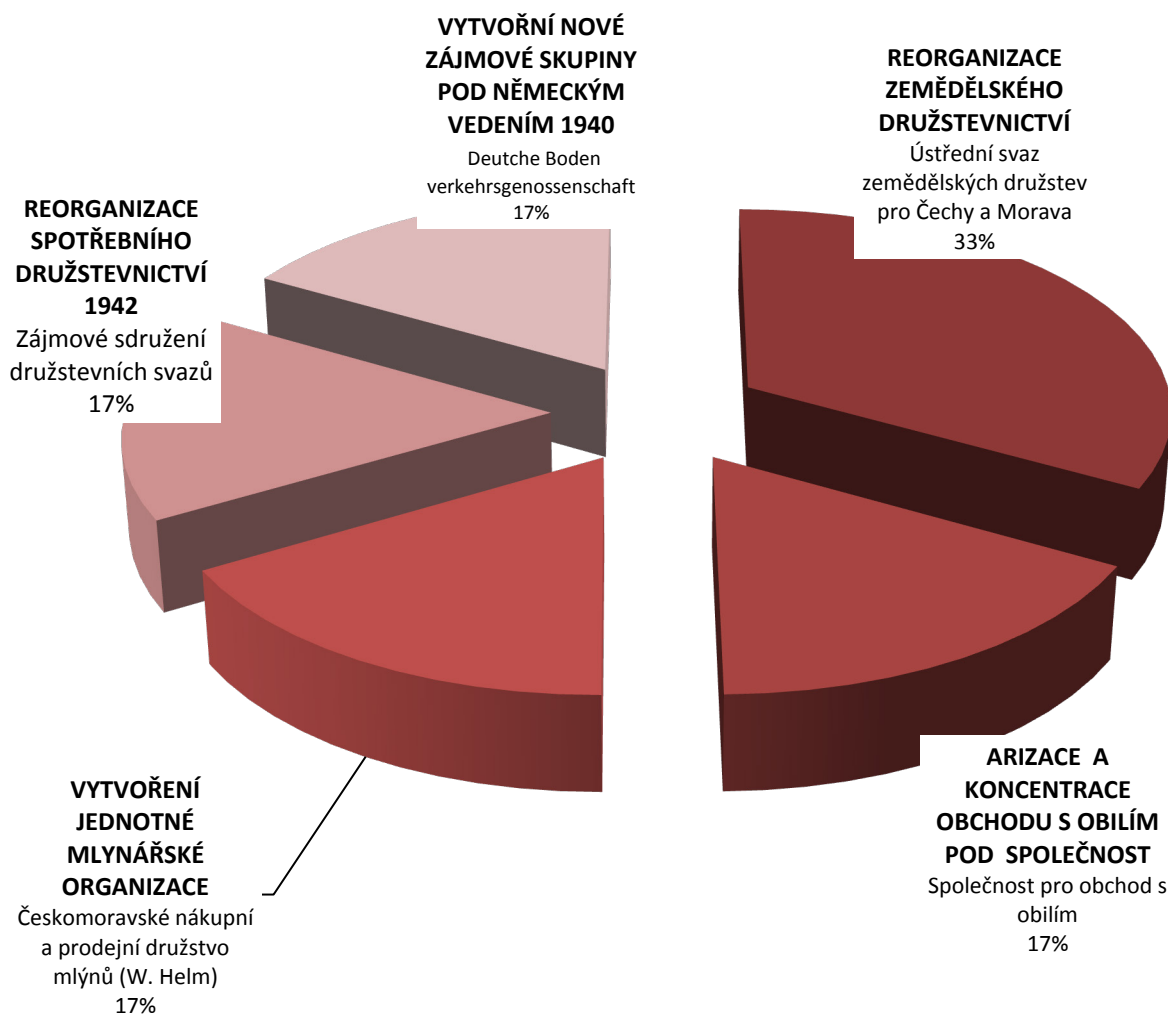
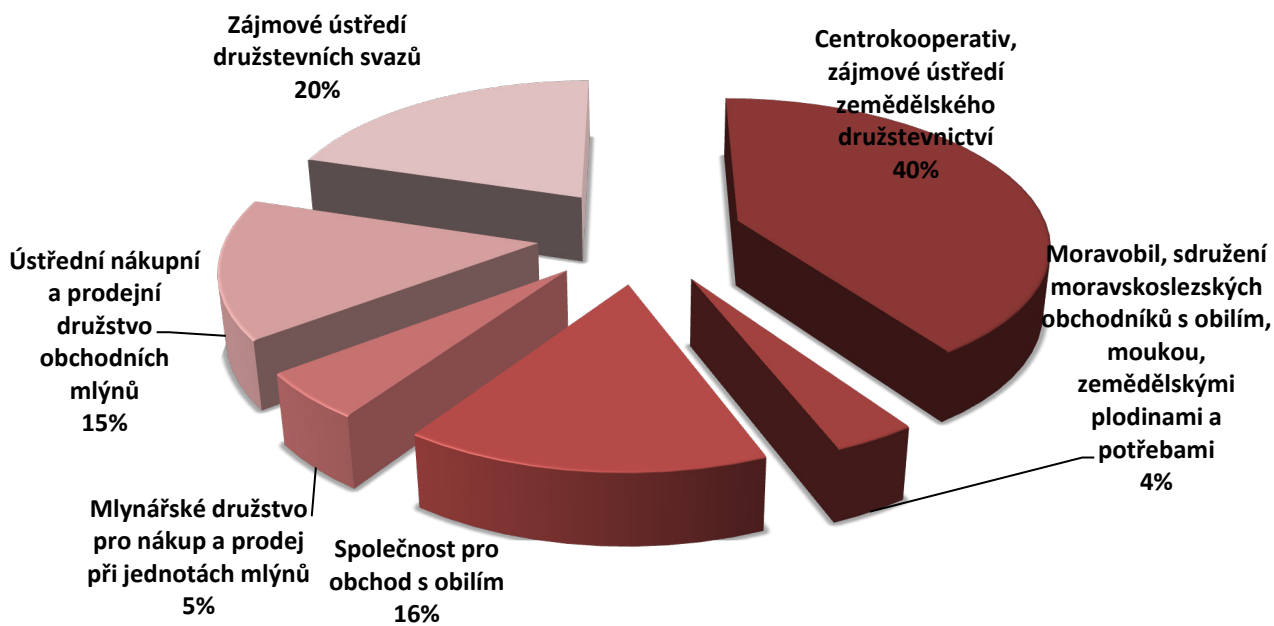
³⁵¹ Vládní nařízení č. 242 ze dne 3. 7. 1942 o svazech a výdělkových společenstvech, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1093-1106.

³⁵² K vývoji družstevnictví v době Protektorátu Čechy a Morava viz. L. Špirk, Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR, SPN, Praha 1959, s. 128-133; E. Schwarz – J. Pražák, Die Neuorganisation der Genossenschaftsverbände. Nová organizace družstevních svazů, Praha 1942.

³⁵³ Rozsáhlé organizační změny byly přijaty na mimořádné valné hromadě 13. října 1939. NA Praha, fond Výsadní obilní společnost (dále VOS), kart. 3, inv. č. 81, Protokol o konání mimořádné valné hromady 13. 10. 1939.

³⁵⁴ K vývoji Československé obilní společnosti v období předmnichovské republiky především B. Černý, K otázce zřízení obilního monopolu, in: Československý časopis historický, 1955, s. 399-426; Týž, Obilní monopol a jeho důsledky, diplomová práce FFUK, Praha 1956.

Příloha č. 13: Výsadní obilní společnost 1939 a 1943 ¹

¹ sestaveno na základě spisů Krajského soudu obchodního v Praze, SOA Praha, fond KSO Praha, B XXIV 150.

samozřejmě významně ovlivnilo intenzitu germanizačních zásahů i samotné tempo germanizace. Zjednodušeně řečeno – VOS byla germanizována jako „trhový svaz“ a v době, kdy se znovu stala typickou privilegovanou obchodní společností (duben 1941), byl tento proces již v plném proudu.

Klíčovou roli pro zajištění německého vlivu v rámci Výsadní obilní společnosti sehrával pověřenec pro obilí a krmiva (Beaufragter für die Getreide-und Futterwirtschaft) F. W. Spitta, který byl do funkce jmenován v říjnu 1939, paralelně probíhala proměna všech skupin podílejících se na držbě akciového kapitálu společnosti. Zatímco v éře první i druhé republiky zůstalo rozvržení akciového kapitálu na čtyři zájmové skupiny (zemědělská 40 %, konsumentská 20 %, mlynářská 20 %, obchodnická 20 %) principiálně nedotčeno,³⁵⁵ v souvislosti s prosazováním říšských zájmů v zemědělské politice protektorátu došlo v tomto směru k významné změně. Přímo vazbu na germanizační proces měl vznik páté zájmové skupiny a proměna všech původních zájmových skupin podílejících se na akciovém kapitálu .

Zřízení V. zájmové skupiny. K zásadní strukturální proměně Výsadní obilí společnosti došlo z iniciativy ÚŘP, který svým přípisem předsedovi vlády ze dne 11. 8. 1940 požadoval v rámci VOS vytvoření nové zájmové skupiny.³⁵⁶ Zřízení této skupiny zdůvodňoval existencí značného množství státních podniků a pozemků, resp. podniků nacházejících se pod státním dozorem (správa majetku k věrné ruce – treuhänderische Verwaltung) a nutností zajistit silnější uplatnění vlivu veřejné ruky na obilní hospodářství.³⁵⁷ V tomto smyslu přijala usnesení mimořádná valná hromada konaná 12. září 1940.³⁵⁸ Na úkor čtyř stávajících zájmových skupin vstoupila do VOS skupina pátá, ryze německá, reprezentovaná dle pokynů Úřadu říšského protektora pražskou společností *Deutsche Bodenverkehrsengesellschaft*. Podíl nově zřízené V. skupiny na VOS činil stejně jako v případě II – IV. zájmové skupiny

³⁵⁵ Jednalo se o zájmovou skupinu zemědělskou zastupovanou Centrokooperativem (40 % akciového kapitálu), druhou byla zájmová skupina konsumentská zastupovaná Zemědělským ústředním družstevním svazů (20 % akciového kapitálu). III. skupina mlynářská (20 % akciového kapitálu) byla zastupována společností Ústřední nákupní a prodejní družstvo obchodních mlýnů v Čechách a na Moravě a později Mlynářským družstvem pro nákup a prodej při Jednotách mlynářů. Poslední zájmová skupina byla obchodnická, kterou v předmnichovské republice zastupovaly celkem čtyři společnosti: Společnost pro obchod obilím, společnost s. r. o. v Praze; Moravobil, sdružení moravsko-slezských obchodníků s obilím, moukou, zeměd. plodinami a potřebami, spol. s. r. o.; Společnost pro obchod obilím, společnost s. r. o., Moravobil, sdružení moravsko-slezských obchodníků s obilím, moukou, zemědělskými plodinami a potřebami, spol. s. r. o. v Brně, Slovenská obilná účastinná spoločnosť v Bratislave a Obilní spoločnosť pro Podkarpatskou Rus, a. s. v Užhorodě. Prvním zásahem do akciové držby bylo snížení akciového kapitálu z původních 50 mil. K na 35 mil. K v důsledku rozsáhlých územních změn po mnichovských dohodách (odstoupení pohraničí, odtržení Slovenska a Podkarpatské Rusi). K tomu došlo na základě usnesení mimořádné valné hromady ze dne 13. října 1939, které však zachovalo stávající procentuální podíl jednotlivých skupin a nepřineslo zásadní změny ve fungování společnosti. NA Praha, fond VOS, kart. 3, inv. č. 81, Protokol o konání mimořádné valné hromady 13. 10. 1939.

³⁵⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 682, sign. II – 2 – ref 3 – 3195, Der Reichsprotektor Böhmen und Mähren an den Ministerpräsidenten, betr. Privilegierte Getreidegesellschaft (11. 8. 1940).

³⁵⁷ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 638, sign. II – 2 ref 3 – 3000, Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 16. August bis 15. September 1940 für den Bereich Getreide-und Futtermittelwirtschaft.

³⁵⁸ NA Praha, fond VOS, kart. 4, inv. č. 81, Protokol o konání valné hromady 12. 9. 1940. Usnesení byla zveřejněna vyhláškami ministerstva zemědělství ze dne 4. 9. 1939.

necelých 17 % akciového kapitálu, v případě zemědělské skupiny (I. skupina) se nově jednalo o necelých 34 %. *Deutsche Bodenverkehrsgenossenschaft* zprostředkovala říšským kruhům významný vliv na fungování VOS. Tato společnost byla v éře předmnichovské republiky úzce spjata s domácím nacionálně německým prostředím, v důsledku rozsáhlých kapitálových přesunů po březnové okupaci však přešla do vlastnictví německé ústřední zemědělské banky Deutsche Rentenbank – Kreditanstalt (více než 90 % kmenového kapitálu).³⁵⁹ Na mimořádné valné hromadě VOS konané dne 12. září 1940 vstoupili prostřednictvím Bodenverkehrsgenossenschaft do představenstva VOS bankovní ředitel H. Reichelt, pozdější vedoucí oddělení „Výživa a zemědělství“ ÚŘP E. A. Schmidt, H. Reznik a W. Helm, který byl zároveň referentem F. W. Spitty v Úřadu říšského protektora.

Proměna I. a II. zájmové skupiny VOS (zemědělská a konsumentská) přímo souvisely s organizačním přizpůsobením družstevnictví v protektorátu potřebám nacistického řízeného hospodářství.³⁶⁰ Východiskem k zajištění německého vlivu v obou skupinách bylo prosazení dozoru okupačních orgánů a jmenování německých manažerů do vedoucích pozic, které umožnilo kontrolu družstevních centrál bez získání kapitálových účastí. *Zájmové ústředí družstevních svazů v Praze* (II. zájmová skupina VOS) bylo ze strany německých orgánů považováno za skupinu nacházející se pod německým vlivem ještě před provedením reorganizace družstevnictví.³⁶¹ Německý vliv byl zde zajišťován prostřednictvím osoby pověřence říšského protektora pro spotřební družstva, kterým byl podle nařízení říšského protektora ze dne 18. listopadu 1942 jmenován SS-Standartenführer T. Laue. Theodor Laue zaštil i pozdější Svaz spotřebních družstev pro Čechy a Moravu, který byl zřízen na základě vládního nařízení z července 1942.³⁶² Podobně byl prostřednictvím zvláštního zplnomocněnce G. Schaeffnera zajišťován dozor ÚŘP v Centrokooperativu, vrcholné organizaci zemědělského družstevnictví (I. zájmová skupina VOS), viz výše. Celý proces podřízení německému vlivu završila reorganizace zemědělského družstevnictví na základě vládního nařízení z července 1942.³⁶³

³⁵⁹ Deutsche Rentenbank-Kreditanstalt jako ústřední německá zemědělská banka zasáhla v době okupace výrazným způsobem i do osudů Agrární banky, na jejímž akciovém kapitálu získala podíl. J. Novotný – J. Šouša, K úvěrování českého zemědělství v letech 1939–1945. Agrární neboli Zemědělská banka v době okupace, in: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, Studie Slovákého muzea, Uherské hradiště 1/ 1996, s. 85-89.

³⁶⁰ K vývoji družstevnictví v době Protektorátu Čechy a Morava viz. L. Špírk, Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR, SPN, Praha 1959, s. 128-133; E. Schwarz – J. Pražák, Die Neuorganisation der Genossenschaftsverbände. Nová organizace družstevních svazů, Praha 1942.

³⁶¹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 683, sign. II – 2 – ref 3 – 3195, Verwaltungsratsstellen in der Privilegierten Getreidegesellschaft (nedat.).

³⁶² Vládní nařízení č. 242 ze dne 3. 7. 1942 o svazech a výdělkových společenstvech, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1093-1106. Vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 23. 2. 1943 o zřízení Svazu spotřebních družstev pro Čechy a Moravu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1370.

³⁶³ Vládní nařízení č. 242 ze dne 3. 7. 1942 o svazech a výdělkových společenstvech, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1093-1106.

Prosazení německého vlivu v mlynářské zájmové skupině VOS (III. skupina), bylo docíleno prostřednictvím osoby Waltera Helma, který byl vyslán do Úřadu říšského protektora z německé Hauptvereinigung der deutschen Getreide- und Futtermittelwirtschaft coby referent F. W. Spitty již v říjnu roku 1939.³⁶⁴ Záhy byl jmenován místopředsedou VOS za *Deutsche Bodenverkehrs-genossenschaft* (V. skupina) jako člen jejího představenstva. Jmenování W. Helma do funkce „Obertreuhänder für die gesamten nichtarischen Mühlenbetriebe“ dne 2. dubna 1941, které bylo náhradou za jiné konstrukce na podporu německých mlynářských zájmů, mu umožnilo iniciovat vytvoření jednotné organizace mlýnů. Na základě výnosu ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 2. července 1942 bylo ustaveno *Českomoravské nákupní a prodejní družstvo mlýnů, zaps. spol. s r. o.*, ve kterém splynula obě stávající družstva zastupující mlynářské zájmy ve VOS (Ústřední nákupní a prodejní družstvo obchodních mlýnů v Čechách a na Moravě a Mlynářské družstvo pro nákup a prodej při Jednotách mlynářů).

Obchodnická zájmová skupina VOS (IV. skupina) doznala výrazných změn v důsledku prosazení arizace obilního obchodu (zastavení činnosti židovských komisionářů, nakupovačů a vývozců).³⁶⁵ Obchodnickou skupinu v rámci VOS tvořily po zjednodušení struktury společnosti na podzim 1939 pouze dvě společnosti, přičemž obě byly židovské. Po likvidaci společnosti Moravobil v Brně v roce 1941 se stala jediným zástupcem obchodníků ve VOS Společnost pro obchod obilím, která zaujímala v intencích německé politiky zvláštní místo. Tato společnost měla dle německých plánů vytvořit „obchodní organizaci veškerého soukromého obchodu s obilím a zemědělskými produkty“, stát se prostředkem „očisty obchodu zemědělskými výrobky“ a vytvořit protiváhu českým zemědělským družstvům, která obchod zemědělskými produkty ovládala. Posilování Společnosti pro obchod obilím mělo být nedílně svázáno s podporou německého rolnictva a pro poválečné období se počítalo s její funkcí

³⁶⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 641, sign. II – 2 ref 3 – 3004, Rückbeordnung des Referenten Walter Helm der Gruppe Ernährung und Landwirtschaft zur Hauptvereinigung der deutschen Getreide- und Futtermittelwirtschaft (dat. 31. 5. 1940).

³⁶⁵ Zásadní význam měla arizační usnesení užšího předsednictva VOS ze dne 20. 3. 1939. Na jejich základě byl s okamžitou platností zastaven výkup obilí neárijským komisionářům a nakupovačům všech skupin a neárijské firmy byly vyškrtuty ze seznamu vývozců a dovozců. Na schůzi předsednictva VOS z 22. prosince 1939 bylo dále usneseno, že hlavní komisionáři a komisionáři VOS jsou povinni rozvázat pracovní poměr se všemi neárijskými osobami. V důsledku arizačních opatření vystoupili ze služeb společnosti dosavadní židovští funkcionáři (E. Lustig, R. Zelenka, R. Kreisky a A. Stein) a postupně byl zastaven výkup obilí 167 komisionářům obchodnické skupiny (IV. zájmová skupina), a 21 komisionářům mlynářské skupiny (III. zájmová skupina). Byla ukončena spolupráce s 38 nakupovači a ze seznamu vývozců bylo škrtnuto 10 firem. Arizační usnesení viz. NA Praha, fond VOS, kniha č. 29, Protokol o schůzi užšího předsednictva Československé obilní společnosti konané 20. března 1939; NA Praha, fond VOS, kniha č. 8, Protokol o schůzi správní rady Československé obilní společnosti konané dne 26. 5. 1939. Číselné údaje se v jednotlivých zdrojích mírně liší, srov. J. Trčka, Obilní monopol v hospodářském roce 1939-1940, Příručky praktického zemědělce, Praha 1939, str. 14-15; NA Praha, fond VOS, kart. 110, inv. č. 188, Seznam komisionářů a nakupovačů neárijského původu, jimž bylo dnem 20. března odňato právo vykupovati obilí.

coby sdružení zemědělského obchodu dle německého vzoru (Landhandelsvereinigung).³⁶⁶ Intenzivní jednání o prosazení arizace společnosti³⁶⁷ zahájil Úřad říšského protektora teprve roku 1941, přičemž bylo zvažováno několik variant. O převzetí podílů se např. hlásila organizace sudetského obchodu zemědělskými produkty, nakonec však byl na základě schválení německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu ze dne 15. listopadu 1943 a 13. března 1944 prosazen převod na pražskou *Deutsche Bodenverkehrs-genossenschaft* (kmenové podíly v hodnotě 630 000 K) a na berlínskou *Förderungsgemeinschaft des deutschen Landwaren-und Mehlhandels, A. G.* (kmenové podíly v hodnotě 1 680 000K).³⁶⁸

Výsadní dobytkářská společnost pro Čechy a Moravu, dříve Prispol a. s. – klíčový význam reorganizace družstevnictví

Prispol, výsadní společnost pro obchod s dobytkem, masem a masnými výrobky, a. s. byla zřízena dne 16. října 1939 bezprostředně po založení Českomoravského trhového svazu pro obchod jatečným dobytkem.³⁶⁹ Významnou roli v instrumentalizaci této společnosti německým zájmům sehrál podobně jako v předcházejících případech pověřenec. Na základě usnesení správní rady dne 5. března 1942 byl pověřenec K. Haas jmenován ústředním ředitelem společnosti a koncem téhož roku 1942 vsoupil do její správní rady. Německý vliv v tomto orgánu (8 – 16 členů) vedle osoby pověřence zajišťovali další tři protektorátní Němci (H. Dörfel, M. Reichtomann, H. Spielhagen), v listopadu 1943 byl do správní rady zvolen ještě další říšský Němec R. Gräfe.³⁷⁰

Zásahy do této privilegované společnosti prostřednictvím subjektů podílejících se na jejím kapitálu byly v porovnání s privilegovanými společnostmi pro mléko a tuky a pro obilí skromnější. V době založení společnosti byl akciový kapitál v celkové výši 5. 000 000K rozvržen na 5 zájmových skupin – *Centralkooperativ, svaz jednot hospodářských družstev*

³⁶⁶ K úloze *Společnosti pro obchod obilím* v nacistické zemědělské politice v Protektorátu vypovídá soubor dokumentů v NA Praha, fond ÚŘP, kart. 664, sign. II - 2-ref-3036 a II-2-ref-3037.

³⁶⁷ Dle přehledu firmy z poloviny roku 1941 tvořily z celkového kmenového kapitálu 3 090 000K rozděleného původně mezi 36 společníků (vesměs židovské firmy) pouze 330 000 arijské společenstevní podíly, 930 000 K tvořily podíly původně židovských firem, které byly zakoupeny arijskými firmami prostřednictvím exekuce a 1. 830 000 společenstevních podílů patřilo židovským firmám nacházejícím se t. č. pod treuhänderovskou správou. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 664, sign. II - 2 - ref 3 - 3037, Přípis Společnosti pro obchod obilím říšskému protektorovi (dat. 4. 6. 1941).

³⁶⁸ Jednání o arizaci Společnosti pro obchod obilím s různými společnostmi i berlínskými úřady dokumentuje celý soubor dokumentů, viz. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 664, II/2 - ref 3 - 3 - 3036 a II/2 - ref 3 - 3 - 3037. Notářské spisy o převodu závodních podílů Společnosti pro obchod obilím na zmíněné společnosti viz. NA Praha, fond Společnost pro obchod obilím (dále SHO), kart. 1 (fond SHO t. č. neinventarizován ani neuspořádan).

³⁶⁹ Změna názvu na Výsadní dobytkářská společnost pro Čechy a Moravu, dříve Prispol a. s.; německy Viehverkehrsgesellschaft für Böhmen und Mähren, vormals Prispol A. G. byla usnesena na valné hromadě 14. prosince 1942. SOA Praha, KSO Praha, B XXVI 180, kart. 1975, Protokol o III. řádné valné hromadě firmy Prispol 14. 12. 1942, fol. 104-171; podobně tamtéž, Žádost za zápis změn stanov a změny sídla (dat. 13. 1. 1943).

³⁷⁰ SOA Praha, fond KSO Praha B XXVI 180, kart. 1975.

v Praze (1 900 000K); *Svaz obchodníků s dobyt看em, masem a tuky v Praze* (1 185 000K); *Nákupní a prodejní sdružení uzenářských továren v Praze* (480 000K); *Hospodářský svaz řeznicko-uzenářských družstev v Praze* (1 185 000K) a *Zájmové ústředí družstevních svazů v Praze* (250 000K). Tato struktura zůstala v letech okupace zachována.

Germanizační tlak se projevil skrze zastřešující organizace družstevních svazů – *Centrokooperativ* (1 900 000K) a *Zájmové ústředí družstevních svazů* (250 000K). Jak již bylo uvedeno, základní roli při podřízení těchto centrál sehrávalo a) jmenování německých zplnomocněnců a manažerů do vedoucích funkcí a b) následná komplexní reorganizace družstevního systému v českých zemích v roce 1942. V případě *Svazu obchodníků s dobyt看em a masem* (od června 1942 „Drusod“, 1 185 000K) nedochází z nacionálního hlediska ani ke strukturální přestavbě ani ke komplexnější personální obměně funkcionářů. Přesto dokumenty naznačují zajištění německých zájmů skrze „hostování“ exponentů českomoravského trhového svazu, odborné skupiny Ústředního svazu obchodu a zástupců Prispolu na jeho schůzích. Předsedou dozorčí rady Drusodu byl místopředseda odborné skupiny v Ústředním svazu obchodu Walther Böhm. O zajištění německého vlivu v této privilegované společnosti svědčí i skutečnost, že v rámci představenstva Prispolu byl „Drusod“ zastupován již zmiňovaným velkoobchodníkem dobyt看em Hugo Dörflem, který byl do správní rady Prispolu kooptován na žádost NSDAP.³⁷¹ Další dva subjekty podílející se na akciovém kapitálu Prispolu – *Nákupní a prodejní sdružení uzenářských továren* (od srpna 1940 Masodružstvo, nákupní a prodejní sdružení uzenářských továren, zaps. s. r. o., 480 000K) a *Hospodářský svaz řeznicko-uzenářských továren v Praze* (1 185 000K) nejeví na základě dokumentů krajského soudu obchodního zjevné známky germanizace.

Podřízení Prispolu německým zájmům, aniž došlo k zásadním strukturálním změnám v podílnických společnostech a aniž zaujali Němci majoritu v jejích statutárních orgánech potvrzuje rozhodující úlohu pověřence v celém procesu. Tuto skutečnost výmluvně dokládá červencový výměr ministerstva výživy z r. 1945 o zavedení národní správy: „*V posledních letech zúčastnil se rozhodujícím způsobem správy společnosti a vedení jejího podniku Karl Haas, tehdejší pověřenec býv. Státního ministerstva v Čechách a na Moravě a ve společnosti byl předsedou presidia. Třebaže osoby německé národnosti neměly ve správní radě ani v dozorčí radě většinu, prosazoval Karl Haas z titulu své funkce pověřence svoji vůli záměrně*

³⁷¹ SOA Praha, KSO Praha B XXVI 180, kart. 1975. K ovládnutí Masosvazu srov. též NA Praha, fond ÚŘP, kart. 686, sign. II – 2 – ref 3, Bericht über die durch den Referenten Karl Nittel am 25. 1. 1940 unternommene Reise nach Brünn.

*sloužití německému vedení války a nacistickým účelům v celé správě společnosti a vedení podniku.*³⁷²

Česko-Moravská společnost pro obchod brambory – instrumentalizace jako jednorázový akt

Podobně jako v případě Výsadní obilní společnosti – na Česko-Moravskou společnost pro obchod brambory je nutné nahlížet jako na specifický případ využití přechodných struktur. Tato společnost byla založena jako Česko-Moravská společnost pro obchod ranými brambory s.r.o na základě vládního z 21. března 1939, tj. v období, kdy německé okupační orgány ještě nezahájily komplexní přípravy na zavedení řízeného hospodářství. Její činnost původně zahrnovala širší veřejnoprávní funkce, které byly charakteristické pro pozdější trhové svazy. Z hlediska nacionálního byla společnost při svém založení profilována česky – společenská smlouva z května 1939 stanovila pouze české znění společnosti, českou jednací řeč a protektorátní občanství pro všechny členy jednatelského sboru.³⁷³

Podobně jako v případě ostatních privilegovaných obchodních společností, rozhodující úlohu v podřízení německým zájmům sehrával pověřenec při ÚŘP. Tímto pověřencem byl jmenován Fritz Wieden. V roce 1942 se stal ústředním ředitelem společnosti. Vzhledem k rozvržení kmenového kapitálu společnosti ve výši 500 000 K na 3 subjekty – *Centrokooperativ* (200 000K), *Zprostředkovatelské sdružení velkoobchodníků brambory* (200 000K) a *Zájmové ústředí družstevních svazů* (100 000K) byla instrumentalizace společnosti německým zájmům úzce svázána s reorganizací družstevních svazů (celkově 60% kmenového kapitálu). Co se týče třetí podílnické společnosti – *Zprostředkovatelského sdružení velkoobchodníků brambory, zaps. spol. s r.o.* (od 9. dubna 1940 *Zprostředkovatelské sdružení velkoobchodníků brambory, zeleninou a zemskými plodinami zaps. spol. s r. o.*), materiály krajského soudu obchodního nenaznačují žádné změny.

Rozsáhlé změny v organizaci i personální výstavbě bramborařského ústředí se odehrály jednorázovým aktem. Na mimořádné valné hromadě dne 16. ledna 1942 byl jednatelský sbor redukován z původního počtu 11 členů a 11 náhradníků na 3 členy a 3 náhradníky (vždy 1 člen + 1 náhradník za každou společnost účastnící se kmenového kapitálu). Jediným jednatel, který z původních 16 jednatelů zůstal ve své původní funkci, byl ředitel Kooperativy Adolf Stanslický, nově byli zvoleni velkostatkář ze Starých Viklantic Alfred

³⁷² Výměr Ministerstva výživy č. j. 4270/ 45 ze dne 18. 7. 1945, SOA Praha, KSO Praha, B XXVI 180, kart. 1975, fol. 228-229.

³⁷³ Změny v tomto směru (české i německé znění firmy, čeština i němčina jako jednatelská řeč a protektorátní a německá státní příslušnost pro členy jednatelského sboru) byly ustaveny na valné hromadě 16. 4. 1940. SOA Praha, fond KSO Praha C XX 207, kart. 2479, Žádost o zápis změn společenské smlouvy v obchodním rejstříku (dat. 16. 4. 1940), fol. 36-39.

Maria Mayer a prokurista Bodenverkehrs-genossenschaft Albert Pohl. Mezi náhradníky nalezneme ředitele Moragra v Brně Hanse Reznika a ředitele družstva hospodářských lihovarů Alfonse Belaka. Bezprostředně následovalo již zmiňované oficiální jmenování pověřence Fritze Wiedena do funkce ředitele.

xxx

Z hlediska instrumentalizace systému řízeného hospodářství německým zájmům se jeví zásadní následující zjištění. Zatímco na úrovni českomoravských trhových svazů se přístup německé okupační moci k jednotlivým zemědělským odvětvím jeví analogický a odvíjí se primárně od osoby pověřence (pověřenci v podstatě v průběhu jediného roku zaujali paralelní funkce ve všech trhových svazech), na úrovni privilegovaných obchodních společností lze v tomto procesu rozpoznat více vrstev. Přístup k jednotlivým privilegovaným obchodním společnostem je diferencovaný a jasně indikuje odlišný význam jednotlivých zemědělských odvětví z hlediska německých potřeb. V některých případech byly privilegované společnosti instrumentalizovány za využití mnohvrstevných germanizačních metod (arizace, reorganizace, vlastnické přesuny, pověřence) a tyto metody byly aplikovány i na dílčí podílnické společnosti. V jiných případech stála v popředí postava pověřence coby dostačující nástroj kontroly celého odvětví.

Metody využívané při instrumentalizaci privilegovaných obchodních společností německým zájmům se přitom v zásadě nelišily od germanizačních metod, které se uplatňovaly u strategických průmyslových podniků a i v případě výživy a zemědělství platí, že v nacistické praxi neexistoval „univerzální“ návod či model germanizace a každý z případů byl do značné míry solitérní.³⁷⁴ Nejvýznamnějším příkladem kombinace germanizačních metod ve sledovaném sektoru se stala Společnost pro mléko, tuky a vejce a Výsadní obilní společnost, která však byla germanizována za specifických okolností (jako trhový svaz).

³⁷⁴ Na tuto skutečnost upozornili ve své závěrečné zprávě E. Kubů, D. Jančíka, J. Novotného a J. Šoušy. Rozmanitost metod demonstrovali důkladnou analýzou germanizace dvou významných hutních komplexů – Báňské a hutní společnosti a Západočeského báňského akciového spolku. Hlavními nástroji germanizace Báňské a hutní společnosti byl nucený výkup francouzských účastí, který se konal pod nátlakem z německé strany, dále navýšení akciového kapitálu (nové akcie ve prospěch Němců), jeho převedení na marky ve vnuceném, nadhodnoceném kurzu ke koruně. Proces germanizace byl rovněž provázen arizací akcií Báňské a hutní společnosti a byl dokončen přenesením sídla společnosti na říšsko-německé území. Srov. D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR (projekt RB/19/02). Arizace a germanizace cenných papírů. Ze starších prací k této problematice srov. H. Radant, který definoval základní metody rozmnožení kapitálových účastí říšskoněmeckých koncernů na podnicích ležících na československém území následovně: 1. zakládání nových podniků; 2. zvýšení dosavadních podílů (zvýšení akciového kapitálu, případně kmenového jmění; získání dalších akcií nebo půjček; sloučení akciových společností a s tím související zvýšení akciového kapitálu; výměna akcií; stažení akcií (relativní zvýšení podílů); 3. získání nových podílů, případně nových společností (přímo na volném trhu, případně na burze; přímo pod nátlakem nebo z donucení státu, případně státních míst; nepřímo, zprostředkovaně z rukou státních míst). H. Radant, Podíly německých koncernů na podnicích v Československu v letech 1938-1945, in: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 163.

Jako významný a v některých případech i klíčový faktor v procesu germanizace privilegovaných společností lze označit reorganizaci protektorátního družstevnictví. Družstva sehrávala v zemědělském obchodě prvorepublikové éry dominantní roli a v rámci protektorátního „Marktordnung“ získala i významný podíl na jednotlivých privilegovaných společnostech. Centrokooperativ, svaz jednot hospodářských družstev v Praze, zastupoval sice pouhých 7 % kmenových podílů ve Společnosti pro mléko, tuky a vejce, ale 40 % akciového kapitálu ve Výsadní obilní společnosti (po reorganizaci 34 %), 38 % akciového kapitálu v Prispolu a 40 % kmenových podílů ve Společnosti pro obchod brambory. Společným jmenovatelem instrumentalizace všech privilegovaných obchodních společností německým zájmům se v tomto smyslu stalo podřízení protektorátního družstevnictví německému vlivu.

Reorganizace protektorátního družstevnictví vykazuje stejné germanizační rysy jako podrobně analyzované „Marktordnung“ – 1) Nově zřízený Ústřední svaz zemědělských družstev pro Čechy a Moravu, který byl založen na základě vládního nařízení ze dne 3. července 1942. Jednalo se o vrcholný svaz pro zemědělská společenstva a spolky, který podléhal bezprostřednímu německému dozoru (ve vedení Franz Künzel).³⁷⁵ 2) Původní zemědělská družstevní organizace byla zachována do té míry, že byla družstva organizována na zemské úrovni, která byla zastřešena společným ústředím. Reorganizace jako taková však byla provedena podle říšskoněmeckého vzoru. Na zemské úrovni byly ke 14. lednu 1943 zřízeny Svaz zemědělských družstev v Čechách a Svaz zemědělských družstev na Moravě, jejichž povinnými členy se stala zemědělská družstva a spolky se sídlem v příslušných zemích.³⁷⁶ Nejdůležitější úkol těchto svazů spočíval v povinné revizi u členů, péči o rozvoj družstevnictví a spolupráci se zastřešující organizací – Ústředním svazem zemědělského družstevnictví. Soulad s říšskoněmeckými zájmy byl přímo začleněn do stanov: „Svaz má pečovat o to, aby jeho členové prováděli své úkoly ku prospěchu svých členů i ku všeobecnému prospěchu, aby nejednali proti obecným hospodářským zájmům a nesledovali účely, které jsou v rozporu s cíli vedení Říše“.³⁷⁷ Od revisní funkce svazů byla povinně separována funkce peněžní, což zcela odporovalo dosavadní organizaci. v českých zemích Pro

³⁷⁵ Na základě téhož zákona byly ustaveny ještě: Svaz bytových podniků pro Čechy a Moravu, Svaz spotřebních družstev pro Čechy a Moravu, Všeobecný družstevní svaz pro Čechy a Moravu: Vládní nařízení č. 242 ze dne 3. 7. 1942 o svazech a výdělkových společenstvech, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1093-1106.

³⁷⁶ Členy představenstva českého svazu se stali Jan Holák (rolník v Bílých Poličanech), Hans Jauker (rolník v Brodu u Budějovic) a Josef Pavelec (rolník v Břilicích), členy představenstva moravského svazu byli jmenováni Johann Heuschneider (rolník ve Šlapánově), František Zmeškal (rolník v Nahošovicích), Ing. Radomil Vlk (rolník ve Vanovicích). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 12. 1. 1943 o zřízení „Svazu zemědělských družstev v Čechách“, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 264-282; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 12. 1. 1943 o zřízení „Svazu zemědělských družstev na Moravě“, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 283-301.

³⁷⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 12. 1. 1943 o zřízení „Svazu zemědělských družstev v Čechách“, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 264-282

zemědělské družstevnictví byla v českých zemích byla již od 19. století tradiční koncentrace jistých pravomocí (organizační, revisní, a peněžní funkce) v rukou jednotlivých družstevních centrál. Původní Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze byla přebudována na Peněžní ústředí zemědělských družstev pro Čechy, zaps. spol. s obmezeným ručením a paralelně bylo vytvořeno Peněžní ústředí zemědělských družstev pro Moravu, zaps. spol. s obmezeným ručením (sloučení Raiffeisen-Zentralkasse in Brünn, r. G. m. H s Moravskou Jednotou záložen, raiffeisenek a družstev). Tato peněžní ústředí byla napojena na Ústřední banku družstevní pro Čechy a Moravu, která fungovala jako nejvyšší družstevní peněžní a úvěrová ústředna v protektorátě a do které byly směřovány veškeré peněžní „přebytky“.³⁷⁸

³⁷⁸ K vývoji družstevnictví v době Protektorátu Čechy a Morava viz. L. Špírk, Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR, Praha 1959, s. 128-133; E. Schwarz – J. Pražák, Die Neuorganisation der Genossenschaftsverbände. Nová organisace družstevních svazů, Praha 1942.

Kapitola IV.

Opatření nacistické zemědělské politiky v Protektorátu Čechy a Morava

Německá okupační moc si v protektorátním zemědělství stanovila dva vzájemně propojené strategické cíle: 1) dosažení soběstačnosti protektorátu a 2) touto soběstačností podmíněnou exploataci zemědělského potenciálu ve prospěch Třetí říše. Jedním z hlavních předpokladů pro naplnění těchto cílů a společným jmenovatelem přijatých opatření se stalo úsilí o maximalizaci a optimalizaci produkční funkce českého zemědělství.

V realizaci nastíněné politiky je možné odlišit tři etapy. Rok 1939 představuje v podstatě období přípravné. V prvních měsících okupace se nacistická opatření soustředila primárně na výstavbu okupačního institucionálního zázemí za účelem převzetí „otěží“ politiky a na udržení stávajícího hospodářského chodu.³⁷⁹ Zásobovací potíže se projevovaly od vzniku protektorátu a byly vystupňovány vykupováním potravin říšskými Němci (diskriminační směnný kurs mezi protektorátní korunou a říšskou markou 10:1) i protektorátními občany (tzv. „křečkovské nákupy“).³⁸⁰ Zásahy do zemědělské výroby se v tomto období omezily na odstranění některých restriktivních opatření z předmnichovské republiky, kterými byla v letech hospodářské krize regulována např. produkce vepřů³⁸¹ či cukrovky.³⁸² Výrazně se projevil zásahy v oblasti pracovního trhu – již v březnu 1939 byla přijata první opatření na zastavení odlivu pracovních sil ze zemědělství. Z dalších konkrétních opatření v zemědělském sektoru v tomto období dominovaly specifické záležitosti, které se protínaly s nacistickým germanizačním záměrem (arizace, záležitosti německých zemědělců v protektorátu).

³⁷⁹ Řada opatření, která sledovala zachování hospodářského chodu byla přijata již v období tzv. vojenské správy. Srv. soubor dokumentů otištěný v S. Biman – J. Vrbata, „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13.) 15. března – 15. dubna 1939, In: Odboj a revoluce. zprávy, č. 2/1969.

³⁸⁰ K zásobování srv. D. Musilová, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízení hospodářství (1939–1945), In: Slezský sborník, č. 3-4, 89/1991, s. 255-265. J. Gebhart – J. Kuklík, Velké dějiny země koruny české, sv. XV. a 1938–1945, Praha 2006, s. 230-231

³⁸¹ V dubnu 1939 byla zrušena platnost vládního nařízení z července 1934 o omezení vepřového chovu. Původní nařízení omezovalo držení plemenných prasnic pouze na oprávněné zemědělce. Stanovilo maximum 10 plemenných prasnic a výkrm 50 vepřů na zemědělce a zároveň podmínilo tento počet ze strany zemědělce zajištěním dostatečné krmivové základny. Nezemědělec mohl držet maximálně 2 vepře. Výjimky z ustanovení náležela příslušným zemědělským radám, přičemž působnost nařízení byla v roce 1936 znovu prodloužena. Vládní nařízení č. 186 ze dne 13. 7. 1934 o některých opatřeních, týkajících se chovu a výkrmu vepřového dobytka, Sb. z. a n. republiky Československé 1934, s. 635-636. Ke zrušení srv. Vládní nařízení č. 141 ze dne 21. 4. 1939, kterým se zrušuje vládní nařízení č. 186/1934, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 537.

³⁸² Cukrovka patřila mezi plodiny, které byly v letech agrární krize významně regulovány. V souvislosti s vývojem světového trhu byla osevní plocha cukrovky v českých zemích cíleně redukována. Srv. V. Lacina, Krize československého zemědělství, 1928–1934, Praha 1974, V. Klimecký, Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, IV. část, Vědecká sdělení VŠE, č. 12, Praha 1968.

Druhá etapa byla zahájena v září 1939. Výstavba válečného řízeného hospodářství v zemědělství přinesla významnou kvantitativní i kvalitativní změnu. Charakter nově zavedeného systému řízení a z něj vyplývající možnosti detailního řízení hospodářských procesů, jakož i skutečnost, že byl tento systém záhy instrumentalizován německým zájmem, vytvářel základní předpoklad pro realizaci okupačních cílů v protektorátním zemědělství. Bezesporu nejvýznamnějším opatřením bylo zavedení výrobní povinnosti v podobě tzv. povinných dodávek, s nimiž byly spjaty i zásadní změny ve struktuře zemědělské výroby. Požadavek soběstačnosti vynesl do popředí zemědělských programů důraz na zvýšení sklizně olejnin, přadných rostlin, cukrovky a brambor, za současného udržení produkce chlebovin. V živočišné výrobě byl zdůrazněn požadavek zajištění krmiv a dále vystupňování vepřové produkce a chovu ovcí.³⁸³ Neméně významný byl tlak na intenzifikaci výroby. V letech 1939–1942 byla iniciována celá řada nucených intenzifikačních akcí (povinné kontroly užitkovosti skotu a vepřů, plemenitba, povinné zkoušení půdy apod). Významnou součástí nacistické zemědělské politiky se v tomto období staly i motivační programy pro zemědělce (prémiový systém, výstavby zemědělských bytů).

Výrazný zlom v charakteru přijímaných opatření tvoří období tzv. totální války, kterou byla ohraničena třetí etapa nacistické zemědělské politiky. Nejvýznamnější změnou v tomto období byl přechod od systému smluvních dodávek k novému systému dodávkových povinností. Ten spočíval ve sloučení vždy několika povinných dodávek v jednu a v možnosti alternativního plnění dodávkových povinností. V rostlinné výrobě nabyl na významu tzv. smluvní systém povinných dodávek, kdy se zemědělec před zahájením osevu smluvně zavázal k dodávce plodin, kterými měl splnit svou výrobní povinnost. Pro toto období je charakteristický útlum celé řady „podpůrných“ či intenzifikačních opatření, který měl přímou vazbu na všeobecný materiální nedostatek (hnojivo, technika).

IV. 1. Pracovní síly v zemědělství

Jedním z předpokladů úspěšné zemědělské „výrobní bitvy“ se stalo zajištění pracovních sil, s jejichž nedostatkem se potýkalo české zemědělství již v době vzniku protektorátu. Statistika uvádí nedostatek především stálých zemědělských dělníků, přičemž tato potřeba se dále zvyšovala.³⁸⁴ Problematika pracovních sil v zemědělství se vyostřovala v souvislosti s dobrovolnými a posléze nucenými náborů protektorátních pracovních sil do

³⁸³ Ze zemědělských programů: L. Feierabend, Naše budoucí zemědělská politika, Věstník československé akademie zemědělské, 1-2/1939, s. 1-7; A. Hrubý, Úkoly českého zemědělství k programu České zemědělské rady v Praze, in: Věstník československé akademie zemědělské, s. 513- 541; O. Frankenberger, Zemědělský výrobní plán pro rok 1940, NA Praha, MZTD, kt. 24, sign. 85, Venkov ze dne 16. 2. 1940.

³⁸⁴ J. Šprysl odhadoval v roce 1939 nedostatek stálých zemědělských pracovních sil na 36 000. Pravidelná hlášení Ústředního statistického úřadu o situaci na trhu práce byla otiskována ve Statistickém zpravodaji. J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo za okupace, Praha 1971, s. 55.

Říše.³⁸⁵ Neméně významnou roli sehrával v prvních letech okupace přechod pracovních sil ze zemědělství do protektorátního průmyslu, kde byly lepší mzdové a sociální podmínky. V tomto směru došlo v průběhu okupačních let k podstatné změně –trendy charakterizující tuto změnu výstižně popsal J. Šprysl. Zatímco na začátku okupace převažoval odstředivý trend pohybu pracovní síly, mimo zemědělství, tedy snaha vyhnout se práci v zemědělství (charakter práce, sociální zázemí),³⁸⁶ od roku 1942 byl nahrazen trendem opačným, dostředivým. Změna náhledu na práci v zemědělství měla dvě hlavní příčiny. Na jedné straně zemědělství jako válečně důležité odvětví umožňovalo vyhnout se nucenému nasazení s v Říši a na straně druhé působila vidina alespoň částečného zlepšení nízkých potravinových přidělů.³⁸⁷ K masovému odčerpávání pracovních sil ze zemědělství došlo teprve v závěrečném období okupace.

Údaje o počtu převážně zemědělsky činného obyvatelstva v protektorátě (1942) ukazují, že v letech 1939–1942 došlo ke zvýšení počtu činných osob v zemědělství o téměř 250 000. K 31. květnu 1939 působilo v zemědělství a lesnictví 1 235 459 činných osob, k 31. květnu 1942 se jednalo o 1 481 621 osob.³⁸⁸ Tento údaj však skutečný trend nevystihuje. V. Průcha i J. Šprysl poukázali na skutečnost, že do souhrnných počtů byly zjevně nově zaevidovány osoby, které již dříve působily v zemědělství (rodinní příslušníci), čímž došlo ke zdánlivému růstu pracovní síly v zemědělství. Ve skutečnosti však celé období charakterizoval nedostatek stálých i sezónních pracovních sil.³⁸⁹

Za účelem zajištění pracovních sil v zemědělství byly v letech nacistické okupace přijaty následující zásahy: zastavení odlivu pracovních sil ze zemědělství, příkazování k zemědělským pracím a při trvajícím nedostatku stálých pracovních sil v zemědělství zajišťování sezónních pracovních sil pro žňové práce (zapojování cílových skupin obyvatelstva do žňových prací - trestanců, dětí, mládeže, vládního vojska).

Jako první byla přijata opatření k zamezení odlivu pracovních sil ze zemědělství. Na základě vládního nařízení z 31. března 1939 byl přechod osob, které měly původně hlavní

³⁸⁵ Podle údajů Ústředního statistického úřadu bylo do roku 1943 vysláno z protektorátu do Německa přes 400 000 pracovních sil. V roce 1939 se jednalo o 94 906, v roce 1940 o 50 843, v roce 1941 o 45 999, v roce 1942 o 135 158 a v roce 1943 o 47 305 osob. V. Průcha, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 18-19.

³⁸⁶ Tuto skutečnost dokumentují příписy ministerstva sociální a zdravotní správy o zemědělských dělnících, kteří se bez příslušného oprávnění pokoušeli připojit k transportům do Říše. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 - 5200, Ministerstvo sociální a zdravotní správy, věc: zajištění pracovních sil pro zemědělství (dat. 29. 3. 1940); tamtéž, Ministerstvo sociální a zdravotní správy všem úřadům práce a jejich pobočkám (dat. 10. 5. 1941).

³⁸⁷ J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo za okupace, Praha 1971, s. 48-49.

³⁸⁸ J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo za okupace, Praha 1971, s. 71.

³⁸⁹ Potřeba pracovních sil pro zemědělství odhadnutá úřady vrchních vládních radů se v roce 1940 blížila 150 000 osob. J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo za okupace, Praha 1971, s. 59; V. Průcha, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 39-40.

zdroj své obživy ze zemědělství, k jinému zaměstnání vázán na souhlas obecního úřadu.³⁹⁰ O necelé tři měsíce následovalo nařízení, které za účelem zabezpečení nutných zemědělských prací opravňovalo „přikazovat“ k zemědělským pracím.³⁹¹ Toto nařízení bylo vyhlášeno s platností od 23. června 1939 do 31. října 1939, následně bylo prodlouženo do konce roku 1939³⁹² a potenciálně se vztahovalo na všechny osoby zařazené do pracovních útvarů, osoby zaměstnané ve veřejných investicích, osoby nezaměstnané, osoby požívající sociální dávky z veřejných prostředků (pense, důchod, invalidní, starobní a úrazové pojištění) a příslušníky bývalé československé armády. Z hlediska chronologie je podstatné, že přikazování k zemědělským pracím předběhlo vlastní legislativu všeobecné pracovní povinnosti, která byla vyhlášena v červenci roku 1939 a umožňovala přikázat pracovní zařazení mužů, protektorátních státních příslušníků ve věku 16–25 let až na jeden rok. Vyhlášením všeobecné pracovní povinnosti byl potenciální efekt přikazování do zemědělství zeslaben – při stanovení pracovní povinnosti zanikal dosavadní pracovní poměr a to i v případě, kdy se jednalo o předchozí „přikázání“ k zemědělským pracím.³⁹³

Ještě na přelomu roku 1939 a 1940 bylo zemědělství a lesnictví administrativně „otevřeno“ pro všechny potenciální uchazeče o práci v zemědělství. Zatímco v ostatních oborech byl pro přechod do jiného zaměstnání vázán na souhlas úřadu práce, přechod do zemědělství zůstával volný.³⁹⁴ Již v březnu 1940 se do popředí opětovně dostala možnost přikazování pracovních sil.³⁹⁵ Úřady práce byly za účelem zabezpečení včasného provedení nutných zemědělských prací oprávněny přikázat ke službě v zemědělství osoby ve věku 16 – 60 let zdravotně schopné vykonávat zemědělské práce. Primární iniciativa vycházela od zemědělce, kterému po vyčerpání všech jemu dostupných technických a organizačních prostředků a po zapojení všech příslušníků domácnosti, se nedařilo zajistit zemědělské práce. Doba přikázání k zemědělským pracím byla ohraničena maximem 3 měsíců a v případě nezaměstnaných osob 6 měsíců v kalendářním roce. Druh práce nebyl nijak omezen: „*přikázání k zemědělským pracím se může se vztahovati na konání služeb všeho druhu*“.

³⁹⁰ Jako osoby převážně činné v zemědělství byly nahlíženy především zemědělská čeleď, deputátníci a další osoby, které byly v posledních 3 letech před zánikem svého pracovního poměru zaměstnány zemědělskými námezdními pracemi po dobu více než 18 měsíců. Vládní nařízení č. 109 ze dne 31. 3. 1939 o zaměstnávání osob, které byly činné v zemědělství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 487-488.

³⁹¹ Vládní nařízení č. 177 ze dne 23. 6. 1939 o přikazování osob k zemědělským pracím, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 603-604.

³⁹² Vládní nařízení č. 250 ze dne 26. 10. 1939, jímž se prodlužuje účinnost vládního nařízení č. 177/1939 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 833.

³⁹³ Vládní nařízení č. 190 ze dne 25. 7. 1939 o všeobecné pracovní povinnosti, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 621-622; Vládní nařízení č. 195 ze dne 24. 8. 1939, jímž se provádí vládní nařízení č. 190/1939 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 629-631.

³⁹⁴ Vládní nařízení č. 323 ze dne 21. 12. 1939, jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 938-940.

³⁹⁵ Vládní nařízení č. 173 ze dne 28. 3. 1940 o přikazování pracovních sil k zemědělským pracím, Sb. z. an. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 445-447.

Osoby mohly být přikázány mimo místo svého bydliště nebo pobytu, nařízení mj. kalkulovalo i s možností přesídlení rodiny. Paralelně s tímto opatřením byl omezen i nábor dělníků na práce do Německa. Jediný den po vydání „příkazovacího“ nařízení instruoval říšský protektor vrchní zemské rady, aby byl s okamžitou platností zastaven nábor nejen zemědělských, nýbrž i svobodných pomocných dělníků všeho druhu (ročník 1915 a mladší) a odborných dělníků všeho druhu (ročník 1920 a mladší) do Říše. Těchto sil muselo být neprodleně použito v zemědělství.³⁹⁶

Dalším nařízením, kterým bylo řešeno přikazování pracovních sil do zemědělství, bylo vládní nařízení z ledna 1941. Na jeho základě mohli být praceschopní obyvatelé protektorátu ve věku 18–50 let přikázáni k provedení neodkladných prací „*mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti*“. Zemědělství se zařadilo mezi hospodářsky důležité obory, do kterých mohly být pracovní síly přikázány. Bylo explicitně stanoveno, že pracovní síly ze zemědělských závodů nemají být přikazovány k jiným pracím. Příkazovací povinnost byla omezena trváním 1 roku, v případě osob v pracovním poměru dobou šesti 6 měsíců.³⁹⁷

Paralelně s „přikazováním“ se úřady snažily řešit i dobrovolný odchod pracovních sil ze zemědělství, a to alespoň částečným zlepšováním sociální situace zemědělských dělníků. Typickými se pro období nacistické okupace staly podpory na výstavby domů pro zemědělské deputátníky a na zemědělskou čeleď (40–60 % stavebního nákladu)³⁹⁸, na které byla vyčleněna ve státním rozpočtu suma 10 milionů K. Tato suma byla později navýšena na desetinásobek – 100 milionů K.³⁹⁹ Na stavby domků zemědělských dělníků byly vypisovány veřejné soutěže, soutěž vyhlášená v roce 1940 byla otevřena všem arijským architektům a národopiscům příslušným do Protektorátu a usilovala o zvýšení „umělecké úrovně“ malých obcí.⁴⁰⁰ Paralelně bylo s platností od 1. 1. 1940 uzákoněno osvobození od poplatků pro úvěry

³⁹⁶ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Ministerstvo sociální a zdravotní správy, věc: zajištění pracovních sil pro zemědělství (dat. 29. 3. 1940).

³⁹⁷ Vládní nařízení č. 46 ze dne 23. 1. 1941, jímž se činí některá opatření o řízení práce, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 111-123.

³⁹⁸ Na základě vládního nařízení z července 1939 mohla být udělena podpora na a) stavbu obytných domů určených trvale pro zemědělské deputátníky a b) na zřízení obytných místností určených trvale pro zemědělskou čeleď. Podpora spočívala ve státním příspěvku, který byl omezen v případě a) na 14 000K (max 60 % stavebního nákladu) a v případě b) na 40 % stavebního nákladu. V dubnu 1940 došlo ke změnám tohoto zákona – pro obě skupiny staveb byla výše podpory sjednocena na maximálně 50 % stavebního nákladu, přičemž nově mohla být podpora udělena i v případě jiných staveb a úprav bytů pro zemědělské dělníky (do 40 % stavebního nákladu). Vládní nařízení č. 196 ze dne 20. 7. 1939 o bytové péči o zemědělské dělníky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 633-634.

³⁹⁹ Původně stanovená suma 10 milionů korun, která byla ve státním rozpočtu pro tyto podpory vyčleněna, byla navýšena na 50 milionů korun (společně pro oba roky 1940 a 1941). Vládní nařízení ze dne 19. prosince 1940 přineslo další navýšení této sumy na 100 milionů korun. Vládní nařízení č. 90 ze dne 19. 12. 1940, kterým se zvyšuje částka určená na podporu v bytové péči o zemědělské dělníky, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 283-284; Vládní nařízení č. 134 ze dne 3. 4. 1942, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 278/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 761-762.

⁴⁰⁰ Soutěž na stavby domků zemědělských dělníků (Z ministerstva školství a národní osvěty ze dne 3. 7. 1940), Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 5077.

pro zemědělskou výstavbu, ať už se jednalo o úvěry poskytnuté z prostředků Říše nebo z prostředků Protektorátu.⁴⁰¹ Podpůrná akce výstavby domů a bytů pro zemědělské dělníky byla opakovaně prodlužována⁴⁰² a na základě vládního nařízení ze dne 29. prosince 1943 bylo možné udělit prostředky na stavby obytných domků pro zemědělské dělníky, s nimiž bude započato do konce roku 1945.⁴⁰³ Co se týče mzdové politiky – úroveň mezd zemědělského dělnictva sice stoupla vyšší měrou v porovnání s dalšími skupinami zaměstnanců a byla navyšována příplatky (tzv. žňový příplatek)⁴⁰⁴, ale nadále se držela pod úrovní mezd v Říši.⁴⁰⁵

Možnost přikázat k práci v zemědělství ještě prohloubilo vládní nařízení ze 4. května 1942, které stanovilo, že „*k provedení neodkladných prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti mohou být přikázáni práce schopní obyvatelé Protektorátu*“. Práce v tomto smyslu byly velmi široce vymezeny – práce sloužící obraně země, zajištění výživy, výrobě spotřebních statků, hospodářskému využití země, zdokonalení dopravních poměrů, jakož i zdolání stavu nouze a přírodních katastrof, přičemž bylo explicitně stanoveno, že „*pracovní síly ze zemědělských závodů nebudtež přikazovány k jiným pracem*“. Toto nařízení se vztahovalo na širší okruh populace, než tomu bylo u předchozího vládního nařízení - přikázat nebylo možné pouze matky dětí pod 15 let, těhotné ženy od 6 měsíců do 2 měsíců po porodu, přičemž jediným dalším kritériem pro přikázání k určité práci byla neblíže definovaná „*způsobilost*“ k jejímu výkonu. V paragrafu 3 nařízení bylo explicitně stanoveno, že v době jarního setí a žní bylo možné nalé havě a krákodobě využít v podstatě kohokoliv k jejich zajištění.⁴⁰⁶

Stejná kritéria výběru osob byla stanovena pro přikázání pracovních sil do Říše, avšak úřady práce byly v souvislosti se stále prohlubujícím nedostatkem pracovních sil v protektorátním zemědělství instruovány, aby nábor zemědělských pracovníků co nejvíce omezily. Ministerstvo hospodářství a práce vydalo v prosinci 1942 pokyn, aby omezilo nábor ročníků 1918/1922 z řad zemědělských zaměstnanců do Říše, neboť tím byl působen kritický nedostatek pracovních sil v zemědělství – „*Der jetzige Bestand an landwirtschaftlichen Arbeitskräften muss unbedingt er halten bleiben*“. V rámci tohoto pokynu ministerstvo

⁴⁰¹ Vládní nařízení č. 340 ze dne 9. 7. 1941, Sb. z a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1651-1652.

⁴⁰² Vládní nařízení č. 134 ze dne 3. 4. 1942, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 278/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 761-762.

⁴⁰³ Vládní nařízení č. 324 ze dne 29. 12. 1943, kterým se mění a doplňuje vl. nařízení č. 278/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1575-1576,

⁴⁰⁴ Na základě vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy ze dne 1. srpna 1941 byl pro zemědělské dělnictvo stanoven zvláštní žňový přídavek pro rok 1941. Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 1. 8. 1941 o zvláštním žňovém přídávku pro r. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 6227-6228.

⁴⁰⁵ J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo za okupace*, Praha 1971, s. 50-51.

⁴⁰⁶ Vládní nařízení č. 154 ze dne 4. 5. 1942, jímž se činí některá opatření o řízení práce, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 821-841.

zamezilo náborem osob převážně činných v zemědělství narozených v letech 1918–1920 a explicitně zakázalo nábor pracovníků z oblasti mléčné užitkovosti skotu (Milchkontrollassistenten) a pracovních sil z organizační špičky zemědělského družstevnictví (Kooperativa, Moragro, Deutsche Bodenverkehrs-genossenschaft).⁴⁰⁷

Přehledy okupačních orgánů dokládají, že příkazováním v zemědělství byla v letech 1942–43 kryta potřeba zemědělské pracovní síly na více než 60 %.⁴⁰⁸ V porovnání s krytím potřeby pracovních sil na protektorátním trhu práce, které vypracoval V. Průcha, se zdá, že úspěšnost v případě zemědělství byla vyšší. V. Průcha uvedl pro rok 1942 krytí potřeby pracovních sil z 54,6 % a v roce 1943 ze 47,8 %.⁴⁰⁹ Nedostatek pracovních sil v zemědělství byl označován jako kritický. Od roku 1940 byl proto nedostatek vyvažován zvýšeným náborem sezónních pracovních sil. Částečně byla potřeba kryta pravidelným sezónním dělnictvem ze Slovenska. Tento transfer se nerealizoval v roce 1940 – říšský protektor následně zakázal zprostředkování protektorátních pracovních sil na sezónní práce v Ostmarce a v odstoupeném pohraničí.⁴¹⁰ Úřady práce měly zajištění pracovních sil v zemědělství věnovat obzvláštní pozornost. Ministerstvo sociální a zdravotní správy v dubnu 1941⁴¹¹ kladlo důraz na zamezení neoprávněných odchodů ze zemědělství (na základě č. 46/1941) a vyzvalo úřady práce, aby pro zemědělství zajistily veškeré rezervy na vesnici (neplně zaměstnaní, ženy, mladiství) a pod zorným úhlem zajištění zemědělských prací přezkoušeli všechny případy nezaměstnaných, omezeně pracujících i pracujících v sektoru veřejných investic. Výnosem ministerstva spravedlnosti bylo v roce 1940 umožněno využití práce trestanců⁴¹² a nařízení ze dne 4. dubna 1942 povolovalo odklady a přerušení trestů na svobodě z důvodů válečného hospodářství.⁴¹³

Typickou se pro sezónní práce stala výpomoc oddílů vládního vojska – například v roce 1940 se podle informací ministerstva sociální a zdravotní správy podílelo na žňových pracích přes 1000 příslušníků vládních oddílů se 194 koňmi (v hodnotě 17 773 pracovních

⁴⁰⁷ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Ministerium für Wirtschaft und Arbeit an die Herren der Arbeitsämter (dat. 24. 12. 1942).

⁴⁰⁸ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Arbeitseinsatz in der Landwirtschaft im Protektorat Böhmen und Mähren 1942–1943.

⁴⁰⁹ V. Průcha, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 20.

⁴¹⁰ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren an die Herren Oberlandräte (dat. 27. 4. 1940).

⁴¹¹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Ministerstvo sociální a zdravotní správy, věc: zajištění zemědělské výroby v roce 1941 (dat. 30. 4. 1941).

⁴¹² NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Ministerstvo sociální a zdravotní správy, věc: propůjčování trestanců k jarním zemědělským pracem (dat. 31. 3. 1941).

⁴¹³ Oprávněním v tomto smyslu disponoval ministr spravedlnosti, přičemž u menších trestů získaly oprávnění okresní a krajské soudy. Vládní nařízení č. 130 ze dne 4. 4. 1942 o povolování odkladu a přerušení trestu z důvodů válečného hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 750–751. Vyhláška ministra spravedlnosti č. 131 ze dne 4. 4. 1942 o povolování odkladu a přerušení trestu z důvodů válečného hospodářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 751–753.

dní).⁴¹⁴ Opakovaně došlo k organizovanému začlenění školní mládeže do žnových prací. V neposlední řadě sloužila k tomuto účelu „dovolená“, o kterou měli zaměstnanci z jiných sektorů žádat právě v době žní.⁴¹⁵ Navzdory těmto opatřením je zjevné, že situace se v letech totální mobilizace ještě zhoršovala.

IV. 2. Systém povinných dodávek 1939–1943

Jedním z nejvýznamnějších opatření nacistické zemědělské politiky v protektorátu se stalo zavedení tzv. povinné či nucené dodávky. Dodávková povinnost pro jednotlivé zemědělské produkty byla poprvé vyhlášena v září roku 1939. V následujících měsících pak byla tato povinnost vztažena na většinu rostlinné i živočišné produkce. V dobové terminologii v sobě termín povinná dodávka spojoval dvě samostatné funkce:

1) Povinná dodávka byla regulačním opatřením v oblasti trhu. Znemožňovala výrobcům volně obchodovat či nakládat se svým produktem nebo jeho částí a stanovila jeho nucený výkup za úřední ceny ve prospěch Protektorátu Čechy a Morava. V tomto smyslu byla úplná dodávková povinnost vyhlášena koncem září 1939 pro živočišné tuky, mléčnou produkci,⁴¹⁶ olejninu a pro část obilní produkce (pšenice a žito)⁴¹⁷. V následujícím období byla rozšířena mj. na luštěniny,⁴¹⁸ cukrovku, další druhy obilovin⁴¹⁹, z živočišné produkce např. na vlnu či drůbež. V některých případech nebyla stanovena povinná dodávka veškeré produkce, nýbrž pouze její části. To platilo pro zvěřinu, kde se nucený výkup týkal 50 % úlovku⁴²⁰, podobně

⁴¹⁴ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Ministerium für Soziale und Gesundheitsverwaltung: Einsatz der Regierungstruppe in der Landwirtschaft (dat. 10. 2. 1941).

⁴¹⁵ To platilo například pro dělnictvo zaměstnané při stavbách prováděných v resortu působnosti ministerstva veřejných prací. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 871, sign. II – 4 – 5200, Zemský úřad v Praze – oběžník všem okresním úřadům v Čechách a na Moravě a magistrátu hl. m. Prahy (dat. 5. 7. 1940).

⁴¹⁶ Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. září 1939 stanovila povinnou dodávku veškerého mléka, včetně másla, tvarohu a smetany a živočišného tuku s výjimkou břišního a střevního sádla. Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. 9. 1939 o hospodaření mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 683-685.

⁴¹⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 213 ze dne 29. září 1939 stanovila povinnou dodávku veškeré pšenice, žita, olejnatých plodin a olejnatých semen (s výjimkou máku). V listopadu 1942 došlo k redefinici olejnatých plodin (řepka, řepice, lněné semeno, hořčičné a konopné semeno, mák, soja, slunečnicová semena a semena světlíce), povinná dodávka se vztahovala na všechny tyto plodiny. Vyhláška předsedy vlády č. 213 ze dne 29. 9. 1939 o úpravě hospodaření s obilím, rýží, mlýnskými výrobky a výrobky z mouky, luštěninami, olejnatými plodinami, olejnatými semeny a krmivy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 692-693. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 387 ze dne 14. 11. 1942 o nucené dodávce některých olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1814-1815.

⁴¹⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 59 ze dne 1. 2. 1940 o zákazu volného prodeje některých luštěnin a o povinnosti hlásit jich zásoby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 151-156.

⁴¹⁹ Vyhláška ministra zemědělství č. 375 ze dne 31. 10. 1941 o nucené dodávce obilí, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1844-1848; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 246 ze dne 7. 7. 1942 o nucené dodávce plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1115-1121; Vyhláška ministra zemědělství č. 192 ze dne 6. 7. 1943 o dodávce obilí, luštěnin, olejnatých plodin a olejnatých semen, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 971-977.

⁴²⁰ Povinná dodávka se nevztahovala se na celý úlovek, mechanismus byl následující. Držitelé a pachtýři soukromých i veřejných honiteb byli povinni dodat do tří dnů po složení zvěře (zvěř spárkatá, zajáci a bažanti) 50 % svého úlovku obchodníkovi se zvěří určenému okresním úřadem. Tento obchodník zprostředkoval dodání masa ze 40 % závodním kantinám, ze 40 % do větších měst a 20 % bylo určeno k volnému prodeji místnímu

tomu bylo i v případě medu (50% roční produkce). Některá zemědělská odvětví byla do systému povinných dodávek vtažena postupně. Jestliže na podzim roku 1941 došlo v souvislosti s nedostatečným zásobováním měst ovocem ke kompletnímu zabavení jablečné sklizně, o rok později se povinná dodávka vztahovala na veškeré ovoce⁴²¹ a následně byl povinnými odvody zasažen i sběr lesních plodin a houbařství. Při stanovení úplné dodávkové povinnosti tvořila povinná dodávka protějšek k tzv. samozásobitelské dávce, která zemědělskému výrobcí zůstávala pro uspokojení nejnnutnějších potřeb (výživa, krmivo, osivo). V této rovině neměla povinná dodávka přímou vazbu na výrobní funkci zemědělství a označovala nucený výkup celé produkce nebo její části.

2) V některých případech byla povinná dodávka spojena s vyjádřením konkrétního výrobního závazku či kontingentu a stávala se tak regulátorem výroby. Kontingentace výroby, jinými slovy stanovení minimálního množství, které musel zemědělec vyrobit a dodat do „systému“, byla prováděna různými způsoby. Pro rostlinnou výrobu se již v prvních letech okupace stal typickým povinný osev vyjádřený v hektarech (pšenice, žito, ječmen) nebo v procentech obhospodařované plochy (řepka, mák, len). Tento závazek byl stanoven ministerstvem zemědělství pro celý protektorát a dále byl rozepisován na jednotlivé země, okresy a obce a v rámci obcí na jednotlivé zemědělce. Pro živočišnou výrobu (mléko, maso) byly v roce 1941 stanoveny pevné dodávkové kontingenty (v kg), které se opíraly buď o výkony předcházejících let a nebo byly stanoveny na základě rozlohy zemědělské plochy (hektar jako kritérium produkceschopnosti). Výrobní závazek se v určitých případech vztahoval na všechny producenty, někdy na určité velikostní skupiny závodů a v některých případech byl vymezen regionálně na konkrétní politické či soudní okresy. Ze zemědělských produktů, na které se vztahoval nucený výkup, ovšem nedošlo ke kontingentaci výroby, jmenujme ovoce či většinu zeleniny. Typickým zemědělským produktem, kterého se týkala

obyvatelstvu. V následujících letech se výše povinné dodávky (50 % z úlovku) neměnila, ale byla korigována distribuce obchodníkem (nově pro nemocnice, kantýny, místní spotřebitelé). Vyhláška ministra zemědělství č. 379 ze dne 4. 11. 1941 o dodávce zvěřiny větším městům a závodním kantinám, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1853-1854; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 213 ze dne 5. 6. 1942 o povinné dodávce zvěřiny v honebním roce 1942/43, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1008-1010; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 344 ze dne 2. 10. 1942 kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 213/1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1709-1710 ; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 370 ze dne 3. 11. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1769-1770; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 131 ze dne 4. 5. 1943 o povinné dodávce zvěřiny v honebním roce 1943/44, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 524-526; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 124 ze dne 20. 5. 1944 o povinné dodávce zvěřiny v honebním roce 1944/1945, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 574-575.

⁴²¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 171 ze dne 17. 6. 1943 o úpravě dodávky ovoce, zeleniny a hub od pěstitelů přímo spotřebitelů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 695-698; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 143 ze dne 6. 7. 1944 o povinné dodávce ovoce, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 648.

kontingence výroby, avšak celá produkce nebyla vázána nuceným výkupem, představovala vejce.⁴²²

IV. 2. 1. Živočišná výroba. Jako první byl povinnou dodávkou a dalšími regulačními opatřeními zasazen chov vepřů. Vystupňování vepřové produkce patřilo k jasným prioritám nacistické politiky. Povinná dodávka živočišného tuku včetně vepřového sádla byla vyhlášena bezprostředně po zahájení výstavby řízeného hospodářství v zemědělství v září 1939.⁴²³ Její výše byla stanovena procentuelně množstvím sádla, které muselo být z každého poraženého kusu odvedeno, přičemž byly odlišeny porážky živnostenské a porážky domácí. Zatímco pro živnostenské porážky byl stanoven povinný odvod tuku paušálně na 14 % celkové váhy poražených kusů,⁴²⁴ pro domácí porážky byl povinný odvod tuku stanoven podle jednotlivých váhových kategorií. Procentuelně se tato povinnost pohybovala mezi 4–11 % váhy poražených kusů⁴²⁵ a v září 1940 byla modifikována do povinného odvodu škvařeného sádla (3–8,5 %).⁴²⁶ K navýšení povinného odvodu škvařeného sádla došlo v říjnu 1941. Zde je podstatné, že způsob navýšení odpovídal tzv. „výkrmové politice“ – zatímco u těžších váhových kategorií poražených vepřů zůstával povinný odvod škvařeného sádla téměř nezměněn, u nejmenší přípustné váhové kategorie (80–100 kg) došlo ke zvýšení o 25 % (příloha č. 14).⁴²⁷

⁴²² U vajec nedošlo ke stanovení tzv. samozábitelské dávky. Chovatelé si mohli po splnění dodávky ponechat vejce pro vlastní potřebu. Vyhláška č. 23 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 7. 2. 1940 o povinné dodávce vajec a zřízení sběren vajec, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 829-845.

⁴²³ Povinná dodávka se vztahovala na veškerý živočišný tuk s výjimkou břišního sádla. Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. 9. 1939 o hospodaření mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 683-685.

⁴²⁴ Vyhláška Českomoravského trhového svazu stanovila povinnost vytěžit 14 % sádla z mrtvé váhy vepřů, jako základ výpočtu povinné dodávky sloužila úhrnná mrtvá váha vepřů poražených během zásobovacího období. V případě masných podniků byl tento odvod stanoven nejprve na 7,5 kg sádla/vepř, později na 12 % a posléze 11 %. Při dovozu se rozhodovalo podle charakteru celé dodávky. Vyhláška č. 47 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v Praze ze dne 30. 8. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 6509-6513; Vyhláška předsedy vlády č. 261 ze dne 15. 8. 1940, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 212/1939Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 261-262; Vyhláška ministra zemědělství č. 305 ze dne 16. 8. 1941, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1494-1495; Vyhláška ministra zemědělství č. 400 ze dne 16. 11. 1940, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 212/1939 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1183-1184; Vyhláška č. 57 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 13. 12. 1940 o nové úpravě odvádění vepřového sádla, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 9883-9884. Srv. H. Hermann, Die Neuregelung der Milch-, Fett- und Eierwirtschaft im Protektorat Böhmen und Mähren, Sonderdruck aus Nr. 18 und 19. der Molkerei-Zeitung, Hildesheim 1940.

⁴²⁵ Vyhláška č. 1 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 4. 11. 1939 o stanovení dodávkové povinnosti sádla, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 3676-3677. Totéž stanovil oběžník okresním a obecním úřadům ke dni 26. 1. 1940. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 686, sign. II – 2 – ref 3, Der praktische Aufbau der Rohfettwirtschaft im Protektorat Böhmen und Mähren (strojopis, nedat.).

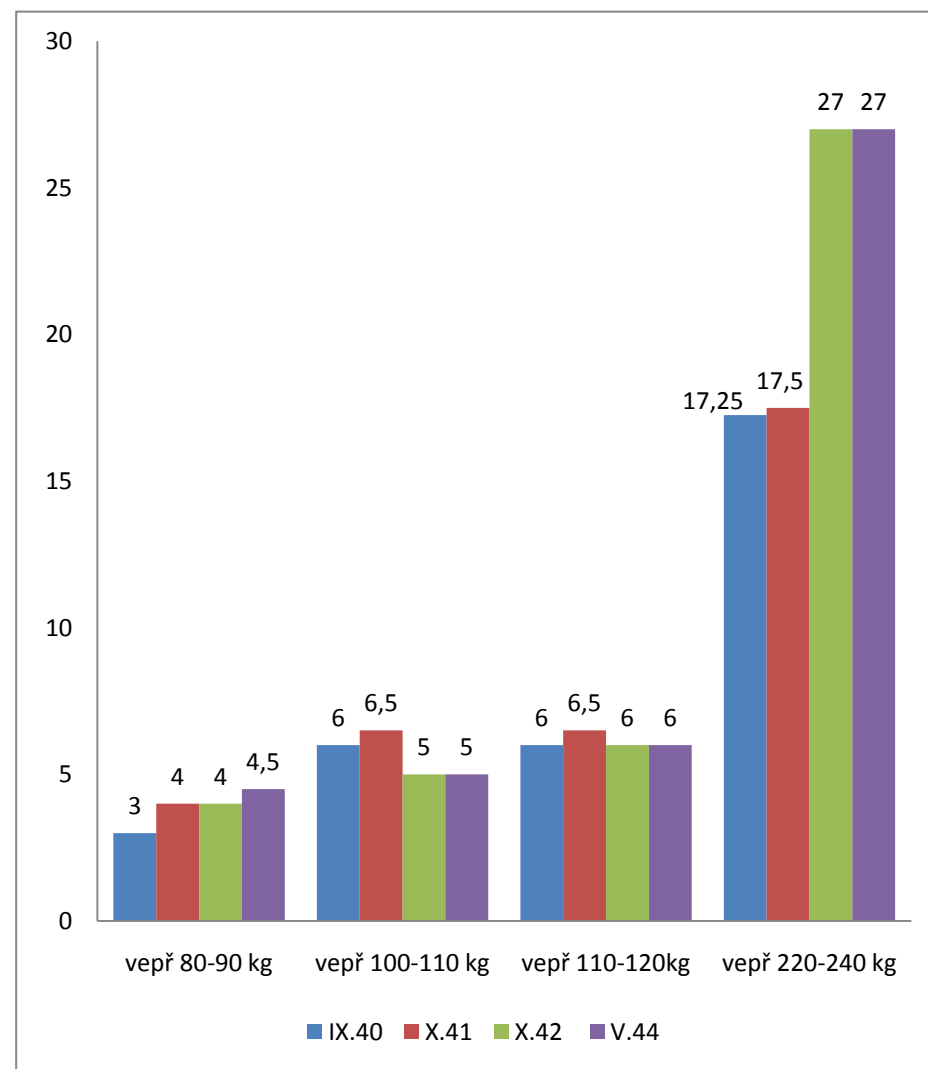
⁴²⁶ Z přepočtových tabulek však vyplývá, že u žádné váhové kategorie nedošlo k faktickému zvýšení povinné dodávky. Stanovené množství odpovídalo původnímu předpisu syrového sádla. Vyhláška č. 50 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v Praze ze dne 7. 9. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940; srv. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 687, sign. II – 2 – ref 3, Oběžník ministerstva zemědělství všem obcím a okresním úřadům (dat. 9. 9. 1940).

⁴²⁷ Vyhláška č. 77 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 10. 1941 o dodávkové povinnosti sádla při domácích porážkách vepřů, Úřední list protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 8138-8139.

Příloha č. 14: Povinná dodávka vepřového sádla 1940-1944¹

	IX/40	X/1941	X/1942	II/1944	V/44
do 60kg				2,5	2,5
70kg				3	3
80kg			3,5	3,5	4,5
90kg	3	4	4	4	4,5
100kg	3	4	4,5	4,5	4,5
110kg	6	6,5	5	5	5
120kg	6	6,5	6	6	6
140kg	7,5	8	8	8	8
160kg	9,75	10	11	11	11
180kg	12	12	15	15	15
200kg	15	15	19	19	19
220kg	17,25	17,5	23	23	23
240kg	17,25	17,5	27	27	27
přes 240kg	17,25	17,5	31	31	31

¹ Příloha dokumentuje povinnou dodávku vepřového sádla v letech 1940–1944. Nejvíce preferovanou váhovou kategorií byli vepři 110–120kg, kde dokonce v průběhu let povinná dodávka sádla poklesla. Zatímco v prvních letech byla nízký odvod sádla stanoven i u nejvyšší váhové kategorie (nad 200kg), v posledních letech okupace došlo v této kategorii k významnému navýšení. Tuto skutečnost lze vysvětlit ústupem od výkrmu do nejvyšších váhových kategorií kvůli omezené krmivové základně. Sestaveno na základě následujících norem: Vyhláška č. 50 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v Praze ze dne 7. 9. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940; Vyhláška č. 77 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 10. 1941 o dodávkové povinnosti sádla při domácích porážkách vepřů, Úřední list protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 8138-8139; Vyhláška č. 5/1944 Českomoravského trhového svazu pro mléko a tuky ze dne 8. 2. 1944 o dodávkové povinnosti sádla při domácích porážkách vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 664-665; Vyhláška č. 16/1944 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 5. 1944, Úřední list Protektorátu čechy a Morava 1944, s. 2020-2023.

Stanovení povinné dodávky vepřového sádla procentuelně vyjádřené k váze poráženého kusu nemělo samo o sobě přímý vliv na vepřovou produkci. V tomto smyslu bylo úsilí o zvyšování vepřové produkce spojeno s řízením porážkové váhy vepřů. Vyhláškou předsedy vlády ze dne 20. října 1939 byla stanovena minimální porážková váha vepřů na 80 kg, přičemž u samozásobitelů nesměla klesnout pod 100 kg.⁴²⁸ U živnostenských porážek byla minimální váha stanovena o něco nižší, na 70 kg, avšak v červenci 1941 byla rovněž vyrovnána s nejnižší porážkovou váhou u domácích porážek, tj. na 80 kg.⁴²⁹ Provádění porážek bylo podřízeno úřednímu dozoru. Zatímco živnostenské porážky, a to se týkalo nejen vepřů, byly nuceně realizovány na trzích pro jatečný dobytek, pro domácí porážky byla stanovena striktní pravidla. Domácí porážky vepřů byly počínaje zářím 1939 povoleny jen pro vlastní potřebu samozásobitelů a musely být hlášeny obecní správě minimálně 24 hodin před jejich provedením.⁴³⁰ O necelé dva měsíce později byl průběh vepřových domácích porážek postaven pod přímý dohled obecních úřadů – obecní úřad zodpovídal za stanovení váhy poráženého kusu, na základě platných norem stanovoval množství tuku podléhajícího povinné dodávce a rozpočítával zbývající množství tuku na samozásobitelskou dávku.⁴³¹ V neposlední řadě – od září 1940 – podléhala každá domácí porážka vepře předchozímu schválení ze strany obce.⁴³²

Předpokladem dlouhodobého udržení vepřové produkce bylo provádění takového počtu porážek, při kterém nebyla narušena reprodukční schopnost chovaného stáda. Tento princip byl v prvních dvou okupačních letech narušen. Počet realizovaných živnostenských porážek vepřů v důsledku omezování dovozu živých zvířat do Protektorátu výrazně klesal, což vyvolalo zvýšený tlak na domácí produkci. Počet domácích porážek stoupl v roce 1939 o

⁴²⁸ Vyhláška předsedy vlády z 6. 6. 1940 umožnila ministerstvu zemědělství udělit výjimky a nebo provést vyhláškou v Úředním listě zvýšení nebo snížení této minimální váhy. Vyhláška předsedy vlády č. 270 ze dne 20. 10. 1939 o porážkách vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 872; Vyhláška předsedy vlády č. 207 ze dne 6. 6. 1940, kterou se doplňuje vyhláška č. 270/1939 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 507-508. Několik nařízení řešilo problém tzv. zakrslých vepřů, otázku odvodu tuku při „nutných“ porážkách (úraz, nákaza apod.) a problematiku překrmenosti vepřů před porážkou. Vyhláška ministra zemědělství č. 306 ze dne 16. 8. 1941 o odvádění sádla při nutném porázení vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1495-1496; Vyhláška ministra zemědělství č. 12 ze dne 7. 1. 1942 o zjišťování překrmenosti jatečného dobytka, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 63-65; Vyhláška ministra zemědělství č. 23 ze dne 15. 1. 1942 o porázení zakrslých vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 97-98.

⁴²⁹ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 22. 7. 1941, kterou se zvyšuje nejmenší živá váha při porážkách vepřů ze 70 kg na 80 kg, Úřední list protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 6095.

⁴³⁰ Vyhláška předsedy vlády č. 210 ze dne 29. 9. 1939, kterou se stanoví všeobecné zásady pro úpravu hospodaření potravinami a krmivy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 672-675; Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. 9. 1939 o hospodaření mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 683-685.

⁴³¹ Vyhláška předsedy vlády č. 14 ze dne 23. 12. 1939, kterou se mění a doplňují některé předpisy o spotřebních dávkách samozásobitelů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 11-12.

⁴³² Ve vyhlášce byla rovněž limitována zásoba masa a tuků samozásobitelů při domácích porážkách na 15 zásobovacích období. Tato lhůta byla dodatečně ještě snížena na 10 zásobovacích období. Vyhláška ministra zemědělství č. 107 ze dne 6. 3. 1941, kterou se mění vyhláška ministra zemědělství č. 298/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 840. Vyhláška ministra zemědělství č. 298 ze dne 13. 9. 1940 o úpravě domácích porážek vepřů, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 694-695.

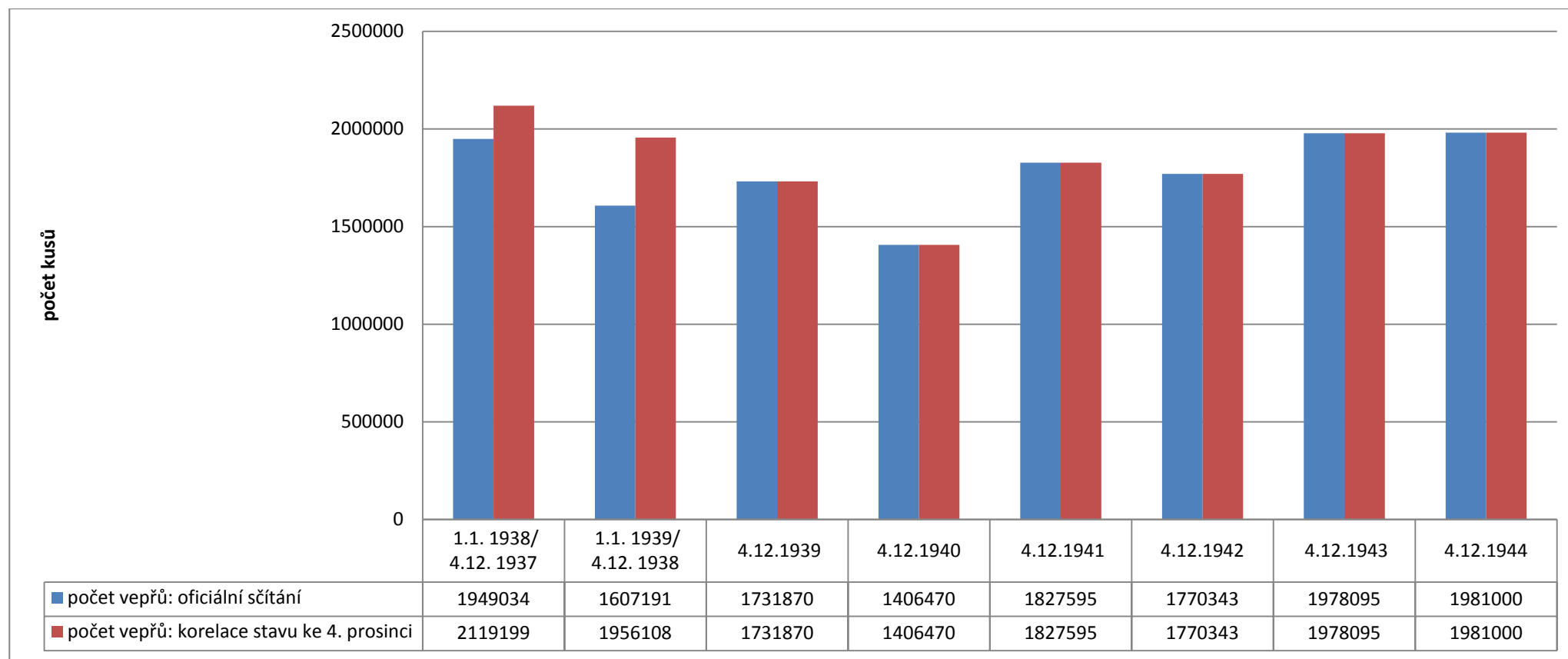
100 000 a v roce 1940 o 180 000. Tento trend se téměř okamžitě negativně odrazil na početním stavu vepřů. Zatímco v předvečer okupace byly na území protektorátu chovány necelé 2 miliony vepřů,⁴³³ jejich počet klesl v průběhu roku 1939 o více než 200 000 kusů (pokles na 89 % stavu), v roce 1940 o téměř 300 000 kusů (na 72 % původního stavu) a dále se snižoval. V průběhu roku 1941 dosáhl tento pokles svého dna – počet vepřů chovaných v protektorátu se propadl pod 1 milion kusů (příloha č. 15, 16). Tento sestup byl doprovázen i zhoršením struktury chovaného stáda – došlo k výraznému poklesu počtu plemenných prasnic a tento negativní trend se již do konce války nepodařilo zvrátit (příloha č. 17).

Za účelem řešení této kritické situace byla od konce roku 1940 přijata následující opatření: 1) Na prvním místě byl v roce 1941 stlačen počet konaných porážek, a to v každém kalendářním měsíci o 30–60 % ve srovnání s předcházejícím rokem (příloha č. 18). Výpadek domácí produkce byl z valné části kryt zvýšeným dovozem masa a živých zvířat z Říše. Právě v tomto roce dosáhl německý dovoz do protektorátu svého vrcholu. Je podstatné, že od roku 1942 se počet vepřových porážek stabilizoval na zhruba 1 400 000 ročně a za tohoto počtu docházelo k postupné obnově domácího chovu (příloha č. 15,16). Průběh vepřových porážek v letech nacistické okupace podrobně dokumentují přílohy č. 19, 20. Za charakteristické rysy lze označit následující: celkový pokles počtu porážek v porovnání s obdobími předmnichovské republiky (omezení dovozu) a s tím související přesun těžiště z živnostenských porážek na porážky domácí. Vzhledem k tomu, že domácí porážky byly v největší intenzitě realizovány na přelomu kalendářních let a jejich význam se v letech nacistické okupace stal určujícím, byla tím výrazně ovlivněna i celková dynamika vepřových porážek v průběhu kalendářního roku (vrchol porážek v období prosinec – únor).

2) Dalším krokem, kterým bylo v roce 1941 hledáno východisko z krize a k vystupňování vepřové produkce, se stala kontingentace výroby a dodávek vepřového bravu. Kontingentace vepřů byla provedena pro hospodářský rok 1941–1942 a opírala se o předpoklad, že každý podnik, obhospodařující ornou půdu, může chovat vepře. Rozpis byl proveden na základě hektarové výměry orné půdy, přičemž se stoupající výměrou se počet kilogramů povinné dodávky/ha postupně snižoval. Zatímco z prvních pěti hektarů (0–5 ha) obhospodařované orné půdy byl zemědělec povinen odvést 44 kg masa, z dalších patnácti hektarů převyšujících tuto výměru (5–20 ha) 32 kg masa, v kategorii 20–50 ha 23 kg masa, v kategorii 50–100 ha 18 kg masa a za každý hektar nad výměru 100 ha již pouze 16 kg masa.

⁴³³ Zatímco v letech nacistické okupace byla prováděna sčítání hospodářských zvířat vždy na přelomu 3. a 4. prosince, poslední sčítání před březnovou okupací proběhlo k 1. lednu 1939. Neboť na přelomu kalendářních let dochází k největšímu počtu porážek a stav vepřů následně až do poloviny následujícího roku klesá, nejsou tato data zcela kompatibilní. Kvalifikovaný přepočít stavu vepřů podle počtu konaných porážek k 4. prosinci 1938 (přepočít údajů z 1. ledna 1939 na 4. prosince 1938) provedl Ustřední statistický úřad. Přílohy (č. 28, 29) pracují s korelovaným stavem. Komentář k metodě přepočtu blíže: Počet prasat podle stavu dne 4. prosince 1939, In: Statistický zpravodaj 1939, s. 2.

Příloha č. 15: Chov vepřů 1938-1944: oficiální sčítání a korelace stavů k datu 4. 12.¹

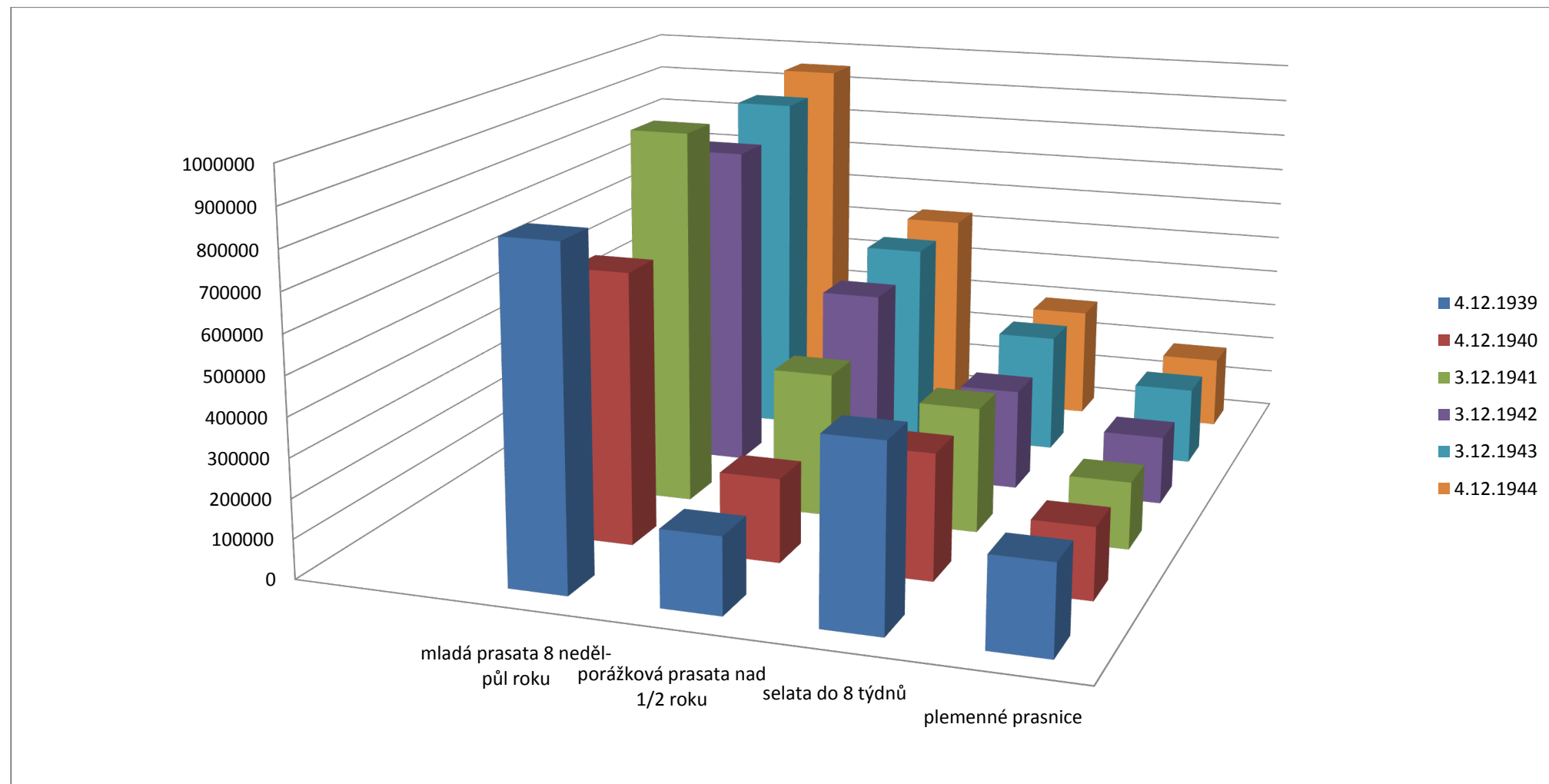
¹ V letech nacistické okupace byla prováděna sčítání hospodářských zvířat vždy v noci z 3. na 4. prosince, poslední sčítání před březnovou okupací proběhlo k 1. lednu 1939. Neboť na přelomu kalendářních let dochází k největšímu počtu porážek a stav vepřů následně až do poloviny následujícího roku klesá, nejsou tato data zcela kompatibilní. Kvalifikovaný přepočítání stavu vepřů podle počtu konaných porážek k 4. prosinci 1938 (přepočítání údajů z 1. ledna 1939 na 4. prosince 1938) provedl Ústřední statistický úřad. Přílohy (č. 28, 29) pracují s korelovaným stavem. Komentář k metodě přepočítání srv. Počet prasat podle stavu dne 4. prosince 1939, In: Statistický zpravodaj 1939, s. 2. Graf sestaven základě údajů Ústředního statistického úřadu. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52; Statistický zpravodaj 1945, s. 6-8.

Příloha č. 16: Chov vepřů 1939-1944¹

	1.1.1938	1.1.1939	4.12.1939	4.12.1940	3.12.1941	3.12.1942	3.12.1943	4.12.1944
Index 1939=100								
mladá prasata 8 neděl-půl roku		797 237	843 784	687 123	961 303	843 226	913 441	951 000
		100	106	86	121	106	115	119
plemenné prasnice nad půl roku	267 440	217 836	224 131	180 860	171 714	176 029	200 876	188 000
		100	103	83	79	81	92	86
kanci nad 1/2 roku, 1940		5 852	13 842	9 748	4 840	5 004	24 888	13 000
		100	237	167	83	86	425	222
Selata pod 8 neděl		365 020	457 902	316 552	319 876	261 457	311 463	294 000
		100	125	87	88	72	85	81
porážková prasata nad 1/2 roku		221 246	192 211	211 818	369 502	484 289	526 906	533 000
		100	87	96	167	219	238	241
celkový stav podle sčítání	1 949 034	1 607 191	1 731 870	1 406 470	1 827 595	1 770 343	1 978 095	1 981 000
4.12. 1939=100	121	100	108	88	114	110	123	123
celkový stav korelace ke sčítání 4. 12.	2 119 199	1 956 108	1 731 870	1 406 470	1 827 595	1 770 343	1 978 095	1 981 000
4.12. 1939=100	108	100	89	72	93	91	101	101

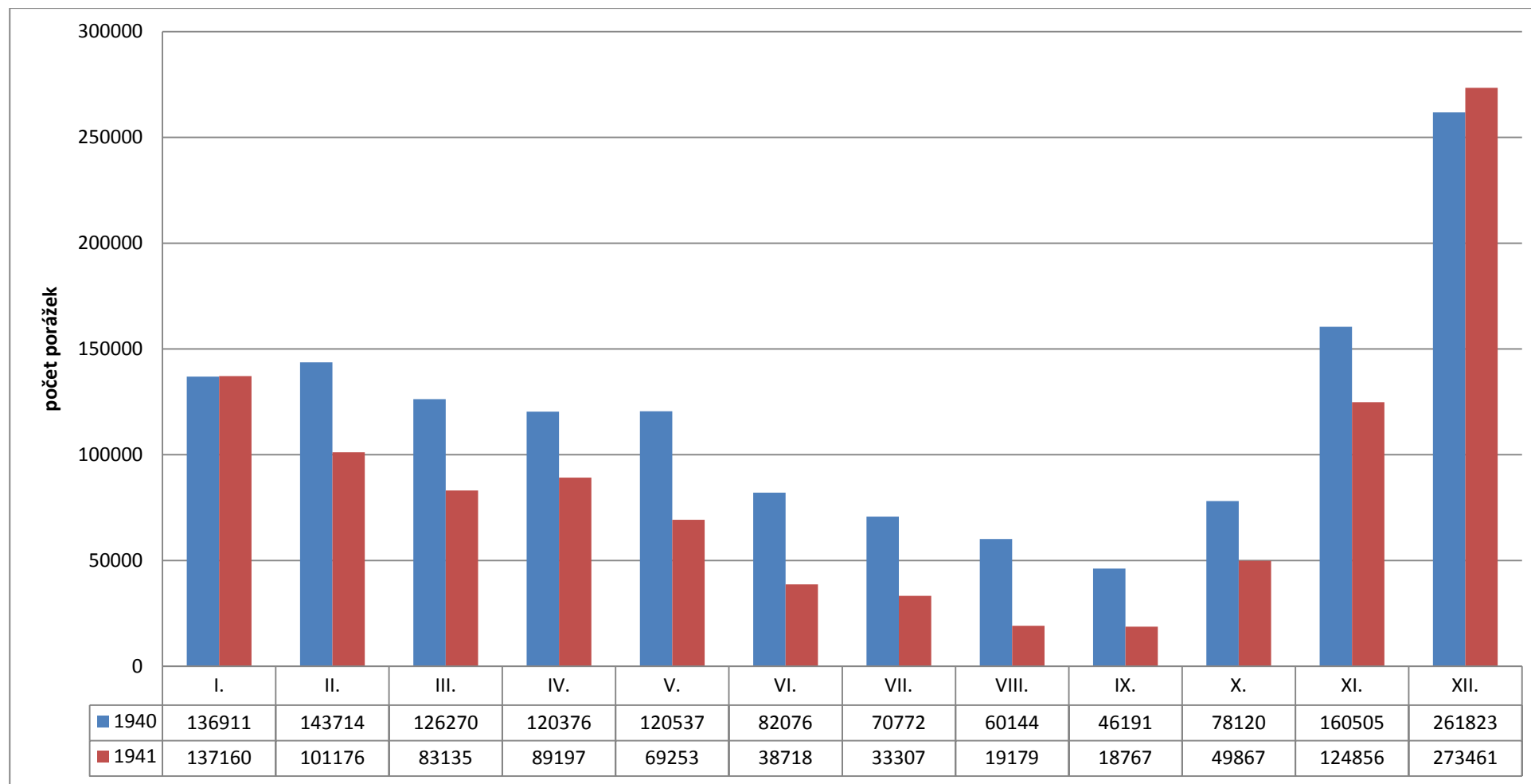
¹ Sestaveno na základě údajů Ústředního statistického úřadu (Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52-53, Statistický zpravodaj 1945, s. 6-7. Vzhledem k biologickému cyklu vepřů je celkový k 1. lednu 1938 a 1. 1. 1939 přepočten na pravděpodobnýpočet ke 4. 12.1937 a 4. 12. 1938. Ke korelaci dat srv. Statistický zpravodaj 1940.

Příloha č. 17: Chov vepřů 1939–1944 (struktura stáda)¹

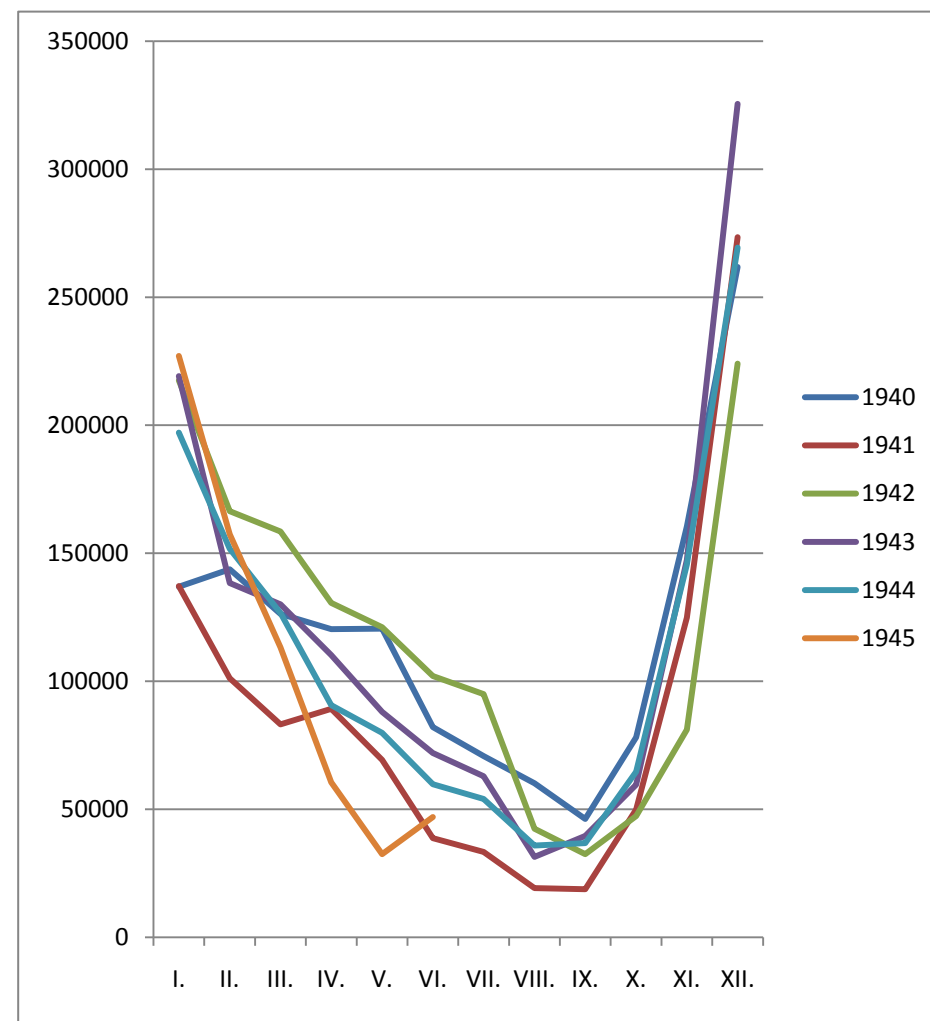
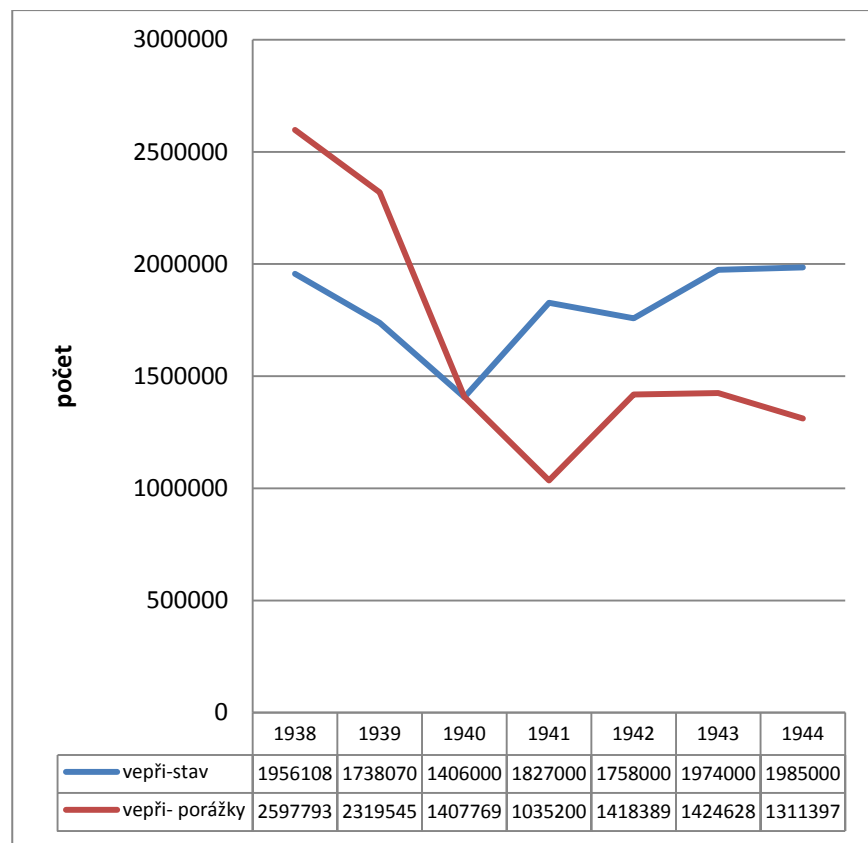
¹ Sestaveno na základě údajů Ústředního statistického úřadu. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52; Statistický zpravodaj 1945, s 6-8.

Příloha č. 18: Porážková politika (1940 – 1941) – nástroj obnovy chovu vepřů¹

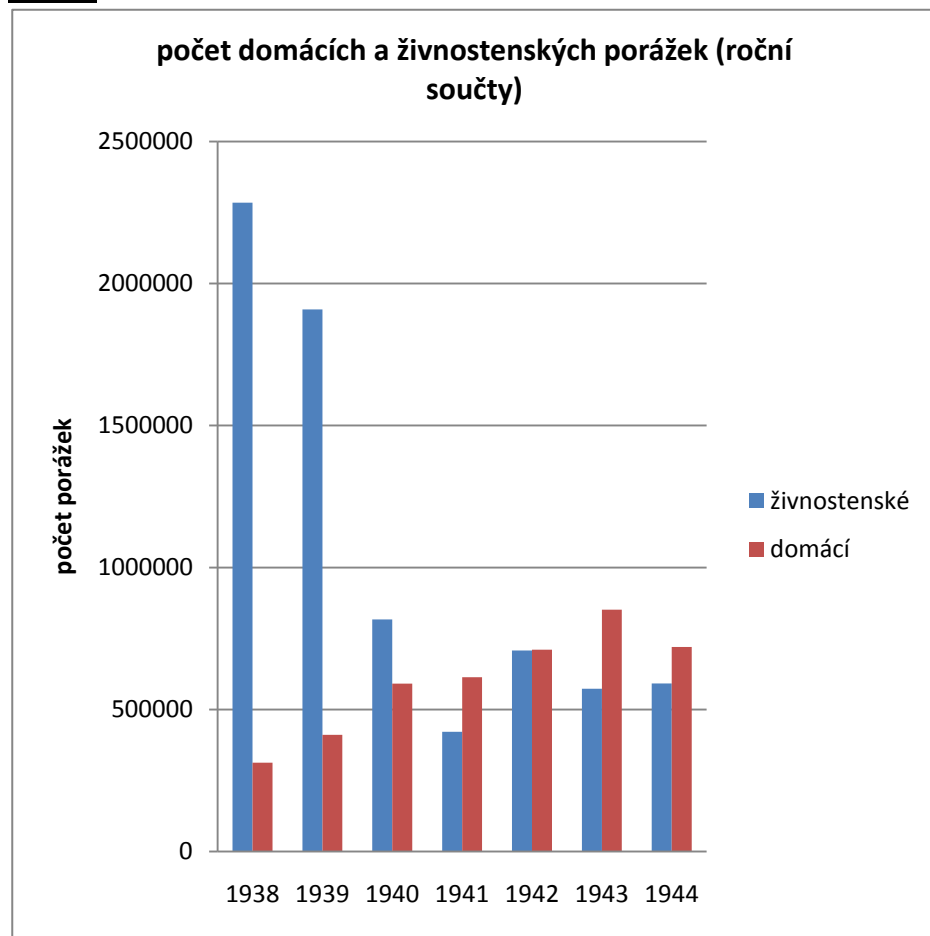
¹ Graf dokumentuje rozdílný průběh porážek vepřů v letech 1940–1941. Porážková politika v roce 1939 a 1940 vyústila ve značný pokles chovaných vepřů. Jedním z opatření zahájených na „záchranu“ chovu bylo stlačení porážek v následujícím roce o 30 – 60%. V roce 1941 Německo vykrylo tento výpadek domácí produkce zvýšeným dovozem masa. Údaje o porážkách převzaty z průběžných údajů otištěných ve Statistickém zpravodaji v roce 1941–1942.

Příloha č. 19: Porážky vepřů 1938–1944 ¹

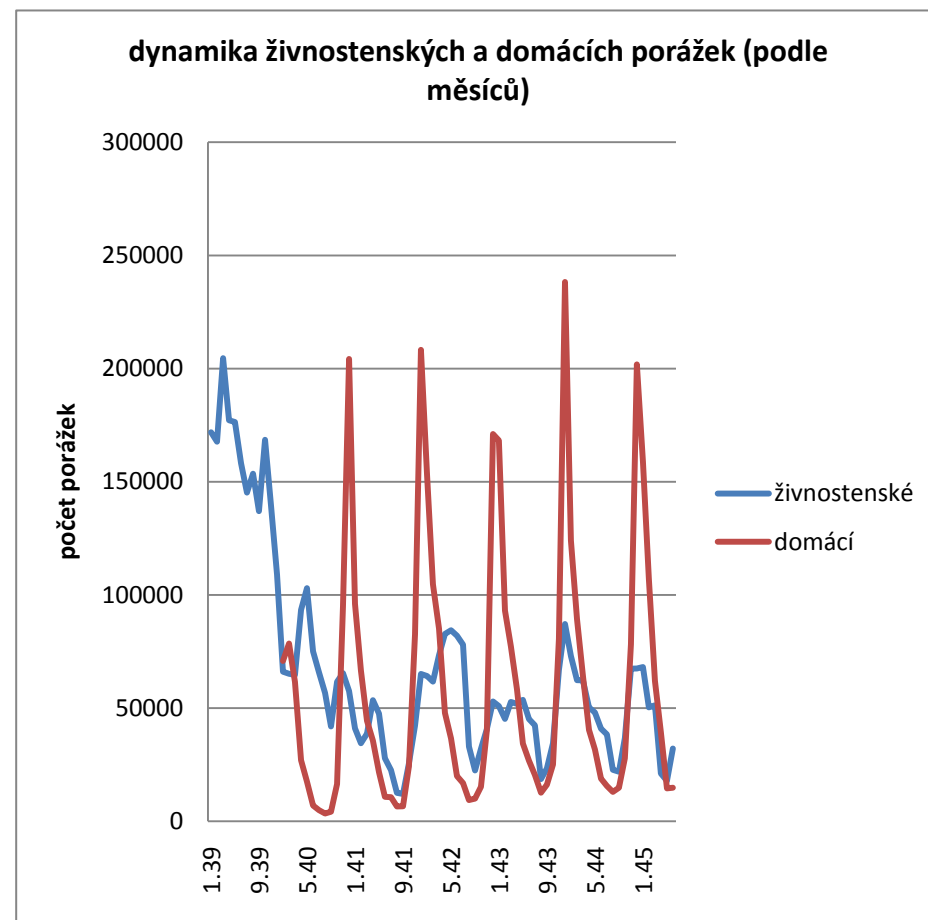

¹ První graf znázorňuje celkový pokles počtu porážek vepřů v letech 1939–1944 a současný početní stav vepřů vždy v prosinci daného roku. K celkovému poklesu konaných porážek výrazně přispělo postupné zastavování dovozu živých zvířat do protektorátu. Druhý graf znázorňuje typický průběh vepřových porážek v průběhu kalendářního roku, kdy k největšímu počtu porážek dochází na přelomu roku. V grafu jsou zachyceny roky 1940–1945. Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944 a Statistického zpravodaje 1945, s. 73.

Příloha č. 20: Porážky vepřů: živnostenské a domácí porážky 1938 – 1944¹

¹ Graf první znázorňuje celkové počty živnostenských a domácích porážek v jednotlivých kalendářních letech. Podíl domácích porážek na celkovém počtu permanentně vzrůstal, zatímco počet živnostenských porážek v důsledku zastavování dovozu do protektorátu významně propadl. Od roku 1943 představovaly vepřové

domácí porážky většinu. Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, 1944 a Statistického zpravodaje 1945, s. 73. Graf druhý znázorňuje odlišnou dynamiku domácích a živnostenských porážek v letech 1939–1945. Zatímco domácí porážky kulminovaly na přelomu kalendářních let, výkyvy v živnostenských porážkách byly výrazně menší. Sestaveno na základě průběžných zpráv otištěných ve Statistickém zpravodaji 1941–1945..

Z kontingentace vepřů byly vyňaty pouze zemědělské závody s výměrou orné půdy menší než 1 ha, pokud se jednalo o samozásobitelské domácí porážky.⁴³⁴

Výsledky kontingentace se projevily již ve sčítání vepřů dne 4. prosince 1941, kdy počet chovaných vepřů oproti předcházejícímu roku stoupl o více než 400 000, čímž se dostal na 93 % předokupačního stavu. Složení stáda nebylo překvapující – počet mladých prasat pod půl roku vzrostl o téměř 300 000, počet výkrmových prasat o více než 150 000 (výkrmová politika viz níže), zatímco ostatní kategorie (kanci, prasnice, selata) stagnovaly nebo dále klesaly (příloha č. 15 – 18). V roce následujícím byla kontingentace vepřového bravu sjednocena s kontingentací hovězího dobytka – byla stanovena na 23 kg živé váhy vepřů/hektar. Tato povinnost byla stanovena lineárně podle výměry zemědělské půdy.⁴³⁵

3) Od konce roku 1940 byla vepřová produkce stimulována zahájením tzv. smluvních výkrmů či dodávkových akcí, které byly organizovány Prispolem, privilegovanou obchodní společností („prispolští vepři“). Cílem I. smluvního výkrmu, který byl vyhlášen jako dobrovolná akce na konci roku 1940,⁴³⁶ bylo během několika měsíců vykrmit 100 000 vepřů do minimální váhy 100 kg, přičemž zúčastnění zemědělci měli nárok na přiděl zlevněných krmiv a vládní příspěvek na každého vykrmovaného vepře. Počínaje únorem 1941 byla zahájena II. akce smluvního výkrmu, která, na rozdíl od té první, nabyla rysů akce povinné. Celkový kontingent 100 000 vepřů byl rozvržen na jednotlivé okresy, které musely zajistit výkrm příslušného počtu zvířat. Podobně u III. výkrmové akce zahájené v květnu 1941 byl celkový kontingent 100 000 vepřů povinně rozepsán na jednotlivé okresy a následně na jednotlivé chovatele. Povinného výkrmu byli zproštěni pouze a) chovatelé vepřů s maximálně jedním kusem jatečného vepře; b) chovatelé zemědělci do 2 ha půdy s max. 2 kusy jatečných vepřů.⁴³⁷

Pro následující vývoj je podstatné, že „výkrmová“ politika vepřů do vyšších váhových kategorií narážela v praxi na limit v podobě nedostatečné krmivové základny. Právě kvůli nedostatku krmiv bylo ministerstvo zemědělství nuceno snížit původně stanovenou minimální porážkovou váhu – v říjnu 1941 u živnostenských porážek z 80 kg na 70 kg⁴³⁸ a v prosinci

⁴³⁴ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tiskové dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv)

⁴³⁵ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tiskové dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv).

⁴³⁶ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv).

⁴³⁷ Požadovaná váha u výkrmce byla určena 110 kg, ale minimální jatečná váha zůstávala 100 kg. NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133 tisková dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv).

⁴³⁸ Vyhláška ministra zemědělství ze dne 27. 10. 1941 o stanovení nejmenší živé váhy při porážkách vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 8801.

1941 u domácích porážek ze 100 kg na 90 kg⁴³⁹ a následně na 80 kg. To se týkalo i smluvních vepřů („prispolští vepři“), aniž tím byla narušena výše vládního příspěvku. Většina smluvních výkrmů v pozdějších letech byla opět organizována na dobrovolné bázi, neboť nutným předpokladem účasti zemědělce se stal dostatek vlastních krmiv. Je podstatné, že i v případě výkrmu prispolských vepřů musely být respektovány maximální spotřební dávky krmiv, které však byly stanoveny o zhruba 50 % výše než u ostatních vepřů. To bylo vítanou motivací k účasti na celé akci. Pro pozdější roky byl typický výkrm vepřů do dvou kategorií a) nad 90 kg a b) nad 125 kg. Výsledky výkrmové politiky jsou zřejmé z rostoucího podílu krmníků ve vepřové populaci (příloha č. 15 – 18).

Chovu hovězího dobytka se bezprostředně dotkly celkem 3 povinné dodávky – povinná dodávka loje, masa, a povinná dodávka mléka. Povinná dodávka veškerého mléka, včetně másla, tvarohu a smetany byla stanovena vyhláškou ministra zemědělství ze dne 29. září 1939.⁴⁴⁰ Českomoravský trhový svazu pro mléko, tuky a vejce určil sběrné obvody,⁴⁴¹ přičemž v některých byla vyhlášena povinná dodávka mléka a v některých byla stanovena povinná dodávka selského másla. Držitelé dojnic ve sběrných obvodech s povinnou dodávkou selského másla byli povinni zpracovat veškeré mléko na máslo a odvést ho příslušné sběrně.⁴⁴² Pro selské máslo bylo stanoveno minimální množství 0,5 kg másla/dojnic/týdně,⁴⁴³ v případě povinné dodávky mléka si příslušný trhový svaz vyhradil právo pozdějšího stanovení minimální dodávky mléka. Kontingentace mléčné výroby byla provedena počínaje začátkem roku 1942 – v rámci povinné dodávky byla stanovena nejmenší dodávka mléka, resp.

⁴³⁹ Vyhláška ministra zemědělství o stanovení nejmenší živé váhy vepřů při porážkách samozásobitelů 1. 12. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 10036.

⁴⁴⁰ Povinný odvod živočišného tuku s výjimkou břišního a střevního sádla. Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. 9. 1939 o hospodaření mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 683-685.

⁴⁴¹ Sběrné byly vymezeny počínaje vyhláškami č. 5 a 6 Českomoravského trhového svazu pro mléko, tuky a vejce z 21. listopadu 1939, přičemž často docházelo k dodatečné změně původních sběrných obvodů s povinnou dodávkou selského másla na sběrné obvody s povinnou dodávkou mléka. Zpráva o činnosti svazu na počátku ledna roku 1940 udává, že celkem ve 160 sběrných obvodech byla zavedena povinná dodávka mléka a ve 49 povinná dodávka másla. Vyhláška č. 5 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 21. 11. 1939, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 4049-4056; Vyhláška č. 6 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 21. 11. 1939, tamtéž, s. 4057-4063; NA Praha, fond ÚŘP, kart. 686, sign. II – 2 – ref 3, Böhmisch-mährischer Verband für Milch, Fette und Eier-Tätigkeitsbericht des Verbandes über den Zeitabschnitt vom 16. X. 1939 bis 6. I. 1940; NA Praha, fond SMTV, kart. 39, Zpráva o činnosti Českomoravského trhového svazu pro mléko, tuky a vejce za období 3. 4. 1940 – 20. 4. 1940.

⁴⁴² Tento trend vyvrcholil v následujících letech ve vyhlášce ministra zemědělství a lesnictví ze dne 22. dubna 1944, kterou bylo stanoveno odevzdání veškerých odstředivek mléka a máselnic do bezplatné úschovy obcí. Ustanovení se nevztahovala pouze na mlékárny, které vykonávaly úkoly sběren mléka, jejich pobočné závody, kontrolní laboratoře, vědecké ústavy, výrobce odstředivek a máselnic a na oprávněné držitele krav (tj. držitele krav s povolením povinné dodávky selského másla či pověřené prodejem odstředěného mléka). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 104 ze dne 22. 4. 1944 o zajištění odstředivek mléka a máselnic obcemi, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 526-529.

⁴⁴³ Vyhláška č. 6 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 21. 11. 1939, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 4057-4063.

másla, která byla v příslušných sběrných obvodech určena pro jednotlivé držitele krav podle průměrného množství mléka/1ha v roce 1941 v příslušném sběrném obvodu.⁴⁴⁴

Společně s vyhlášením povinné dodávky mléka byla koncem září 1939 vyhlášena i povinná dodávka loje.⁴⁴⁵ Byla stanovena jako povinný odvod veškerého loje získaného při porážkách, přičemž žádným dalším opatřením nedošlo ke stanovení minimální porážkové váhy jako např. u vepřů. Nejvýznamnějším opatřením bylo povolovací řízení, kterým bylo podmíněno provádění veškerých porážek hovězího skotu. Smluvní výkrm hovězího dobytka, který byl poprvé organizován v roce 1941, měl v porovnání s vepřovými akcemi pouze omezený význam. Jeho limitujícím faktorem se podobně jako u vepřů stala krmivová základna. Podstata smluvního výkrmu hovězího dobytka spočívala ve „svozu“ mladého hovězího dobytka do oblastí s dostatečnou krmivovou základnou. Výkrm trval 5–7 měsíců a výkrmcí byla vyplácena peněžní suma za každý ve výkrmu docílený kilogram. Vedle toho měl výkrmcce nárok na další prémii, která však byla typicky svázána s plněním ostatních dodávkových povinností (obilí, brambory, mléčný kontingent).⁴⁴⁶

Kontingence hovězího masa byla provedena pro hospodářský rok 1941–1942 společně s kontingencí vepřového masa. Opírala se o sčítání stavu dobytka ke dni 4. prosince 1940 a byla založena na předpokladu, že k povinnému plnění může být předepsán pouze „roční přírůstek dobytka“. Tím mělo být zamezeno nežádoucímu vybíjení chovů. Ve druhém kontingentačním roce (1942–1943) byl povinný předpis hovězího dobytka sjednocen s vepřovým kontingentem a zjednodušen – dodávkový kontingent byl stanoven lineárně podle výměry zemědělské půdy ve výši 80 kg živé váhy hovězího dobytka. Je podstatné, že do splnění kontingentu se oproti předcházejícímu roku započítávalo i držení dobytka užitkového a chovného (50–100 % živé váhy), aby se předešlo nežádoucímu porážkám.⁴⁴⁷ Způsob stanovení povinné dodávky hovězího loje, jakož i postup při provádění kontingence hovězího dobytka naznačují, že opatření se primárně soustředila na zvýšenou výrobu mléka, nikoliv na výkrm a produkci masa a loje.

Chov hovězího dobytka vykazoval v prvních letech okupace ztráty. V průběhu roku 1940 klesl počet chovaných kusů na 97 %, což ve srovnání s lednovým stavem roku 1939 (2,28 milionu kusů) představovalo pokles o více než 60 000 kusů. V roce 1941 poklesl stav

⁴⁴⁴ Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 12. 9. 1942 o nejmenší dodávce mléka a o stanovení premií ku zvýšení dodávek mléka pro zemědělské podniky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1620-1622. Vyhláška č. 125 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 10. 1942 o nové úpravě povinné dodávky mléka, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 9484-9486.

⁴⁴⁵ Vyhláška předsedy vlády č. 212 ze dne 29. 9. 1939 o hospodaření mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 683-685.

⁴⁴⁶ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv).

⁴⁴⁷ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133 tisková dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby (výstřížkový archiv).

dokonce na 92 % původního početního stavu (celkově o 175 000 kusů). Tento sestupný trend byl doprovázen nejvýraznějším poklesem stavu krav a jalovic. U krav došlo do konce roku 1941 k poklesu na 88 % a tento trend dále pokračoval až do konce války (příloha 21 - 22). Naopak se neustále zvyšoval počet telat, což souviselo s nucenou přeorientací zemědělských podniků na vlastní odchov (konec výdojných hospodářství).

Pokles stavu hovězího dobytka je možné uvést do přímého vztahu s jatečnými porážkami, které se v letech 1939–1941 udržovaly na nadprůměrné úrovni. V porovnání s rokem 1938 byl počet porážek hovězího skotu vyšší o zhruba 5–6 % a ve srovnání s rokem 1937 vzrostl o více než 20 %. Výrazně se zvýšil podíl porážek dospělého skotu. Zatímco v letech 1937 a 1938 převažoval počet porážek telat nad porážkami hovězího skotu o necelá 4 %, v letech nacistické okupace stoupl faktický počet i relativní podíl dospělého hovězího skotu na porážkách. (příloha č. 23-24).

Z dalších živočišných oborů byla povinná dodávka vztažena na ovčí vlnu, a to počínaje rokem 1942.⁴⁴⁸ Chov ovcí, který v hospodářské soustavě českých zemí v letech první ani druhé republiky nezaujímal významné místo (početní stav se na začátku okupace pohyboval kolem 22 000 kusů), doznal v letech nacistické okupace zásadních změn. Jako první byly eliminovány porážky jehňat a chovných ovcí a stanovena nejmenší porážková váha pro ostatní skopový brav na 40 kg (dodatečně sníženo na 30 kg).⁴⁴⁹ Následně byly veškeré porážky ovcí omezeny na vlastní spotřebu samozásobitelů⁴⁵⁰ a od února 1942 podléhaly veškeré domácí porážky ovčího skopového bravu schválení příslušné obce a byly podmíněny minimální tříměsíční chovatelskou péčí.⁴⁵¹ Kontingence skopového bravu nebyla provedena. V rámci povinných dodávek vlny byl chov ovcí podpořen v tom smyslu, že veškeré dodávky ovčí vlny byly se zpětnou platností k 1. lednu 1942 započítávány do povinného kontingentu mléka, a to v poměru 1 kg ovčí vlny 50 kg mléka nebo 2 kg selského másla.⁴⁵²

⁴⁴⁸ Z této povinnosti byla dodatečně vyňata vlna tří ovcí/chovatel/rok. Vládní nařízení č. 408 ze dne 26. 11. 1941 o úpravě využití vlny domácího původu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1962-1965. Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 25. 3. 1942, kterou se pro chovatele ovcí stanoví výjimky z povinnosti odvádění vlny, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2613.

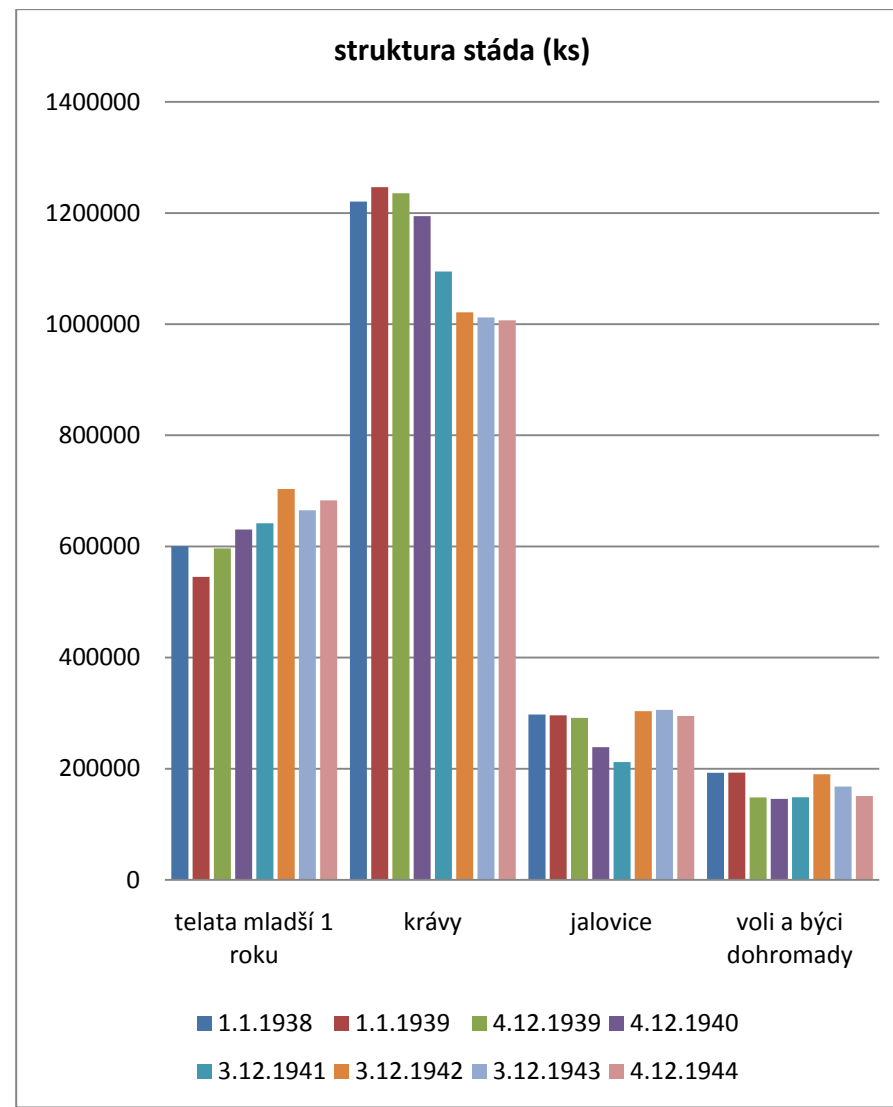
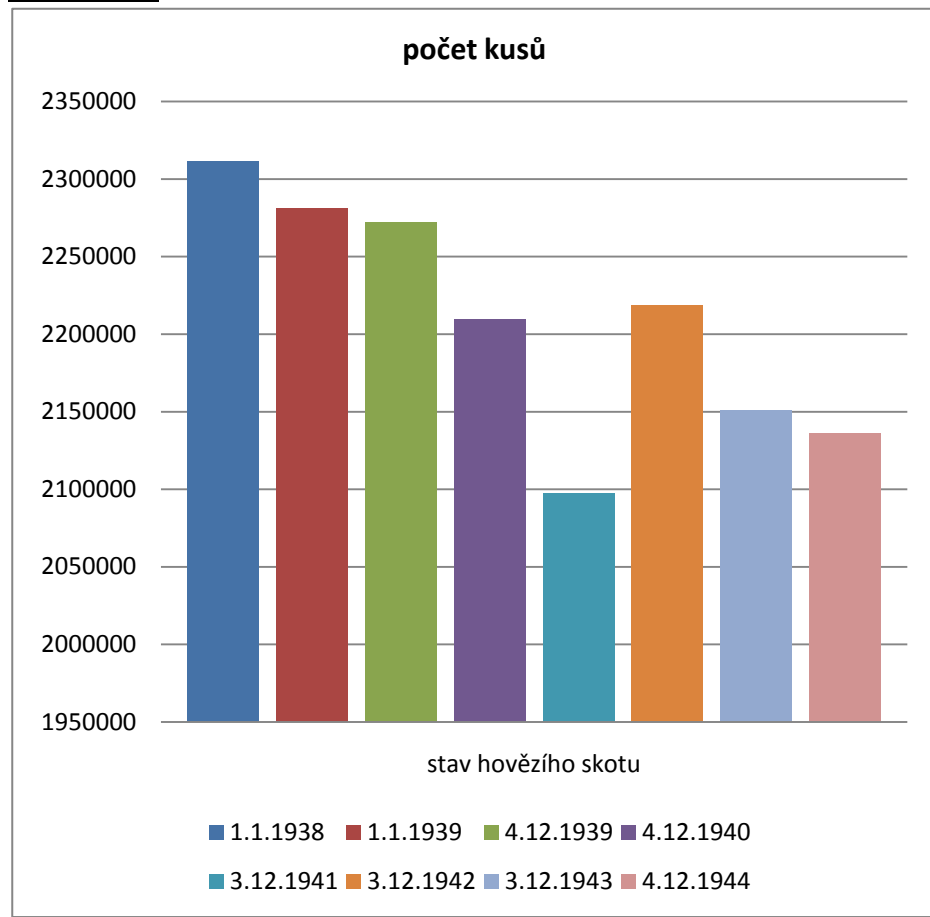
⁴⁴⁹ Od září 1942 se tento zákaz nevztahoval na zvířata dovezená k jatečným účelům. Vyhláška předsedy vlády č. 74 ze dne 1. 2. 1940 o zákazu zabíjení ssajících a odstavená jehňata, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 207; Vyhláška ministra zemědělství č. 118 ze dne 20. 3. 1941, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 74/1940Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 425-426; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 347 ze dne 29. 9. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1713-1714.

⁴⁵⁰ Vyhláška ministra zemědělství č. 266 ze dne 5. 7. 1941 o úpravě domácích porážek skopového bravu ovčího, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1359-1361.

⁴⁵¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 61 ze dne 9. 2. 1942, kterou se mění vyhláška ministra zemědělství č. 266/1941 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 520; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 306 ze dne 8. 12. 1943 o úpravě domácích porážek skopového bravu ovčího, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1473-1474.

⁴⁵² Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 193 ze dne 7. 7. 1943 o připočítávání dodané ovčí vlny k dodanému množství mléka v roce 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 977-978.

Příloha č. 21: Chov hovězího skotu – počet a struktura stáda 1938-1944 (graf)¹

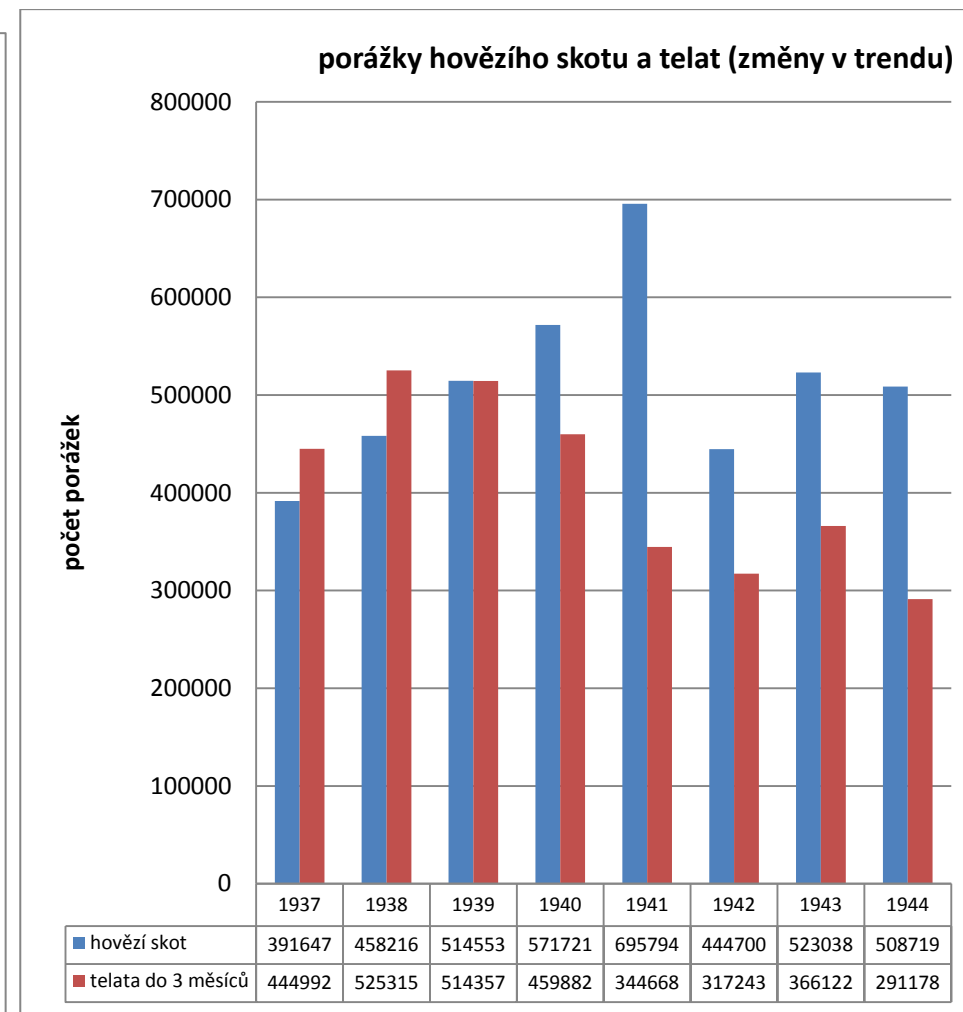
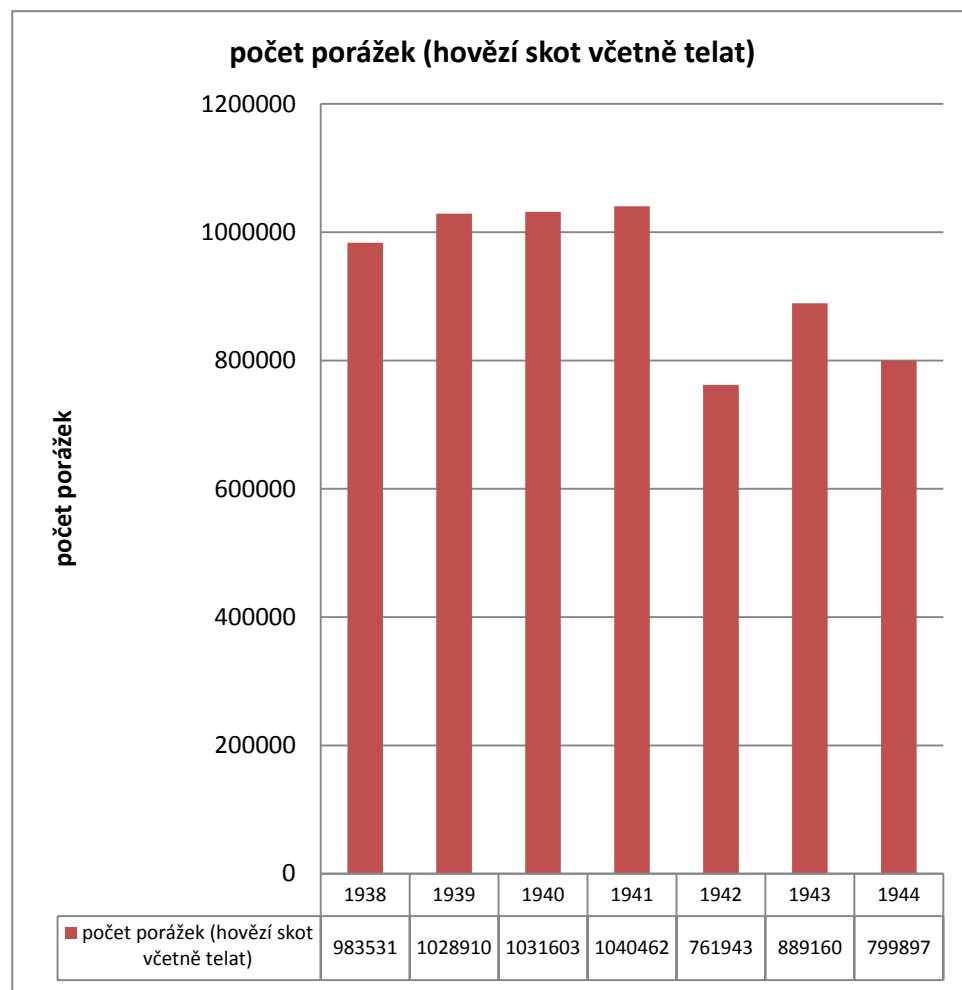
¹ Sestaveno na základě údajů Ústředního statistického úřadu (Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52-53, Statistický zpravodaj 1945, s. 6-7.

Příloha č. 22: Chov hovězího skotu – počet struktura stáda 1938–1944 (tabulka)¹

hovězí skot počet kusů	1.1.1938	1.1.1939	4.12.1939	4.12.1940	3.12.1941	3.12.1942	3.12.1943	4.12.1944
Index 1939=100								
telata mladší 1 roku	600235	545207	596441	630488	641590	703267	665000	683000
	110	100	109	116	118	129	122	125
skot nad 1 rok	1220560	1246523	1235500	1194376	1094827	1021435	1012000	1007000
krávy	98	100	99	96	88	82	81	81
jalovice	297501	296071	291553	238711	211932	303529	306000	295000
	100	100	98	81	72	103	103	100
voli a býci	192741	192954	148404	145684	148628	190154	168000	151000
	100	100	77	76	77	99	87	78
celkem	2311037	2280755	2271898	2209259	2096977	2218385	2151000	2136000
index 1939=100	101	100	100	97	92	97	94	94

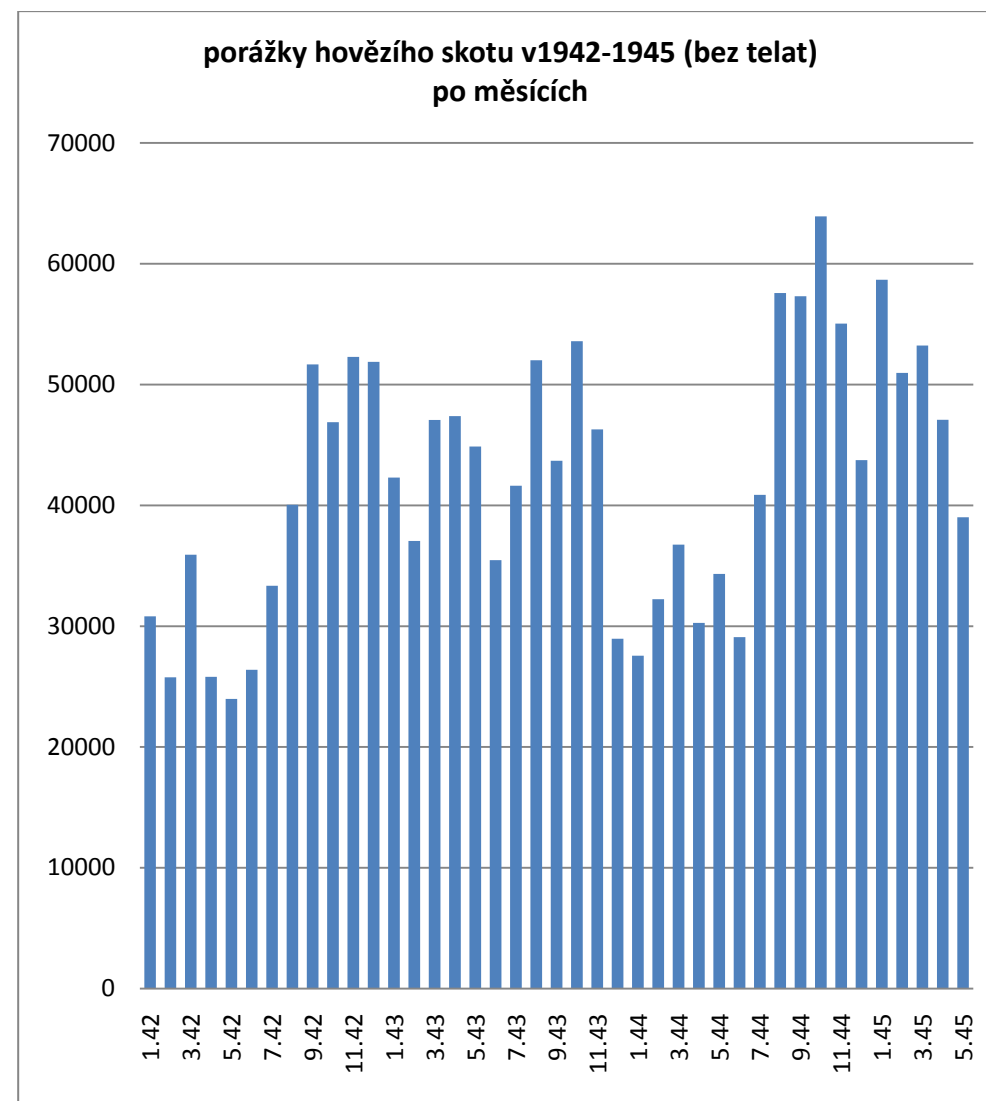
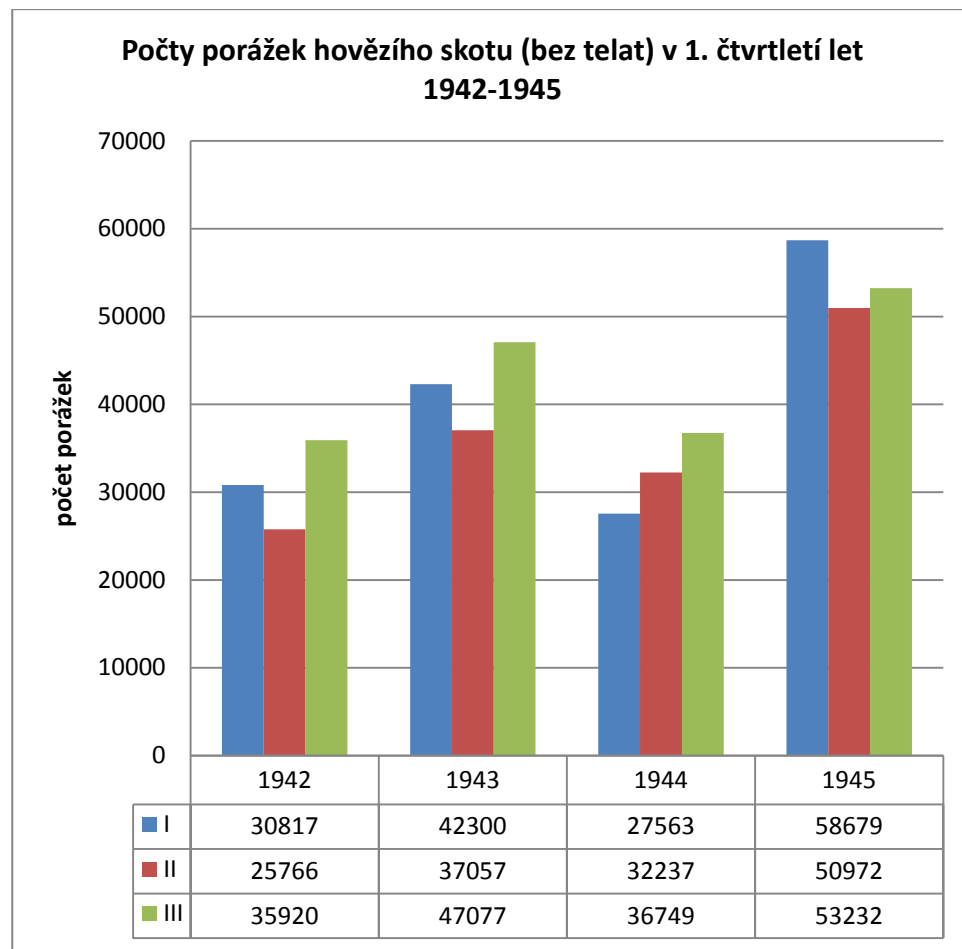
¹ Sestaveno na základě údajů Ústředního statistického úřadu (Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52-53, Statistický zpravodaj 1945, s. 6-7.

Příloha č. 23: Porážky hovězího skotu (hovězí skot a telata do 3 měsíců věku) ¹

¹ Grafy znázorňují počty konaných porážek hovězího skotu. Z druhého grafu je zřejmé, že zatímco počet porážek telat klesal, počet porážek dospělého hovězího skotu až do roku 1941 významně vzrostl a i v letech 1942–1944 se udržoval v porovnání s lety 1937 a 1938 na vyšší úrovni. Sestaveno na základě Statistického zpravodaje 1945, s. 73.

Příloha č. 24: Eskalace porážek hovězího skotu 1942–1945¹

¹ Pro porážky hovězího skotu byla v závěrečné fázi okupace charakteristická eskalace porážek. První graf nabízí srovnání vždy prvního čtvrtletí let 1942 – 1944. Počet porážek se v roce 1945 výrazně zvýšil. Druhý graf ukazuje totéž, avšak na jednotlivých měsících (1942–1945). Sestaveno na základě průběžných zpráv statistického zpravodaje 1942-1945.

Restriktivní porážková politika je zcela zřetelné i na porážkové trajektorii. Navzdory ohromnému nárůstu počtu chovaných ovcí se v průběhu let nacistické okupace snížil počet realizovaných porážek zhruba na polovinu. Stlačování počtu porážek jehňat i ovcí v kombinaci s významným dovozem chovných ovcí z Německa⁴⁵³ povýšily do té doby v českých zemích okrajový chov na nezanedbatelné odvětví živočišné výroby. Na přelomu let 1944/ 1945 dosáhl počet chovaných ovcí té míry, že se začal přibližovat počtu chovaných koní. Zatímco v roce 1939 narostl počet o „pouhých“ 65 %, avšak v roce 1940 přesáhl počet chovaných ovcí již na čtyřnásobek původního stavu. V roce 1944 překročil počet chovaných ovcí osminásobku výchozích hodnot v roce 1938 (190 000 ks). Přesto se zdá, že politika nebyla zcela úspěšná - L. Loudil poukázal na celkovou neefektivitu ovčí produkce. (příloha č. 25) .

Pozitivní růst zažíval v období nacistické okupace i chov koní. Již v prvních letech došlo k významným strukturálním změnám – zatímco mladé ročníky koní vykazovaly trvalý růst, došlo k úbytku koní starších (nad 5 let). Tato skutečnost byla do značné míry zapříčiněna omezením dovozu koní, který musel být nahrazen odchovem vlastních koní.⁴⁵⁴ Chov koní nebyl zprvu zasažen povinnou dodávkou, teprve v pozdějších letech byly pravomoci Českomoravského trhu pro dobytek a maso rozšířeny i na tzv. jatečné koně. Charakteristickým regulačním opatřením se však stala kontrola obchodu s koňmi, kdy si veřejné orgány vyhrazovaly právo na odkup kteréhokoliv koně a prodej si mohly i úředně nvynutit (blíže viz kapitola IV. 4. 1.). Nárůst počtu koní dokumentuje příloha č. 25a.

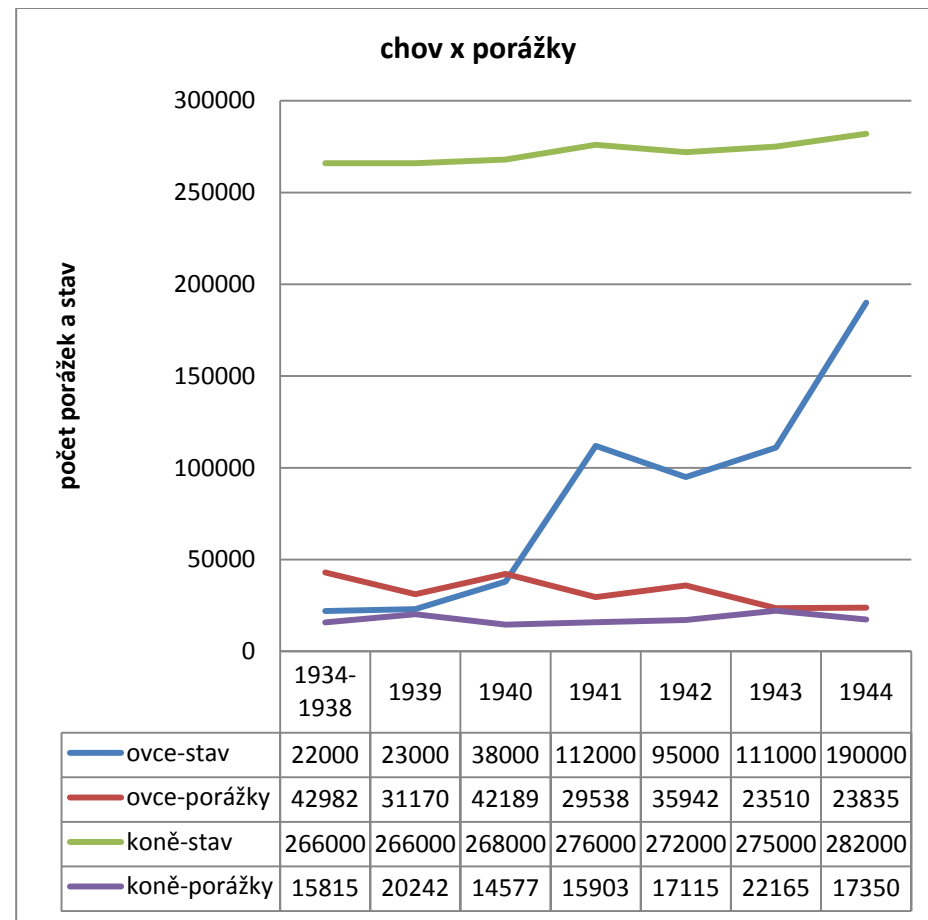
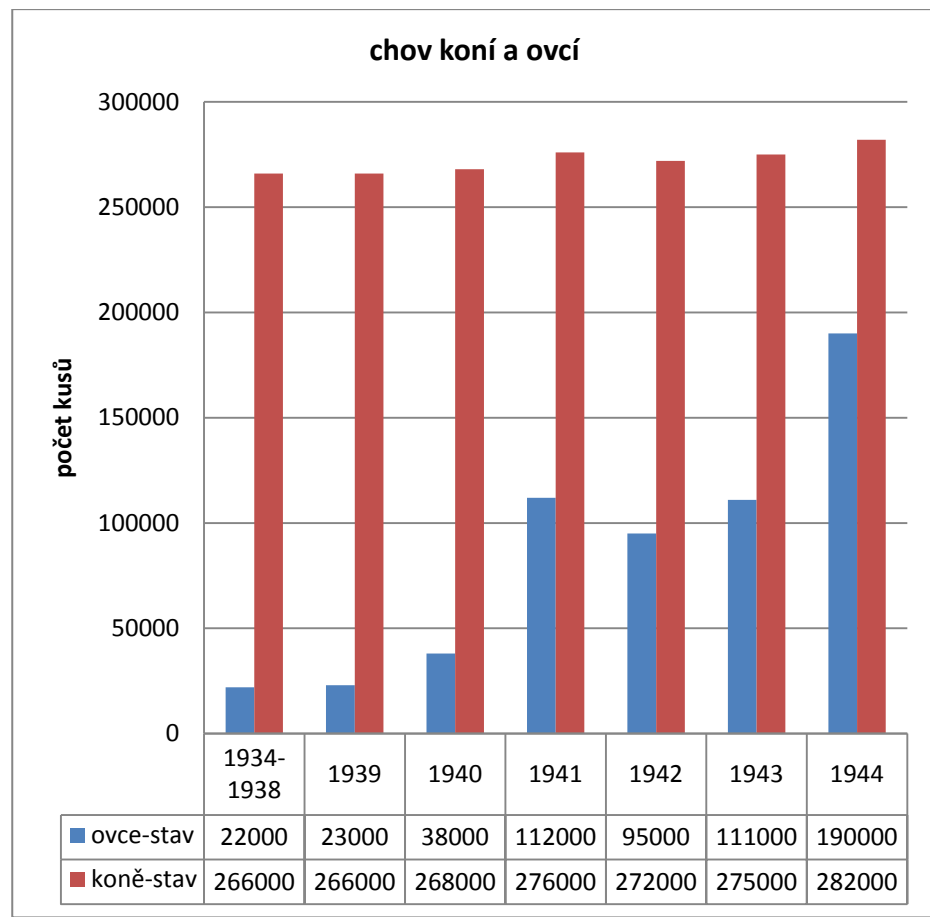
Dalšími živočišnými obory, které byly svázány s výrobní povinností, byly oblasti spadající do působnosti Českomoravského svazu pro vejce, drůbež a med. Již v únoru 1940 byla stanovena povinná dodávka vajec, která se vztahovala na všechny držitele slepic (nosnic). Nejnižší dodávková povinnost se v závislosti na kategorii výrobce pohybovala mezi 20–70 vejci na jednu slepici za rok⁴⁵⁵ Z dodávkové povinnosti samozásobitelů byla vyňata vždy 1 slepice na 2 osoby. V lednu roku 1942 byla povinná dodávka vajec zjednodušena, avšak nedošlo k narušení základního principu, kdy splnění povinné dodávky bylo spojeno s dosažením jistého stupně intenzity výroby. Vyhláška Českomoravského trhového svazu pro drůbež, vejce a med sjednotila povinnou dodávku na 60 vajec/slepici/rok, individuální přístup

⁴⁵³ K. Brandt, *Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe*, Stanford 1953, s. 293.

⁴⁵⁴ Stav hospodářských zvířat ve světle posledních sčítání, In: *Statistický zpravodaj 1942*, s. 363.

⁴⁵⁵ Držitelé slepic byli rozděleni do 4 kategorií-a) zemědělské podniky (ne pěstitelské ani drůbežnické farmy), b) osoby chovající slepice pro vlastní samozásobení vajci, c) pěstitelské podniky s kontrolovanými chovy slepic, d) drůbežářské farmy. Pro povinnou dodávku vajec byly stanoveny měsíčníharmonogramy dodávek. Vyhláška č. 23 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 7. 2. 1940 o povinné dodávce vajec a zřízení sběren vajec, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 829-845.

Příloha č. 25: Chov koní a ovcí 1938–1944 ¹

¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52; Statistický zpravodaj 1945, s. 6-8.

byl volen pouze u kontrolovaných resp. uznaných pěstitelských podniků.⁴⁵⁶ V březnu téhož roku byla povinná dodávka vajec rozšířena na kachny (30 vajec/ nosná kachna/rok)⁴⁵⁷ a na nosnice – liliputky (minimálně 50 vajec/ nosnice/ rok).⁴⁵⁸

V těsném závěsu, v květnu 1942, byla vyhlášena povinná dodávka jatečné drůbeže (husy, kachny, kohouti, slepice, kuřata, krůty, krocani a perličky).⁴⁵⁹ Ke kontingentaci bylo přistoupeno v únoru 1943. Vztahovala se na husy, kachny, kohouty, slepice vč. kuřat, krůty, krocany a perličky, přičemž podkladem pro předepsání povinné dodávky byl stav drůbeže ke dni 3. prosince 1942. Dodávková povinnost spočívala v odvodu 2 hus popř. 3 kachen na každou husu či kachnu chovanou k 3. prosinci 1942. Povinná dodávka hus byla limitována minimální vahou 3,5 kg (v dodávce po 1. srpnu 1943 minimální vahou 4 kg), povinná dodávka kachen byla limitována minimální vahou 1,5 kg.⁴⁶⁰ Dodatečně byla kontingentace změněna v tom smyslu, že se opírala o novější sčítání drůbeže,⁴⁶¹ u krocánů a krůt byla stanovena nejmenší váha na 2,5 kg.⁴⁶² Povinná dodávka se týkala i medu, který spadal společně s vejci a drůbeží pod jeden trhový svaz. Vyhláška ze září 1941 stanovila povinnou dodávku 50 % z roční sklizně medu, nejméně však 1,5 kg medu z každého vyzimovaného včelstva⁴⁶³, v roce 1942 a 1943 byla tato povinnost stanovena obdobně, pouze se zvýšila minimální dodávka z 1,5 kg na 2 kg medu.⁴⁶⁴

Povinná dodávka drůbeže a s ní související opatření nevyvívala tlak na rozšiřování chovů, jako tomu bylo například u vepřů. Chov drobných domácích zvířat – drůbeže (s

⁴⁵⁶ Vyhláška č. 13 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 14. 1. 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 336-373.

⁴⁵⁷ Vyhláška č. 15 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 13. 3. 1942 o povinné dodávce kachních vajec, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2199-2200.

⁴⁵⁸ Vyhláška č. 14 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 13. 3. 1942 o povinné dodávce vajec liliputek, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2197-2198.

⁴⁵⁹ Chovatelé byli oprávněni ponechat si pro spotřebu vlastní domácnosti čtvrtletně 1 husu nebo krůtu nebo dvě kachny nebo 4 slepice, další byli povinni dodat v živém stavu oprávněným nakupovačům. Vyhláška č. 19 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 15. 5. 1942 o úpravě výkupu jatečné drůbeže, o rozdělování jatečné drůbeže tuzemského i cizozemského původu a o zřízení obvodových sběrů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 4088-4125.

⁴⁶⁰ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 40 ze dne 3. 2. 1943 o kontingentaci dodávky drůbeže v roce 1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 95-96; Vyhláška č. 30 ze dne 16. 2. 1943, kterou se vydávají prováděcí předpisy k vyhlášce ministra zemědělství a lesnictví č. 40/1943 Sb., Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943-1081; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 190 ze dne 8. 7. 1943, kterou se mění vyhláška č. 40/1943 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 965-966.

⁴⁶¹ Dodávková povinnost zahrnovala 2 husy z každé husy starší než roku 1943, nejméně 40 % z chovu v roce 1943. U kachen – povinná dodávka 2 kachen z každé kachny starší než rok 1943, chované k 3. 6. 1943, u krůt – dodávka ve výši 1/3 ze stavu zjištěného uvedeného dne. Vyhláška Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med č. 33 ze dne 13. 7. 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 5280-5282.

⁴⁶² Vyhláška č. 40 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 19. 1. 1943, kterou se stanoví nejmenší živá váha krocánů a krůt k povinné dodávce, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 7850.

⁴⁶³ Vyhláška č. 11 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 12. 9. 1941, kterou se stanoví povinná dodávka medu z roční sklizně 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 7388-7391.

⁴⁶⁴ Vyhláška č. 23 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 31. 7. 1942, kterou se stanoví povinná dodávka včelího medu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 6710-6711. Vyhláška č. 37 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med, jíž se mění a doplňuje vyhláška Svazu č. 23/1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 6303-6304.

výjimkou slepic), králíků i koz, který zůstával dlouhodobě neregulován, se dočkal v prvních letech okupace citelného rozmachu. Počet koz vzrostl do roku 1941 o více než 250 000 ks a počet králíků byl v roce 1942 téměř trojnásobný v porovnání s rokem 1940 (příloha č. 26). Co se týče drůbeže, k působivému nárůstu počtu došlo v roce 1941 o téměř 40 %, tj. o více než 3 miliony kusů (slepic o více než 1,5 milionu kusů, kachen o více než 600 000, hus o 800 000 kusů, krůt a krocanů o 80 000 kusů). Chov drobného domácího zvířectva narazil v praxi na limit v podobě omezené krmivové základny. Od roku 1942 přistoupila okupační moc k nucenému omezování chovů. Vyhláška ministra zemědělství již v dubnu 1942 ohlásila zákaz rozšiřovat chovy hus a kachen – nesmělo se chovat více kusů než v roce 1941 a zároveň byl chov omezen na místa, kde byla přirozená krmivová základna.⁴⁶⁵ Kombinace povinné dodávky a restriktivních opatření ohledně chovu měla za následek opětovný pokles počtu chované drůbeže. Počet hus klesl během jediného roku o 200 000 a kachen dokonce o téměř 450 000 kusů, tj. téměř na polovinu (viz příloha č. 27). V případě koz a králíků byla přijata podobná opatření teprve v roce 1943 (viz kapitola IV.5).

Regulační opatření zasáhla již v prvních okupačních letech i oblast honebního a rybníčního hospodářství, které měly vhodně doplnit domácí produkci masa. Zatímco v případě honitby se povinnost omezila na nucený výkup části produkce, chov ryb byl podroben výrobní povinnosti. Vyhláškou ministra zemědělství z 1. listopadu 1940 byla stanovena povinná dodávka kaprů určených ke spotřebě. Chovatelé byli povinni dodávat kapry stejným skupinám spotřebitelů a ve stejném poměru jako v období 1938/1939.⁴⁶⁶ Vládním nařízením z října 1941 o částečné úpravě rybářství byla stanovena tzv. zarybňovací povinnost, která byla prováděna podle pokynů příslušného okresního úřadu.⁴⁶⁷ V květnu 1942 bylo stanoveno povinné využití dosud neosazených rybníků k chovu ryb⁴⁶⁸ a na jaře následujícího roku byla u sladkovodních ryb (kapři, líni, štiky, candáti) stanovena nejnižší dodávková povinnost. V závislosti na vymezení rybníčních oblastí byli rybníční hospodáři povinni dodat z každého hektaru vodní plochy 60 – 110 kg sladkovodních jedlých ryb.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 162 ze dne 30. 4. 1942 o omezení chovu hus a kachen, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 847-848. Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 14. 7. 1942, kterou se vydávají prováděcí předpisy k vyhlášce ministra zemědělství a lesnictví č. 162/1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 6153-6154.

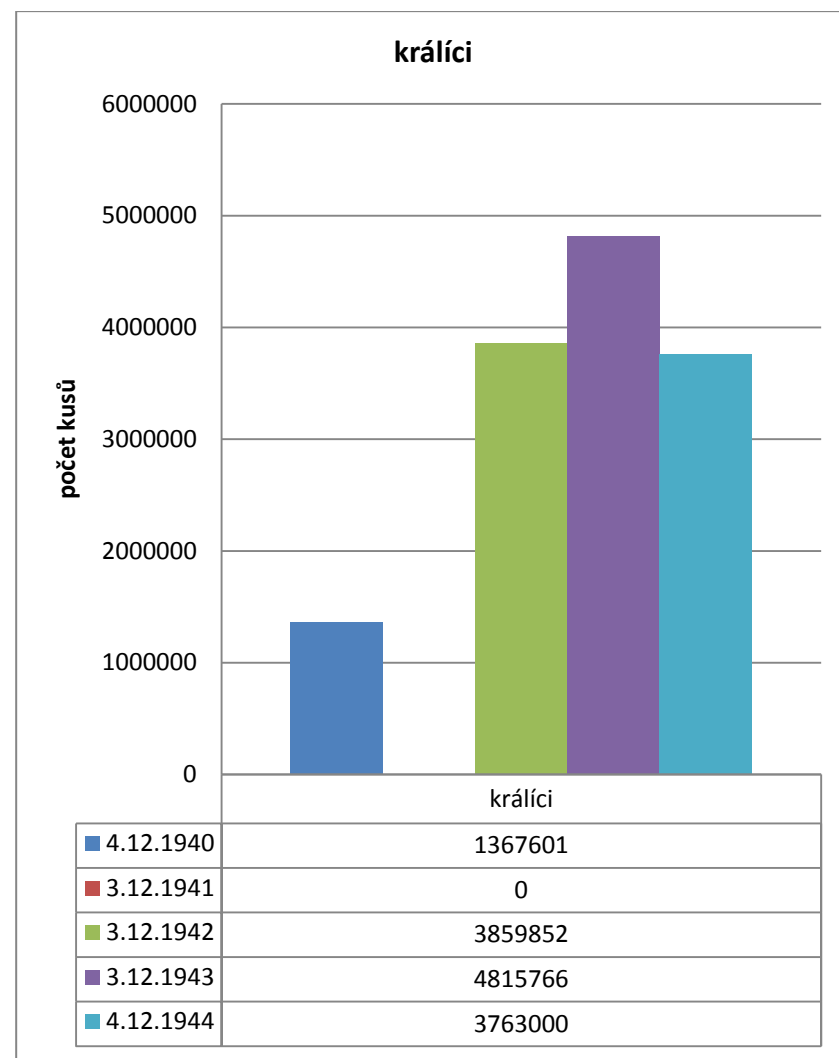
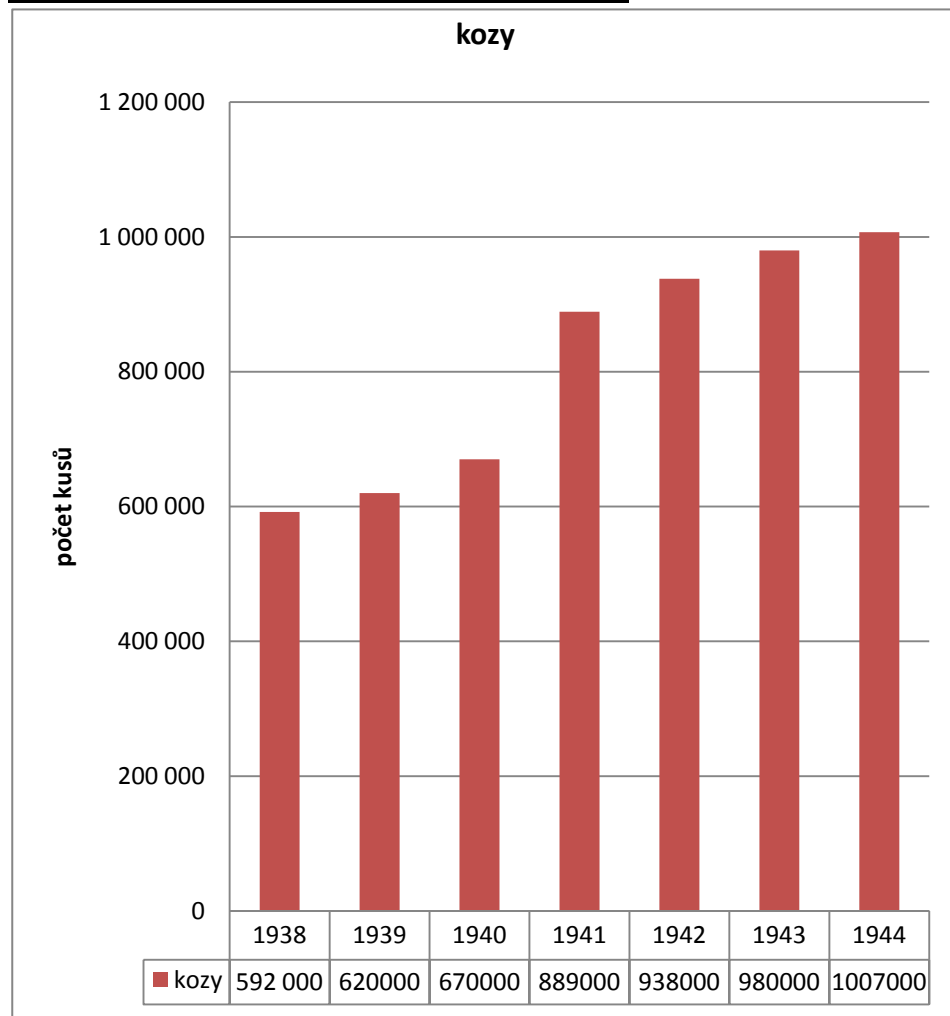
⁴⁶⁶ Vyhláška ministra zemědělství č. 391 ze dne 1. 11. 1940 o úpravě rozdělování kaprů, určených ke spotřebě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1164-1166.

⁴⁶⁷ Vládní nařízení č. 5 ze dne 23. 10. 1941 o částečné úpravě rybářství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 39-49.

⁴⁶⁸ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 183 ze dne 22. 5. 1942 o osazování rybníků neosazených rybami, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 889-890; Vládní nařízení č. 167 ze dne 16. 6. 1943, kterým se částečně upravuje obhospodařování rybníků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 685-689.

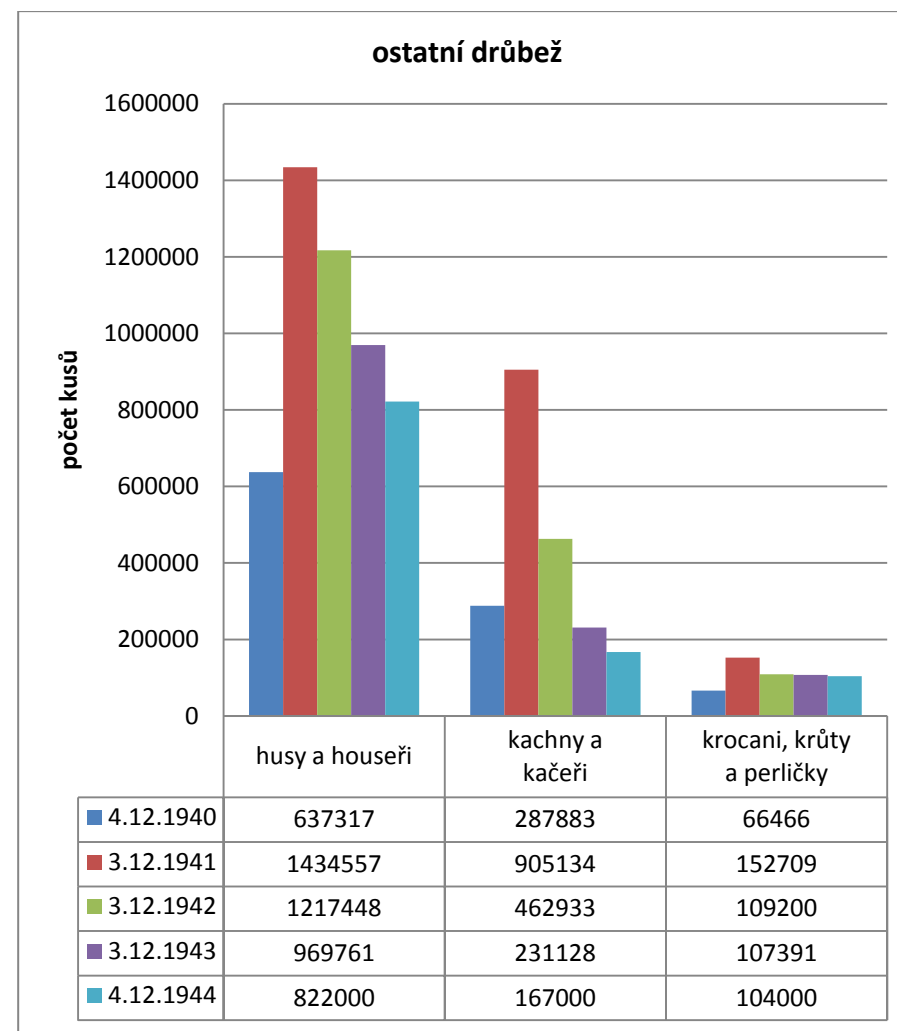
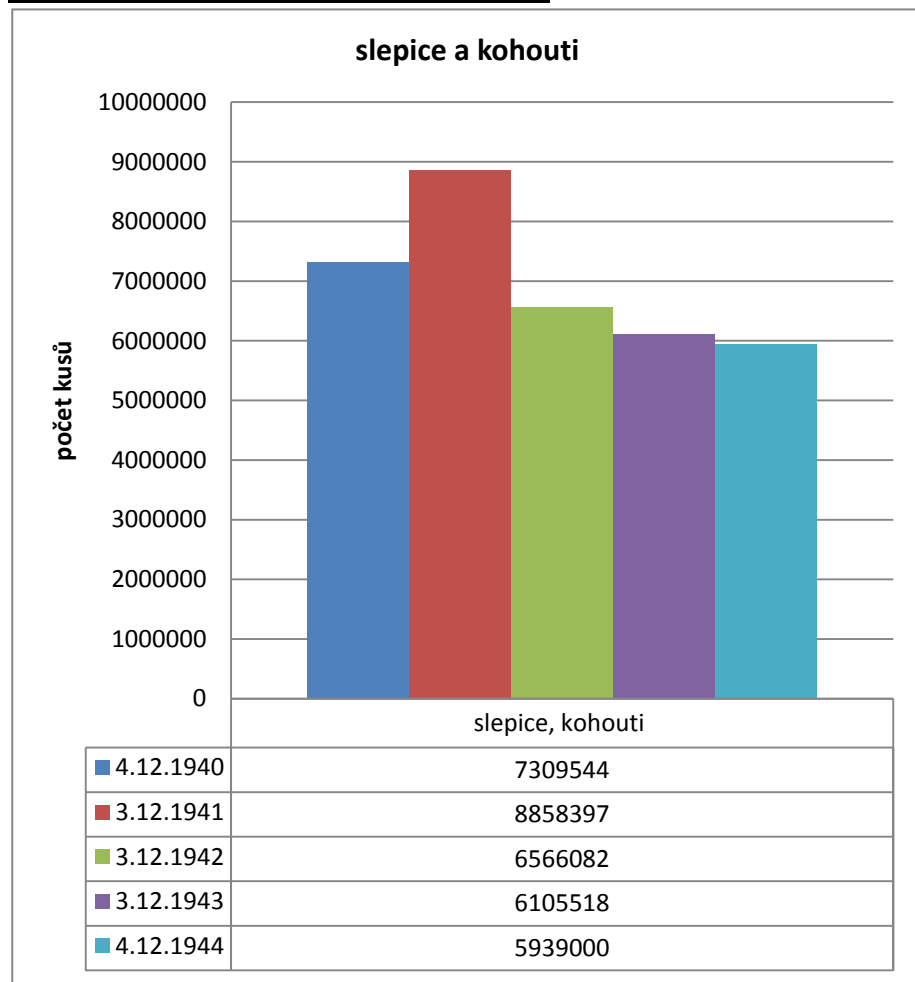
⁴⁶⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 81 ze dne 12. 3. 1943 o kontingenci výroby jedlých ryb a vyplácení prémie za mimořádné výkony při výrobě jedlých ryb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 312-314.

Příloha č. 26: Chov koz a králíků 1938–1944¹

¹ Počet králíků nebyl v roce 1941 zjišťován. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52; Statistický zpravodaj 1945, s. 6-8.

Příloha č. 27: Chov drůbeže 1940–1944¹

¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 22; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 52; Statistický zpravodaj 1945, s. 6-8.

IV. 2. 2. Rostlinná výroba. V rostlinné výrobě se hlavním opatřením staly tzv. povinné osevy. Jako první byl v únoru 1940 stanoven povinný osev lnu, který byl do té doby pěstován zhruba na 5000 ha zemědělské půdy. Význam této náročné plodiny spočíval v jejím dvojitě využití – na jedné straně coby přádné rostliny pro textilní průmysl (stonek) a na straně druhé coby významné olejniny (lněné semeno). Povinný osev byl vyhlášen předsedou vlády v únoru 1940 pro všechny zemědělské podniky s ornou půdou přesahující výměru 5 ha v okresech určených ministerstvem zemědělství. Pro jednotlivé okresy bylo stanoveno i konkrétní procento povinného osevu (1–2,5 %).⁴⁷⁰ Bezprostředním následkem tohoto opatření bylo zvětšení osevních ploch přádných rostlin o více než 8000 ha, v porovnání s rokem 1939 byla osevní plocha téměř ztrojnásobena.⁴⁷¹ Len zůstal plodinou povinného osevu i v následujících letech, přičemž byl zachován i základní princip stanovení okresů s konkrétním procentem povinného osevu lnu a nezměněna. Nezměněna byla i velikost závodů, na které se tato povinnost se vztahovala na (5 ha).⁴⁷² V roce 1941 zasáhl povinný osev 88 soudních okresů, v roce 1942 83 soudních okresů a v roce 1943 64 soudních okresů. Ačkoliv se počet okresů snížil, procento povinného osevu bylo naopak zvýšeno, a to takovým způsobem, že celková plocha povinného osevu lnu zůstávala téměř nedotčena (koncentrace výroby).⁴⁷³ V letech 1941–1943 se osevní plocha lnu pohybovala kolem 12 000 – 13 000 ha. (viz příloha č. 28). Jediná výraznější změna ohledně povinného osevu lnu v roce 1943 spočívala v tom, že legislativa umožnila nahrazení povinného osevu lnu ozimou řepkou a to do výše 50 % povinné plochy.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ Vyhláška předsedy vlády č. 89 ze dne 29. 2. 1940, kterou se zmocnění ministerstva zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivem rozšiřuje na len, a o povinném osevu lnu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 232-233.

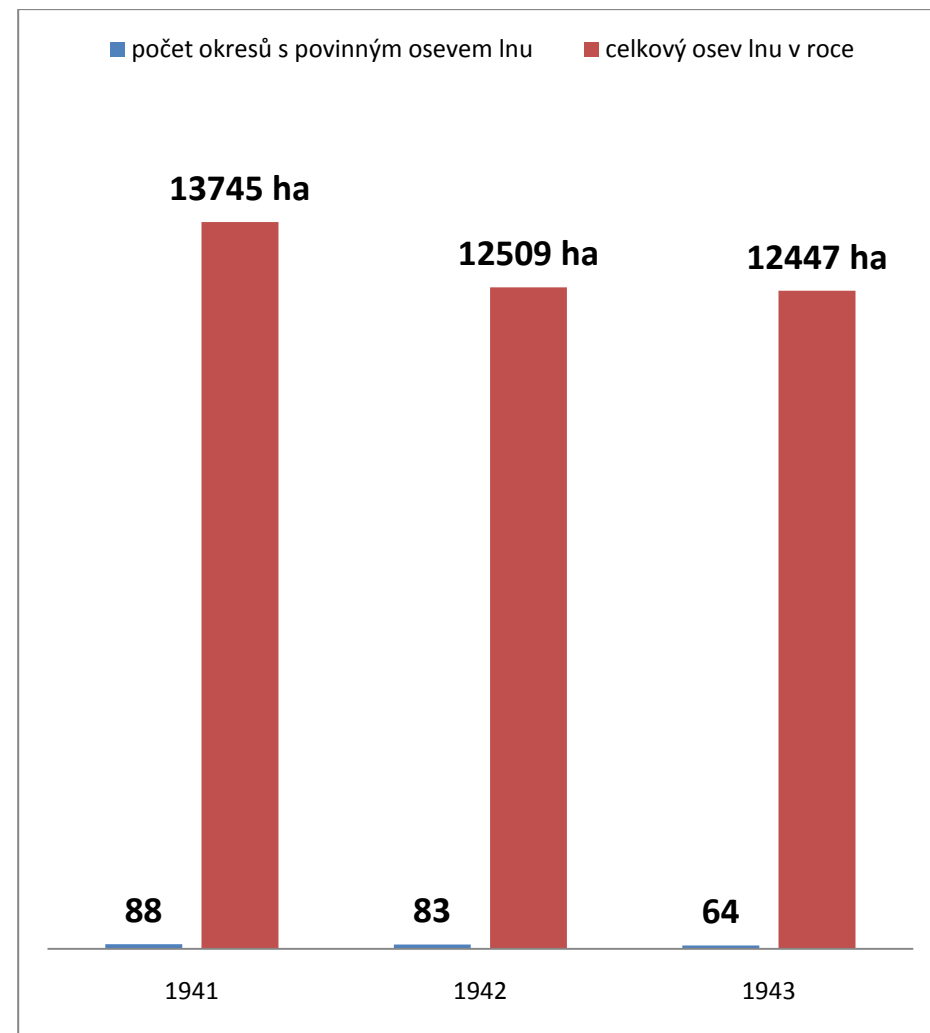
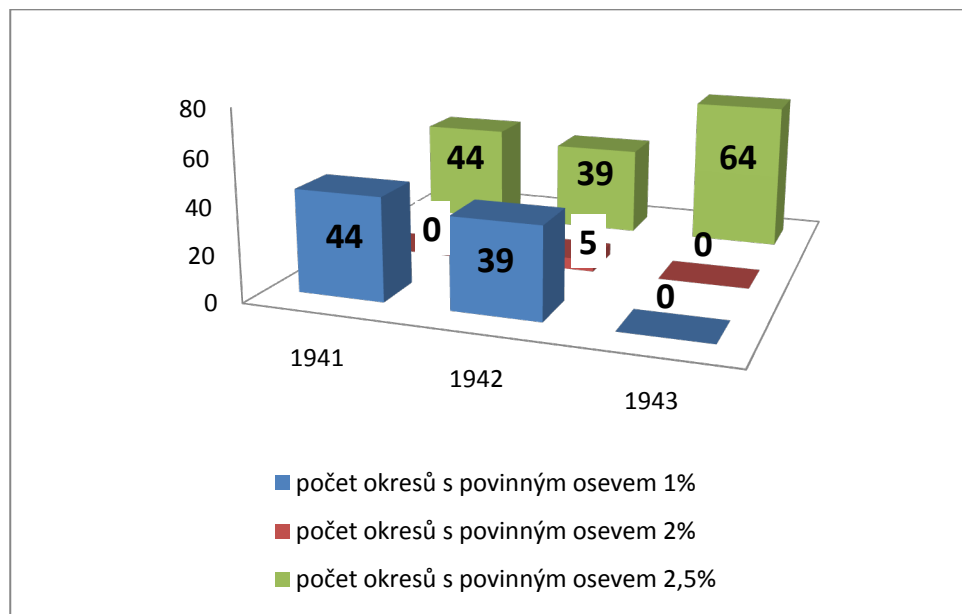
⁴⁷¹ Státní hospodaření za války a po revoluci, Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní zpráva ministerstva financí, Praha 1946, s. 338.

⁴⁷² Vyhláška ministra zemědělství č. 54 ze dne 28. 1. 1941, jímž se doplňuje vyhláška předsedy vlády č. 89/1940 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 140.

⁴⁷³ Na jaře 1941 byl povinný osev lnu vyhlášen pro 88 soudních okresů, přičemž v polovině z nich byl povinný osev stanoven ve výši 2,5 % orné půdy a v polovině z nich ve výši 1 % orné půdy. Na jaře následujícího roku byla vyhlášena povinnost osevu lnu pro 83 soudních okresů (39 soudních okresů 2,5 %, 5 soudních okresů 2 %, 39 soudních okresů 1 %). Pro hospodářský rok 1942/1943 se povinnost vztahovala na menší počet politických i soudních okresů (64 soudních okresů) týkala se zemědělských závodů s výměrou veškeré obhospodařované půdy přesahující 5 ha a více. Tyto zemědělské závody byly povinny osít lnem minimálně 2,5 % orné půdy zemědělského závodu, současně však byla stanovena nejmenší možná osevní plocha 0,05 ha orné půdy-což pro menší závody znamenalo povinný osev až do výše 8 % orné půdy závodu. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 17. 3. 1941 o povinném osevu lnu na jaře roku 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2096-2101; Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 19. 2. 1942 o povinném osevu lnu na jaře roku 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1461-1467; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

⁴⁷⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996. Srv. též Státní hospodaření za války a po revoluci, Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní zpráva ministerstva financí, Praha 1946, s. 338-339.

Příloha č. 28: Povinný osev lnu 1938–1944 (počty okresů, vymezení povinného osevu, celkový osev)¹

¹ Vyhláška předsedy vlády č. 89 ze dne 29. 2. 1940, kterou se zmocnění ministerstva zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivy rozšiřuje na len, a o povinném osevu lnu, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 232- 233; Vyhláška ministra zemědělství ze dne 17. 3. 1941 o povinném osevu lnu na jaře roku 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2096- 2101; Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 19. 2. 1942 o povinném osevu lnu na jaře roku 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1461- 1467; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

Pěstování olejnin, které mělo úzkou vazbu na řešení nedostatečného zásobení protektorátu tuku, představovalo za konstantu protektorátní zemědělské politiky a to v celém okupačním období. Úplná dodávková povinnost olejnatých rostlin a semen byla vyhlášena v září 1939 (s výjimkou máku).⁴⁷⁵ Pro hospodářský rok 1940/41 byl vyhlášen povinný osev ozimé řepky, která byla vzhledem k přírodním podmínkám prezentována jako nejvýnosnější a tudíž i nejvýznamnější olejнина.⁴⁷⁶ Vedle vysokého obsahu tuku byl zdůrazňován vysoký obsah bílkovin, a tudíž nezanedbatelný význam pro živočišnou výrobu (pokrutiny). V hospodářském roce 1940/1941 byl povinný osev ozimé řepky vyhlášen v 80 soudních okresech, pro zemědělské podniky s výměrou obhospodařované půdy větší než 20 ha a to ve výši 3 % orné půdy.⁴⁷⁷ V následujícím roce (hospodářský rok 1941/1942) byla tato povinnost rozšířena: zasáhla více oblastí než v roce předcházejícím (99 soudních okresů), podniky s výměrou větší než 14 ha půdy a povinný osev byl stanoven na 3,5 % orné půdy.⁴⁷⁸ Výsledný efekt byl nepochybný – zatímco v roce 1940 bylo řepkou oseto pouhých 1235ha, v kalendářním roce 1941 dosáhla plocha osetá řepkou necelých 10 000 ha. Pokud bychom tento údaj porovnali s průměrem let 1934–1938, jednalo se o více než trojnásobný nárůst (příloha č. 29).

Vzhledem k průběhu zimní sezóny 1941/1942, kdy došlo k vymrznutí rozsáhlých osevních ploch, stanovila vyhláška ministra zemědělství a lesnictví na jaře 1942 jarní osetí vymrzlých ploch ozimé řepky hořčicí na semeno. Tato povinnost se vztahovala na 23 soudních okresů.⁴⁷⁹ Plocha hořčice, která se v době zahájení okupace pohybovala mezi 200 – 300 ha, překročila do roku 1942 výměru 7000 ha, což znamenalo nárůst na více než třicetinasobek. Typickým opatřením, jež mělo vést ke zvýšení produkce oleje, se stala povinnost výrobců hořčice odlisovat hořčičné semeno před zpracováním na hořčici. Zde se v průběhu válečných let projevil stupňovaný tlak – povinné odlisování 10 % oleje

⁴⁷⁵ Vyhláška předsedy vlády č. 213 ze dne 29. 9. 1939 o úpravě hospodaření s obilím, rýží, mlýnskými výrobky a výrobky z mouky, luštěninami, olejnatými plodinami, olejnatými semeny a krmivy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 692-693. Rozšíření okruhu na další olejninu v souvislosti s redefinicí olejnin (řepka, řepice, lněné semeno, hořčičné a konopné semeno, mák; soja, slunečnicová semena a semena světlice). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 387 ze dne 14. 11. 1942 o nucené dodávce některých olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1814-1815.

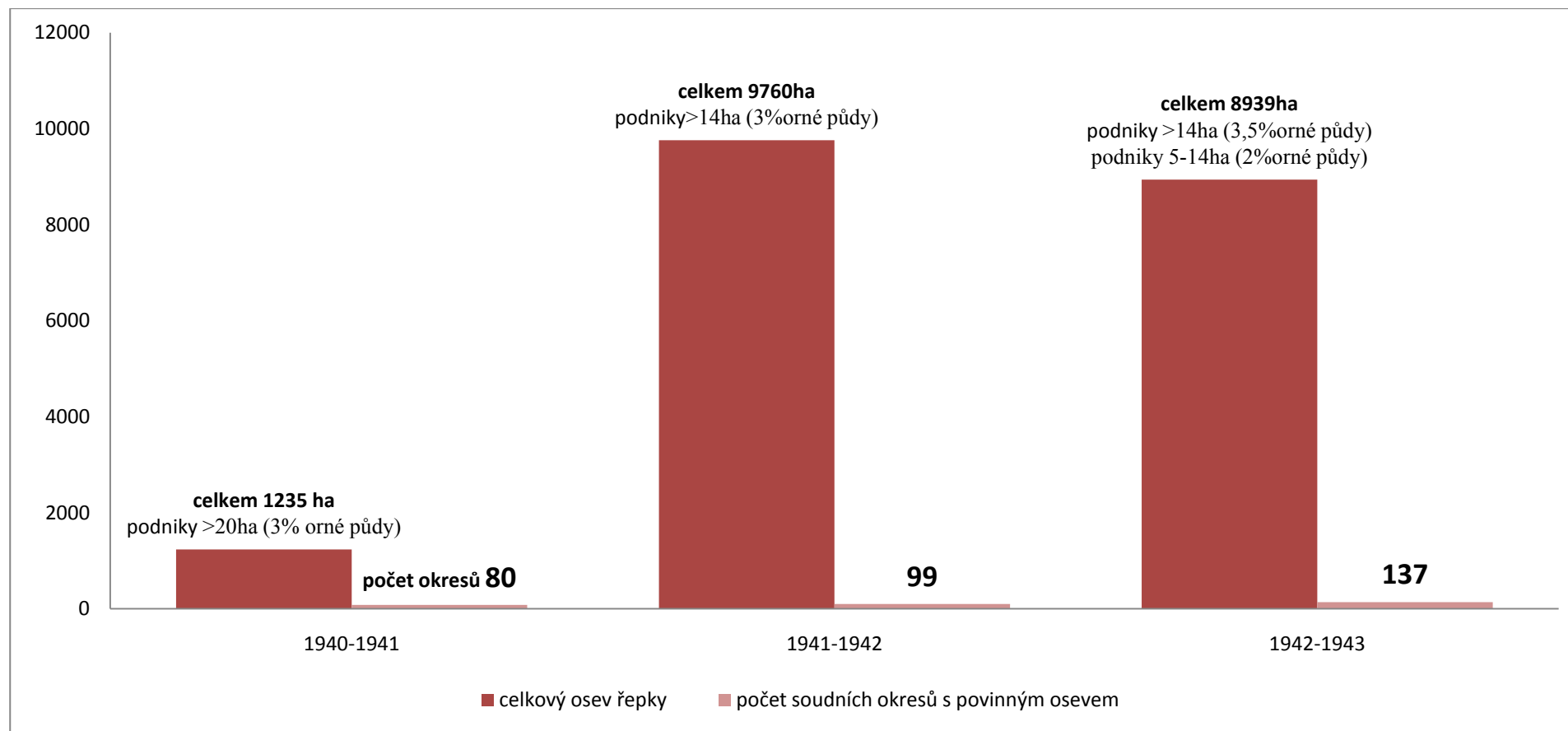
⁴⁷⁶ A. Kovařovic, Význam olejedárných plodin, in: Zemědělský kalendář 1944, s. 101.

⁴⁷⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 233 ze dne 27. 6. 1940 o povinném pěstování řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 556-558; Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 25. 9. 1940, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 233/1940 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 858.

⁴⁷⁸ Vyhláška ministra zemědělství č. 243 ze dne 24. 6. 1941 o povinném pěstování ozimé řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1275-1280.

⁴⁷⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 115 ze dne 1. 4. 1942 o osetí vymrzlých ploch ozimé řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 704-705.

Příloha č. 29: Povinný osev ozimé řepky 1941–1943 (počty soudních okresů, vymezení povinného osevu, celkový osev)¹

¹ Vyhláška předsedy vlády č. 233 ze dne 27. 6. 1940 o povinném pěstování řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 556-558; Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 25. 9. 1940, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 233/ 1940 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 858; Vyhláška ministra zemědělství č. 243 ze dne 24. 6. 1941 o povinném pěstování ozimé řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1275-1280; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

z hořčičného semena bylo vyhlášeno v září 1940⁴⁸⁰, od února 1941 byla povinnost zvýšena na 15 %, ⁴⁸¹ v září 1942 mělo být povinně odlisováno 18 % oleje⁴⁸², v říjnu 1942 20 % oleje⁴⁸³.

Za účelem dalšího rozšíření olejnin byl ještě v průběhu roku 1942 vyhlášen povinný osev máku a to ve formě „přísevu“ k určitým plodinám. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 27. dubna 1942 stanovila, že veškeré plochy, které se v roce 1942 osejí cukrovkou, krmnou řepou, čekankou, krmnou a jedlou vikví, musejí být zároveň osety mákem a to tak, že na 1 m² přijde nejméně 1 rostlina máku. Totéž platilo pro plochy, které již byly těmito okopaninami osety – musely být ještě dodatečně osety mákem tak, aby bylo dosaženo předepsané hustoty.⁴⁸⁴ Celková plocha máku se v letech 1939–1942 pohybovala mezi 4000–7000 hektary, pod úrovní 30. let 20. století, avšak forma povinného přísevu se do této sumy logicky nezobrazila. V neposlední řadě podpořilo v roce 1942 produkci olejnatých plodin vyhlášení tzv. dodávkových smluv, které se vztahovaly na mák⁴⁸⁵ a hořčici⁴⁸⁶. Vyhlášky ministra zemědělství a lesnictví stanovily, že pěstitelé, kteří sjednají dopředu s oprávněným výkupcem smlouvu na pěstování máku nebo hořčice, měli při dodávce těchto plodin nárok na příplatek a v případě máku i na zpětnou dodávku zbytků po opracování. Původně stanovený harmonogram nucené dodávky některých olejnatých plodin byl v roce 1942 zjevně kvůli napjaté zásobovací situaci uspíšen (zkrácen o 1 měsíc). K tomu pak docházelo opakovaně i v následujících letech.⁴⁸⁷

Povinný osev olejnin byl opětovně stanoven pro hospodářský rok 1942/1943. U ozimé řepky došlo k dalšímu rozšíření této povinnosti – dotýkala se většího počtu soudních okresů (celkem 137 soudních okresů) i širšího spektra zemědělských podniků. Zemědělské závody s výměrou přesahující 14ha byly povinny osít ozimou řepkou 3,5 % orné půdy a závody s výměrou 5–14 ha, které byly touto povinností zasaženy zcela nově, byly povinny osít

⁴⁸⁰ Vyhláška č. 49 Českomoravského Svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 4. 9. 1940 o povinném odlisování hořčičného semene před zpracováním na hořčici, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 6600-6611.

⁴⁸¹ Vyhláška č. 63 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 5. 2. 1941, kterou se pozměňuje vyhláška svazu č. 49/1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 984.

⁴⁸² Vyhláška č. 123 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 21. 9. 1942 o povinném odlisování hořčičného semene před zpracováním na hořčici, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 9006-9007.

⁴⁸³ Vyhláška č. 132 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 28. 10. 1942 o povinném odlisování hořčičného semene před zpracováním na hořčici, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 10217.

⁴⁸⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 147 ze dne 27. 4. 1942 o povinném osevu máku do okopanin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 807-808.

⁴⁸⁵ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 114 ze dne 1. 4. 1942 o dodávkových smlouvách na mák, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 699-701.

⁴⁸⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví o dodávkových smlouvách pro hořčici, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 815-817.

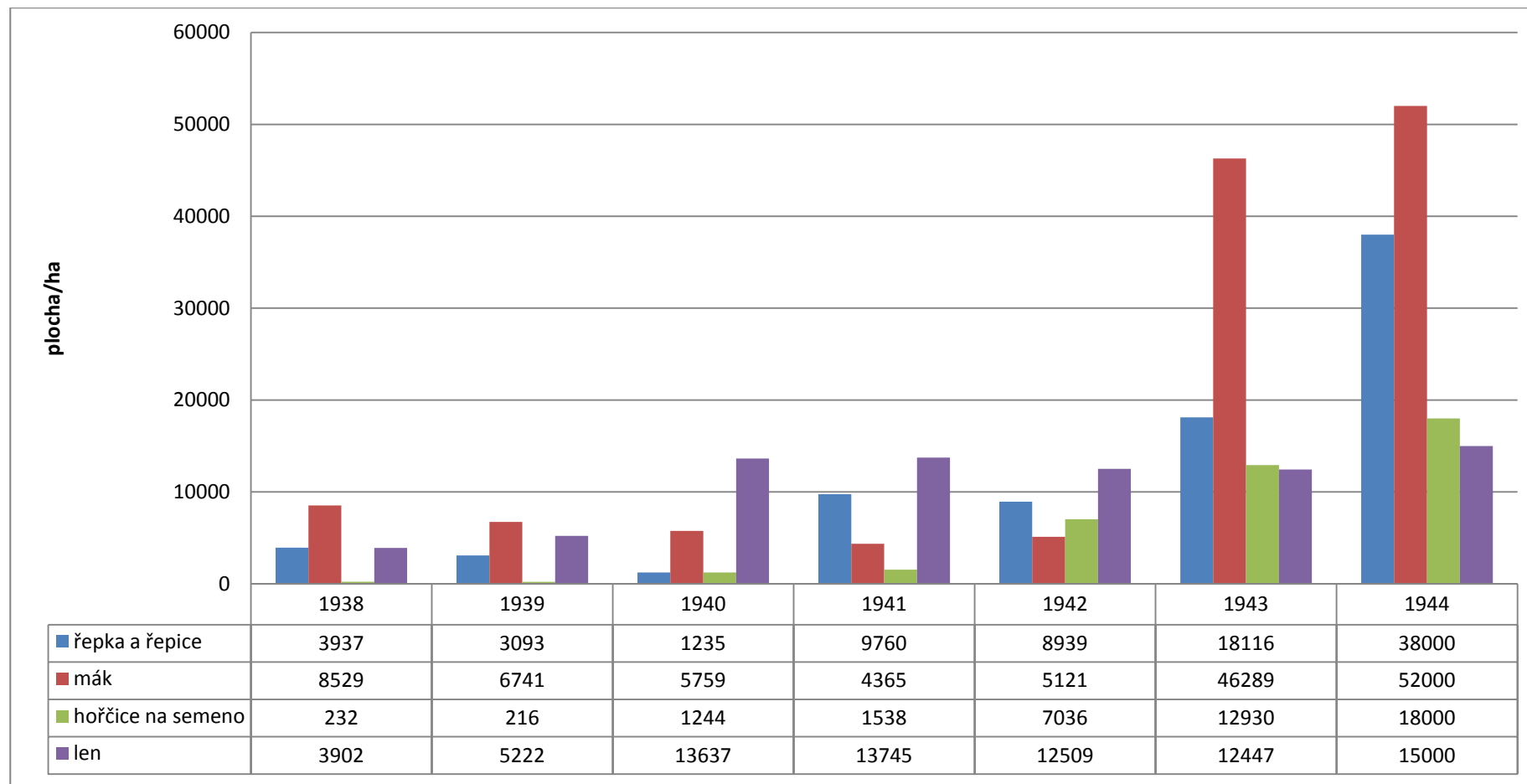
⁴⁸⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 387 ze dne 14. 11. 1942 o nucené dodávce některých olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1814-1815. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 387 ze dne 14. 11. 1942 o nucené dodávce některých olejnatých semen, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1814-1815.

Příloha č. 30: Plochy osevu - olejnin a přadné rostliny (1938–1944)¹

Plochy osevu v ha/ index 1939=100	1934–38	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
řepka a řepice	2344	3937	3093	1235	9760	8939	18116	38000
	76	127	100	40	316	289	586	1229
mák	7542	8529	6741	5759	4365	5121	46289	52000
	112	127	100	85	65	76	687	771
hořčice na semeno	305	232	216	1244	1538	7036	12930	18000
	141	107	100	576	712	3257	5986	8333
len	3373	3902	5222	13637	13745	12509	12447	15000
	65	75	100	261	263	240	238	287
konopí	42	61	45	49	42	24	51	Statistický zpravodaj neuvádí
	93	136	100	109	93	53	113	
celkem	13 606	16 661	15 317	21 924	29 450	33 629	89 833	123 000
	89	109	100	143	192	220	586	803

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-290. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočítaný Ústředního statistického úřadu.

Příloha č. 31: Plochy osevu olejnin a přádné rostliny (1938–1944) ¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-29. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočet Ústředního statistického úřadu.

nejméně 2 % orné půdy (příloha č. 29).⁴⁸⁸ Zemědělec byl motivován ke zvýšení osevní plochy i nad povinnou hranici, neboť mu to umožňovalo, za přesně stanovených podmínek, snížení předepsané osevní plochy brambor, lnu a ječmene. Tato motivace se ukázala jako nedostatečná, neboť v roce 1942, ačkoliv byla povinný osev ozimé řepky rozšířen na větší spektrum zemědělských podniků i větší počet okresů, nedošlo ke zvýšení celkových osevních ploch (v roce 1942 – 9000 ha). Paralelně tedy muselo docházet k omezování dobrovolně osetých ploch ozimé řepky a to pravděpodobně v souvislosti s trpkými zkušenostmi v tuhých zimách posledních let (značné vymrznutí ploch, ozimá řepka jako nejzasaženější plodina).⁴⁸⁹ Pro povinný osev ozimé řepky pro hospodářský rok 1942–1943 bylo explicitně stanoveno, že v případě vymrznutí musí být na jaře 1943 zasety na stejné plochy jiné olejniny (mák, hořčice).

Pro jaro 1943 byl opětovně vyhlášen povinný osev máku. Z nařízení předchozího roku zůstala zachována povinnost přisevu k určitým plodinám – všechny zemědělské závody musely přisít mák do všech ploch osetých cukrovkou, krmnou řepou, čekankou, mrkví a to průměrně jednu rostlinu máku na 1 m².⁴⁹⁰ Zcela nově byl vyhlášen povinný osev máku v minimální výši 2 % plochy orné půdy, která se vztahovala na všechny zemědělské podniky. Tato povinnost mohla být kompenzována pouze některou jinou olejninou (ozimá řepka nad předepsanou plochu, hořčice, slunečnice, soja, světlíce, jarní řepka + 25 % plochy a jarní řepice + 25 % plochy). V roce 1943 se osev máku zvýšil z 5000 ha na neuvěřitelných 46 000 ha (tj. téměř desetinásobek původní plochy), čímž se stal nejrozšířenější protektorátní olejninou. Do této plochy není přitom započítána hodnota přisevu máku do ostatních plodin. Působivý růst osevních ploch olejnin v celém období nacistické okupace je zdokumentován v přílohách č. 30-31.

Povinný osev a povinná dodávka se staly charakteristickými opatřeními i v oblasti obilovin, které z hlediska velikosti osévané plochy představovaly nejvýznamnější zemědělské plodiny vůbec. V době vzniku protektorátu zaujímal první místo mezi obilninami žito (486 000 ha) následované pšenicí (392 000 ha), ovsem (360 000 ha) a ječmenem (256 000 ha) (příloha 31–32). Úplná dodávková povinnost pro pšenici a žito byla vyhlášena již

⁴⁸⁸ V některých okresech bylo podle vyhlášky možné nahradit pěstování řepky osemem máku, hořčice či brambor, v případě brambor však nesměla být tato plocha započtena do povinné dodávky brambor. Osevní povinnosti mohly být zproštěny pouze závody, které měly v hospodářském roce 1941/42 osázeno nejméně 30 % orné půdy ranými brambory a zeleninou a které se zavázaly k osetí příslušné plochy ranými brambory. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

⁴⁸⁹ Podle údajů Ústředního statistického úřadu došlo v zimě 1939/1940 k vymrznutí 85 % ploch ozimé řepky, což bylo nejvíce ze všech plodin. U pícnin muselo být zaorané 14 – 40 %, u pšenice 23 %, žita 55 % a ječmene 62 %. Vymrzlé, zaorané a přiseté plochy ozimů a pícnin na jaře 1940, In: Statistický zpravodaj 1940, s. 54.

⁴⁹⁰ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 45 ze dne 13. 2. 1943 o povinném osevu máku a o přisevu máku do okopanin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 119-122.

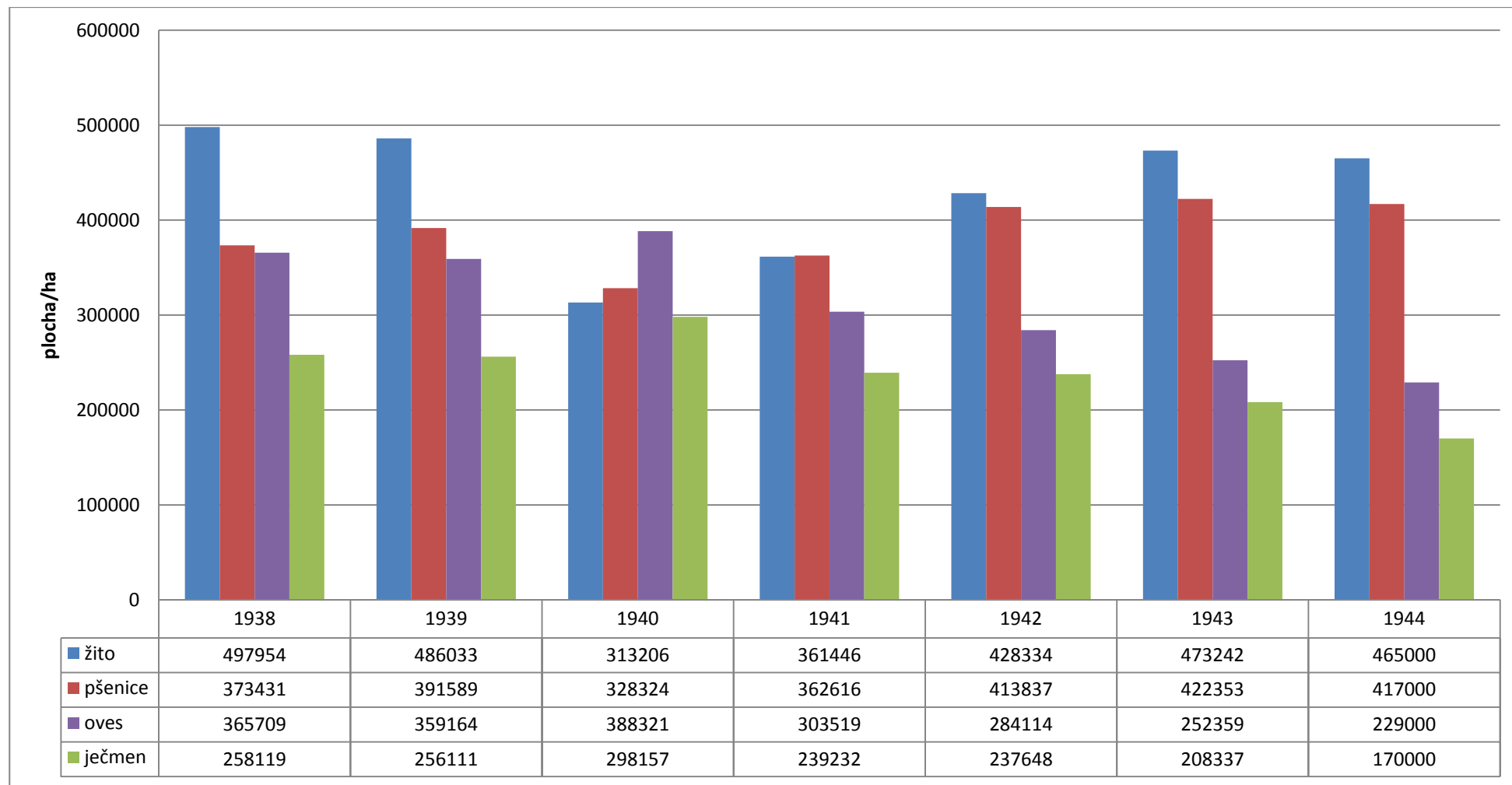
Příloha č. 32: Plochy osevu – obilniny (1938–1944)¹

Plochy osevu v ha/ index 1939=100	1934-1938	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
žito ozimé	488 336	495 374	48312 3	306 430	354 618	420 491	46771 4	45800 0
	101	103	100	63	73	87	97	95
žito jarní	3091	2580	2910	6776	6828	7843	5528	7000
	106	89	100	233	235	270	190	241
žito celkem	491 427	497 954	486 033	313 206	361 446	428 334	473 242	465 000
	101	102	100	64	74	88	97	96
pšenice ozimá	363913	354795	36414 3	24701 8	30360 7	32300 9	35176 9	35200 0
	100	97	100	68	83	89	97	97
pšenice jarní	27120	18636	27446	81306	59009	90828	70584	65000
	99	68	100	296	215	331	257	237
pšenice celkem	391 033	373 431	391 589	328 324	362 616	413 837	422 353	417 000
	100	95	100	84	93	106	108	106
chlebové obilí (pšenice+žito+sourež)	886 355	875 019	881 252	651 415	746 320	854 188	900 839	882 000
	101	99	100	74	85	97	102	100
ječmen ozimý	3004	4655	3555	6561	4081	4468	3559	5000
	85	131	100	185	115	126	100	141
ječmen jarní	248060	253464	25255 6	29159 6	23515 1	23318 0	20477 8	16500 0
	98	100	100	115	93	92	81	65
ječmen celkem	251 064	258 119	256 111	298 157	239 232	237 648	208 337	170 000
	98	101	100	116	93	93	81	66
oves	369385	365709	35916 4	38832 1	30351 9	28411 4	25235 9	22900 0
	103	102	100	108	85	79	70	64
sourež (pšenice a žito)	3895	3634	3630	9885	22258	12017	5244	
	107	100	100	272	613	331	144	
směs ovsa s ječmenem				38296	22837	21925	25436	38000 ²
kukuřice	7441	8884	8903	12618	9753	8491	8698	8000
	84	100	100	142	110	95	98	90
obilniny celkem	1 514 245	1 507 731	1 505 430	1 388 807	1 321 661	1 406 366	1 395 669	1 327 000
	101	100	100	92	88	93	93	88

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro průměr let 1934 – 1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočítaný Ústředního statistického úřadu.

² obilní směs, tj. včetně směsi pšenice s žitem (sourež).

Příloha č. 33: Plochy osevu – hlavní obilniny (1938–1944)¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočít Ústředního statistického úřadu.

v souvislosti se zavedením systému řízeného hospodářství v září 1939 a posléze byla rozšířena na další obiloviny.⁴⁹¹ Hlavním cílem povinných osevů obilovin byla optimalizace vzájemného poměru mezi hlavními obilninami poté, co došlo k celkovému zmenšení plochy osevu obilovin o více než 110 000 ha. Tato redukce byla zapříčiněna strukturálními změnami v důsledku stupňování osevu olejnin a prádňích rostlin a v důsledku stupňování osevu píce. První povinné osevy obilovin byly vyhlášeny na jaře roku 1941 a reagovaly na zcela atypické rozvržení ploch obilovin v roce předcházejícím. V roce 1940 byl nejvýznamnější plodinou mezi obilninami oves (388 000 ha), následovaný pšenicí (328 000 ha), žitem (313 000 ha) a ječmenem (298 000 ha). Struktura obilních osevů v tomto roce zcela odporovala tradičnímu rozložení těchto plodin žito – pšenice – oves – ječmen (příloha 34).

Vyhláška ministra zemědělství ze dne 27. března 1941 stanovila v rámci probíhajícího hospodářského roku 1940–1941 povinný osev pšenice, žita a ječmene, který byl vyjádřen plochou 1 000 000 ha.⁴⁹² Hlavním cílem tohoto opatření bylo zastavení dalšího poklesu osevu chlebového obilí – jen v roce 1940 poklesly osevní plochy žita o 36 % a pšenice o 16 % (dohromady o 230 000 ha). Podstatné je, že do povinného osevu nebyl zahrnut oves, na jehož úkor byly plochy chlebovin částečně obnovovány. V roce 1941 se následkem těchto opatření zvýšila plocha žita o téměř 50 000 ha, plocha pšenice o 30 000 ha. Pro hospodářský rok 1941/1942 nastal posun v tom smyslu, že byl povinný osev pro jednotlivé obilniny stanoven zvlášť, čímž byl explicitně vyjádřen požadavek zvýšení ploch chlebového obilí. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 6. srpna 1941⁴⁹³ stanovila povinný osev pšenice ve výši 400 000 ha (z toho nejméně 350 000 ha pšenicí ozimou) a ozimého žita v minimální výši 500 000 ha. Celková plocha chlebovin 900 000 ha tak znamenala další přiblížení stavu v době vzniku protektorátu. Případný úbytek osevní plochy ozimého obilí (pšenice a žita) měl být kompenzován zvýšením osevní plochy jarního obilí tak, aby nejnižší celková osevní plocha byla dodržena.

Povinný osev ječmene pro jaro 1942 byl stanoven samostatnou vyhláškou ministra zemědělství ze dne 2. prosince 1941.⁴⁹⁴ Povinná plocha byla vymezena na 225 000 ha, tj. cca

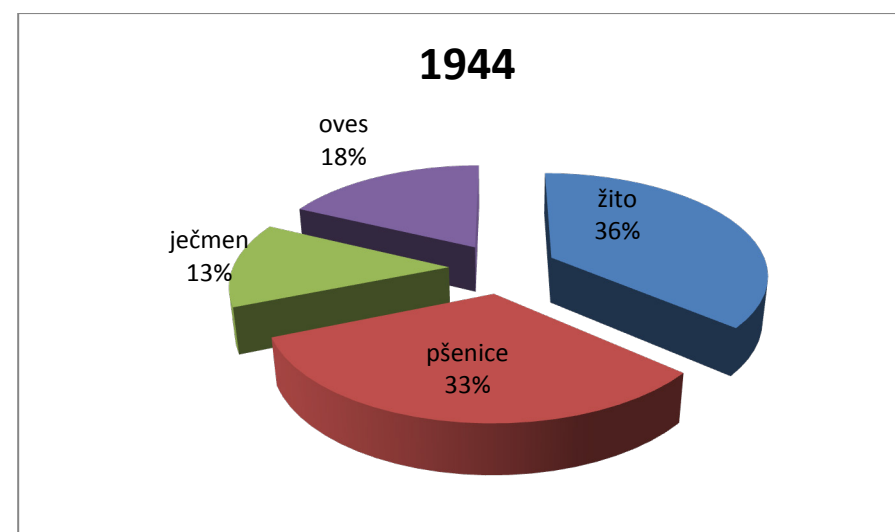
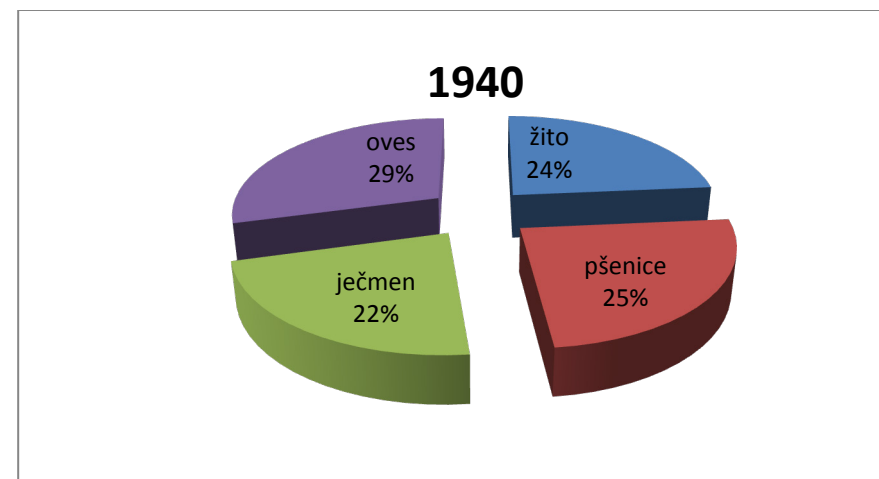
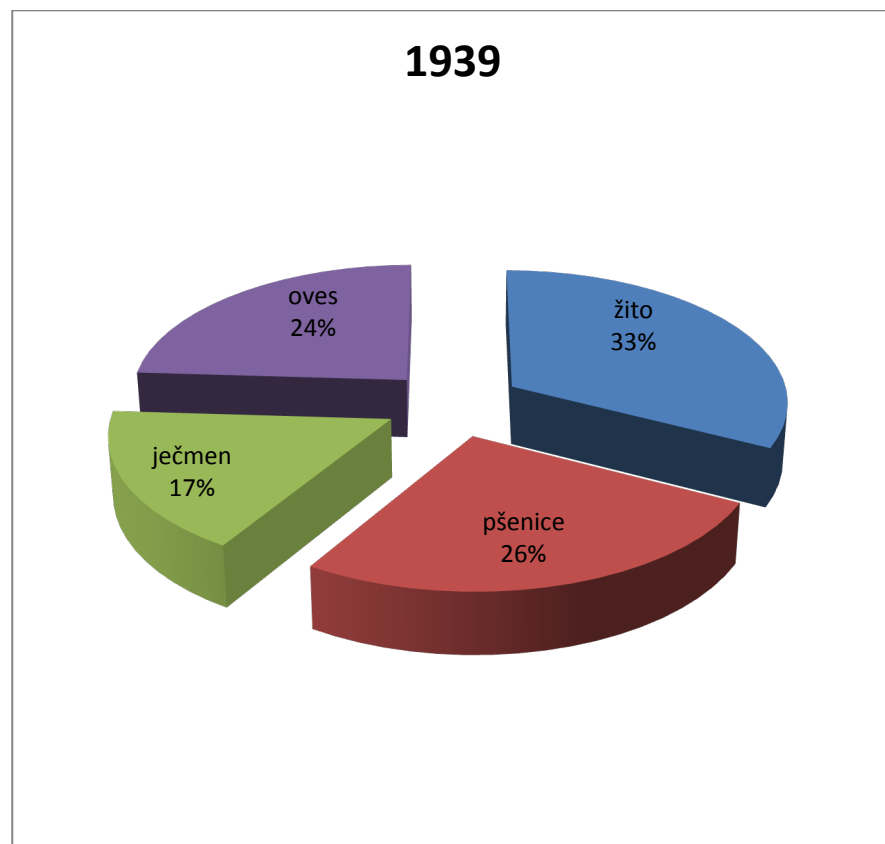
⁴⁹¹ Vyhláška předsedy vlády č. 213 ze dne 29. 9. 1939 o úpravě hospodaření s obilím, rýží, mlýnskými výrobky a výrobky z mouky, luštěninami, olejnatými plodinami, olejnatými semeny a krmivý, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 692-693; Vyhláška ministra zemědělství č. 375 ze dne 31. 10. 1941 o nucené dodávce obilí, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1844-1848; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 246 ze dne 7. 7. 1942 o nucené dodávce plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1115-1121.

⁴⁹² Vyhláška ministra zemědělství č. 120 ze dne 27. 3. 1941 o povinném osevu pšenice, žita a ječmene v hospodářském roce 1940/1941, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 429-430.

⁴⁹³ Vyhláška ministra zemědělství č. 289 ze dne 6. 8. 1941 o povinném osevu obilí v hospodářském roce 1941/42, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1441-1442.

⁴⁹⁴ Vyhláška ministra zemědělství č. 409 ze dne 2. 12. 1941 o povinném osevu jarního ječmene v roce 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1965-1966. V případě nemožnosti jarního osevu pšenice měly být plochy osety ječmenem. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 135 ze dne 14. 4. 1942, kterou se mění vyhláška č. 289/1941, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 763.

Příloha č. 34: Plochy osevu –podíl hlavních obilnin na celkové obilní ploše 1939, 1940, 1944¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočet Ústředního statistického úřadu.

75 % plochy oseté ječmenem v předcházejícím roce. Vyhláška explicitně stanovila, že povinný osev ječmene nesmí být na úkor povinného osevu jiných plodin a rovněž nesměly být v jeho důsledku snižovány osevní plochy okopanin. Celkový osev tří hlavních obilovin (pšenice, žito, ječmen) stanovený v roce v hospodářském roce 1941/1942 překročil povinný osev těchto plodin předcházejícího roku o 125 000 ha (příloha 33-34).

V hospodářském roce 1942/1943 nenastaly již významnější změny. Povinný osev obilí se týkal pšenice, žita a ječmene, konkrétní výměra byla stanovena podobně jako v letech předcházejících.⁴⁹⁵ Oves zůstal po celou dobu nejméně preferovanou variantou a nebyl do povinných osevů vůbec zahrnut. Nové rozvržení povinného osevu v letech 1942 a 1943 přineslo v praxi další nárůst osevních ploch pšenice – v letech 1942 a 1943 se její osevní plocha zvětšila v porovnání s krizovým rokem 1940 o více než 25 % (o 26 % v roce 1942 a o 28 % v roce 1943), ve srovnání s rokem 1939 došlo k nezanedbatelnému nárůstu osevních ploch (o 6 % v roce 1942 a 8 % v roce 1943). Rovněž plochy žita se vracely k původní úrovni roku 1939. V roce 1942 představovaly 89 % a v roce 1943 již 97 % původního osevu. Paralelně s návratem k původnímu rozsahu osevu chlebovin docházelo v případě ječmene k pozvolnému poklesu osevní plochy. V roce 1942 odpovídala plocha osetá ječmenem ve srovnání s rokem 1939 93 % a v roce 1943 81 % původního stavu. Strměji klesala osevní plocha ovsa, který nebyl zahrnován do systému povinných osevů – v roce 1943 se plocha ovsa rovnala 70 % stavu roku 1939 (příloha č. 32, 33).⁴⁹⁶

Ačkoliv se na oves nevztahovala osevní povinnost, tato plodina tvořila vedle ječmene a kukuřice možnou alternativu při plnění kontingentu krmného obilí. Právě zajištění krmivové základny v prvních letech okupace náleželo mezi priority zemědělské politiky. Z obilovin se mezi preferované plodiny zařadila kukuřice, o čemž svědčí vyhlášení tzv. dodávkových smluv v roce 1942. Jednalo se o období pěstitelských smluv pro hořčici a mák (viz výše). Uzavření dodávkové smlouvy opravňovalo pěstitele ke zvláštnímu příplatku a ke zpětné dodávce jaderných krmiv. Je zajímavé, že novelizací původní vyhlášky byly v srpnu 1942 dodávkové smlouvy na kukuřici omezeny na smlouvy sjednané s pražskou pobočkou berlínské firmy „Maisanbau-Gesellschaft m. b. H“, přičemž výše smluvních příplatků zůstala zachována.

⁴⁹⁵ „Minimální výměr“ stanovila obec a byl limitována hranicí 55 % orné půdy zemědělského závodu po odečtení chmelnic. V případě vymrznutí byli pěstitelé povinni osázet stejně velké plochy jarní pšenicí, žitem či ječmenem. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

⁴⁹⁶ Vyhláška ministra zemědělství č. 144 ze dne 24. 4. 1942 o dodávkových smlouvách pro kukuřici, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 797-799. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 286 ze dne 12. 8. 1942 o dodávkových smlouvách pro kukuřici, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava. Návod a tabulky k řádnému provedení a výpočtu dodávkové povinnosti obilí, jedlých luštěnin a olejnin ze sklizně 1943, Praha 1943.

Osevní plocha kukuřice kulminovala v roce 1940 (12 500 ha), kdy se pohybovala o více než 40 % nad úrovní roku 1938 (příloha č. 34).

I u dalších krmných plodin je zjevné, že stupňování krmivové základny probíhalo do roku 1941–1942 a následně došlo k odklonu od této politiky. Vyhláška předsedy vlády z února 1940 zmocnila ministerstvo zemědělství hospodařením se senem (luční seno a otava, vojtěškové a jetelové seno všeho druhu) a slámou (sláma všech obilovin, luskovin, olejnin a směsek) a stanovila jejich povinnou dodávku podle pokynů ministerstva zemědělství.⁴⁹⁷ Veškeré zpracování plodin na krmiva (tj. drcení, opracovávání, šrotování) bylo vázáno na povolení Výsadní obilní společnosti (tzv. šrotovací povolení). V souvislosti s vyhlášením dodávkové povinnosti byla provedena kontingentace výroby na země a dále na okresy a obce. Plocha píce a dalších krmných plodin se následně zvyšovala a to až do roku 1941. U pícnin došlo do roku 1941 k nárůstu ploch více než 100 000 ha, tj. nárůst o 26 % oproti roku 1939 (příloha č. 35). Největší vzestup zaznamenaly směsi obilovin a luštěnin na zeleno (o téměř 50 000 ha) a jetel (o více než 60 000 ha). Rovněž krmné okopaniny (krmná řepa, tuřín), aniž v těchto případech došlo ke stanovení povinné dodávky, zaznamenaly nezanedbatelný růst – krmná řepa o téměř 15 000 ha a tuřín o 2000 ha. Zatímco jedlé luštěniny byly neustále redukovány, krmné luštěniny (koňský bob) byly rozšířeny (příloha č. 36–37).

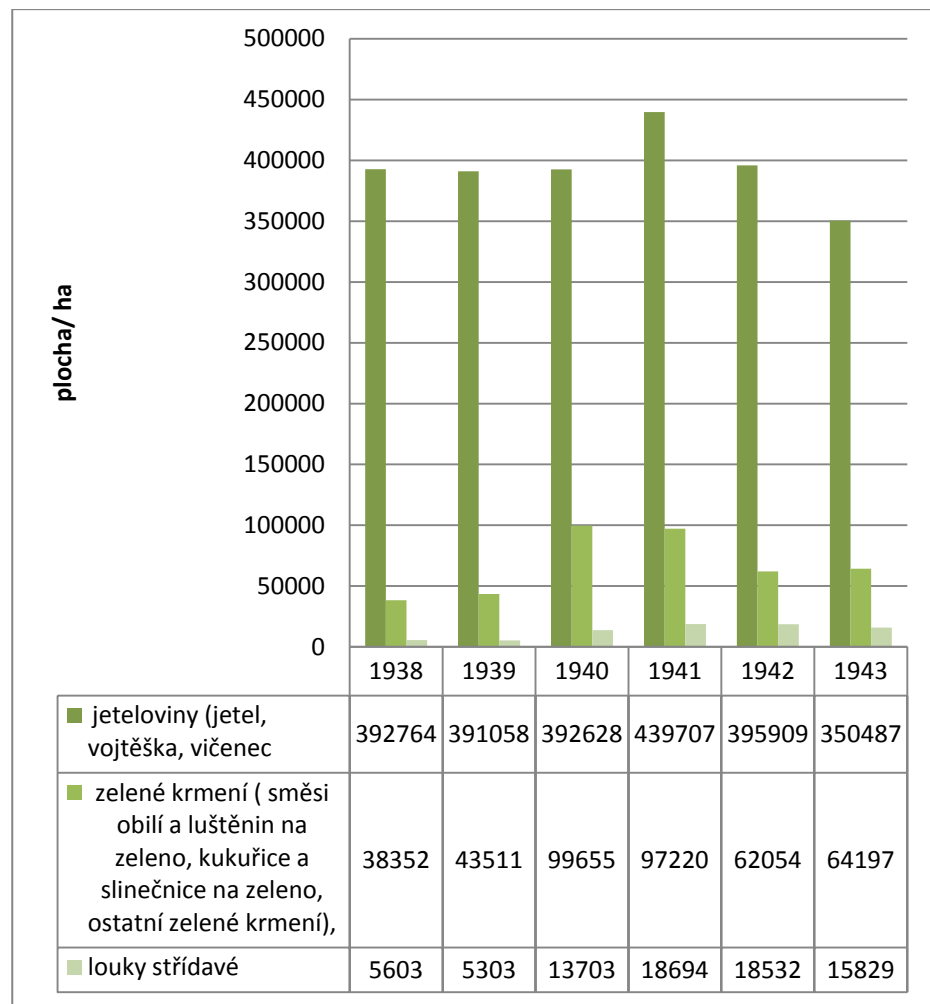
Z okopanin se systém povinných osevů dotkl celkem tři plodin – čekanky, brambor a cukrové řepy. Jako první byl na jaře 1941 vyhlášen povinný osev čekanky coby náhražkové plodiny pro výrobu kávy. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 27. března 1941 stanovila povinný osev čekanky v celkem 32 politických okresech a v podobném rozsahu byl vyhlášen i v letech následujících.⁴⁹⁸ Ačkoliv se měnil způsob stanovení povinného osevu, celková plocha osetá čekankou zůstávala nezměněna – jednalo se o zhruba 5000 ha půdy (příloha č. 38).

Vyhláška Českomoravského svazu pro brambory a škrobu ze dne 25. srpna 1941 vyhlásila povinnou dodávku brambor – pěstitel byl povinen odvádět brambory v množství a

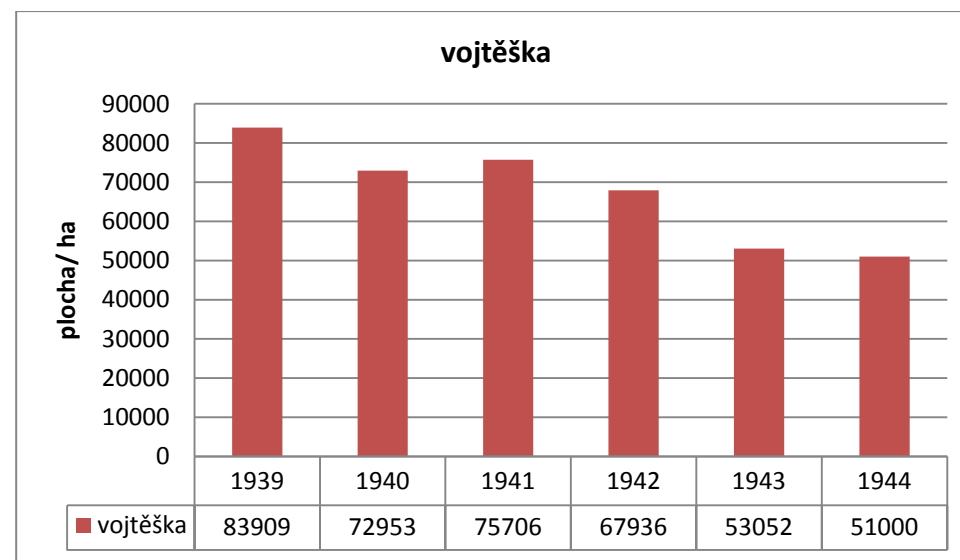
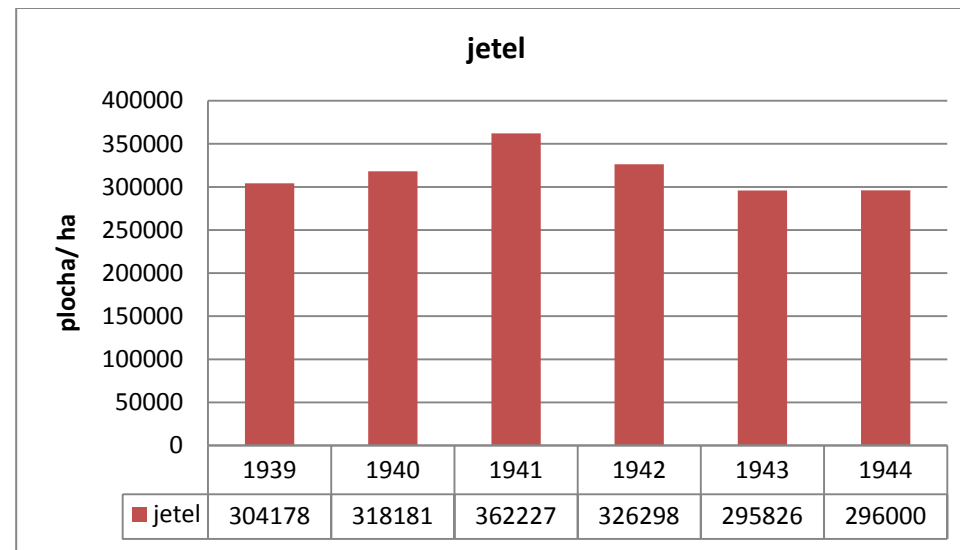
⁴⁹⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 43 ze dne 1. 2. 1940 o úpravě hospodaření senem a slámou, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 97-98.

⁴⁹⁸ Českomoravský svaz pro hospodaření obilím byl zmocněn ke stanovení povinné výměry osevní plochy v těchto okresech. V případě jednotlivých zemědělských závodů nesměl tento „příkaz“ překročit 5 % celkové orné půdy závodu. Výjimku tvořily pouze podniky v okrese Hradce Králové, kde mohla povinná plocha osetá čekankou dosáhnout až 7 % a dále závody zamořené háďátkem řepným, kde byla rovněž hranice stanovena na 7 %. Podle vyhlášky ministra zemědělství a lesnictví na hospodářský rok 1942/1943 se povinný osev čekanky vztahoval na zemědělské závody s výměrou přesahující 1 ha orné půdy. Týkal se celkem 27 politických okresů. Konkrétní výměru určovala pro jednotlivé závody obec, ale povinná výměra nesměla podobně jako v předcházejících letech překročit 5 % orné půdy zemědělského závodu (v případě Hradce Králové a krajích zamořených nematody 7 %). Povinný osev se týkal závodů nad 1 ha a nejmenší výměra jednotlivého pozemku osetého čekankou nesměla být menší než 0, 05 ha. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 75 ze dne 22. 2. 1942 o povinném osevu čekanky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 538-540. Vyhláška ministra zemědělství č. 121 ze dne 27. 3. 1941 o povinném osevu čekanky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 430-432. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

Příloha č. 35: Plochy osevu pícnin (1938–1944)¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1945, s. 289-291.

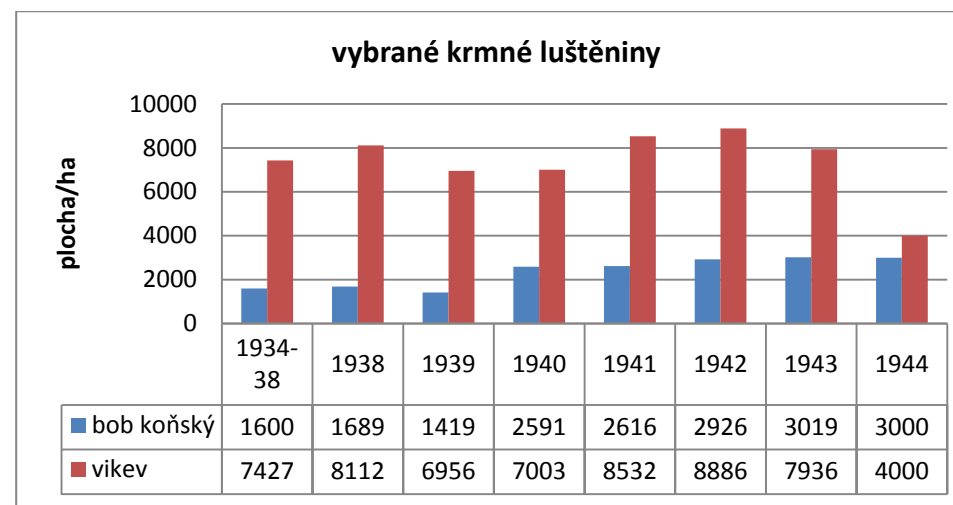
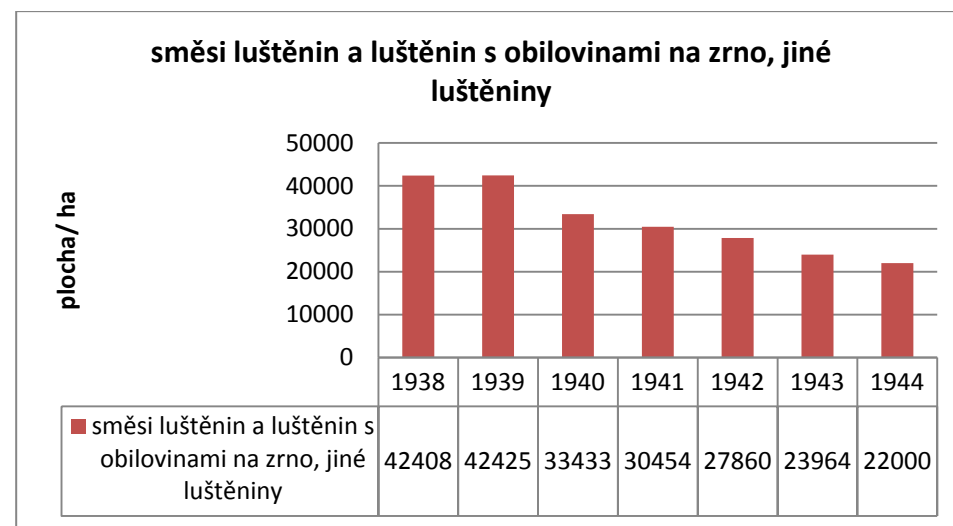
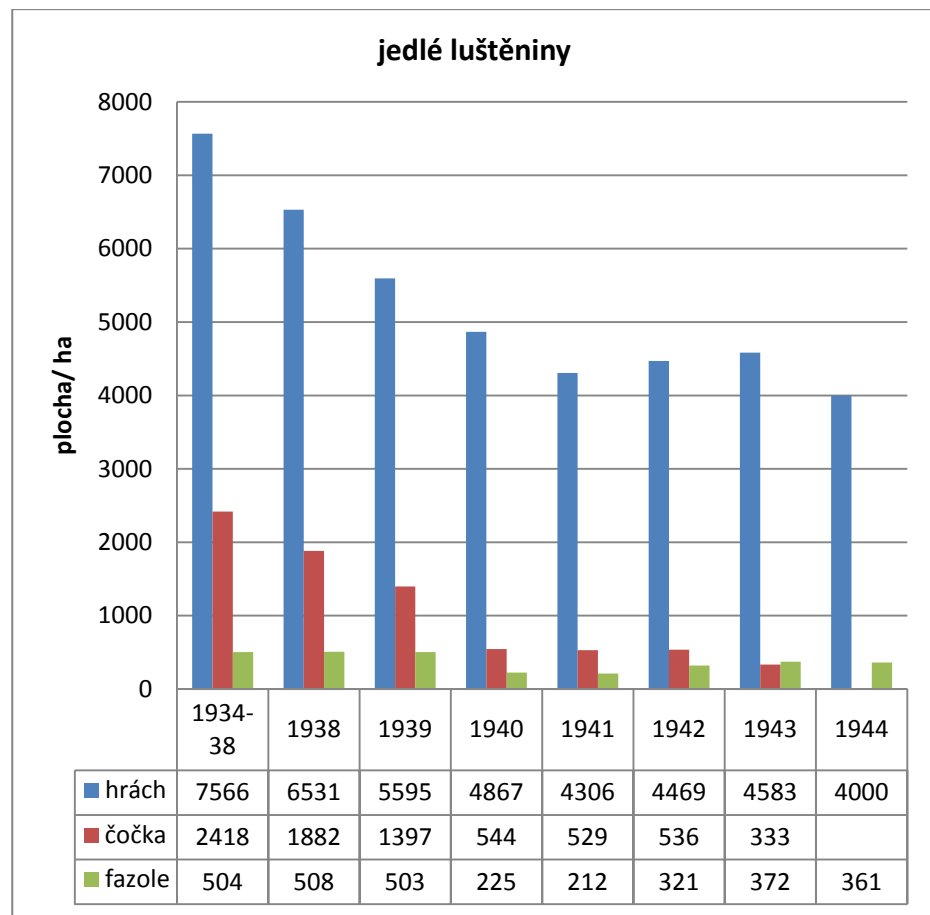

Příloha č. 36: Plochy osevu luštěnin a směsek 1938–1944¹

Plochy osevu v ha/ index 1939=100	1934-1938	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
hrách	7566	6531	5595	4867	4306	4469	4583	4000
peluška a krmný hrách	3173	2816	2804	3311	3520	2688	zahrnuto ve směsích	zahrnuto ve směsích
fazole	504	508	503	225	212	321	372	361
bob koňský	1600	1689	1419	2591	2616	2926	3019	3000
čočka	2418	1882	1397	544	529	536	333	Statistický zpravodaj neuvádí
soja	32	20	17	112	43	65	92	Statistický zpravodaj neuvádí
vikev	7427	8112	6956	7003	8532	8886	7936	4000
lupina	121	130	120	149	143	112	92	154
jiné luštěniny	320	302	217					
luštěniny celkem	22 841	21 688	18 811	18 802	19 901	20 003	16 427	11 515
směsi luštěnin a luštěnin s obilovinami na zrno, jiné luštěniny	43530	42408	42425	33433	30454	27860	23964	22000

¹. Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočít Ústředního statistického úřadu.

Příloha č. 37: Plochy osevu luštěnin a krmných směsí (1938-1944)¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1945, s. 289-291. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočítání Ústředního statistického úřadu.

ve lhůtách, které mu uložil svaz a následně, v březnu roku 1942, bylo vyhlášeno i povinné pěstování brambor.⁴⁹⁹ Českomoravský trhový svaz pro brambory a škrob byl se schválením ministerstva zemědělství oprávněn k určení povinné plochy k pěstování brambor, a to nejméně ve výši plochy předcházejícího roku a rovněž měl určit a na jednotlivé okresy rozvrhnout povinné dodávkové kontingenty.⁵⁰⁰ Opatření primárně usilovalo o zastavení poklesu plochy osevu brambor, ke kterému došlo v roce 1941 (mj. v návaznosti na vyhlášení povinného osevu obilovin). V rámci povinné dodávky brambor byly zohledňovány jednotlivé odrůdy brambor – vyšším množstvím se započítávaly brambory rané (v poměru 1: 1,4), polorané (v poměru 1: 1,3) a dodávka elitní nebo uznané sadby (v poměru 1: 1,2)⁵⁰¹. Podobně bylo stanoveno povinné pěstování a povinná dodávka brambor pro hospodářský rok 1942/1943.⁵⁰² Podstatným výsledkem bylo, že osevňovací plocha pozdních brambor v důsledku přijatých opatření mírně stoupla a v letech 1942 a 1943 se pohybovala kolem 290 000 ha, což představovalo zhruba 88 % osevňovací plochy pozdních brambor v době vzniku protektorátu. Výrazněji se projevila snaha o zvětšení ploch osázených ranými brambory (rané brambory jako heslo sezóny 1942/1943), která vedla v roce 1942 ke zvětšení ploch raných brambor oproti předcházejícímu roku až na dvojnásobek (z původních 4000 ha v roce 1940 na 8000 ha) a v roce 1943 o dalších 8000 ha. Zde je však podstatné zmínit, že tím byl pouze vyrovnán pokles osevňovacích ploch v prvních letech okupace. Plocha osetá ranými brambory v roce 1943 čítala 16 000 ha a byla pouze o 20 % větší než plocha v době vzniku protektorátu (příloha č. 38 – 39).

Třetí okopaninou, která byla vtažena do systému povinných osevů, byl specifickým způsobem, byla cukrovka. Pro její pěstování byly stanoveny tzv. řepné kontingenty. Řepář byl oprávněn a zároveň povinen osít cukrovkou takovou osevňovací plochu, odpovídající při normální řepné sklizni tomuto kontingentu a dodat veškerou sklizenou řepu cukrovaru.⁵⁰³ Po vzniku Českomoravského trhového svazu pro řepu a cukr zůstala dodávková povinnost cukrovky založena na podobném principu. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 2. března 1942 stanovila povinnost pěstitelů cukrovky pěstovat takové množství, aby mohli splnit tzv.

⁴⁹⁹ NA Praha fond MZTD, kart. 41, sign. 134, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k Českomoravskému svazu pro brambory a škrob (výstřižkový archiv).

⁵⁰⁰ Vyhláška ministra zemědělství č. 77 ze dne 3. 3. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 543-544.

⁵⁰¹ Vyhláška č. 215 ze dne 11. 6. 1942 dodatečně změnila poměry mezi dodávkou různých odrůd brambor a elitní sadbou. Elitní nebo uznaná sadba raných odrůd se započítávala do kontingentu v poměru 1: 1, 4, u ostatních odrůd byl stanoven jednotný započítávací klíč. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 215 ze dne 11. 6. 1942, kterou se mění vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 77/1942 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1011-1012.

⁵⁰² Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

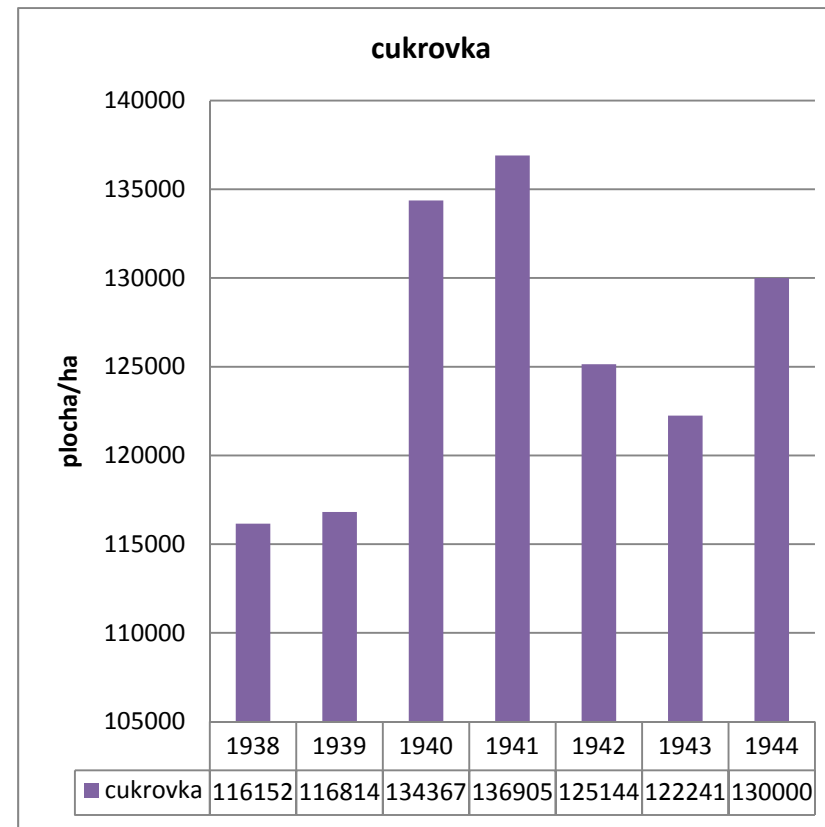
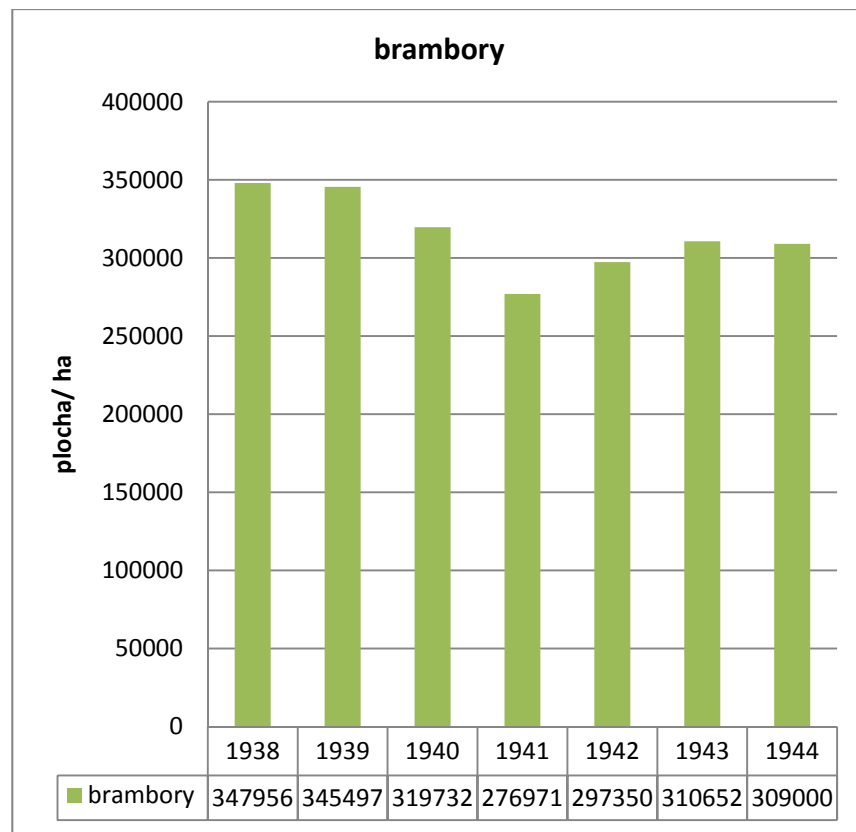
⁵⁰³ Vyhláška č. 3 Českomoravského svazu pro řepu a cukr ze dne 8. 4. 1941 o pěstování a dodávce řepy cukrovky ze sklizně 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2640-2648.

Příloha č. 38: Plochy osevu okopanin (1938–1944)¹

Plochy osevu v ha / Index 1939=100	1934-1938	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
brambory pozdní	328807	332287	331696	314169	272187	289239	293663	291000
	99	100	100	95	82	87	89	88
brambory rané	15352	15669	13801	5563	4784	8111	16989	18000
	111	114	100	40	35	59	123	130
cukrovka	117252	116152	116814	134367	136905	125144	122241	130000
	100	99	100	115	117	107	105	111
cukrovka na semeno				697	1687	1239	2001	Statistický zpravodaj neuvádí
řepa krmná	61128	63250	65763	72353	80495	68128	58885	70000
	93	96	100	110	122	104	90	106
řepa krmná na semeno				487	878	600	798	Statistický zpravodaj neuvádí
mrkev krmná	2225	2226	2156	2122	2601	2182	1478	2000
	103	103	100	98	121	101	69	93
mrkev krmná na semeno				28	47	66	113	Statistický zpravodaj neuvádí
tuřín	3408	3464	3420	4237	5417	5444	5831	6000
	100	101	100	124	158	159	170	175
vodnice	131	118	101	137	122	116	66	Statistický zpravodaj neuvádí
čekanka	2973	3004	3943	3868	4923	5035	4346	3000
	75	76	100	98	125	128	110	76
ostatní okopaniny				419	620	458	314	Statistický zpravodaj neuvádí
okopaniny celkem	531 276	536 170	537 694	538 028	510 046	505 304	506 411	520 000
	99	100	100	100	95	94	94	97

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro průměr let 1934-1938 a pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočítaný Ústředního statistického úřadu.

Příloha č. 39: Plochy osevu cukrová řepa a brambory (1938–1944)¹

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291. Pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočten Ústředního statistického úřadu.

roční dodávkové právo,⁵⁰⁴ které bylo stanoveno řepnou komisí při cukrovarech pro jednotlivé pěstitele řepy. Řepu mohli pěstovat a dodávat cukrovarům pouze pěstitelé, kteří k tomu byli oprávněni a disponovali buď *základním řepným dodávkovým právem* (stanoveno v metrických centech, právo bylo svázáno s půdou, nikoliv s pěstitelem) a nebo *ročním dodávkovým právem*, přičemž takto oprávnění pěstitelé byli povinni stanovený závazek splnit.⁵⁰⁵ Podobně byla povinnost vyhlášena i v hospodářském roce 1942/1943 (splnění ročního dodávkového práva). Pěstování cukrovky bylo podpořeno v tom smyslu, že závody mohly o udělení dodávkového práva požádat u příslušného trhového svazu.⁵⁰⁶ Plochy cukrovky se v letech 1940 a 1941 pohybovaly kolem 15 % nad stavem v roce 1939 (135 000 ha), přičemž v letech 1942 a 1943 došlo k mírnému poklesu. Celkově se plocha osetá cukrovkou v období nacistické okupace udržovala nad úrovni předokupačních let (příloha č. 38-39).

Zcela opačná opatření se týkala další speciální plodiny, která měla v prostředí českých zemí dlouhou tradici, a tou byl chmel. Chmelnice tvořily v době vzniku protektorátu 4100 ha půdy. Pod heslem „nejvyšší jakosti zboží“ byla již v prvních letech okupace provedena povinná redukce chmelnic.⁵⁰⁷ Vyhláškou předsedy vlády z února 1940 byla zahájeno povinné snižování plochy osázené chmelem ve všech chmelařských oblastech. Vyhláškou předsedy vlády z 1. února 1940 o 382 ha v žatecké oblasti, o 156 ha v roudnické oblasti a o 25ha v tršické oblasti, přičemž všechny mimooblastní chmelnice měly být zrušeny.⁵⁰⁸ V roce 1941 následovala redukce chmelnic v žatecké oblasti o dalších 1041 ha, v roudnické oblasti o 292ha a v tršické oblasti o 50 ha.⁵⁰⁹ Výjimky z mimooblastních chmelnic byly redukovány na chmelnice pivovarů, které spotřebovaly chmel ve svých závodech. Následkem toho byly v letech 1939–1941 plochy chmelnic redukovány na zhruba 60 % původního stavu (4079 ha – 2424 ha). Teprve v březnu 1941 byla redukce chmelnic zastavena. Několika nařízeními byly upraveny podmínky schvalování zakládání nových chmelnic a byl též zrušen zákon striktně

⁵⁰⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 76 ze dne 2. 3. 1942 o dodávkové povinnosti cukrovky ze sklizně 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 541-542.

⁵⁰⁵ Vyhláška č. 15 Českomoravského svazu pro řepu a cukr ze dne 6. 3. 1942 o základním řepném dodávkovém právu a poměru řepařů k podnikům zpracujícím řepu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1955-1959.

⁵⁰⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 12. 6. 1942 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v hospodářském roce 1942/1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 973-996.

⁵⁰⁷ Vládní nařízení č. 143 ze dne 19. 5. 1939 o hubení planého chmele, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 542-544.

⁵⁰⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 53 ze dne 1. 2. 1940 o snížení plochy osázené chmelem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 145-146; Vyhláška předsedy vlády č. 86 ze dne 14. 3. 1940, kterou se mění a doplňuje vyhláška předsedy vlády č. 53/1940 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 230. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 14. 3. 1940, kterou se mění a doplňuje vyhláška ministra zemědělství, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1755-1756.

⁵⁰⁹ Vyhláška č. 13 Českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo ze dne 10. 1. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1432-1435; NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 135, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k činnosti Českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo (výstřížkový archiv); Situace na trhu chmele v roce 1941-42, In: Statistický zpravodaj 1942, s. 159-162.

omezující zřizování nových pivovarů.⁵¹⁰ Toto uvolnění však nemělo za následek opětovné rozšiřování chmelnic, které zůstaly na úrovni pod 60 % původního stavu (příloha č. 40).⁵¹¹

Povinná dodávka se dotkla i zelinářství. V letech 1940–1943 byla v některých okresech vyhlášena povinná dodávka cibule v množství stanoveném příslušnými okresními úřady a totéž platilo od roku 1941 i pro česnek.⁵¹² Pěstitelská plocha zeleniny byla nuceně rozšiřována o plochy, na kterých byly do té doby pěstovány okrasné rostliny a květiny. Na základě vyhlášky ministra zemědělství byli pěstitelé květin a okrasných rostlin povinni osázet alespoň 40 % plochy pod širým nebem a 15 % plochy pod sklem (skleníky), současně byla výměra určená květinám a okrasným rostlinám omezena maximálně na výměru v roce 1939.⁵¹³ Toto nařízení bylo v roce 1944 ještě zpřísněno.⁵¹⁴ V ostatních případech se regulační opatření omezila buď na nucený výkup produkce (zelí, mrkev)⁵¹⁵ a nebo se jednalo o opatření restriktivní. To platilo např. pro salátové okurky a hlávkový salát, jejichž plocha v roce 1941 nesměla být rozšiřována nad stav roku 1940.⁵¹⁶ Podobně jako v předmnichovské republice byla každoročně stanovena osevní plocha kořeninové papriky (omezení pěstování na 17 soudních okresů v maximální rozloze 400 ha).⁵¹⁷ Celkově se osevní plocha zeleniny v prvních

⁵¹⁰ Počínaje březnem 1941 bylo umožněno zakládání nových chmelnic, které bylo vázáno na souhlas Zemského úřadu. Ten postupoval v dohodě s několika zúčastněnými stranami (ministerstvo zemědělství, zemědělská rada, Českomoravský Svaz pro chmel, slad a pivo). V roce 1941 bylo zrušeno vládní nařízení č. 126/1939 ze dne 14. dubna 1939 o zákazu zřizování nových pivovarů a znovutevření pivovarů, ve kterých byla zastavena výroba před 1. 1. 1938. Vyhláška ministra zemědělství č. 92 ze dne 4. 3. 1941, kterou se mění a doplňuje zákon č. 89/1934 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 285-286; Vládní nařízení č. 334 ze dne 24. 7. 1941 o povinném známkování chmele a o úpravě rozsahu pěstování chmelnic, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1617-1630; Vyhláška ministra zemědělství č. 335 ze dne 24. 7. 1941, kterou se provádí vládní nařízení č. 334/1941 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1630-1640.

⁵¹¹ České chmelářství, In: Statistický zpravodaj 1946, s. 5-6.

⁵¹² Vyhláška č. 26 Českomoravského Svazu ovocnicko-zelinářského ze dne 9. 12. 1940 o dodávkové povinnosti pěstitelů cibule, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 140, s. 9708-9709. Vyhláška č. 46 Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského ze dne 10. 9. 1941 o dodávkové povinnosti pěstitelů cibule a česneku, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 7388-7391; Vyhláška č. 67 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 19. 8. 1942 o povinné dodávce cibule a česneku ze sklizně 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 7377-7379. Vyhláška č. 95 Českomoravského Svazu zahradnicko-vinařského o povinné dodávce cibule, česneku ze sklizně 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 7007-7009.

⁵¹³ Vyhláška č. 60 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 4. 6. 1942 o povinném pěstování zeleniny pěstiteli květin a okrasných rostlin, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 4713-4714.

⁵¹⁴ V roce 1944 bylo vyhlášeno povinné pěstování zeleniny pro všechny zahradnické podniky-v podnicích se skleníky muselo být osázeno nejméně 70 % celkové zasklené plochy tak, aby došlo ke sklizni před 31. květnem. V letních měsících musely tyto podniky osázet zeleninou nejméně 15 % zasklených ploch a 70 % ploch pod širým nebem. Nadále trval zákaz jakkoliv zvětšovat plochy květin a okrasných rostlin nad plochu v roce 1939. Vyhláška č. 106 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 4. 1. 1944 o povinném pěstování zeleniny, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 30-32.

⁵¹⁵ Toto opatření bylo vyhlášeno pouze pro některé okresy a vztahovalo se na všechnu produkci s výjimkou samozásobitelské dávky (35 kg hlávek zelí a 10 kg jedlé mrkve na osobu). Vyhláška č. 70 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 9. 9. 1942 o povinné dodávce zimního hlávkového zelí a mrkve ze sklizně 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 8424-8427.

⁵¹⁶ Vyhláška č. 34 Českomoravského trhového svazu ovocnicko-zelinářského ze dne 14. 3. 1941 o zákazu rozšiřovat osevní plochy hlávkového salátu a salátových okurek, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2042.

⁵¹⁷ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 17. 3. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2158-2161; Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 5. 3. 1942, kterou se stanoví obvody pěstování kořeninové papriky v Čechách a na Moravě a jeho rozsah v roce 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava

Příloha č. 40: Redukce ploch chmelnic (1938–1943)¹

¹ Protektorátní chmelnice byly v prvních letech okupace redukovány na téměř polovinu. Údaje o ploše jsou sestaveny na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41. Pro rok 1938 se jedná o kvalifikovaný přepočít Ústředního statistického úřadu. K redukcii chmelnic srov. Vyhláška předsedy vlády č. 53 ze dne 1. 2. 1940 o snížení plochy osázené chmelem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 145-146; Vyhláška předsedy vlády č. 86 ze dne 14. 3. 1940, kterou se mění a doplňuje vyhláška předsedy vlády č. 53/1940 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 230. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 14. 3. 1940, kterou se mění a doplňuje vyhláška ministra zemědělství, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1755-1756; Vyhláška č. 13 Českomoravského svazu pro chmel, slad a pivo ze dne 10. 1. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1432-1435. Bližší komentář viz Situace na trhu chmele v roce 1941-42, In: Statistický zpravodaj 1942, s. 159-162.

letech okupace zvýšila o více než 3000 ha (z původních 14 225 ha v roce 1939 na 17 883 ha v roce 1941).⁵¹⁸

U ovocnářství se široce uplatnil nucený výkup produkce, který byl zahájen již zmiňovaným zabavením jablečné sklizně v roce 1940. Nuceným výkupem byly zasaženy i lesní plody – jahody, maliny, borůvky a i na houby, které byly sbírány na tzv. sběračské lístky.⁵¹⁹ Výrobní povinnost měla v případě ovocnářství charakter povinného sběru plodů, který se týkal nejen ovocnářů– živnostníků. Již na jaře 1940 byla vyhlášena povinnost sbírat padané a podřadné ovoce, která se vztahovala na všechny vlastníky, sadaře i osoby zodpovědné za správu stromů. Bylo nařízeno provádět pravidelný sběr padaného, nezralého i zralého ovoce ihned po odpadnutí, zároveň povinnost sčesat přezrálé či znetvořené (strupovité, rzivé, červivé) ovoce ze stromů. Nejprve se tato povinnost vztahovala pouze na jablka a hrušky (jaro 1940), od července 1942 byla tato povinnost vyhlášena pro všechny druhy ovoce.⁵²⁰ V srpnu 1942 byl zahájen povinný sběr planého ovoce – vlastníci, sadaři a jiní uživatelé planého ovocného stromů byli povinni očesat plody planých třešní, višní, hrušní a jabloní a dodat je příslušným místním sběrnám ovoce.⁵²¹ V září téhož roku byl vyhlášen i povinný sběr jeřabinek, bezinek a šípků, který platil pro všechny vlastníky a držitele, pachtýře a další uživatele.⁵²² Na vývoj ovocnářství i na charakter povinné dodávky měly zhoubný dopad zimní sezóny let 1940 a 1941, kdy došlo k částečnému vymrznutí ovocného stromů a vzniklé ztráty se již nepodařilo nahradit. Specifickým typem povinné

1942, s. 1940-1941; Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 23. 2. 1943, kterou se stanoví obvody a rozsah pěstování kořeninové papriky v Čechách a na Moravě v roce 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1341-1343; Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 28. 2. 1944, kterou se stanoví obvody a rozsah pěstování kořeninové papriky v Čechách a na Moravě v roce 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1011-1012.

⁵¹⁸ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 44.

⁵¹⁹ Sbíráni lesních plodů vč. hub pro vlastní potřebu bylo po celou dobu okupace volné. Sběrači, kteří sbírali lesní plody a houby na prodej, byli vázáni povinnou dodávkou. Bezprostředně po založení Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského byla vytvořena výkupní síť pro lesní plody a houby. Od roku 1942 byl sběr lesních plodů omezen na tzv. oprávněné sběrače (veškerých jedných hub i lesních plodů – maliny, ostružiny, jahody, borůvky). Vyhláška č. 1 Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského v Praze ze dne 28. 6. 1940 o dočasném zákazu sběru borůvek a lesních plodin, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940; Vyhláška Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského v Praze ze dne 15. 7. 1940 o dočasném zákazu sběru a obchodu s brusinkami, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 5165-5166; Vyhláška č. 3 Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského v Praze ze dne 5. 7. 1940 o úpravě sběru a odbytu lesních plodin, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 4973-4978; Vyhláška Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského č. 152 ze dne 1. 7. 1941; Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 5166-5171; Vyhláška Českomoravského svazu ovocnicko-zelinářského č. 176 ze dne 29. 7. 1941, kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 42/1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 6107-6108; Vyhláška Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského č. 64 ze dne 7. 7. 1942 o úpravě sběru a a odbytu lesních plodů a hub, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 5845-5854.

⁵²⁰ Vyhláška č. 65 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 11. 7. 1942 o sběru padaného a podřadného ovoce, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 6010-6011.

⁵²¹ Vyhláška č. 66 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 6. 8. 1942 o povinném sběru planého ovoce, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 6942-6943. Vyhláška č. 66 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 12. 7. 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 5255-5256.

⁵²² Vyhláška č. 72 Českomoravského Svazu zahradnicko-vinařského ze dne 16. 9. 1942 o sběru a odbytu jeřabinek, bezinek a šípků, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 8633-8635.

dobavky, která byla spjata s ovocnárstvím byl povinný sběr pecek některých druhů ovoce pro výrobu olejů – všechny domácnosti i živnosti byly povinny sbírat a uchovávat ve zvláštních nádobách pecky višní, třešni, meruněk, broskví, švestek, sliv a renklod a tyto pecky odevzdat za účelem výroby olejů.⁵²³

xxx

Systém povinných dobavek dostoupil svého vrcholu v hospodárských letech 1941/1942 a 1942/1943. V tomto období byl zemědělec vázán nucenou dobavkou většiny zemědělské produkce. V celé řadě případů byla povinná dobavka spojena se stanovením konkrétního dobavkového kontingentu. V roce 1942/1943 se povinný osev vztahoval na 9 plodin (len, ozimá řepka, mák, pšenice, žito, ječmen, brambory, cukrovka, čekanka) a současně byl zemědělec výrobně vázán kontingentací vepřového a hovězího skotu, mléka, vajec a jatečné drůbeže.

IV. 3. Cenová politika a prémiový systém

Cenová politika patřila k významným nástrojům protektorátního systému řízeného hospodárství. Veškeré ceny zboží a služeb byly úředně stanoveny – odděleně byly stanoveny ceny výkupní, velkoobchodní, maloobchodní i spotřebitelské, přičemž u některých produktů byly stanoveny ceny pevné, u některých tzv. cenová rozpětí, tedy ceny minimální či maximální.⁵²⁴ Ceny se vztahovaly na přesně definované typy produktů nebo služeb, což v praxi vedlo ke vzniku velice obsáhlých a nutno říci i bizarních cenových předpisů a ceníků. Jestliže v případě textilního průmyslu byly přesně definovány ceny úkonů od přišití knoflíku, přes ceny všech typů nášvů a zápošivek u nejrůznějších typů oděvů, v případě zemědělství sehrávaly významnou roli jakostní třídy (jakost masa, velikost zeleniny a ovocných plodů, strupovitost atd.) a váhové kategorie. Pouze pro zmrzlinu v období, než byla její výroba zcela zakázána, bylo podle obsahu vajec a cukru a podle místa prodeje stanoveno celkem 12 maximálních spotřebitelských cen.⁵²⁵ K některým cenám byly stanoveny další příplatky za přidružené služby (např. dovozní, použití potahu), přírážky či vyrovnávací příspěvky (např. u živnostenských porážek jatečného dobytka). Typickým se stalo udílení dobového příplatku za uskladnění obilí, který se vztahoval na každý měsíc (dobový příplatek

⁵²³ Číselně tyto údaje dokumentuje Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1943, s. 29; Vyhláška zemského vicepresidenta v Praze ze dne 8. 7. 1942 o povinném sběru a odvádění pecek některých druhů ovoce pro výrobu olejů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 5916-5917.

⁵²⁴ Cenotvorba byla předmětem složitého vyjednávání. Českomoravské trhové svazy předkládaly Nejvyššímu cenovému úřadu nejrůznější materiály pro kalkulaci cen. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 687, sign. II – 2 – ref 3, Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce – návrh na novou úpravu cen syrového sádla (dat. 9. 2. 1940).

⁵²⁵ Vyhláška č. 6 Českomoravského svazu pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo ze dne 12. 6. 1943 o jednotné výrobě, o prodeji, o označování a o cenách zmrzliny, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 4444-4446.

byl stanoven odděleně pro jednotlivé měsíce, příplatek rostl exponenciálně). Cenová hladina jednotlivých produktů a služeb byla v některých případech odlišně stanovena ve městech (Praha, Brno) a mimo ně.

Zahájení systematické cenové politiky bylo spojeno se založením Nejvyššího cenového úřadu v květnu roku 1939. O necelý měsíc později, 20. června 1939, byla vyhlášena tzv. cenová uzávěra (stop-stav). Následně nesměla být zvýšena cena žádného zboží ani služeb a výjimku mohl udělit pouze Nejvyšší cenový úřad.⁵²⁶ V kontextu zapojování protektorátu do velkoprostorového hospodářství byl zahájen proces přizpůsobování protektorátní cenové hladiny cenové hladině v Říši. Tento proces byl postupný a nebyl ani zcela důsledný. Rozdíly v cenách mezi protektorátem a Říší se sice snížily, ale v dlouhodobé perspektivě byla cenová hladina záměrně udržována držena pod úrovní říšskoněmeckých cen. Tato politika umožňovala říšským Němcům realizovat v Čechách a na Moravě výhodné nákupy. k tomu je nutné Je nutné přičíst i širší kontext diskriminační měnové politiky, kdy došlo k významnému podhodnocení protektorátní koruny vůči říšskoněmecké marce v důsledku stanovení fixního směnného kursu 10:1.⁵²⁷

Cenový vývoj jednotlivých zemědělských produktů v letech 1939–1944 nebyl zcela rovnoměrný (příloha č. 41). Pro živočišnou produkci byl od počátku okupace charakteristický strmější nárůst cen v podstatě u všech hlavních položek – u vepřového i hovězího masa a sádla se jednalo o nárůst velkoobchodních cen o necelých 40 %, u šunky o necelých 50 %. Nejvýrazněji se však jeví nárůst velkoobchodních cen másla o celkem 78 % a vajec, kde se ceny již v roce 1940 vyšplhaly na dvojnásobek původní hodnoty a v roce 1944 dosahovaly 228 % původní ceny. Ceny rostlinných produktů rostly pomaleji. Velkoobchodní ceny obilovin, které byly řízeny již v předcházejícím období, počaly růst ve srovnání s živočišnými cenami později a tento růst byl spíše pozvolný. V případě pšenice vzrostl cenový index velkoobchodních cen v letech 1939–1944 o 28 % (pšeničná mouka dvounulka o 12 %), index cen žita o 40 % (žitná mouka o 18 %), ovsa o 49 % a nejmarkantnější byl nárůst cen ječmene o 68 %. Mnohem výraznější, byť kolísavý nárůst se projevil u brambor (o 114 %), margarínu (o 84 %), rekordní výše bylo dosaženo u cukru (o 265 %). U chmele předcházela nárůstu cenového indexu výrazný propad cen v letech 1939–1941. Teprve v letech 1942 a 1943 se ceny opětovně přehoupaly přes úroveň z března roku 1939, v roce 1944 index převyšoval o 37

⁵²⁶ Nařízení předsedy vlády č. 175 ze dne 20. 7. 1939 o zákazu zvýšení cen, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 601-602.

⁵²⁷ V reálném kursu odpovídalo jedné marce 6 – 7 protektorátních korun. L. Chmela, Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem, Orbis, Praha 1946, s. 27-28; Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999, s. 265; nejnověji J. Novotný, Státní finanční hospodaření v období protektorátu v letech 1939-1945, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2/2006, s. 19.

% původní úroveň.⁵²⁸ U většiny produktů platí, že růst indexu velkoobchodních cen se od roku 1941 výrazně zpomalil, v některých případech došlo i k jeho mírnému snížení, což odpovídalo skutečnosti, že nacisté se urputně bránili dalšímu plošnému zvyšování cen, a to ať už se jednalo o ceny výkupní, velkoobchodní či spotřebitelské.

Přizpůsobování protektorátních cen cenové hladině Říši přinášelo zemědělcům pozitivní impuls v podobě rychlejšího růstu cen zemědělských produktů oproti cenám průmyslových a jiných statků. Zatímco průměrný velkoobchodní index cen potravin rostlinného původu vzrostl v letech 1939–1944 o více než 50 %, potravin živočišného původu o 67 % a dalších poživatin o 78 %, průměrný index velkoobchodních cen průmyslových výrobků bez textilií dosahoval nárůstu o 30 %, nerostů o 4 %. Výjimku tvořily pouze textilní výrobky, kde velkoobchodní ceny zaznamenaly nárůst o více než 100 %. Tento trend byl v dochovaných materiálech Úřadu říšského protektora interpretován v kontextu německého úsilí zvýšit rentabilitu zemědělských závodů a tím zvýšit i motivaci výrobce k participaci na zemědělské „výrobní bitvě“. Uzavírání cenových nůžek mezi cenovou hladinou zemědělských výrobků a cenovou hladinou výrobních prostředků bylo prezentováno jako jeden z hlavních cílů cenové politiky v protektorátu.⁵²⁹

V době zřízení Protektorátu Čechy a Morava ležela úroveň cen zemědělských výrobků výrazně pod úrovní sousedících říšských území, konkrétně u potravin rostlinného původu a mléčných výrobků o cca 60 % a u jatečného dobytka o 50 %. Naproti tomu výrobní prostředky pro zemědělství ležely v případě mrtvého inventáře jen o 10 % a v případě krmiv o 30 % níže, u hnojiv dokonce ceny převyšovaly úroveň Říše o 30 %. V kontextu „Ernährungssicherung“ byly vytvářeny předpoklady pro zlepšení hospodářských výsledků zemědělství – průměrné ceny zemědělských výrobků byly v hospodářských letech 1939/1940–1941/1942 zvýšeny v průměru o 63 % (potraviny rostlinného původu o 57 %, mléčné výrobky o 78 %, jatečný dobytek o 53 %). Za účelem srovnání cenové hladiny výrobních prostředků s ostatním říšským územím byly ceny mrtvého inventáře zvýšeny pouze o zhruba 7 %, ⁵³⁰ krmiva o 22 % a v případě hnojiva došlo ke snížení cen o 25 %. ⁵³¹ Rychleji rostly pouze mzdy zemědělského dělnictva (o 75 %), celkově však tato politika vyznívala pro

⁵²⁸ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944. .

⁵²⁹ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 710, sign. II – 2 – ref 3, strojopis „Landwirtschaft“ (nedat.); Po pěti letech, 1939–1944, Praha 1944, s. 169-171.

⁵³⁰ Samostatnou vyhláškou Nejvyššího cenového úřadu z července 1941 byly zcela zmrazeny ceny hospodářských strojů (traktory, žací stroje, mlátičky, pluhy, secí stroje, lisy atd.). Vyhláška stanovila celkem 38 strojů. Vyhláška nejvyššího cenového úřadu ze dne 19. 7. 1941 o nejvyšších cenách hospodářských strojů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 5907-5909. Zastavení růstu cen strojů zdokumentoval J. Pátek na ceníku secích, žacích a sklízecích strojů firmy Knotek. Ceny byly po celou dobu okupace drženy na nízké úrovni a následně v roce 1946 stouply na dvojnásobek. J. Pátek, Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století, Prameny historie zemědělství a lesnictví sv. 10, Praha 1971, tab. XV.

⁵³¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1943.

Příloha č. 41: Index velkoobchodních cen vybraných zemědělských produktů 1939-1944¹

Výběr produktů	III/ 1939	1939	1940	1941	1942	1943	V/ 1944
Pšenice (domácí) q	177,5	182,1	198,05	222,4	223,95	225,55	228
	100	103	112	125	126	127	128
Pšeničná mouka 00 q	252,5	260,4	270,4	286,9	283,45	283	283
	100	103	107	114	112	112	112
Žito q	140,25	140,25	154,85	187,4	189,55	196,05	196,7
	100	100	110	134	135	140	140
Žitná mouka q	191,5	191,5	204,6	229	226,7	226	226
	100	100	107	120	118	118	118
Ječmen q	139	149,85	183,75	225,6	231,15	234	234
	100	108	132	162	166	168	168
Oves q	130,5	131,95	150,4	177,5	180,8	187,2	194,5
	100	101	115	136	139	143	149
Brambory jedlé q	38,5	53,85	74,7	65,15	68,95	94,85	82,4
	100	140	194	169	179	246	214
Maso hovězí (čtvrti) kg	10,5	12,2	14,4	14,5	14,45	13,75	13,05
	100	116	137	138	138	131	124
Maso vepřové kg	11,3	12,3	14,3	15	15,2	15,25	15,3
	100	109	127	133	135	135	135
Sádlo vepřové (domácí) kg	11,2	13,3	16,95	15,4	15,4	15,4	15,4
	100	119	151	138	138	138	138
Máslo selské kg	16,75	19,85	26,95	30,2	30,2	30,2	30,2
	100	119	161	180	180	180	180
Margarin kg	9,2	9,35	14,4	16,9	16,9	16,9	16,9
	100	102	157	184	184	184	184
Vejce čerstvá (1440 ks)	708	1034,5	1424,8	1595	1668,2	1668,1	1612,8
	100	146	201	225	236	236	228
Cukr surový q	68	111,5	181,9	208,1	239	248	248
	100	164	268	306	351	365	365
Chmel 50 kg	2115	1775,9	1414,6	1605	2161,1	2533,9	2900
	100	84	67	76	102	120	137
Seno (lisované sladké) q	79	65,05	63,95	73,5	75,2	75,5	75,5
	100	82	81	93	95	96	96

¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944.

zemědělského producenta příznivě: „Damit wurden für die Landwirtschaft des Protektorates Böhmen und Mähren eindeutig die Voraussetzungen für die Intensivierung geschaffen, denn bei fast gleichbleibenden Betriebsmittelpreisen hat sich das Preisniveau für landwirtschaftliche Erzeugnisse außergewöhnlich erhöht oder, mit anderen Worten, die Landwirtschaft braucht derzeit, um dieselben Mengen an sächlichen Betriebsmitteln (Maschinen, Düngemittel usw.) zu kaufen, kleinere Mengen an landwirtschaftlichen Erzeugnissen zu verkaufen.“⁵³² Je možné předpokládat, že praktický dopad této politiky byl velmi omezený. Záhy se totiž začal projevovat nedostatek hnojiv, krmiv i mechanizačních prostředků, takže ačkoliv ceny výrobních prostředků byly relativně nižší, jednoduše řečeno za ně nebylo co koupit.

Mnohem větší dopad měly na zemědělského výrobce nízké úřední výkupní ceny. Protektorátní cenovou politikou charakterizovala – v důsledku nacistické snahy za každou cenu udržet nízkou cenovou hladinu – soustava složitého cenového vyrovnávání, která spočívala v tom, že rozdíl mezi vykalkulovanou cenou a maximálně přípustnou úředně stanovenou cenou hradil výrobci stát (dotování spotřebitelských cen). Právě pro oblast výživy byly tyto zlevňovací či příspěvkové akce typické.⁵³³ Jako příklad lze uvést tzv. vyrovnávací částky za poražené vepře, které byly vypláceny za každou živnostenskou porážku. Nejprve byly vyrovnávací částky vyjádřeny paušální částkou za každý poražený kus (100 K).⁵³⁴ V prosinci 1942 získaly podniky porážející vepře po živnostensku nárok na vyrovnávací částku za každého poraženého vepře ve výši 180–300 K v závislosti na jeho váze⁵³⁵ a v červnu 1943 byly vyrovnávací částky dále navýšeny. K navýšení prémie došlo pouze u nejtěžší kategorie poražených vepřů (z původních 300 K na 330 K).⁵³⁶ V tomto trendu lze jasně rozpoznat již zmiňované úsilí o výkrm vepřů do vyšších váhových kategorií, které charakterizovalo celé období nacistické okupace.

Dalším stimulačním nástrojem byl systém prémiových odměn jako specifická forma cenové politiky, která umožnila „odměnit“ zemědělského výrobce, aniž by tím byly ovlivněny ceny spotřebitelské. Prémiový systém se ve výraznější míře prosadil v průběhu roku 1942.

⁵³² NA Praha, fond ÚŘP, kart. 710, sign. II – 2 – ref 3, strojopis „Landwirtschaft“ (nedat.)

⁵³³ Státní hospodaření za války a po revoluci, Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní zpráva ministerstva financí, Praha 1946, s. 321; J. Novotný, Státní finanční hospodaření v období protektorátu v letech 1939-1945, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2/2006. s. 26-27.

⁵³⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 79 ze dne 6. 3. 1942 o vyrovnávacích částkách za poražené vepře, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 549-550.

⁵³⁵ Za vepře o váze nad 120 kg bylo vypláceno 300K, za vepře o váze 100 – 119, 5 kg 250K, za vepře o váze pod 100 kg 180K. Vyhláška č. 127/1943 stanovila bezprostřední vyplacení vyrovnávací částky přímo chovateli. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 414 ze dne 22. 12. 1942 o vyrovnávacích částkách za poražené vepře, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2103-2104; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 7. 5. 1943, kterou se mění a doplňuje vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 22. 12. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 501-502.

⁵³⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 7. 5. 1943, kterou se mění a doplňuje vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 22. 12. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 501-502.

Byl zacílen na zemědělce, kteří splnili svou dodávkovou povinnost a nebo překročili předepsaný kontingent. Většina prémie byla vyjádřena v peněžité formě, méně často ve formě zvláštního přidělu (margarín, cukr). Ve většině případů byly prémie spojeny i s dalšími výhodami týkajícími se zvýhodněného nákupu či bezplatného poskytnutí hnojiva a nebo přednostního nákupu uznaného osiva či sadby. Někdy rostly prémie za naddodávku nikoliv lineárně, nýbrž exponenciálně, což mělo samozřejmě podpořit další iniciativu zemědělce a motivovat ho k co největšímu výkonu.

Ponecháme-li stranou výše zmíněné výkrmové akce vepřů a hovězího dobytka, které byly rovněž jednou z forem bonusového systému (vládní příspěvek na vykrmené vepře, zvýhodněné hnojivo), prémie za naddodávky jatečného dobytka, byly zavedeny na jaře roku 1942. Tyto prémie za „*mimořádné výkony*“ se vztahovaly na všechny zemědělce a chovatele, kteří přesáhli stanovený kontingent o více než 30 kg živé váhy jatečného dobytka (prémie ve výši 300 K za každých 50 kg nad předepsaný kontingent). Vyplacení prémie bylo podmíněno splněním předepsaných dodávek obilí a brambor. Současně byly stanoveny pokuty za nesplnění předepsaných kontingentů jatečného dobytka (1 kg nedodaného kontingentu = 10 K).⁵³⁷ Provedením akce, pro kterou bylo z veřejných prostředků uvolněno 80 milionů korun, bylo pověřeno Kuratorium pro kontingentaci jatečného dobytka při ministerstvu zemědělství a lesnictví. Prémiová akce se jevila jako velmi úspěšná – v kontingentačním roce bylo na prémiech vyplaceno 86 milionů korun, což, jak vedení Českomoravského trhového svazu pro dobytek, maso a ryby prezentovalo veřejnosti, znamenalo 12,5 milionu kg masa nad povinnou dodávku. Pro následující rok byly pro stejné účely vymezeny prostředky ve výši 100 milionů korun.⁵³⁸ Ve stejné výši jako prémie za naddodávky jatečného dobytka byla v březnu roku 1943 vyhlášena i prémie za překročení povinné dodávky sladkovodních ryb (kapři, líni, štiky, candáti).⁵³⁹

Pro producenty mléka a másla byl prémiový systém spojen s vyhlášením nejmenší dodávky mléka v září roku 1942.⁵⁴⁰ Všichni zemědělci, kteří splnili povinnou dodávku odvozenou od průměrných hodnot v roce 1941 v příslušných sběrných obvodech, měli nárok na prémii. Zatímco u naddodávky selského másla byla stanovena jednotná prémie 12K za každý kg másla převyšující povinnou dodávku, v případě mléka rostla její výše exponenciálně

⁵³⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 96 ze dne 21. 3. 1942 o vyplácení prémie za mimořádné výkony při výrobě jatečného dobytka, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 598-599.

⁵³⁸ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k Českomoravskému svazu pro maso a ryby (výstřížkový archiv).

⁵³⁹ Stejná výše odměny pro producenty masa i ryb není překvapující, neboť ceny masa i ryb se pohybovaly na zhruba stejné úrovni. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 81 ze dne 12. 3. 1943 o kontingentaci výroby jedlých ryb a vyplácení prémie za mimořádné výkony při výrobě jedlých ryb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 312-314. Cenové přehledy v oboru živočišném a masném, Praha 1943.

⁵⁴⁰ Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 12. 9. 1942 o nejmenší dodávce mléka a o stanovení prémie ku svážení dodávek mléka pro zemědělské podniky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1620-1622.

– čím více mléka bylo dodáno, tím vyšší byla prémie za každý litr mléka naddodávky.⁵⁴¹ Zde se opět potvrzuje teze, že v rámci hovězího chovu byla upřednostněna dodávka mléka před hovězím masem (zatímco prémie za porážky hovězího skotu rostla lineárně, v případě mléka byla stupňována exponenciálně). Dodatečně bylo poskytnutí prémie podmíněno splněním povinné dodávky obilí.⁵⁴² Se zpětnou platností k 1. lednu 1942 byla prémie vztažena i na dodávku ovčí vlny, která se započítávala do kontingentu mléka.⁵⁴³

Od září roku 1942 byly prémiovány zvýšené dodávky v rámci Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med. Se zpětnou platností k 1. dubnu 1942 byly vypláceny prémie za každý kus drůbeže dodaný sběrně jatečné drůbeže, popřípadě jejímu výkupci, přičemž byla stanovena minimální váha jednotlivých kusů.⁵⁴⁴ Podobně byly se zpětnou platností ke dni 1. červenci 1942 vypláceny prémie držitelům včelstev za dodávky medu⁵⁴⁵ a se zpětnou platností k 1. lednu 1942 byly přiznány prémie za dodávky slepičích a kachních vajec. V kontextu dalších opatření na omezení chovu drůbeže⁵⁴⁶ je nutné tyto prémie vnímat jako odměnu pro ty zemědělce, kteří zahájili proces „vybíjení“ drůbeže a drůbež odevzdali příslušným sběrnám. Rovněž pro prémie za slepičí a kachní vejce platí, že cílem nebylo rozšíření chovu slepic a kachen, nýbrž zvýšení jejich nosnosti, jinými slovy intenzifikace výroby (heslo „*co nejméně slepic, které hodně nesou*“).⁵⁴⁷

⁵⁴¹ Při splnění povinné dodávky měli držitelé krav nárok na 20 hal/1 kg mléka nebo 1 tukovou jednici z dodávky nad 80 %; při naddodávce 100 – 120 % měli nárok na 50 hal/1 kg mléka nebo 15 hal/1 tukovou jednici, z dodávky nad 100 % a při naddodávce 120 – 150 % měli nárok na 80 hal/1 kg mléka nebo 24 hal/1 tukovou jednici dodávky nad 120 %. Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 12. 9. 1942 o nejmenší dodávce mléka a o stanovení premii ku zvážení dodávek mléka pro zemědělské podniky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1620-1622. Vyhláška č. 126 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 10. 1942 o poskytování odměn za vyšší dodávky mléka pro trh zemědělskými podniky, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 9487-9488.

⁵⁴² Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 369 ze dne 30. 10. 1942, kterou se mění vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 317/1942 Sb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava; Vyhláška č. 138 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 11. 11. 1942, kterou se doplňuje vyhláška Svazu č. 126/1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 10882.

⁵⁴³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 193 ze dne 7. 7. 1943 o připočítávání dodané ovčí vlny k dodanému množství mléka v roce 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 977-978.

⁵⁴⁴ Prémie se vyplácely za každou dodanou husu o nejmenší váze 3,5 kg (40K), husu o nejmenší váze 4, 5 kg (80 K), za každou dodanou krůtu při nejmenší váze 2,5 kg (80K), za každou dodanou kachnu o nejmenší váze 1,5 kg (30K), za každého dodaného kohouta, slepici nebo perličku o nejmenší váze 1,5 kg (30K), za každé dodané kuře nebo zakrslou slepici o nejmenší váze 0, 4 kg (10K). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 318 ze dne 12. 9. 1942 o premiích za dodávky jatečné drůbeže, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1622-1624.

⁵⁴⁵ Prémie byly vypláceny těm držitelům včelstev, kteří odevzdali z každého vyzimovaného včelstva více než 2 kg medu (20 K za každý kg medu navíc). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 320 ze dne 12. 9. 1942 o premiích za dodávky medu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1625-1626.

⁵⁴⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 162 ze dne 30. 4. 1942 o omezení chovu hus a kachen, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 847-848. Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 14. 7. 1942, kterou se vydávají prováděcí předpisy k vyhlášce ministra zemědělství a lesnictví č. 162/1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 6153-6154.

⁵⁴⁷ Prémie byly stanoveny pro chovatele, kteří odvedli za každou nosnici více než 60 vajec nebo za každou kachnu více než 30 vajec. Za každé vejce nad tuto průměrnou hodnotu bylo vypláceno 40 halěrů. Vyhláška č. 279/1944 zvýšila povinný odvod slepičích vajec z 60 na 65. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 319 ze dne 12. 9. 1942 o premiích za dodávky slepičích a kachních vajec, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942,

V rostlinné výrobě bylo přistoupeno k odměňování zemědělců za nadstandardní výkony, ačkoliv vzhledem k charakteru povinné dodávky nebyla prémiována naddodávka, nýbrž její včasné plnění. Je podstatné, že premie neměla většinou peněžitý charakter. V podobě nároku na hnojivo byly zakotveny například premie za včasné dodávky raných a poloraných brambor – dodavatel raných a poloraných brambor měl při dodávce do 31. srpna 1942 nárok na 100 kg strojených hnojiv/ ha a při prokazatelném rozšíření osevní plochy brambor vznikala nárok na 200 kg citramfosky/1ha zvýšené osevní plochy.⁵⁴⁸ Podobně vznikala nárok na přiděl hnojiv pro pěstitele zeleniny. Jinou formou bonusu se stal zvláštní přiděl. Pěstitele olejnatých plodin, kteří splnili včas svou dodávkovou povinnost, měli na základě vyhlášky z června 1942 nárok na zvláštní přídavek umělého jedlého tuku – margarínu.⁵⁴⁹ Pro pěstitele cukrové řepy vznikala premie ve formě přídavku cukru. Na základě vyhlášky z března roku 1942 na ni měli nárok ti pěstitele, kteří dodali více řepy než odpovídalo průměru tří let. Zde je podstatné, že stanovená premie za každý q řepy vícedodávky byla nejvyšší pro zemědělce, kteří se v tříletém průměru nejvíce přiblížili plnění tzv. dodávkového práva (tj. 1–50q), a následně rychle klesala. V případě rozšiřování osevní plochy cukrovky byli pěstitele kompenzováni nárokem na hnojivo.⁵⁵⁰

Pro prémiový systém bylo typické, že udělení premie za naddodávku v jednom zemědělském odvětví bylo podmíněno splněním povinných dodávek v dalších zemědělských odvětvích. Např. zemědělec, kterému vznikala nárok na premii za naddodávku jatečného dobytka, obdržel premii pouze tehdy, když zároveň splnil dodávkový kontingent obilí a brambor. Podobně v případě smluvních dodávek mohl být zemědělec odměněn snížením kontingentu v jiných zemědělských odvětvích s povinnou dodávkou. Tímto způsobem docházelo k vzájemnému propojování, provazování a podmiňování dosud odděleně stanovených povinností (povinná dodávka byla separátně stanovena pro jednotlivé produkty).

s. 1624-1625. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 279 ze dne 20. 12. 1944, kterou se mění vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 319/1944 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1290.

⁵⁴⁸ Vyhláška ministra zemědělství č. 77 ze dne 3. 3. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 543-544.

⁵⁴⁹ V následujících letech byla premie za včasné splnění dodávek olejnatých plodin vyhlášena dne 26. července 1943 a 4. září 1944, přičemž premie byla rozšířena na další plodiny v souvislosti s redefinicí olejnatých plodin i na další plodiny (řepka, řepice, hořčice, lněné a konopné semeno, mák, sojové boby, slunečnice a světlice). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 224 ze dne 19. 6. 1942 o přídavkovém dodání umělých jedlých tuků pěstitelům olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1030; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 215 ze dne 26. 7. 1943, kterou se vydávají směrnice o přídavkovém dodání umělých jedlých tuků pěstitelům olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1073-1075. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 197 ze dne 4. 9. 1944, kterou se vydávají směrnice o přídavkovém dodání umělých jedlých tuků pěstitelům olejnatých plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 982-984

⁵⁵⁰ Premie za naddodávku řepy za každý q vícedodávky (maximum bylo 50 kg celkem) při tříletém dodávkovém průměru 1-50q (700g), 51-100q (600g), 101-200q (500g), 201-300q (400g), 301-500q (300g), 501-750q (250g), 751-1000q (200g), 1001-1500q (100g), 2501-5000q (75g), 5001-10 000q (60g), přes 10 000q (50g). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 76 ze dne 2. 3. 1942 o dodávkové povinnosti cukrovky ze sklizně 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 541-542.

Prémiový systém v tomto směru předznamenal pozdější změny v charakteru povinné dodávky v roce 1943 (slučování povinné dodávky do jedné položky).

Je charakteristické, že paralelně s odměňováním zemědělců za dobré výkony (prémie, bonusy v podobě hnojiva, přídatku) se zdokonaloval i systém trestání zemědělců (politika „cukru“ a „biče“). Tresty se dotýkaly zemědělců, kteří nesplnili předepsané povinnosti, především však těch, kteří se záměrně provinili proti stanoveným pravidlům (cenové přestupky, zatajení produkce, neoprávněný prodej, černé porážky atd.).⁵⁵¹ V praxi byla uplatňována široká škála trestů – peněžité pokuty, vězení a dokonce tresty smrti. Některé tresty měly přímou vazbu na produkci: zemědělský podnik se vystavoval riziku zákazu činnosti,⁵⁵² zemědělec zabavení domácího zvířectva,⁵⁵³ zákazu jeho chovu a zákazu domácích porážek.⁵⁵⁴

IV. 4. Intenzifikace zemědělské výroby

Stupňování zemědělské produkce bylo nedílně spojeno s opatřeními na zvýšení či přinejmenším udržení její intenzity. Šéf odboru ministerstva zemědělství O. Frankenberger v prezentaci rámcového zemědělského plánu pro protektorát na rok 1940, tedy na první rok existence řízeného hospodářství, zvýraznil mj. nutnost „*řádného využití veškeré půdy jako živitelky národa*“, které mělo být spojeno se systematickým průzkumem půd, zvýšením hnojením a zjakoštění osiva a sadby.⁵⁵⁵ V živočišné výrobě byla zdůrazněna výroba krmiv (výživa zvířectva), rozšíření kontroly užitkovosti skotu a plemenářství. V podobném duchu vyzníval i program České zemědělské rady z listopadu téhož roku, který přednesl pozdější

⁵⁵¹ Vládní nařízení č. 393 ze dne 23. 10. 1941 o správním trestním právu a řízení v oboru vyživovacím, zásobovacím a cenovém, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1909-1923; Vládní nařízení č. 163 ze dne 12. 5. 1943, kterým se mění vl. nařízení č. 393/1941, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 675-679.

⁵⁵² Vyhláška ministra zemědělství ze dne 9. 6. 1943 stanovila pravomoc Českomoravského svazu pro dobytek, maso a ryby, aby zakázal bez nároku na odškodnění činnost obchodnímu či zpracovatelskému podniku s masem z důvodu zvláště těžkého provinění, kterými byly označeny porážky na černo, odběr masa z černých porážek, chybné uvádění údajů ohledně váhy dobytka, opakované nedostatečné krytí přídělu dobytka a masa odběrními doklady, opakované neplnění povinného odvodu sádla a loje Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 185 ze dne 9. 6. 1943 o uzavírání obchodních podniků s dobytkem a masných podniků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 953-954.

⁵⁵³ Vládní nařízení ze dne 3. 4. 1944 například stanovilo, že pokud držitel drobných domácích zvířat jim opatřil pastvu – a přesáhla-li tato škoda 20K, prohlásí se všechna nebo některá tato zvířata za propadlá ve prospěch protektorátní pokladny Vládní nařízení č. 89 ze dne 3. 4. 1944, kterým se mění vládní nařízení č. 232/1943 o ochraně užitkových rostlin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 485-486.

⁵⁵⁴ Nesplnění povinné dodávky brambor bylo mj. trestáno zákazem domácích porážek „*Jestliže pak některý pěstitel ze zlomyslnosti, zavinění nebo nedbalosti jemu předepsaný dodávkový kontingent nebude moci splnit nebo na jaře t. r. skutečně nesplní, pozbývá oprávnění na domácí porážky, dokud brambory nedodá.*“ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 134, tisková dokumentace ministerstva zemědělství k Českomoravskému svazu pro brambory a škrob (výstřížkový archiv).

⁵⁵⁵ NA Praha, fond MZTD, kt. 24, sign. 85, výstřížek O. Frankenberger, Zemědělský výrobní plán pro rok 1940, Venkov 16. 2. 1940.

ministr zemědělství a lesnictví A. Hrubý.⁵⁵⁶ Jako hlavní nástroje zlepšení zemědělské výroby jmenoval rozvoj šlechtitelství a plemenářství, kontrolu užítkovosti a dědičnosti skotu a boj proti plevelům. Právě hesla typu „*věda pomocníci*“ se stala charakteristickými hesly protektorátní zemědělské „výrobní bitvy“.⁵⁵⁷

Domácí listy se často dovolávaly výroků vrcholných nacistických představitelů. V roce 1941 např. otiskl „*Venkov*“ Darrého „*7 selských příkázání*“, kterými shrnul veškeré zemědělské úsilí na říšském sněmu v Goslaru v prosinci roku 1937 následovně: „*1) Chraňte zdravou půdu, 2) Zvyšujte výnos okopanin, 3) Sklizeň třikrát za dva roky pěstováním meziplodin, 4) V travinách máme největší zálohy, 5) Chovejme schopný dobytek, který dobře krmíme, 6) Bez rozmnožení strojů nelze očekávat zvýšení výkonnosti, 7) Bez zemědělské práce národ hladoví*“.⁵⁵⁸ S podobnými principy pracoval i jeho následovník na postu Říšského ministerstva výživy a zemědělství H. Backe. V kontextu evropského velkoprostorového hospodářství označil za hlavní zásady pro zvýšení výroby „*využití všech ploch pro produkci, vytvoření »národohospodářských předpokladů« zemědělské výrobní bitvy (meliorace, scelování, uspořádání dvorců a budov, mechanizace, vybudování dopravy), snížení spotřeby vepřů a přesun spotřeby masa na ryby v kontextu zajištění zdraví prospěšné životosprávy, lepší využití množství vyráběného nyní (konzervace, ošetřování potravin) a v neposlední řadě zdokonalení v oblasti šlechtitelství a plemenářství*“.⁵⁵⁹ Backeho kniha vyšla v roce 1943 i v češtině.⁵⁵⁹ Jak programy, tak dobové komentáře jasně naznačují, že vzorem pro intenzifikaci zemědělské výroby v protektorátu, samozřejmě s ohledem na výchozí strukturu a specifika regionu Čech a Moravy, se měla stát opatření v Říši.⁵⁶⁰ Tato opatření mnohdy předpokládala nezanedbatelné investice, jejichž návratnost nebyla zcela bezprostřední (výstavba hnojišť a jímek, šlechtitelství, plemenářství, hnojiva). Je nutné si položit otázku, do jaké míry měla nacistická zemědělská politika charakter klasické exploatační politiky, která více či méně směřuje k „destrukci“ exploatovaného regionu a do jaké míry byla vyjádřením úsilí o dlouhodobou udržitelnost vývoje a zemědělské produkce v okupovaném prostoru českých zemí.

⁵⁵⁶A. Hrubý, Úkoly českého zemědělství k programu České zemědělské rady v Praze, in: Věstník československé akademie zemědělské, s. 513- 541.

⁵⁵⁷ Tři roky v Říši, Praha 1942, s. 76.

⁵⁵⁸ Sedm selských příkázání, Venkov 19. 11. 1941.

⁵⁵⁹ H. Backe, Bitva o výživu. O soběstačnost Evropy, Praha 1943.

⁵⁶⁰ Významný exponent nacistické správy v protektorátu, předseda Ústředního svazu průmyslu B. Adolf v souvislosti s vystupňováním protektorátní zemědělské produkce uvedl: „*Es ist naheliegend, dass durch die im Reich zur Durchführung gelangenden Förderungsmaßnahmen sich die Versorgungslage in Böhmen und Mähren bald sehr verbessern wird.*“ BA Berlin, fond R2/414, B. Adolf: Die Wirtschaftskraft Böhmens und Mährens (nedat.), fol. 186. K intenzifikačním opatřením v Říši ve 30. letech 20. století srv. J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace, Praha 1971, s. 24-26.

IV. 4. 1. Technika. Míra mechanizace zemědělské výroby v českých zemích, která se na sklonku meziválečného období nacházela v širším evropském srovnání na nižší úrovni⁵⁶¹, měla v letech války minimální vyhlídky na zrychlení. Zatímco za hlavní příčinu relativního zaostávání mechanizace v letech první československé republiky bývá označována malovýrobní struktura zemědělských závodů a z ní vyplývající otázka rentability,⁵⁶² v letech války, aniž došlo k významné změně ve velikostní struktuře zemědělských závodů⁵⁶³, se stala hlavní brzdou mechanizace orientace veškerých dostupných zdrojů na potřeby války a s ní spojený nedostatek materiálu (železo, ocel) a pohonných hmot.

Obnova strojního vybavení zemědělských závodů byla v letech války značně omezená. Většího významu nabyla pouze přestavba mlékáren v souvislosti s procesem nucené koncentrace mlékárenského průmyslu v letech 1941–1943, kdy došlo k výraznému zlepšení jejich technického vybavení. Tato akce byla iniciována ze strany státu – v jejím rámci byly mlékařským družstvům a soukromým mlékárnám poskytovány bezúročné zápůjčky na stavební a strojní rekonstrukce.⁵⁶⁴ Z říšské strany byla v témže období iniciována dvě normalizační opatření. V prostředí českých zemí se o naprostou novinku, neboť normalizační a typizační snahy se nesetkaly v předmnichovské republice s výrazným pochopením výrobců a zakládaly se pouze na principu dobrovolnosti.⁵⁶⁵ Jednalo se o „nařízení jednotící výrobu žacích strojů“ a „nařízení jednotící výrobu nářadí ku pěstování brambor“, které byly otištěny v oficiálním Věstníku říšského protektora.⁵⁶⁶ Za účelem provádění podrobných zkoušek všech hospodářských strojů přicházejících na trh byl začátkem roku 1942 zřízen Ústav pro zkoušení

⁵⁶¹ Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa, J. Pátek – E. Kubů (ed.), Praha 2000, s. 64-66.

⁵⁶² Mechanizace zemědělství jako oboru měla vzhledem k výrazné variabilitě a malé periodicitě zemědělské práce zcela specifický charakter. Tato skutečnost ve spojení s malovýrobním charakterem zemědělské výroby v českých zemích představovala značnou brzdu mechanizačnímu procesu. Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa, J. Pátek – E. Kubů (ed.), Praha 2000, s. 64; J. Pátek, Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století, Prameny historie zemědělství a lesnictví sv. 10, Praha 1971, s. 40-41; J. Pátek, Vývoj mechanizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století, Řada kabinetu hospodářských dějin č. 37, Praha 1970.

⁵⁶³ K velikosti zemědělských závodů J. Šprysl, Zemědělské dělnictvo za okupace, Praha 1971, s. 38-41; V. Průcha, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938-1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 41-42.

⁵⁶⁴ Rozhodnutí ministra financí ze dne 22. 6. 1942 vydané v dohodě s ministrem zemědělství a lesnictví o poplatkových výhodách úvěru pro zemědělskou výstavbu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 5520.

⁵⁶⁵ Jak výstižně uvedl Jaroslav Pátek, žádné jiné odvětví nevykazuje tak obrovskou rozmanitost druhů a typů strojů (od jemných mlékárenských strojů až po pluh) jako zemědělství. V roce 1919 převzalo řízení normalizace zemědělských prací ministerstvo veřejných prací, ale provádění bylo v letech první republiky velmi nedůsledné. V celém období zachován princip dobrovolnosti. J. Pátek, Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století, Prameny historie zemědělství a lesnictví sv. 10, Praha 1971, s. 40-41.

⁵⁶⁶ Nařízení jednotící výrobu strojů ze dne 10. 1. 1941, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1941, s. 80-81; Nařízení jednotící výrobu nářadí ku pěstování brambor, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1941, s. 81-82.

hospodářských strojů a nářadí,⁵⁶⁷ lze však předpokládat, že jeho praktický význam byl poměrně limitovaný. Počty udělených patentů již v prvních letech okupace významně klesly – J. Pátek uvádí pro zemědělství a lesnictví počet 73 patentů v roce 1940 v porovnání se 115 v roce 1938 a 177 v roce 1937.⁵⁶⁸

Zajištění zemědělských usedlostí stroji měla při omezení technických inovací alespoň částečně kompenzovat řízená distribuce strojů a technických výrobních prostředků. Vládní nařízení z 29. dubna 1940 o zajištění řádného provozu zemědělských podniků⁵⁶⁹ stanovilo povinnost držitelů zemědělských movitých provozních zařízení, např. nářadí, strojů a zvířat zapůjčit je za úplatu k provedení nutných zemědělských prací těm osobám, které si je nemohly opatřit jiným způsobem. Obce byly oprávněny přikázat majitelům nefunkčních zařízení, aby je uvedly do stavu způsobilému k používání. Této povinnosti se mohl držitel zbavit pouze odprodejem poškozených zařízení osobám, které požádaly o jejich použití pro zemědělské práce. Okresní úřad rozhodoval o přiměřené výši náhrady pro držitele takto zapůjčovaných zařízení. Podobný zájem sledovalo i vládní nařízení ze dne 19. května 1942. Opravňovalo okresní úřad, aby, „*pokud to vyžadoval veřejný zájem*“, přikázal *zastaveným podnikům* přenechat stroje nebo jiné technické prostředky k používání jiným podnikům vyživovacího hospodářství. Okresní úřad jednal v tomto směru na návrh příslušného trhového svazu, majiteli zapůjčených prostředků náleželo přiměřené odškodnění.⁵⁷⁰

Po vyhlášení totální války přešlo veškeré rozhovávání o řízení oběhu strojů (nových i použitých), na zplnomocněnce pro stavbu strojů v Čechách a na Moravě.⁵⁷¹ Jedním z výrazných zásahů v tomto období byla demontáž zařízení a prostředků z mědi a jejích slitin z pivovarských podniků. Zabavené předměty byly dány k dispozici *Dozorčí úřadovně při ministerstvu hospodářství a práce*, která v jednotlivých případech rozhodovala o dalším nakládání s nimi a byla i oprávněna k udělení výjimek.⁵⁷² V říjnu 1943 došlo rovněž k zabavení některých strojů a přístrojů v působnosti Českomoravského trhového svazu pro mléko a tuky, avšak v tomto případě bylo explicitně stanoveno, že se má jednat o stroje a přístroje nepoužívané (tj. především zpracovatelské stroje – odstředivky a máselnice).

⁵⁶⁷ Oznámení ministra zemědělství ze dne 4. 2. 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 762-763.

⁵⁶⁸ Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa, J. Pátek – E. Kubů (ed.), Praha 2000, s. 69.

⁵⁶⁹ Vládní nařízení č. 159 ze dne 29. 4. 1940 o zajištění řádného provozu zemědělských podniků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 379-380.

⁵⁷⁰ V březnu 1943 došlo k novelizaci v tom smyslu, že bylo možné tyto předměty za přiměřené odškodnění i vyvlastnit. Vládní nařízení č. 195 ze dne 19. 5. 1942 o opatřeních k zajištění dalšího vedení podniků vyživovacího, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 92-931; Vládní nařízení č. 89 ze dne 4. 3. 1943, kterým se doplňuje č. 195/1942 Sb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 226-338.

⁵⁷¹ Vyhláška č. 383 ministra hospodářství a práce ze dne 21. 4. 1943 o řízení dovozu strojových výrobků a řízení oběhu použitých strojů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943.

⁵⁷² Vyhláška č. 434 ministra hospodářství a práce ze dne 2. 8. 1943 o zabavení a odevzdání zařízení a provozních prostředků v pivovarech, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 6152-6152.

Zatímco v případě pivovarnictví bylo opatření vyjádřením celkového utlumování výrobního odvětví (redukce chmelnic), v případě průmyslu mléka a tuku toto nařízení souviselo s nucenou koncentrací výroby.

V únoru 1944 byl říšským zplnomocněncem vyhlášen řízený odbyt hospodářských strojů pro zemědělskou potřebu. U téměř padesáti typů zemědělských strojů, jako např. traktorových pluhů, secích strojů, žacích strojů, mlátiček, strojů na čištění osiva, strojů pro přípravu krmiv, třídíčů apod. došlo k podmínění dodávek resp. odběru odběrním listem ministerstva zemědělství. U dalších třiceti typů pomocných strojů (válce, smyky, mořící přístroje čerpadla) sice nebylo zavedeno řízení distribuce přímo, avšak v nouzových případech byly Zemské svazy zemědělství a lesnictví autorizovány vydávat zvláštní odběrní listy i na ně. Tyto zvláštní odběrní listy musely být jak výrobci, tak překupníky vyřizovány přednostně a s odsunutím všech jiných objednávek.⁵⁷³

Specifické postavení mezi zemědělskou technikou zaujímal **traktor**, který zjevně těžil z privilegovaného postavení. Již od července 1942 byly traktory, které byly využívány výhradně k zemědělským účelům, osvobozeny od daně z motorových vozidel.⁵⁷⁴ V listopadu 1942 byla zahájena organizovaná přestavba traktorů na generátorový plyn. Ta měla zajistit fungování zemědělské techniky v době kritického nedostatku paliv takovým způsobem, aby nebyla ohrožena zemědělská výroba. Majitelé traktorů používaných v zemědělství byli na příkaz ministerstva zemědělství a lesnictví povinni přestavět tyto stroje na pohon generátorovým plynem. Ministerstvo bylo oprávněno majiteli uložit, jakým typem generátoru má být traktor opatřen a v jaké časové lhůtě a současně mohlo v této souvislosti udělit příspěvek až do výše 23 000 K.⁵⁷⁵ O rok později, v červenci 1943 byla negarantovaná spoluúčást ministerstva zemědělství na nákladech této přestavby významně korigována. Veškerý náklad spojený s přestavbou hradilo ministerstvo zemědělství a lesnictví, jedinou podmínkou bylo, aby řidič určený k řízení traktoru měl oprávnění k řízení takového vozu.

⁵⁷³ Nařízení zplnomocněnce pro stavbu strojů v Čechách a na Moravě ze dne 23. 2. 1944 o řízení odbytu hospodářských strojů a parních lokomobilů pro zemědělskou potřebu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 938-947. Jisté zjednodušení přinesla novelizace z února 1945 – explicitně stanovila stroje, které jsou na odběrní list a stroje, které mohou být odebírány volně. Nařízení zplnomocněnce pro stavbu strojů v Čechách a na Moravě ze dne 23. 2. 1944 o řízení odbytu hospodářských strojů a parních lokomobilů pro zemědělskou potřebu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 938-947.

⁵⁷⁴ Od daně byla osvobozena většina nových typů osobních automobilů, dvoukolky, tříkolky a dále motorová vozidla se zvláštním úkolem-požární, sanitky, čističky ulic apod. Vládní nařízení č. 310 ze dne 31. 7. 1942 o dani z motorových vozidel, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1541-1600; Vyhláška ministra financí ze dne 31. 3. 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944 o osvobození traktorů a zvláštních vozidel v zemědělských a lesních závodech od daně z motorových vozidel, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1578-1580.

⁵⁷⁵ Vládní nařízení č. 392 ze dne 16. 11. 1942 o přestavbě polních zemědělských traktorů na pohon generátorovým plynem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1821-1822.

Součástky traktoru, které byly při přestavbě vyňaty, byly ponechány v podniku provádějícímu přestavbu a o dalším nakládání s nimi měly rozhodnout zvláštní pokyny.⁵⁷⁶

Přestavba na alternativní pohon (vysokotlaký plyn, generátorový pohon) související s nedostatkem kapalných paliv se týkala principiálně všech vozidel.⁵⁷⁷ Ve statistice vozů nově připouštěných k jízdě se tento trend odrazil následovně. V roce 1942 bylo nově připuštěno k jízdě celkem 1219 traktorů (z celkového počtu 5375 vozů připuštěných v tomto roce), přičemž 948 traktorů (tj. téměř 78 %) bylo opatřeno Dieselovým motorem, 162 motorem se žhavicí hlavou (13 %) a 83 Diesel – plyn motorem (necelých 7 %). V roce 1943 došlo k nezanedbatelné změně. Nově bylo připuštěno k jízdě celkem 808 traktorů (z celkového počtu 4754 vozů připuštěných v tomto roce), z toho 438 jezdilo na Diesel (54 %), 198 (24 %) na generátorový plyn a 155 (19 %) na Diesel – plyn (příloha č. 42).⁵⁷⁸

Statistika protektorátních dopravních živností, kterou nabídl v roce 1945 Ústřední statistický úřad eviduje mj. počty vozů dopravních živností, jejich typy (nákladní automobily, autobusy, osobní vozidla, traktory), stáří (rok výroby) a zda mají či nemají tzv. oprávnění k jízdě. To, že traktory a nákladní automobily měly největší procento oprávnění k jízdě – 94 – 95 %, není velkým překvapením. Zatímco pouze 37 % osobních automobilů disponovalo oprávněním k jízdě, z 213 traktorů evidovaných mezi vozy dopravních živností tímto oprávněním disponovalo 201 z nich. Základní rozdíl mezi nákladními a dodávkovými automobily na straně jedné a traktory na straně druhé spočíval v zastaralosti typů jednotlivých vozů. Zatímco u nákladních aut z celkového počtu 3693 podchycených vozů (s oprávněním k jízdě) spadalo pouze 12, 2 % do kategorie vozů s rokem výroby 1940–1944; v případě traktorů s oprávněním k jízdě (201) tvořila tato skupina **59, 7 % [sic!]**. Podle údajů, které uvedl Karl Brandt, byl nezanedbatelný počet traktorů do protektorátu dovezen právě z Německa. Brandt konkrétně uvádí 4000 traktorů, což převyšuje počet traktorů, které se nacházely v českých zemích v roce 1930.⁵⁷⁹ Tomuto číslu odpovídají i údaje o počtu nově registrovaných traktorů zmiňovaných v souvislosti s přestavbou na plyn. Osobní auta a autobusy byly podobně jako nákladní automobily v drtivé většině staršími typy (auta s datem výroby 1940–1944 5, 3 %, autobusy 10, 5 %).⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Vládní nařízení č. 204 ze dne 12. 7. 1943 o přestavbě polních zemědělských traktorů na pohon generátorovým plynem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1044-1046.

⁵⁷⁷ U vozidel dopravních živností došlo jen v roce 1943 k 50 % nárůstu počtu vozů na tekutý plyn a vysokotlaký plyn a zhruba k třetinovému nárůstu vozů na generátorový pohon. Dopravní živnosti v období německé okupace, In: Statistický zpravodaj 1945, s. 16-17.

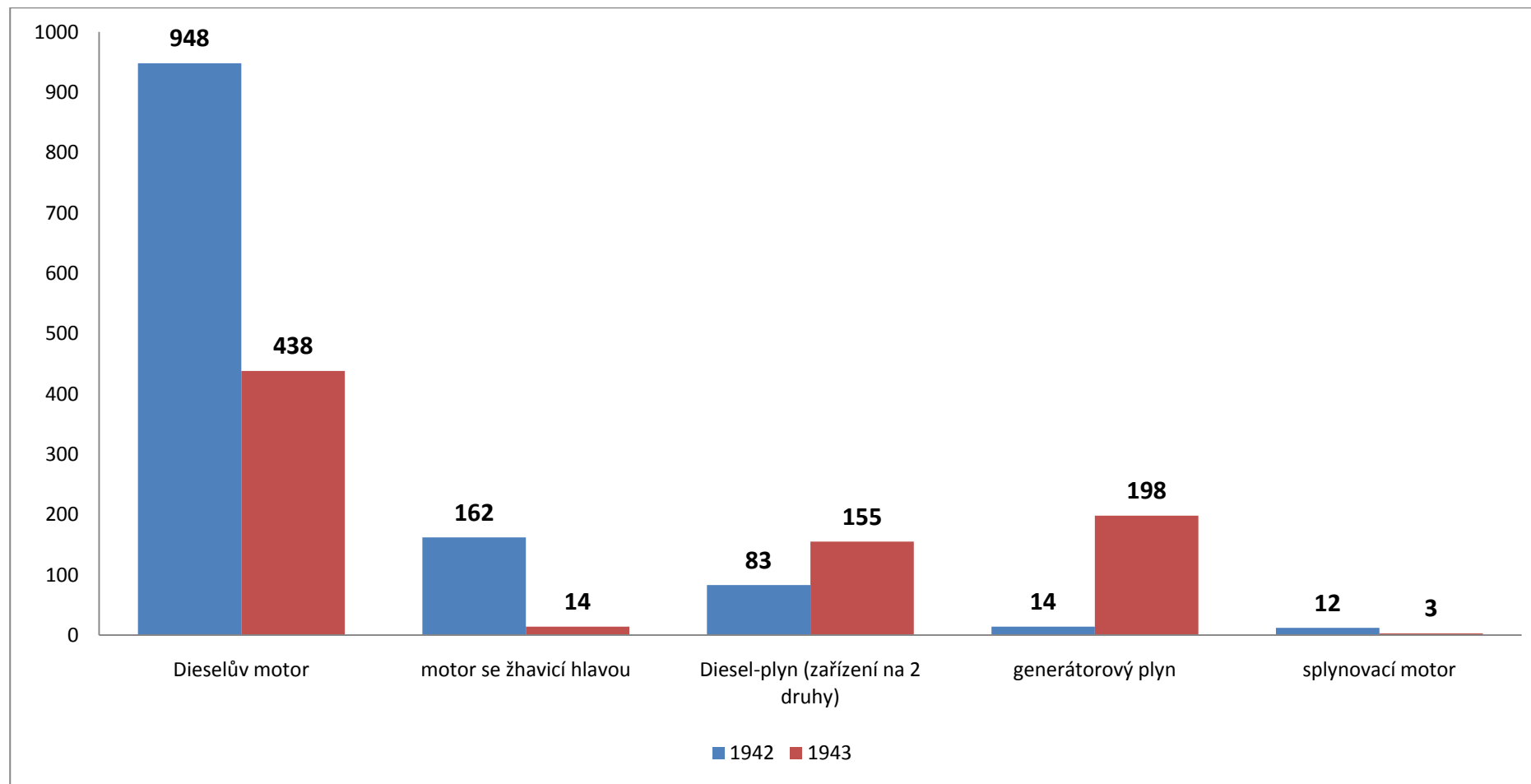
⁵⁷⁸ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 122-123.

⁵⁷⁹ K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 293.

⁵⁸⁰ Podle sčítání v roce 1930 bylo v českých zemích 2645 traktorů, v roce 1947 12 500. Vývoj mechanizace československého zemědělství v letech 1930 – 1947, In: Statistický zpravodaj 1947, s. 397-399.

Příloha č. 42: Přestavba traktorů na alternativní pohon (1942- 1943)¹

traktory nově připuštěné k jízdě

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 122-123. .

Vedle přestavby traktorů na alternativní pohon byl nedostatek pohonných hmot v zemědělství řešen návratem ke zvířecí tažné síle. Na základě vyhlášky ministerstva zemědělství ze dne 5. listopadu 1942 byla stanovena povinnost všech majitelů koní přednostně nabídnout prodejné koně okresním hejtmanům, aby byla zajištěna potřeba koní k obdělávání půdy.⁵⁸¹ V lednu 1943 bylo vydáno vládní nařízení, na jehož základě mohl být majitel koní přinucen k odprodeji koně (na základě pokynu ministerstva zemědělství).⁵⁸² Potažní síla se týkala nejen polních prací, ale ve významné míře i dopravy zemědělských produktů, tedy distribuce. Typickým příkladem je reorganizace distribuce mléka na přelomu let 1943 a 1944. Dosavadní doprava mléka motorovými vozidly se převedla z větší části na dopravu po železnici a na dopravu zvířecími potahy, „*aby tak bylo omezeno používání motorových vozidel a dosaženo úspor pneumatik a pohonných látek.*“⁵⁸³ Vyhláška ministra zemědělství ze dne 29. října 1943 stanovila povinnost majitelů potahů obstarávat za úředně stanovenou odměnu dopravu mléka a mléčných výrobků.⁵⁸⁴ Podobně byli zemědělci prikazováni k použití potahu v případě dopravy obilí do mlýna.⁵⁸⁵ Vyhláška Výsadní obilní společnosti ze dne 4. října 1944 plošně stanovila povinnost zemědělců dopravit obilí (pšenice, žito, ječmen a jejich směsi) do určeného mlýna, pokud tato vzdálenost nepřesahovala více než 12 km.⁵⁸⁶

Statistické údaje umožňují pouze širší srovnání mechanizačního procesu v českých zemích v letech 1930–1947. Při komparaci let 1930 a 1947 jeví ze zemědělských strojů největší nárůst elektromotory (ze 123 236 ks na 321 403 ks), dále travní žací stroje (z 93 735 na 151 506 ks), vyoravače na brambory a řepu (z 30 269 na 101 038 ks), secí stroje na obilí a a řepu (z 191 162 ks na 241 894 ks) a v neposlední řadě traktory (z 2645 ks na 12 500ks). Naopak v tomto období poklesl počet parních lokomobil (dlouhodobý trend), mlátiček a odstředivek na mléko (důsledek koncentrace výroby). Minimální změny v počtu nastaly u výbušných motorů.⁵⁸⁷ V případě rapidního nárůstu elektromotorů je nutné zmínit, že ještě v letech nacistické okupace došlo k obnovení programu elektrifikace obcí.

⁵⁸¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 386 ze dne 5. 11. 1942 o doplnění vyhlášky ministra zemědělství a lesnictví č. 247/1942 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1813-1814. Srv. S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbírká Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944, s. 23-24.

⁵⁸² Vládní nařízení č. 41 ze dne 25. 1. 1943, kterým se mění a doplňuje vládní nařízení č. 159/1940 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 97-98.

⁵⁸³ NA Praha, fond MZTD, kart. 41, sign. 133, tisková dokumentace ministerstva zemědělství a lesnictví k činnosti Českomoravského svazu pro maso a ryby (výstřižkový archiv).

⁵⁸⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 290 ze dne 29. 10. 1943 o úpravě dopravy mléka a mléčných výrobků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1431-1432.

⁵⁸⁵ Vyhláška 20/V Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 31. 7. 1944, kterou se vydávají ustanovení pro hospodářský rok 1944/1945, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3183-3411.

⁵⁸⁶ Vyhláška č. 24/V Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 4. 10. 1944 o dopravě obilí do mlýnů selskými vozy, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 4356-4357.

⁵⁸⁷ Vývoj mechanisace československého zemědělství v letech 1930–1947, In: Statistický zpravodaj 1947, s. 397-399.

IV.4.2. Chemizace a technické zlepšování půdy. „Půda“ měla v nacistické zemědělské politice zcela specifické postavení. Její role coby primárního výrobního faktoru, který má klíčovou vazbu na zajištění výživy obyvatelstva, je „nerozmnožitelný“, „nezaměnitelný“, při vhodném zacházení „neopotřebovatelný“ a který je současně pracovním prostředkem i pracovním předmětem,⁵⁸⁸ byl nepoměrně zvýšen významem „půdy“ coby nositele národního prvku v kontextu nacistické ideologie – v teorii krve a půdy (Blut und Boden ideologie) a zajištění životního prostoru (Lebensraumideologie). Půda byla prezentována jako „živitelka národa“ a v tomto smyslu se na ní vztahovala opatření obou hlavních větví nacistické zemědělské politiky v protektorátu. Zatímco autarkně-exploatační větev sledovala primárně půdu jako výrobní faktor („živitelku“), opatření pozemkové a osídlovací politiky upřednostnila nacionální aspekt.

Vládní nařízení ze dne 22. února 1940 zahájilo mobilizaci dosud nedostatečně využitých ploch vhodných k pěstování zemědělských plodin.⁵⁸⁹ Okresní úřady získaly právo rozhodnout o účelovém využití pozemků ležících ladem – pro zemědělskou výrobu či jejich jiné vhodné využití např. z hlediska obslužnosti (dočasné užívání cizích soukromých cest apod.). Nařízení zavádělo pojem tzv. „vnuceného hospodáře“, který mohl na základě rozhodnutí okresního úřadu obhospodařovat cizí pozemek a to až po dobu dvou let. Pro zalesňování nevyužívaných ploch, které bylo vyhlášeno v roce 1942, bylo explicitně stanoveno, že se nařízení nevztahuje na pozemky, které po provedení regulačních nebo melioračních opatření slibují dostatečný zemědělský výnos.⁵⁹⁰

Snaha o rozšíření ploch zemědělské půdy nepřinesla hmatatelné výsledky. Časově se překrývala s germanizačními zásahy do protektorátní pozemkové držby, kterými docházelo mj. i k významné redukci plochy půdy využívané k zemědělským účelům, čímž byl dopad těchto opatření zcela negován. Na základě prvorepublikové legislativy (zákon o vyvlastnění k účelům obrany státu z r. 1935) byly vyčleňovány rozsáhlé půdní komplexy pro výstavbu tzv. vojenských cvičišť. Nejprve byly významně rozšířeny původní vojenské prostory československé branné moci (Milovice, Vyškov, Brdy) a posléze bylo zahájena výstavba

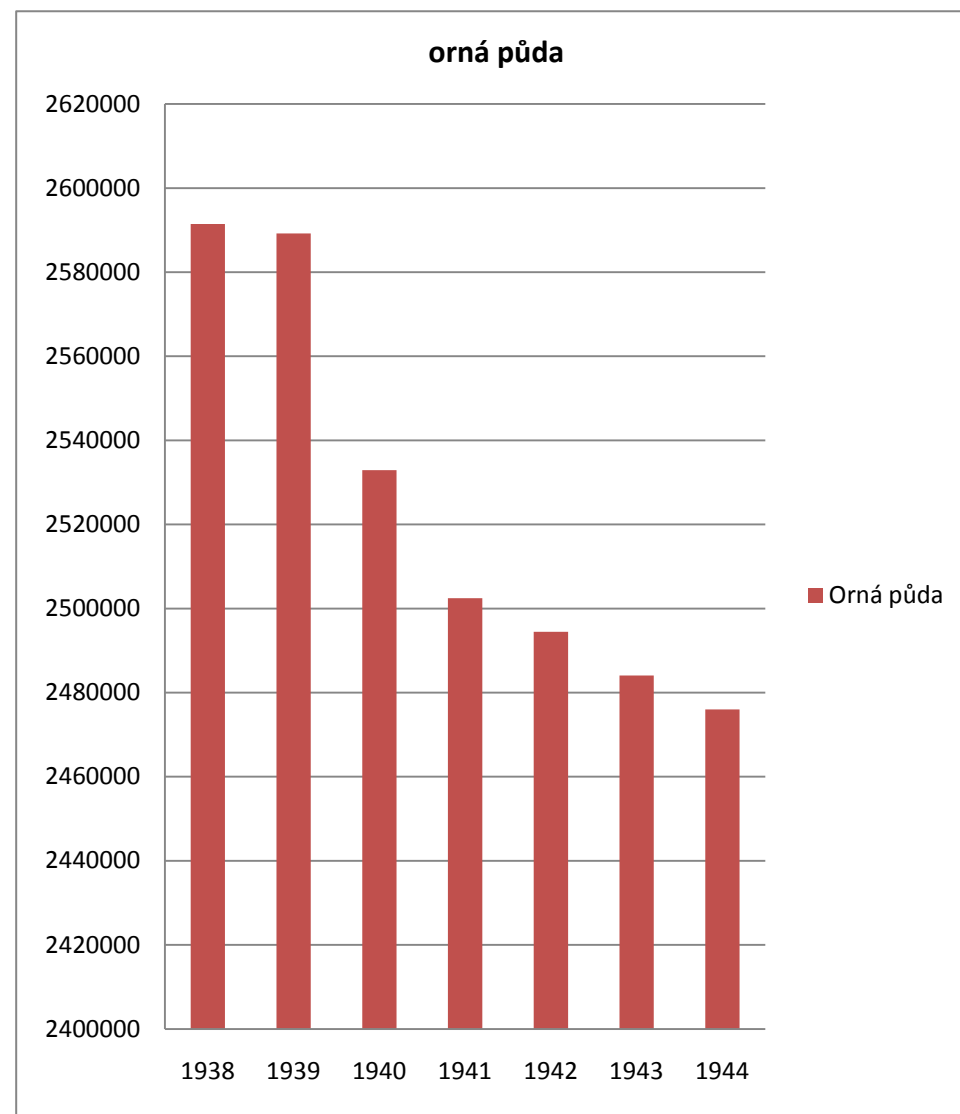
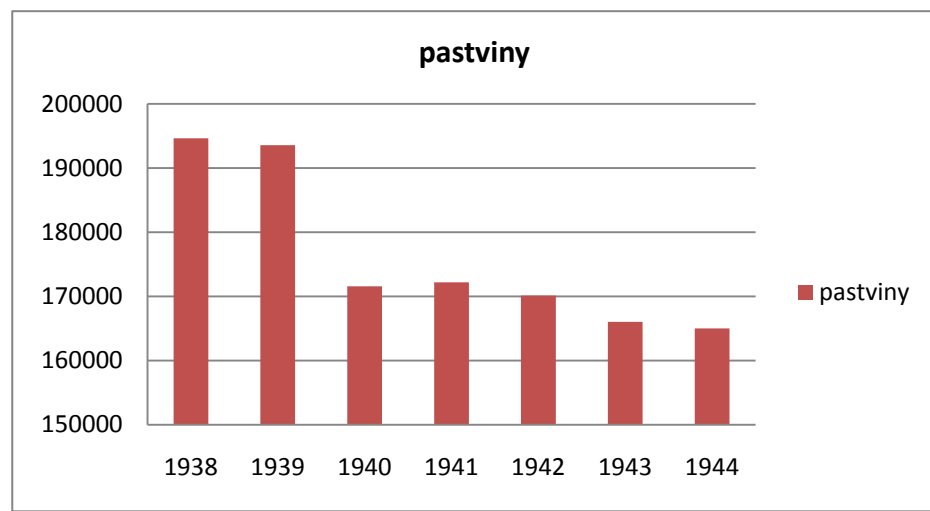
⁵⁸⁸ Precizně charakterizovala půdu jako primární výrobní faktor V. Bečvářová – „1) Půda je nerozmnožitelná-výměra v zásadě dána plochou zemědělského povrchu, který lze zapojit do zemědělského obdělávání; 2) nezaměnitelná na dané úrovni poznání, technologie a techniky jiným výrobním prostředkem, 3) živý organismus a aktivní činitel zemědělského výrobního procesu, 4) při vhodném obdělávání se neopotřebává (neztrácí se její užitná hodnota= úrodnost), naopak její úrodnost se může zvyšovat; 5) je současně pracovním prostředkem i pracovním předmětem.“ Viz V. Bečvářová, *Zemědělská politika*, Brno 2001, s. 19an.; Táž, *Zemědělství v agrobyznysu. Základní agrární ekonomiky a politiky*, Brno 2005, s. 25.

⁵⁸⁹ Vládní nařízení č. 140 ze dne 22. 2. 1940 o využití pozemků k pěstování užitečných plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 940, s. 347-348.

⁵⁹⁰ Vládní nařízení č. 325 ze dne 9. 9. 1942 o zalesňování pozemků, které nejsou plně výnosné, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1642-1644.

Příloha č. 43: Zemědělská půda 1938–1944¹

plocha v ha	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Orná půda	2591477	2589227	2532897	2502453	2494482	2484087	2476000
zahradní půda vč. školek	73005	73613	78758	77795	76343	78817	76000
louky trvalé	408453	406859	406744	409051	409392	406918	402000
pastviny	194637	193564	171556	172189	170132	166034	165000
Vínice	2646	2815	2923	3415	3252	3255	3000
prutníky	1703	1683	1058	1099	1080	1184	1000
Zemědělská půda celkem	3271921	3267761	3193936	3166002	3154681	3140295	3123000

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944; Statistický zpravodaj 1944, s. 289.

vojenského prostoru pro zbraně SS v prostoru Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska.⁵⁹¹ Vojenská cvičiště, která byla záměrně budována v ryze českých krajích, se měla stát opěrnými body německého osídlení (předstupeň germanizace prostoru). Po pěti letech měly vojenské orgány prostory vyklidit a do vyprázdněných oblastí se měli nastěhovat němečtí osídlenci z východní, jihovýchodní a jižní Evropy i ze „Staré říše“.

Redukce zemědělské půdy byla zapříčiněno i rozsáhlými stavebními projekty – stavbami dálnic či vodních cest.⁵⁹² Pozemkové změny byly v tomto směru realizovány na základě „sclovací legislativy“, pro kterou až do let nacistické okupace existoval právní podklad pouze na Moravě. Vládní nařízení ze dne 19. května 1939 rozšířilo platnost moravských zemských zákonů o agrárních operacích na celé území protektorátu.⁵⁹³ Ministerstvo zemědělství a lesnictví bylo oprávněno k příkázání sclovací akce, pokud by roztržitost pozemků mohla ohrozit řádné hospodaření. Jestliže původní moravský zákon zdůvodňoval sclování poze dosažením „úspěšnějšího hospodaření“, nově vydaná norma ji explicitně spojila se zmiňovanými stavebními projekty – „z úřední moci lze naříditi povinné sclování hospodářských pozemků, kdy prováděním rozsáhlejších staveb komunikačních, vodních cest nebo letišť byla pozemková držba v obvodu těchto zařízení tak roztržitěna, že by tím bylo řádné hospodaření značně ohroženo“.⁵⁹⁴

Údaje o celkové zemědělské ploše v protektorátu ukazují v letech 1939–1944 na pokles o zhruba 4 %, tj. o více než 140 000 ha. Literatura uvádí, že pouze pro vojenské úkoly bylo zabráno ve 245 obcích přibližně 80 000 ha.⁵⁹⁵ Plocha orné půdy byla zmenšena zhruba o 115 000 ha a pastviny o 15 000 ha. K největšímu poklesu zemědělské plochy došlo v letech 1940 a 1941, což koresponduje i s načasováním germanizační pozemkové politiky. Posléze však byly majetkové převody půdy, které se ukázaly jako hospodářsky škodlivé, částečně utlumeny a odloženy na dobu poválečnou. Změnu v této politice představuje Hitlerův výnos z 28. července 1942, kterým byly pro válečné období podstatně omezeny majetkové převody pozemků.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, in: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859–1945, v tisku.

⁵⁹² Např. projekt dálnic Breslau – Brno – Wien a Praha – Brno. Tři roky v Říši. Protektorát Čechy a Morava, Praha 1942, s. 79.

⁵⁹³ Vládní nařízení č. 171 ze dne 19. 5. 1939 o sclování hospodářských pozemků a o jiných úpravách pozemkové držby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 411-444; Vládní nařízení č. 208 ze dne 21. 7. 1943, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 171/1940 o sclování hospodářských pozemků a o jiných úpravách pozemkové držby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1057-1063.

⁵⁹⁴ Vládní nařízení č. 171 ze dne 19. 5. 1939 o sclování hospodářských pozemků a o jiných úpravách pozemkové držby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 411-444.

⁵⁹⁵ M. Hořejš – B. Štolleová, Politika „krve a půdy“, In: D. Jančík – E. Kubů a kol., Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859-1945, v tisku.

⁵⁹⁶ Erlaß des Führers über die Einschränkung des Verkehrs mit landwirtschaftlichen Grundstücken im Kriege vom 28. 7. 1942, Verordnungsblatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren 1942, s. 227.

V oblasti technického zlepšování půdy (meliorace, vodohospodářské práce) navázaly zprvu iniciativy na vývoj v předmnichovské republice. Ještě v roce 1941 byly za účelem zlepšení kvality luk a pastvin zřizovány Komise pro úpravu luk a pastvin, které vedle zlepšování chemického složení půdy navrhovaly i nutné meliorační, vodohospodářské či další stavební úpravy pozemků.⁵⁹⁷ Realizaci těchto akcí však záhy ovlivnil praktický nedostatek surovin (kontingentace), strojů i pracovních sil. Radikální krok k jejich omezení vzešel v roce 1942 od říšského pověřence pro řízení stavebních prací v protektorátu (Beaufragte für die Regelung der Bauwirtschaft im Gebiet des Protektorats). Na základě jeho výnosu ze dne 7. dubna 1942 byly s odůvodněním na vypjaté válečné poměry redukovány takřka všechny meliorační práce (pokles objemu prací o cca 90 %). Další výnos ze dne 28. června 1942 umožnil sice udělení výjimek, ty však podléhaly výslovnému schválení pověřence a toto povolení mohlo být poskytnuto pouze v případech, kdy žadatel již disponoval potřebným stavebním materiálem a nenáročoval si žádné nezemědělské pracovní síly.⁵⁹⁸ Výnos ze dne 28. září 1942 sice ještě rozšířil okruh prací, které mohly být dokončeny, avšak stanovené podmínky byly dále zpřísněny. Mezi nimi mj. figuroval předpoklad plného zabezpečení zbrojního průmyslu pracovními silami, plného zabezpečení zemědělských podniků pracovními silami pro sklizeň, stavební materiál k dispozici, zákaz využití železnice, autodopravy i jakýchkoliv paliv pro provoz strojů k těmto pracím a v neposlední řadě – „es dürfen nur solche Arbeiten weitergeführt werden, die inner halb Jahresfrist auf zurzeit brachliegenden Flächen einen Nutzen bringen oder eine kurzfristige Ertragssteigerung erwarten lassen.“⁵⁹⁹

Tyto tendence zapadaly do širšího kontextu restriktivních opatření, kterými byly v letech totální války omezovány veškeré investiční projekty. V dubnu 1943 bylo provádění staveb (včetně staveb vedlejších a pomocných, jakož i udržovacích a obnovovacích) podřízeno schvalovacímu řízení.⁶⁰⁰ Celou situaci ještě ztěžovala kontingentace stavebních

⁵⁹⁷ Okresní úřad měl vyšetřit, které louky a pastviny v jeho obvodu měly být upraveny, hlavní důraz měl být kladen na potřebu vápna, hnojiv, obsah drasla a kyseliny fosforečné, orbu, meliorační práce, oplocení apod. Konkrétní plán na zkvalitnění pozemků včetně rozpočtu náležel příslušné Zemědělské radě a pro jeho schválení byla postačující dvoutřetinová většina vlastníků. V případě jejich nesouhlasu byl případ znovu přezkoumán na úrovni Zemského úřadu, při kterém byla zřízena Komise pro úpravu luk a pastvin. Vládní nařízení č. 141 ze dne 14. 3. 1940 o úpravě luk a pastvin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 348-349.

⁵⁹⁸ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 246, Der Beaufragte für die Regelung der Bauwirtschaft im Gebiet des Protektorats an das Ministerium für Wirtschaft und Arbeit (dat. 26. 6. 1942).

⁵⁹⁹ NA Praha, fond ÚŘP, 246, Der Beaufragte für die Regelung der Bauwirtschaft im Gebiet des Protektorats dem Generalinspekteur der Verwaltung in der Behörde des Reichsprotektors (dat. 28. 9. 1942); Der Generalinspekteur der Verwaltung an den Oberlandrat Pilsen (dat. 30. 9. 1942), tamtéž.

⁶⁰⁰ Vládní nařízení č. 118 ze dne 30. 4. 1943 o nové úpravě zákazů staveb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 484-485; vyhláška ministra vnitra a ministra dopravy a techniky v dohodě s ministrem hospodářství a práce ze dne 28. 5. 1943 – Prováděcí výnos o nové úpravě zákazu staveb, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 4092-4101.

hmot.⁶⁰¹ V případě kontingentu dřeva zajistilo ministerstvo zemědělství v dohodě s Ústřednou pro lesní a dřevařské hospodářství kontingent dřeva pro zemědělskou výrobu, ze kterého měly být kryty alespoň základní udržovací práce – práce při hrazení bystřin (pokud je stavebníkem ministerstvo zemědělství), udržovací potřeba školních statků, výzkumných ústavů, stanic a poraden, chovatelských ústavů i spotřeba všech podniků zemědělské výroby nepřesahující 0, 5m³ měsíčně.⁶⁰²

Lépe vyznívá bilance zemědělské politiky v případě systematické chemizace půdy, tedy hnojení. Jaroslav Pátek doložil, že v letech první republiky došlo k významnému nárůstu spotřeby hnojiv, přičemž okruh používaných hnojiv se postupně rozrůstal. Celkový trend v předmnichovské republice charakterizoval vzestup spotřeby dusíku (o 61, 2 %), drasla (o 37, 9 %) za současného mírného poklesu spotřeby kyseliny fosforečné (o 7, 4 %), přesto však v mezinárodním srovnání byla intenzita hnojení na nižší úrovni.⁶⁰³ Materiály naznačují, že přinejmenším v prvních letech okupace bylo navázáno na trendy předmnichovské republiky a spotřeba hnojiv nadále rostla. Spotřebu hnojiv ovlivňovala na jedné straně již zmiňovaná cenová politika, kterou byly stlačovány spotřební ceny hnojiv, především však skutečnost, že distribuce hnojiv byla provázána se systémem povinných zemědělských dodávek. Zemědělec, který byl vázán povinnou či smluvní dodávkou, získával nárok na zlevněný či bezplatný příděl hnojiv (typ a množství bylo definováno v normách upravujících povinnou dodávku).⁶⁰⁴ Totéž platilo v posledních letech okupace pro tzv. smluvní systém osevu (viz kapitola IV.5). Nárok na hnojivo získával ten zemědělec, který se pro smluvní osev té či oné plodiny zavázal, či rozšířil osevní plochy stanovených plodin v porovnání s předcházejícím rokem.

Významnou součástí systému řízeného hospodářství se stala řízená distribuce hnojiv. Již v červnu 1941 byla draselná hnojiva dodávána, odebírána i spotřebována podle směrnic

⁶⁰¹ Výnos ministerstva veřejných prací ze dne 9. 10. 1941 o nové úpravě kontingentace stavebních hmot, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 8241-8243; Výnos ministra dopravy a techniky ze dne 26. 6. 1943 o úpravě kontingentace a přidělování obhospodařovaných stavebních hmot, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 4817-4821. Výnos ministra dopravy a techniky č. 433 ze dne 19. 7. 1944 o nové úpravě kontingentace a přidělování obhospodařovaných staviv, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3086-3092.

⁶⁰² Kontingentace dřeva pro zemědělskou výrobu. Výnos ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 10. 10. 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 7132-7136.

⁶⁰³ Podle údajů Ústředního statistického úřadu byla spotřeba dusíku na 1 ha v Německu v roce 1937 téměř pětinasobná v porovnání s protektorátem (19,83 v Německu: 4,7 kg v protektorátu), kyseliny fosforečné dvojnásobná (21, 08 kg v Německu: 9, 9 kg v protektorátě) a drasla osminásobná (32,74 kg v Německu: 4,8 kg v protektorátu). Výroba a spotřeba strojených hnojiv 1945/46, In: Statistický zpravodaj 1946, s. 311-313.

⁶⁰⁴ Toto zvýhodnění se týkalo již v roce 1940 povinného osevu řepky. Pěstitelé měli nárok na příděl hnojiv (dusíkatá hnojiva) a na zpětnou dodávku pokrutin ve výši 50 % z dodaného množství řepky. V následujícím hospodářském roce byli kompenzováni zvláštním přidělem citramfosky a dusíku a zpětnou dodávkou pokrutin ve výši 50 % dodané řepky. Vyhláška předsedy vlády č. 233 ze dne 27. 6. 1940 o povinném pěstování řepky, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 556-558; Vyhláška ministra zemědělství č. 317 ze dne 25. 9. 1940, kterou se mění vyhláška předsedy vlády č. 233/1940 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 858.

vydaných ministertsvem průmyslu, obchodu a živností.⁶⁰⁵ O rok později byly zavedeny spotřební lístky na hnojiva, a to pro hnojiva fosforečná (od 1. května 1942), hnojiva draselná (od 1. června 1942) a hnojiva dusíkatá (od 1. června 1942).⁶⁰⁶ Vedle těchto základních lístků byly vydávány i zvláštní lístky pro mimořádné přídělky hnojiv.⁶⁰⁷

V souvislosti s hnojením byl iniciován systematický průzkum půd neboli povinné zkoušení půdy, které bylo zavedeno vládním nařízením č. 376 ze dne 29. srpna 1940.⁶⁰⁸ To se týkalo všech zemědělských podniků s výměrou větší než 2 ha (u podniků vinařských, ovocnářských a zelenářských výměra větší než 1 ha). V popředí stálo zjištění potřeby vápnit a sledování obsahu kyseliny fosforečné. Celý proces se odehrával pod dozorem ministerstva zemědělství ve spolupůsobení výzkumných ústavů protektorátních a zemských (Česká zemědělská rada v Praze) a okresních a obecních úřadů (tzv. půdní komise). Rostoucí význam povinného zkoušení půdy dokládá statistika vypracovaná Státním úřadem statistickým. Zatímco v roce 1941 bylo provedeno celkem 71 863 povinných zkoušek půdy, v roce 1942 tento počet vzrostl na 235 730 a v roce 1943 na 339 196.⁶⁰⁹ V podobném směru působilo i již zmiňované vládní nařízení o úpravě luk a pastvin z března 1940, kterým byla mj. sledována potřeba vápna, hnojiv, obsah drasla a kyseliny fosforečné.⁶¹⁰

Statistiky o spotřebě hnojiv indikují, že se v letech 1939–1944 spotřeba drasla a dusíku udržovala na vyšší úrovni než v předmnichovské republice. V porovnání s anketou zemědělských závodů v roce 1930⁶¹¹ se spotřeba dusíku na hektar zemědělské půdy zvýšila o více než 50 %, přičemž nejvyšší byla v prvních třech letech okupace (78 % nad úroveň roku 1930) a posléze pomalu klesala. Statistika spotřeby drasla vykazuje výrazný nárůst ve sledovaném období na více než trojnásobek původních hodnot. Tento údaj není překvapující, uvědomíme-li si, že již před válkou pocházela veškerá draselná hnojiva právě z Německa. Jedinou položkou, která vykazuje v prvních letech okupace pokles, je kyselina fosforečná

⁶⁰⁵ Vyhláška č. 180 (chem 26) ministra průmyslu, obchodu a živností o zajištění draselných hnojiv, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 4832.

⁶⁰⁶ Vyhláška č. 261 (chem. 47) ministerstva hospodářství a práce ze dne 16. 3. 1942 o zavedení průkazu k odběru strojených hnojiv, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2321-2322.

⁶⁰⁷ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 14. 5. 1944 o vydávání lístků na hnojiva a o vydávání strojených hnojiv, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 4082-4087; Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 21. 7. 1944 o vydávání lístků na hnojiva a o vydávání strojených hnojiv, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3118-3121; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 288 ze dne 23. 12. 1944, kterou se mění a doplňuje vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 127/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1315.

⁶⁰⁸ Vládní nařízení č. 376 ze dne 29. 8. 1940 o zkoušení půdy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1089-1093. Podrobná ustanovení srv. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 8. 11. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 8862-8864.

⁶⁰⁹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 50.

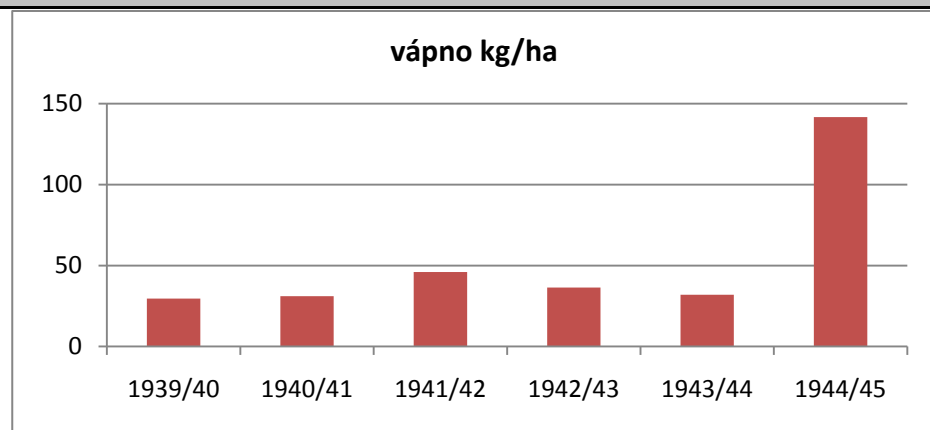
⁶¹⁰ Vládní nařízení č. 141 ze dne 14. 3. 1940 o úpravě luk a pastvin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 348-349.

⁶¹¹ Mýtus a realita hospodářské vyspělosti meziválečného Československa, J. Pátek – E. Kubů (ed.), Praha 2000, s. 75.

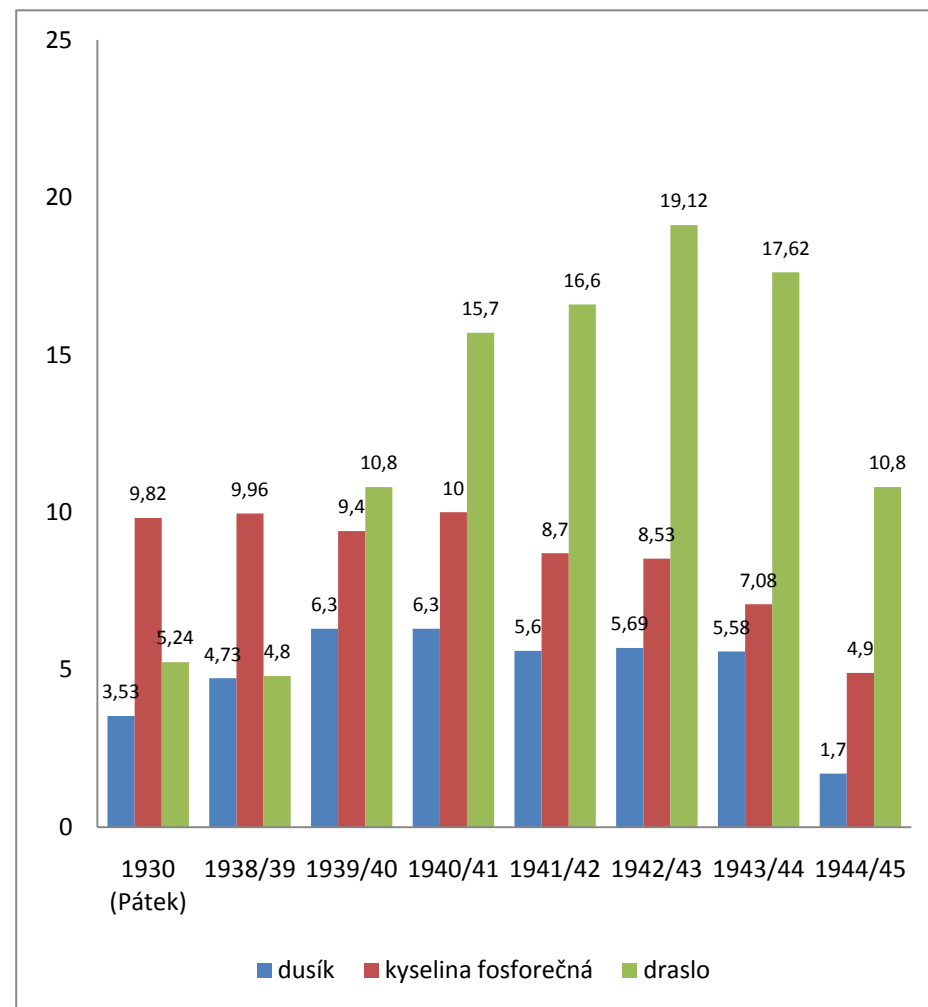
Příloha č. 44: Spotřeba hnojiv 1938–1944 ¹

Spotřeba hnojiv (čistých živin) kg / ha zemědělské půdy

	J. Pátek 1930	1938 /40	1939 /40	1940 /41	1941 /42	1942 /43	1943 /44	1944 /45
dusík	3,53	4,73	6,3	6,3	5,6	5,69	5,58	1,7
1930=100	100	134	178	178	159	161	158	48
1938/39=100		100	133	133	118	120	118	36
kyselina fosforečná	9,82	9,96	9,4	10	8,7	8,53	7,08	4,9
1930=100	100	101	96	102	89	87	72	50
1938/39=100		100	94	100	87	86	71	49
draslo	5,24	4,8	10,8	15,7	16,6	19,12	17,62	10,8
1930=100	100	92	206	300	317	365	336	206
1938/39=100		100	225	327	346	398	367	225
vápno		29,6	31,1	46	36,43	31,94	141,7	

dusík, kyselina fosforečná a draslo kg/ha

¹ Sestaveno na základě Výroba a spotřeba strojených hnojiv 1945/46, In: Statistický zpravodaj 1946, s. 311-313. Údaj k roku 1930 převzat od J. Pátka. Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, E. Kubů – J. Pátek (ed.), Praha 2000, s. 60-79.

(pokles o téměř 30 %), tento trend byl však charakteristický i pro meziválečné období. Ke změně intenzity hnojení došlo teprve v závěru války – v hospodářském roce 1944/1945. V porovnání s rokem 1938/39 klesly hodnoty spotřeby dusíku o více než 60 %, kyseliny fosforečné o více než 50 %, draslo se drželo na úrovni dvojnásobku roku 1938/39, ale s porovnání s rokem 1943/44 došlo zhruba k třetinovému poklesu.

IV. 4. 3. Šlechtitelství. Šlechtitelství a plemenářství patřily mezi obory, které měly v prostředí českých zemí dlouholetou tradici. Počátky systematické péče bývají kladeny do období Rakouska–Uherska, přičemž v letech předmnichovské republiky byly výrazně rozvinuty. V souvislosti s činností šlechtitelských podniků upozornil Jaroslav Pátek především na šlechtění domácích i importovaných odrůd, pokusnictví, množitelskou činnost a v živočišné výrobě na zvelebování chovu hospodářského zvířectva výběrem plemeníků, zavedení kontroly užitkovosti a na vybudování veterinární služby. Nejvýznamnější změnou, kterou přineslo období nacistické okupace, byl direktivní charakter opatření (povinná kontrola užitkovosti, povinné osevy uznaným osivem apod.) za účelem zvýšení výnosu zemědělské produkce.

V říjnu 1940 vydáno vládní nařízení o osivu a sadbě⁶¹², kterým bylo ministerstvo zemědělství za účelem zvelebení rostlinné zemědělské výroby pověřeno povolováním odrůd, uznáváním osiva a řízením jejich obchodu. Toto nařízení vešlo v platnost ke dni 1. ledna 1941. Na jeho základě vznikla tzv. „*listina povolených odrůd*“, jejíž aktualizace byly otiskovány v Úředním listě.⁶¹³ Jako specifický orgán zemědělského svazu byl následně zřízen *Svaz šlechtitelů rostlin v Protektorátu Čechy a Morava*, kterému náležela úprava a kontrola výroby a obchodu s uznaným osivem a sadbou. Povinnými členy svazu byly všechny šlechtitelské podniky, které se zabývaly zušlechťováním plodin a zaváděly povolené odrůdy do oběhu.⁶¹⁴

Série vyhlášek ministerstva zemědělství z března následujícího roku upřesnily zásady pro zkoušení a povolování odrůd a nových šlechtění (podmínky pro šlechtitelské podniky)⁶¹⁵, pravidla pro uznávání osiva a sadby zemědělských kulturních plodin,⁶¹⁶ zeleninové sadby⁶¹⁷ a

⁶¹² Vládní nařízení č. 69 ze dne 10. 10. 1941 o osivu a sadbě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 175-184.

⁶¹³ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 28. 6. 1941, kterou se vydává listina povolených odrůd, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 5201-5244.

⁶¹⁴ Vládní nařízení č. 69 ze dne 10. 10. 1940 o osivu a sadbě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 175-184.

⁶¹⁵ Vyhláška ministra zemědělství č. 131 ze dne 28. 3. 1941, kterou se stanoví zásady pro zkoušení a povolování odrůd a nových šlechtění, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 527-532.

⁶¹⁶ Vyhláška ministra zemědělství č. 132 ze dne 28. 3. 1941, kterou se stanoví zásady pro uznávání osiva a sadby zemědělských kulturních plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 532-541.

⁶¹⁷ Vyhláška ministra zemědělství č. 133 ze dne 28. 3. 1941, kterou se stanoví zásady pro uznávání semen a sadby zeleninové, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 541-544.

obchodního osiva a sadby.⁶¹⁸ „Uznávání“ osiva a sadby bylo v praxi svěřeno nově zřízeným uznávacím komisím při zemědělských radách. Odborným dozorem nad obchodním osivem a sadbou uváděnými do protektorátního oběhu byly pověřeny v Čechách Ústav *pro zkoušení semen české zemědělské rady v Praze* a na Moravě *sekce pro zkoušení semen zemských výzkumných ústavů zemědělských v Brně*. Samostatnou vyhláškou byly stanoveny odrudové zkušebny pro zkoušení nových odrůd a nových šlechtění a jejich okruh působnosti.⁶¹⁹

Hlavní zájem se v prvních letech soustředil především na brambory, které ze všech odrůd nejvíce zaostávaly za hektarovými výnosy v Německu. Jejich obchodní sadba byla záhy podmíněna oficiálně uznanými odrůdami.⁶²⁰ Dalším příkladem zájmu bylo osivo jetelovin, travin a pícnin (semena svazenky, krmné kapusty, tuřinu, kmínu, hrachoru, mrkve, vodnice), které smělo být vykupováno jen čtyřmi oficiálně stanovenými množitelstvími a obchodními firmami.⁶²¹ Statistiky z prvních let okupace dokládají i nezanedbatelný dovoz osiva z Německa – v rámci dodávky let 1940/ 1941 a 1941/ 1942 dominovala dodávka bramborové sadby.⁶²² Neopomeňme zdůraznit i činnost zvláštního říšského pověřence pro osiva (W. Spennemann), který v protektorátě zastupoval zájmy německé Saatgutstelle., tedy zvláštní úřadovny pro osivo.

Vrchol šlechtitelských opatření se dostavil v hospodářském roce 1943/44 a 1944/45, kdy byly vyhlášovány povinné osevy uznaným osivem. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví ze dne 9. července 1943⁶²³ stanovila v hospodářském roce 1943/1944 povinný nákup a setí uznaného osiva ozimé řepky (100 % celkové potřeby), ozimého obilí (pšenice, žito, ječmen 25 % celkové potřeby) a uznané bramborové sadby (50 % potřeby u raných a poloraných brambor a 20 % potřeby u ostatních odrůd brambor). Tato povinnost se nevztahovala na pěstitele, jejichž celková potřeba osiva/sadby u plodin činila méně než 200

⁶¹⁸ Vyhláška ministra zemědělství č. 134 ze dne 28. 3. 1941, kterou se stanoví zásady pro povolování obchodního osiva a sadby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 548-552.

⁶¹⁹ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 10. 4. 1941, kterou se stanoví odrudové zkušebny, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2963-2965.

⁶²⁰ Podle vyhlášky ministra zemědělství č. 88 ze dne 26. 2. 1941 byla pro obchodní sadbu brambor v protektorátu určena sadba oficiálně „uznaná“ ze sklizně 1940 (č. 69/19 41 Sb.), obchodní sadba všech ostatních v protektorátu pěstovaných odrůd podléhala povolení příslušné zemědělské rady. Vyhláška ministra zemědělství č. 88 ze dne 21. 2. 1941 o povolení obchodní sadby bramborové, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 268-269.

⁶²¹ Kooperativa, nákupní jednota hospodářských družstev; Moragro, jednota hospodářských družstev Brno, Saatgutgesellschaft, G. m. b. H. , Brno a Sdružení množitelů travních semen v Rožnově pod Radhoštěm. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 251 ze dne 9. 7. 1942, kterou se pravuje obchod osivem jetelovin, travin, pícnin, zelenin a květin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1146-1149.

⁶²² V období červenec 1940 – červen 1941 bylo do protektorátu dodána bramborová sadba v hodnotě 12 milionů korun (12 811 700 kg) a v období červenec 1941 – červen 1942 v hodnotě 41 milionů korun (30 826 700 kg). Teprve v hospodářském roce dochází k obrácení rolí a převažuje vývoz osiva a sadby z protektorátu do Říše (vývoz osiva pšenice a ječmene v hodnotě 25 milionů korun). Srv. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 132.

⁶²³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 198 ze dne 9. 7. 1943 o povinném nákupu a setí uznaného osiva ozimé řepky, některých druhů obilí a uznané sadby bramborové v osevním hospodářském roce 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 997-1001.

kg , pouze u ozimé řepky se vztahovala na všechny. Osivo a sadbu bylo možné objednat u šlechtitelských podniků nebo u oprávněných firem (Deutsche Bodenverkehrsgenossenschaft, G. m. b. H. Prag; Kooperativa v Praze, Moragro v Brně), ozimou řepku a obilí též u výkupců Výsadní obilní společnosti, bramborovou sadbu též u výkupních a prodejních rozdělovačů pro bramborovou sadbu. V lednu 1944 vyhlásilo ministerstvo zemědělství zlevněný nákup uznaného osiva pšenice a ovsa pro jarní setí, který měl motivovat zemědělce k osetí větších ploch uznaným osivem.⁶²⁴ V neposlední řadě byla v dubnu 1944 zajištěna výroba zušlechtěného osiva lnu. Celkem v osmi soudních okresech bylo stanoveno povinné pěstování stonkového lnu výhradně s použitím zušlechtěného osiva a pro tyto plochy byl zajištěn i zvláštní přiděl hnojiv.⁶²⁵ Pro hospodářský rok 1944/1945 byla povinnost osevu uznaným osivem dále rozšířena. U obilovin a řepky zůstaly podmínky nezměněny. U brambor byl povinný osev pro všechny bramborové sadby raných a poloraných odrůd pro smluvní osevní plochy, u ostatních odrůd zůstával v platnosti 20 % osev uznaným osivem a totéž nově platilo pro nesmluvní osevy raných a poloraných brambor.⁶²⁶ Vedle toho byly v posledních okupačních letech vyhlašovány odměny v podobě zvláštních přidělů hnojiv pro ty zemědělce, kteří osejí uznaným nebo elitním osivem – to se týkalo všech plodin, přičemž pro každou bylo explicitně stanoveno množství hnojiva.⁶²⁷

Na konci okupace byly učiněny i přípravné kroky pro šlechtitelské práce v ovocnářství, ty se však nestačily plně projevit do praxe. Jak již bylo naznačeno, ovocnářství se velice těžko zotavovalo z krutých mrazů prvních okupačních let. Školkařství upravovala vyhláška ministerstva zemědělství ze září roku 1944, která stanovila, že za účelem zajištění kvalitní sklizně mohou být ovocné školky zakládány výhradně se souhlasem Zemského svazu zemědělství a lesnictví, přičemž podmínkou bylo absolvování praktického odborného výcviku (č. 431/1942 Sb.) a dále souhlas trhovému svazu a Zemský svaz zemědělství a lesnictví.⁶²⁸

IV. 4. 4. Plemenářství. Východiskem ke zvelebení chovu skotu a vepřů se měla stát povinná kontrola užitkovosti a dědičnosti skotu a vepřů, která byla zavedena vládním

⁶²⁴ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 12. 1. 1944 o poskytování příspěvku na nákup uznaného osiva jarní pšenice, jarního ječmene a ovsa pro setí na jaře 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 202-203. Podobně i pro rok 1945 – Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví b. č. 26 ze dne 12. 1. 1945 o poskytnutí příspěvku na nákup uznaného osiva jarní pšenice, jarního ječmene a ovsa pro setí na jaře 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 202-203.

⁶²⁵ Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 12. 4. 1944 o zajištění výroby zušlechtěného osiva lnu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1698-1699. Totéž pro rok 1945 – Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 7. 9. 1944 o zajištění zušlechtěného osiva lnu v roce 1945, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3981-3982.

⁶²⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 151 ze dne 18. 7. 1944 o povinném nákupu a setí uznaného osiva ozimé řepky, některých druhů obilí a uznané sadby bramborové v osevním hospodářském roce 1944/1945, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 665-670.

⁶²⁷ Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 26. 7. 1944 o opatřeních k zvelebení výroby osiva a sadby, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3145-3148.

⁶²⁸ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 202 ze dne 7. 9. 1944 o úpravě školkařství, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 996-1001.

nařízením ze dne 1. srpna 1940.⁶²⁹ Tato kontrola spočívala v pravidelném zjišťování výkonnosti skotu a vepřů a poradní službě, která byla řízena zemědělskými radami a od února 1942 ústředními svazy chovatelů hospodářských zvířat.⁶³⁰ Účelem kontroly užitkovosti skotu prováděné minimálně jednou měsíčně podle směrnic vydaných v srpnu 1941 mělo být zjišťování absolutní výkonnosti dojnice (kontrola produkční, tj. množství nadojeného mléka a jeho tučnost) a spotřeby krmiva (kontrola krmení). Účelem kontroly dědičnosti skotu mělo být zjištění schopnosti kontrolovaných jedinců přenášet své tělesné vlastnosti a užitkové schopnosti na potomstvo a zajistit pro praktické účely plemnitby jedince s biologicky a hospodářsky nejúčelnější genotypovou konstitucí. V této souvislosti měly být vedeny chovné a plemenné knihy, do kterých se zapisovaly údaje o narozených telatech a o plemenících.⁶³¹ U vepřů měla být sledována především absolutní výkonnost vepřů ve vztahu ke spotřebě krmiva.⁶³² Při ministerstvu zemědělství byl za účelem dozoru nad celým procesem zřízen poradní sbor pro povinnou kontrolu užitkovosti a dědičnosti skotu a vepřů, který se skládal ze zástupců zemědělských rad, zástupců ústředních organizací chovatelů skotu a vepřů, zástupců výzkumných zemědělských ústavů a zástupce ministerstva zemědělství.⁶³³

Navzdory ambiciózní akci se zdá, že praktické výsledky byly poměrně limitované. Povinná kontrola užitkovosti a dědičnosti vepřů byla již v roce 1943 zrušena a v případě skotu byla redukována na povinnou kontrolu mléčné užitkovosti. Kontroly dědičnosti skotu a kontroly užitkovosti a dědičnosti vepřů byly nadále prováděny na základě směrnic ministerstva zemědělství a lesnictví na dobrovolném základě.⁶³⁴ Prováděním povinné kontroly mléčné užitkovosti skotu byl pověřen Svaz chovatelů hospodářského zvířectva pro

⁶²⁹ Kontrola užitkovosti a dědičnosti skotu nebyla v prostředí Čech a Moravy fenoménem novým. Byla prováděna již před vznikem Československa a v roce 1922 byla systematizována celostátními směrnicemi vydanými ministerstvem zemědělství. V celém meziválečném období byla prováděna na dobrovolné bázi. Podle přehledu, který nabídla publikace „*Dvacet let československého zemědělství*“ byla kontrola užitkovosti a dědičnosti skotu prováděna na počátku roku 1938 u téměř 60 000 krav, toto číslo se vztahuje na celé Československo. *Dvacet let československého zemědělství*, s. 101-103; Vládní nařízení č. 282 ze dne 1. 8. 1940 o povinné kontrole užitkovosti a dědičnosti skotu a vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 663-667.

⁶³⁰ Vyhláška ministra zemědělství ze dne 25. 10. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 8653; Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 13. 2. 1942, kterou se pověřují svazy chovatelů hospodářských zvířat prováděním povinné kontroly užitkovosti a dědičnosti skotu a vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1320.

⁶³¹ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 8. 8. 1941, kterou se vydávají směrnice pro provádění povinné kontroly užitkovosti a dědičnosti skotu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 6430-6435.

⁶³² Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 13. 2. 1942, kterou se vydávají směrnice pro provádění povinné kontroly užitkovosti a dědičnosti vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1321-1325.

⁶³³ Povinná kontrola byla prováděna rozvržením příspěvků na držitele skotu a vepřů, u nichž se kontrola provádí, za současné participace veřejných financí (příspěvky ministerstva zemědělství, okresů a obcí). Ministerstvo zemědělství vyhlášovalo povinnou kontrolu v jednotlivých obcích v Úředním listě. Vládní nařízení č. 282 ze dne 1. 8. 1940 o povinné kontrole užitkovosti a dědičnosti skotu a vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 663-667.

⁶³⁴ Vládní nařízení č. 177 ze dne 7. 6. 1943 o povinné kontrole mléčné užitkovosti skotu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 718-721.

Čechy v Praze a Svaz chovatelů hospodářského zvířectva pro Moravu v Brně.⁶³⁵ Jejím účelem bylo zjišťování absolutní výkonnosti jednotlivých dojníc (množství nadojeného mléka, tučnost, narozená telata), která byla zapisována do kontrolních a chovných knih.⁶³⁶ Stoupající počet prováděných kontrol mléčné užitkovosti krav dokládá statistika Ústředního statistického úřadu. Zatímco v roce 1940 bylo celoročně kontrolováno 18 381 krav, v roce se jednalo o 33 162 krav, v roce 1942 o 98 739 krav a v roce 1943 o 172 318 krav. Počet kontrolovaných krav v roce 1943 odpovídal asi trojnásobku krav, které byly dobrovolně kontrolovány v celém Československu těsně před okupací.⁶³⁷ O významu, který byl této akci věnován, svědčí již výše uvedená skutečnost, že asistenti kontroly mléčné užitkovosti (ročník 1921–1922) byli explicitně vyňati z náboru do Říše. Výsledky kontrol v těchto letech jsou však výmluvným svědectvím o klesající výkonnosti krav (v letech 1940–1943).⁶³⁸

Pro plemenitbu se stal výchozí zákonnou normou tzv. chovatelský zákon ze dne 18. září 1941 (zákon o plemenitbě hospodářských zvířat), kterým bylo po říšském vzoru zavedeno povolovací řízení na přípouštění plemeníků (hřebci, býci, kanci, berani a kozli). Ve své době byl chovatelský zákon hodnocen jako významný posun kupředu v porovnání se zákonnými normami z první republiky.⁶³⁹ Organizačně byl tento proces zaštitěn Zemskou komisí pro výběr plemeníků se subkomisemi pro jednotlivá zvířata, která byla zřízena při obou zemských úřadech. Této komisi podléhaly komise v jednotlivých okresech v čele s okresními hejtmany. Nařízení stanovilo minimální počet plemeníků na celkový počet krav, jalovic, prasnic atd., pro chovatele plemeníků byly ze staryn obcí potvrzeny příspěvky.⁶⁴⁰ Za významnou změnu byly považovány aukční trhy, na kterých byly plemeníci předváděni.

V letech nacistické okupace byly do českých zemí dovezeny desítky tisíc chovných kusů zvířat právě z Německa. Jednalo se o norické hřebce, chovné býky, především však o

⁶³⁵ Po vzniku Svazu zemědělství a lesnictví byly analogicky s oběma Zemskými svazy pro zemědělství a lesnictví vytvořeny dva hlavní svazy pro chov hospodářských zvířat: Svaz chovatelů hospodářského zvířectva pro Čechy a v Praze a Svaz hospodářského zvířectva pro Moravu v Brně. Oba tyto svazy zahrnuly všechny chovatele hospodářských zvířat v protektorátě. Aby byla v každém případě zajištěna souvislost a spolupráce chovatelského svazu se Svazem zemědělství a lesnictví, byli na základě stanov jednotliví vedoucí chovatelských oddělení Zemských svazů zemědělství a lesnictví také hlavními jednatelem příslušného Svazu chovatelů hospodářských zvířat. Také jednatele zemských skupin jsou vybíráni z personálního stavu Zemského svazu zemědělství a lesnictví. S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944, s. 9-10. Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne . 2. 8. 1943, kterou se pověřují svazy chovatelů hospodářského zvířectva prováděním povinné kontroly mléčné užitkovosti skotu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 6175-6176.

⁶³⁶ Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 14. 8. 1943, kterou se vydávají směrnice pro provádění povinné kontroly mléčné užitkovosti skotu, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 6486-6487.

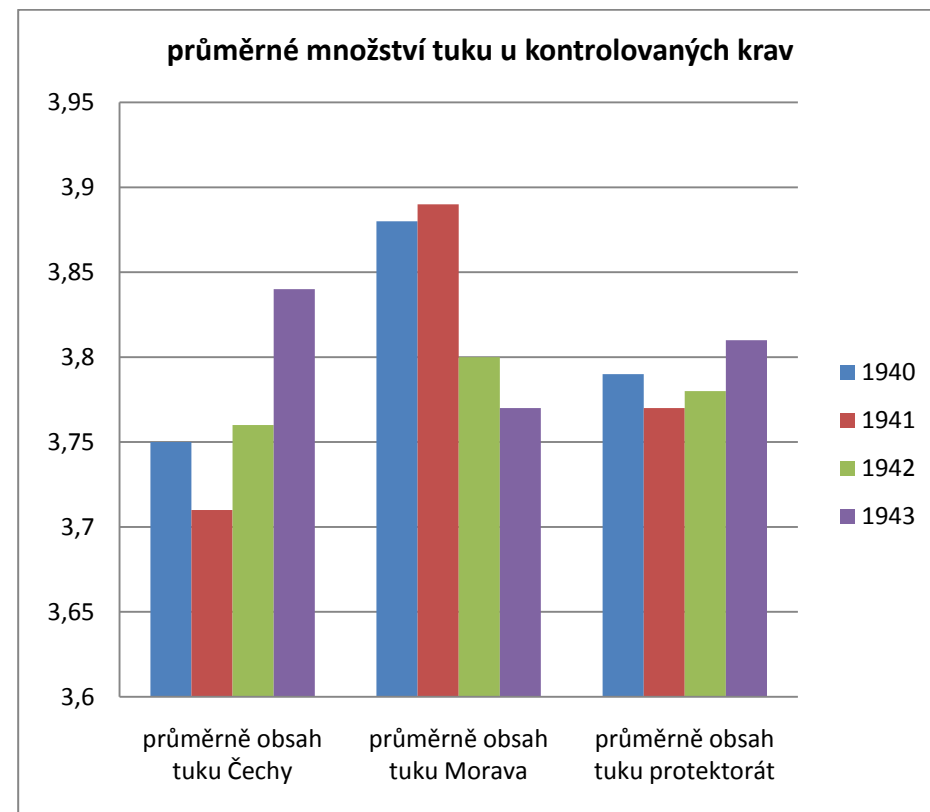
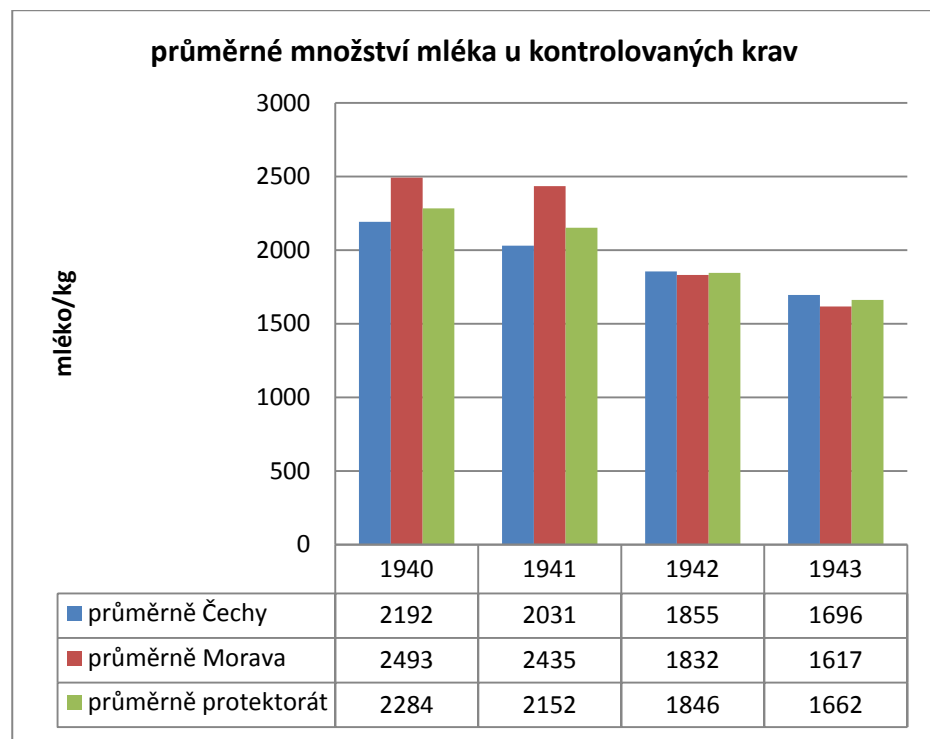
⁶³⁷ Dvacet let československého zemědělství, s. 102.

⁶³⁸ Pokles nadojeného mléka na jednu krávu z 2192 kg v roce 1940 na 1846 kg v roce 1942 a na 1696 kg v roce 1943. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 55.

⁶³⁹ Komentář srv. S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbíрка Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944, s. 11.

⁶⁴⁰ Vyhláška úřadujícího náměstka předsedy vlády č. 360 ze dne 23. 10. 1941, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1693-1720.

Příloha č. 45: Výsledky kontroly mléčné užitkovosti krav 1940 – 1943¹

¹ Počet kontrolovaných krav se rok od roku zvyšoval. Zatímco v 1940 bylo 18 381 kusů celoročně kontrolovaných krav, v roce 1941 33 162, v roce 1942 98 735 a v roce 1943 172 318. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 55.

chovné ovce (27 000 ks chovných ovcí a 150 000 chovných jehňat) a selata (200 000) a plemenné kance.⁶⁴¹ Výsledky chovatelských aktivit se nejvýrazněji projeví v chovu vepřů. Počet kmenových (uznaných) stád vepřů vzrostl z 22 v roce 1939 na 212 v roce 1943. Domácí vepřový chov byl postupně zatlačován importy bílého ušlechtilého prasete z Německa (z Šlesvicka, Holštýnska, Pruska, Slezska, Saska). L. Loudil uvedl, že genealogickými rozbory v roce 1954 bylo zjištěno, „že v plemenářských hospodářstvích a plemenných chovech působí v českých krajích 57 hlavních krevních linií, z nichž 52 bylo založeno kanci německého bílého prasete ušlechtilého, kteří byli dovezeni po roce 1939.“⁶⁴² Dovoz plemenného norického hřebce v letech okupace rovněž zanechal stopy v domácím chovu. Noričtí plemeníci, kteří tvořili v roce 1937 méně než 1 % celkového počtu chladnokrevných koní, představovali v prvních poválečných letech v Čechách 35, 5 %, na Moravě 17, 6 a ve Slezsku 94, 4 % z celkového počtu chladnokrevných koní.⁶⁴³ Nejmenší efekt měly importy skotu – L. Loudil uvádí, že tyto importy vlastní chov neovlivnily.⁶⁴⁴

IV. 4. 5. Krmiva Rozvoj živočišné výroby v Protektorátu Čechy a Morava byl nedílně spjat se zajištěním dostatečné krmivové základny.⁶⁴⁵ Podle odhadu L. Loudila byla spotřeba krmiv v první československé republice kryta zhruba z 60 % z domácí výroby, zbytek byl odkázán na dovoz. Tento problém byl ještě zvýrazněn po odstoupení pohraničních území Německu, kdy se snížil relativní podíl luk a pastvin na celkové ploše zemědělské půdy. Významnou úlohu sehrála i *vyživovací* politika v protektorátu zahájená bezprostředně po zavedení systému řízeného hospodářství, kdy bylo zakázáno zkrmovat všechny plodiny vhodné k lidské spotřebě.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Tyto údaje jsou převzaty z K. Brandta, L. Loudil uvedl ještě vyšší počet ovcí – 34 000. K. Brandt, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 293. L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900 – 1945), in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 66.

⁶⁴² L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900 – 1945), in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 60-61.

⁶⁴³ L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900–1945), in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 39. K chovu koňů srv. S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbirka Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944, s. 17-27.

⁶⁴⁴ L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900–1945), in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 49. K chovu skotu srv. S. Wiarda, Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbirka Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944, s. 28-47.

⁶⁴⁵ L. Loudil podal podrobnou analýzu krmivové základny v předmnichovské republice V letech 1934–1937 byla kryta potřeba stravitelných krmných bílkovin z 57, 3 % a spotřeba krmných jednotek ze 70 %. L. Loudil, Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900–1945), in: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 101, 111.

⁶⁴⁶ V roce 1941 bylo explicitně zakázáno zkrmovat chlebové obilí, ječm. luštěniny, olejnaté plodiny i olejnatá semena včetně máku a obilních směsí. Následně byl tento zákaz rozšířen na proso, po hanku i na brambory. Zkrmování brambor bylo v některých obdobích podmíněno splněním povinné dodávky brambor, někdy podléhalo plošnému zákazu. Výjimka vznikala v oblastech zamořených rakovinou brambor, později bylo poskytnutí veškerých vyjímek vázáno na povolení Českomoravského tržového svazu pro brambory a škrob. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 113 ze dne 3. 4. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 697; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 199 ze dne 5. 6. 1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 945-946; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 219 ze dne 16. 6. 1942 o zkrmování

Za účelem zajištění plynulého zásobování krmiv byla v letech nacistické okupace regulována výroba i spotřeba krmiv. V prvních letech docházelo k rozšiřování osevních ploch krmných plodin (pícniny, krmné luštěniny – viz kapitola IV/2). Výsadní obilní společnost, která byla pověřena řízením krmiv, získala oprávnění k zužitkování zbytků potravinářského průmyslu (např. pivovarských kvasnic).⁶⁴⁷ Prováděla i zpětnou dodávku krmných zbytků po opracování některých plodin (pokrutiny, jadrná krmiva), na které měl zemědělec u většiny povinných osevů nárok. Částečně byla krmivová základna zajištěna organizovaným sběrem kuchyňských odpadků. Podle statistických údajů nabídnutých Ústředním statistickým úřadem bylo v rámci této akce v roce 1942 nasbíráno 91 980 q odpadků, z toho nejvíce v Praze (59 170q), kde byl sběr zahájen jako první, k 2. březnu 1942.⁶⁴⁸ Z dalších opatření k zajištění krmivové základny zmiňme ještě vyhlášku ministra zemědělství a lesnictví z 5. srpna 1942, která stanovila povinnost vlastníků, pachtýřů a jiných uživatelů zemědělských pozemků „*trpěti pastvu stád vepřového a ovčího bravu na sklizených polích po obilninách a okopaninách, pokud to nutné polní práce dovolují, a to bez nároku na úhradu*“.⁶⁴⁹ V červnu 1943 byl vyhlášen povinný sběr a dodávka plodů kaštanu koňského, která se vztahovala na všechny vlastníky i uživatele stromů kaštanu koňského.⁶⁵⁰

Nastíněná opatření nebyla postačující, zvláště pokud měla být nadále stupňována i živočišné produkce. Situace si vyžádala stanovení spotřebních dávek krmiv, podobně jako tomu bylo u lidské výživy. V roce 1940 bylo přistoupeno k řízené distribuci krmiv pro zemědělské i nezemědělské držitele hospodářského zvířectva. Distribuce byla prováděna na úrovni okresů, kde zemědělec hlásil potřebu krmiv, kterou nebyl schopen zajistit z vlastních zdrojů.⁶⁵¹ Později byly zavedeny i lístky na krmiva, které měly význam pro nezemědělské majitele hospodářských zvířat a pro zemědělce, kteří nebyli schopni krýt vlastní spotřebu krmiv. U některých krmiv byla již v roce 1940 stanovena nejvyšší spotřební množství některých krmiv a konkrétní zvířata, pro která směla být tato krmiva použita. Spotřební dávky byly stanoveny na 1 zvíře/den a nebo kumulativně na několik měsíců. Maximální spotřební dávky byly několikrát sníženy. Při tom docházelo ke zjevnému privilegování některých zvířat,

brambor způsobily k lidské spotřebě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1019-1020; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 279 ze dne 27. 10. 1943 o zákazu zkrmování bramborů způsobily k lidské spotřebě, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1391.

⁶⁴⁷ Vyhláška předsedy vlády č. 227 ze dne 8. 6. 1940 o úpravě výroby a získávání vedlejších výrobků a odpadů průmyslu sladařského a pivovarského, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 553

⁶⁴⁸ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1943, s. 30-31.

⁶⁴⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 280 ze dne 5. 8. 1942 o vypásání sklizených pozemků vepřovým a ovčím bravem, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1373-1374.

⁶⁵⁰ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 180 ze dne 17. 6. 1943 o povinném sběru a povinné dodávce plodů kaštanu koňského, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 727-728. Vyhláška č. 9/IV Českomoravského Svazu pro hospodaření obilím ze dne 17. 7. 1943 o povinném sběru a povinné dodávce plodů kaštanu koňského, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 5414-5417.

⁶⁵¹ Mechanismus žádosti o přiděl krmiv, vydávání odběrních lístků apod. Vyhláška Výsadní obilní společnosti č. 20/VII ze dne 22. 10. 1940 o rozdělování krmiv, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 8542-8551.

neboť u některých klesala krmná dávka pomaleji než u ostatních. Tradičně bývali zvýhodněni vepři v rámci prispolské výkrmové akce, plemenní býci, telata, ovce a mladí koně.

Maximální spotřební dávky krmiv vyhlášené v listopadu 1941 byly stanoveny vyhláškou Výsadní obilní společnosti následovně. Vyhláška zakazovala zkrmování chlebového obilí (pšenice, žito, sourež), jedlých luštěnin, olejnatých plodin a olejnatých semen, obilních směsí a směsek, pokud byly způsobily k lidské výživě. Nejvyšší spotřební množství bylo stanoveno pro kukuřici, ječmen, oves, obilní směs, zadní obilí z pšenice a ze žita, zadní obilí z ječmene, odpad z ovsa a směsku. U krmných luštěnin (krmný hrách, koňský bob) nebyla maximální spotřební množství stanovena. Ječmen a kukuřice směly být použity pouze ke krmení vepřového bravu (0,5 kg/den), přičemž byly významně zvýhodněni vepři v rámci prispolské výkrmové akce (0, 75 kg/den). Na rozdíl od dávek stanovených pro rok 1940 bylo upuštěno od zvýšených krmných dávek pro chovné prasnice a plemenné kance. U hovězího skotu se neměnila dávka pro chovné býky (2 kg ovsa/ den), ale značně se redukovalo množství určené pro ostatní hovězí dobytek (15 kg ovsa na 9 měsíců). V případě koňů byly redukovány původní 3 věkové kategorie (0 – 1rok – 1 kg/den; 1–3 roky – 2 kg/den , 3 a více let – 3 kg/den) na dvě kategorie (0 – 2 roky 1 kg/den, 2 a více let – 2 kg/den), přičemž k významnému snížení krmné dávky došlo v případě koňů nejstarších. U ovcí došlo k plošnému snížení krmné dávky o 1/5 (z 0, 24 kg/den na 0,2 kg/den).⁶⁵²

Omezování spotřeby se logicky dotklo i mladých telat a možnosti jejich ssání po narození. Krmení telat ssáním bylo nejprve povoleno maximálně po dobu 14 dní po narození a v případě chovných telat 4 týdny po narození. Vyhláškou Českomoravského trhového svazu pro mléko a tuky ze srpna 1941 byly stanoveny přesné dávky plnotučného a odstředěného mléka, které byly zpětně vydávány mlékárnami pro majitele telat do 20 týdnů po narození. Tyto krmné dávky se vztahovaly výhradně na chovná telata, ve všech případech bylo podmínkou, aby pocházela z chovu od krav, u nichž se provádí kontrola užitkovosti a dědičnosti skotu. Za stanovenými dávkami lze spatřovat úsilí o to, aby všichni zemědělci úplně upustili od ssání telat od krav vůbec a přešli na krmení z napáječky, které umožňovalo přesnou kontrolu nad množstvím mléka spotřebovaným ke krmení.⁶⁵³ V roce 1943 bylo již bezpodmínečně nutné, aby telata byla krmena od narození pouze napájením, přípustné dávky

⁶⁵² Vyhláška č. 27/VII Výsadní obilní společnosti ze dne 22. 11. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 9233-9239; Vyhláška č. 22/II Výsadní obilní společnosti ze dne 30. 10. 1941 o používání nejvyšších spotřebních množství krmiv od 1. listopadu 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 9041-9044.

⁶⁵³ Vyhláška č. 75 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 29. 8. 1940 o použití mléka ke krmení telat a selat, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 7006-7008.

odstředěného mléka byly výrazně redukovány a doba této výživy byla zkrácena z 20 na 16 týdnů.⁶⁵⁴

Snižující se výživa zvířat musela mít negativní dopad na jejich výkonnost – ať už se jednalo o snížení doживosti, tahu nebo nižší průměrnou váhu a množství získaného tuku při porážce. Zatímco v prvních letech okupace se zdá, že v rámci politiky byly přijaty kroky usilující o řešení krmivového problému (zvětšování ploch pícnin, krmných luštěnin), v pozdějších letech bylo úsilí o zajištění krmivové základny zatlačeno do pozadí úsilím o zajištění lidské výživy. Od roku 1942 osevní plochy krmných plodin neustále klesaly – ať už se jednalo o oves, ječmen, pícniny nebo krmné luštěniny.

IV. 4. 6. Ochrana rostlinné a živočišné výroby. V úzkém sepětí se šlechtitelstvím a plemenářstvím se v letech nacistické okupace rozvíjela intenzivní ochrana rostlin i zvířat před nejrůznějšími typy nákaz a chorob. Právě v letech nacistické okupace došlo k výraznému kvantitativnímu a kvalitativnímu posunu v této politice. Opatření byla aplikována na širší spektrum nákaz než v předmnichovské republice, především byla nově zaváděna opatření preventivního rázu. J. Kolečka, který se touto problematikou zevrubně zabýval, poukázal na zajímavou skutečnost, kdy došlo k výraznému zvýšení personálního stavu v oboru ochrany rostlin v důsledku uzavření vysokých škol a po redukci československé armády na vládní vojsko, což samozřejmě podporuje tezi o významu této politiky ve válečných letech.⁶⁵⁵

Normy z let nacistické okupace se opíraly o prvorepublikovou legislativu a spočívaly v závazku majitele či uživatele půdy a chovatele hlásit a likvidovat případný výskyt infekční nákazy rostlin i zvířat a postupovat předem stanoveným postupem, aby nemohlo dojít k jejich rozšíření. Opatření zahrnovala vyhlásování zamořených, podezřelých i ochranných území, přičemž byla na několik let dopředu stanovena pravidla ohledně vývozu inkriminovaných plodin i jejich odpadků z těchto oblastí.⁶⁵⁶ V oblasti rostlinné výroby byla mezi jinými přijata opatření proti peronospoře chmelové,⁶⁵⁷ proti škodlivým činitelům na ovocných stromech⁶⁵⁸,

⁶⁵⁴ Vyhláška č. 162 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 19. 2. 1943 o přidělu odstředěného mléka ke krmení telat, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1211-1213.

⁶⁵⁵ Z. Kolečka, Historie ochrany rostlin v českých zemích za období 1918-1945, In: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví. Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 184-185.

⁶⁵⁶ Jako příklad lze uvést pokyny vyhlášené 24. února 1941 proti rakovině bramborů. Vyhláška ministerstva zemědělství celkem v 16 okresech vyhlásila zamořená, ochranná a podezřelá území, která byla „uzavřena veškerému vývozu brambor a jejich odpadků na dobu 10 let“. Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 24. 2. 1941 o opatřeních proti rakovině bramborů, Úřední list protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 4738-4744.

⁶⁵⁷ Vládní nařízení č. 186 ze dne 20. 7. 1939 o opatřeních proti peronospoře chmelové, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 616-617.

⁶⁵⁸ Vládní nařízení č. 160 ze dne 29. 2. 1940, kterým se mění a doplňuje vládní nařízení č. 104/1931, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 380-381.

proti révozkazu,⁶⁵⁹ za nejvýznamnější lze však považovat opatření proti nákazám brambor (rakovina brambor, mandelinka bramborová).⁶⁶⁰

Z. Kolečka uvedl, že právě brambory byly v průběhu nacistické okupace ohroženy plošnou nákazou hned několikrát, přičemž byl preventivně vyhlášen stav „ohrožení“ a zahájena příslušná opatření.⁶⁶¹ Zde je nutné upozornit na kontext složité zásobovací situace brambory, která kulminovala v roce 1941. Preventivní opatření k ochraně úrody brambor se časově shodovala s vyhlášením nepopulárního odběru brambor na spotřební lístky. Nárůst péče o ochranu rostlin lze ilustrovat na opatřeních proti škůdcům uloženého obilí. Zatímco zákon z roku 1936 definoval těchto škůdců pět, v dubnu 1944 byl rozšířen na celkem čtrnáct obilních škůdců.⁶⁶² Na základě prvorepublikové legislativy bylo zavedeno povinné hubení plevelů⁶⁶³, a rovněž v případě živočišných škůdců rostlinné výroby nabyla významu opatření povinného rázu. Samostatnými vyhláškami bylo nařízeno povinné hubení krys a potkanů pro všechny uživatele pozemků⁶⁶⁴ a povinné hubení vrabců.⁶⁶⁵ Nejvýznamnějším opatřením v oblasti ochrany rostlin bylo vyhlášení povinného moření obilovin, kterým bylo chráněno uskladněné obilí. Během celého období okupace byly pro zemědělce vyhlášovány vhodné prostředky na ochranu rostlin, které byly uváděny do oběhu.⁶⁶⁶

Paralelou v případě ochrany živočišné výroby se stala opatření namířená mj. proti moru a dalším nákazám vepřů,⁶⁶⁷ larvám střečka hovězího,⁶⁶⁸ slepičího moru,⁶⁶⁹ infekční

⁶⁵⁹ Vládní nařízení č. 213 ze dne 30. 4. 1941 o opatřeních proti révozkazu při dovozu a průvozu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1126-1128.

⁶⁶⁰ Vládní nařízení č. 133 ze dne 22. 2. 1940, kterým se doplňuje vládní nařízení č. 167/1925 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 335; Vládní nařízení č. 227 ze dne 6. 3. 1941, kterým se mění a doplňuje vládní nařízení č. 167/1925 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1220-1221.

⁶⁶¹ Z. Kolečka, Historie ochrany rostlin v českých zemích za období 1918-1945, In: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví. Prameny a studie 25, Praha 1983, s. 181-182.

⁶⁶² Nařízení ministra zemědělství a lesnictví č. 93 ze dne 17. 4. 1943, jímž se mění a doplňuje vládní nařízení č. 223/1936, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 497-498.

⁶⁶³ Vládní nařízení č. 92 ze dne 8. 2. 1940 o hubení plevelů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 236-238.

⁶⁶⁴ Vládní nařízení č. 188 ze dne 17. 4. 1941 o povinném hubení krys a potkanů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1017-1019.

⁶⁶⁵ Vládní nařízení ze dne 21. 7. 1942 dovolilo hubení do té doby chráněného vrabce v blízkosti obytných domů, budovách, nádvořích, zahradách atd., aby byly minimalizovány škody na úrodě. Vládní nařízení č. 292 ze dne 21. 7. 1942 o hubení vrabců, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1444-1445; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 98 ze dne 17. 4. 1944 o povinném hubení vrabců, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 510-512.

⁶⁶⁶ Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 17. 2. 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 831-832. Vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví ze dne 19. 7. 1944, kterou se vyhláší udělená povolení uváděti do oběhu některé prostředky na ochranu rostlin, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3083-3086.

⁶⁶⁷ Vládní nařízení č. 374 ze dne 1. 8. 1940 o zábraně a tlumení moru vepřů, náказы vepřů a nakažlivé obrny vepřů, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1078-1085. Vládní nařízení č. 437 ze dne 20. 11. 1941, kterým se vydávají předpisy k zamezení přenosu svalovčivosti (trichinosy) na vepře a psy, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 2035-2036. Konkrétní případ Vyhláška zemského presidenta ze dne 8. 1. 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 175.

⁶⁶⁸ Vládní nařízení č. 401 ze dne 6. 11. 1941 o povinném ničení larev střečka hovězího, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1951-1953.

anemii jednokopytníků.⁶⁷⁰ Jistou symboliku této politiky v sobě nese opatření přijaté v roce 1944, kdy v souvislosti s rozšířením infekční obrny vepřů došlo k plošnému zákazu vývozu vepřů do Říše.⁶⁷¹ Preventivní ráz měla rozsáhlá hygienická či zdravotně-policejní opatření týkající se dovozu a průvozu zvířat, masa, masných výrobků a tuků,⁶⁷² která byla později rozšířena i v rámci přepravy v protektorátu. Do této skupiny opatření patřily i striktní pokyny k organizaci jatek a stanovení postupů při likvidaci veškerých živočišných odpadů.⁶⁷³ Vyjádřením preventivních opatření v oblasti živočišné výroby bylo zdokonalení veterinární správy, a to především v říjnu 1941 vytvořením povinného veterinárního dozoru nad dobytčími trhy a veřejnými dražbami zvířat⁶⁷⁴ a v červnu 1942 zřízením veřejné veterinární služby – veterinární úřadovna byla zřízena u každého okresního úřadu.⁶⁷⁵

Opatření k „ochraně“ rostlinné a živočišné výroby zapadala do širšího kontextu nacistické politiky, která si jednoduše řečeno kladla za cíl zabezpečení zemědělského výrobku proti jakémukoliv nebezpečí či dodatečným ztrátám. Nezáleželo ani tolik na tom, zda se za potenciální ztrátou skrývala infekční nákaza, živelná pohroma a nebo vědomý zásah člověka (sabotáž). Zatímco opatření k ochraně rostlinné a živočišné výroby chránila primárně zemědělský produkt *v rámci výrobního procesu*, válečný nedostatek a atmosféra v okupovaném regionu vedla okupační mocnost k přijetí řadě opatření, kterými měl být chráněn zemědělský produkt i *po úspěšném ukončení výrobního procesu*. Mezi běžná opatření se v letech nacistické okupace staly přesné pokyny k uskladnění produkce,⁶⁷⁶ střežení obilních

⁶⁶⁹ Vládní nařízení č. 117 ze dne 13. 4. 1943 o potírání slepičího moru, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 480-483.

⁶⁷⁰ Vládní nařízení č. 272 ze dne 18. 7. 1940, kterým se vydávají předpisy k zamezení a potlačení nakažlivé chudokrevnosti jednokopytníků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 635-642.

⁶⁷¹ Vyhláška ministra vnitra ze dne 20. 6. 1944 o veterinárně-policejních opatřeních na ochranu proti šíření nakažlivé obrny vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 2698.

⁶⁷² Vládní nařízení č. 47 ze dne 7. 12. 1939 o zdravotně-policejních opatřeních při dovozu masa, masných výrobků a živočišných tuků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 115-138; Vládní nařízení č. 318 ze dne 29. 8. 1940 o veterinárně-policejních opatřeních při dovozu a průvozu živých zvířat a masa, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 859-878; Vládní nařízení č. 351 ze dne 24. 9. 1940, jímž se mění vládní nařízení č. 47/1940 Sb. , Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 999-1005; Vládní nařízení č. 352 ze dne 24. 9. 1940, jímž se mění příloha D vládního nařízení č. 47/1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1005-1009; Vládní nařízení č. 23 ze dne 19. 12. 1940, jímž se mění a doplňuje vl. nařízení č. 318/ 1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 60-61.

⁶⁷³ Vyhláška ministra vnitra ze dne 30. 4. 1943 o technickém zařízení a výrobním postupu ústavů pro neškodné odstraňování a zužitkování těl zvířat, jakož i o druzích a jakosti jejich výrobků, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 3388-3395.

⁶⁷⁴ Vládní nařízení č. 370 ze dne 18. 10. 1941, kterým se mění a doplňuje zákon č. 177/1909 o zamezení a potlačení nakažlivých nemocí zvířat, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1814-1815.

⁶⁷⁵ Vládní nařízení č. 328 ze dne 26. 6. 1942 o úpravě veřejné veterinární služby, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1653-1655.

⁶⁷⁶ Pro uskladnění obilí a jiných žnových plodin byla stanovena minimální vzdálenost skladiště od určitých typů zařízení a podniků (podniky nebo sklady výbušných látek nebo hořlavých kapalin, lesní pozemky a budovy, minimální vzdálenost od jakékoliv budovy, veřejných cest či vedení vysokého napětí byla stanovena na 25m). tato vyhláška explicitně zakazovala kouření nebo užívání ohně. V případě neuposlechnutí hrozila dotyčné osobě pokuta i vězení. Vládní nařízení č. 228 ze dne 21. 5. 1942 o otevřeném uskladňování obilí a jiných žnových plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1049-1051.

skladů,⁶⁷⁷ v nichž bylo uloženo obilí k vývozu a nebo uskladněno obilí wehrmachtu např. z Francie, výzvy k občanům proti požárům, ochrana úrody před krádeží⁶⁷⁸ a podobně.

IV. 5. Přechod od povinné ke smluvní dodávce 1943–1945

System povinných dodávek dostoupil svého vrcholu v hospodářských letech 1941/1942 a 1942/1943. V tomto období byl zemědělec vázán povinnou dodávkou většiny zemědělské produkce a v celé řadě případů byla povinná dodávka spojena se stanovením konkrétního dodávkového kontingentu. Tento kontingent nebylo v drtivé většině případů možné plnit alternativně, ačkoliv se již v hospodářském roce 1942/1943 objevily jisté náznaky změn (dodávkové smlouvy). Množství různorodých dodávkových povinností, kterými byl zemědělec zatížen, významně podvazovalo možnost výrobní specializace, což následně snižovalo i efektivitu výroby. Paralelně působil i stupňující se materiální nedostatek, který v letech totální války značně snižoval vyhlídky na intenzifikaci zemědělské výroby. Pokusem o zvrácení tohoto trendu se staly změny v charakteru povinné dodávky v hospodářském roce 1943/ 1944. Tyto změny se týkaly jak rostlinné, tak i živočišné výroby. Jejich společným jmenovatelem byl ústup od dosavadního striktního předepisování povinností pro jednotlivé zemědělské produkty a jeho nahrazení systémem, v jehož rámci zemědělec spolurozhodoval o charakteru povinné dodávky a o způsobu plnění povinností (možnost alternativního plnění, slučování povinné dodávky).

V živočišné výrobě bylo touto změnou zavedení tzv. mléčných jednotek, kterými byla povinná dodávka mléka, masa i tuku fakticky spojena do jediné položky. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 8. července 1943⁶⁷⁹ se vztahovala na všechny zemědělce obhospodařující nejméně 0, 5 ha plochy a stanovila pro hospodářský rok 1943/1944 povinnost těchto zemědělců dodat v hospodářském roce **z každého hektaru kontingentní plochy nejméně tzv. 1000 mléčných jednotek**. Kontingentní plocha byla souhrnem plochy orné půdy, luk a ¼ plochy pastvin. U hlavních produktů byl stanoven obsah mléčných jednotek na kilogram⁶⁸⁰:

⁶⁷⁷ NA Praha, fond ÚŘP, kart. 657, sign. 3011, Bewachung von Getreidelägern des Reiches im Protektorat (dat. 2. 12. 1940).

⁶⁷⁸ Vládním nařízením z 10. října 1940 byly za účelem ochrany nesklizené úrody stanoveny až dvouměsíční tresty vězení i pokuty pro bezprávné přivlastnění, poškození či ničení plodin z nesklizených pozemků (polí, luk, pastvin, vinic, chmelnic apod.). Trestáno bylo nabádání třetích osob k takovým činům i vědomé trpění takového chování u dětí do věku 14 let. Vládní nařízení č. 404 ze dne 10. 10. 1940 o ochraně nesklizené úrody, Sb. z. a n. 1940, s. 1187-1188.

⁶⁷⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 197 ze dne 8. 7. 1943 o nejmenší dodávce mléka, dobytka a olejnatých semen pro trh v hospodářském roce 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 993-997.

⁶⁸⁰ Smluvním pěstitelům zeleniny, kteří osázeli zeleninou více než 10 % kontingentní plochy a 10 % plochy orné půdy byl snížen kontingent o 150 – 250 mléčných jednotek. Naopak pěstitelům cukrovky byl kontingent zvýšen o každý ha osázený cukrovkou (o 200 mléčných jednotek=40 kg olejin). Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 197 ze dne 8. 7. 1943 o nejmenší dodávce mléka, dobytka a olejnatých semen pro trh v hospodářském roce 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 993-997.

- 1 kg čerstvého kravského mléka o tučnosti 3,5 % odpovídal 1 mléčné jednotce
- 1 kg živé váhy vepřového bravu odpovídal 6 mléčným jednotkám
- 1 kg živé váhy hovězího dobytka včetně telat a skopového bravu ovčího odpovídal 5 mléčným jednotkám
- v neposlední řadě byla nabídnuta alternativa plnění v podobě dodávky olejnatých semen (1 kg olejnatých semen = 5 mléčných jednotek).

Povinnou dodávku nebylo možné splnit libovolnou kombinací těchto položek. Vyhláška vycházela z poměru 300 mléčných jednotek ve formě kravského mléka (včetně mléčného tuku či selského másla), 150 mléčných jednotek ve formě vepřového bravu, 400 mléčných jednotek ve formě skotu či skopového bravu ovčího a 150 mléčných jednotek ve formě olejnatých semen. Odchylení od tohoto schématu bylo možné, pokud byl respektován přepočítávací klíč a pokud tuto záměnu vyhláška umožňovala. Zatímco olejnatými semeny mohla být nahrazena pouze limitovaná dodávka skotu a skopového bravu ovčího (do 30 kg) a skotem a skopovým bravem ovčím mohla být nahrazena pouze olejnatá semena, preferovanou variantou v rámci povinné dodávky se stal vepřový brav (možná náhrada za skot, skopový brav ovčí a olejnatá semena) a především mléko, kterým mohly být nahrazeny veškeré položky. Do celkového kontingentu byly započítávány vlna (1 kg vlny = 50 mléčných jednotek) a vrh selat chovné svině (250 mléčných jednotek), což je důkazem, že chov vepřů i ovčí nadále náležel ležel v centru pozornosti zemědělské politiky. Z rostlinné produkce byly do kontingentu v pevných poměrech započteny např. len a osivo jetelových, vojtěškových a travních semen, krmné řepy, cukrové řepy, čekanky, cibule a mrkve. Přepočítávací klíč odpovídal dlouhodobému úsilí přesunout těžiště živočišné výroby k vepřové produkci a soustředit chov hovězího dobytka na zvýšenou výrobu mléka, nikoliv na jeho výkrm.⁶⁸¹ Takto nastavený systém byl pouze s menšími korekcemi vyhlášen i pro následující hospodářský rok 1944/1945. Vzájemné přepočty mezi jednotlivými položkami zůstaly sice nezměněny, avšak zemědělci byla dána ještě větší volnost co se týče způsobu plnění kontingentu. V rámci dodávky byla stanovena povinná dodávka mléka ve výši 300 mléčných jednotek, přičemž zbytek dodávky (700 mléčných jednotek) mohl být splněn libovolnou kombinací.⁶⁸²

Základní trendy v protektorátním chovu vepřů, hovězího a skopového bravu nastoupené v prvních letech okupace zůstaly v zachovány. Početní stav vepřů se po překonání

⁶⁸¹ L. Kotík, Mléčné jednotky a nejmenší dodávka mléka, dobytka a olejnatých semen pro trh v hospodářském roce 1943/44, In: Zemědělský kalendář pro Čechy a Moravu 1944, s. 105-107.

⁶⁸² Došlo ke drobné korekci ve vymezení kontingentní plochy. Nově byla kontingentní plocha mj. i v závislosti na výtěžnosti luk a pastvinek. Kontingentní plocha zahrnovala plochu orné půdy, plochy luk s katastrálním výtěžkem 10K zha, ½ plochy luk s katastrálním výtěžkem menším než 10K, ¼ plochy pastvinek (katastrální výtěžek větší než 3K zha), 1/8 pastvinek s katastrálním výtěžkem menším než 3K zha) Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 152 ze dne 19. 7. 1944 o nejmenší dodávce mléka, dobytka a olejnatých semen v kontingentním roce 1944/1945, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 671-676.

krize v letech 1940–1941 každoročně mírně zvyšoval a na přelomu let 1944 a 1945 dosahoval v podstatě stejného počtu jako v posledním přeokupačním sčítání, tj. necelé 2 miliony kusů.⁶⁸³ Mírně vzestupný trend nezastavil ani první vývoz živých vepřů do Říše v roce 1943. Ve skladbě chovaného stáda, se nepodařilo zvrátit klesající trend v počtu plemenných prasnic (celkem v letech okupace o 14 %), který indikoval budoucí problémy s udržení chovu na této úrovni.⁶⁸⁴ Naopak, počet plemenných kanců, byť od roku 1943 rovněž poklesl, byl v porovnání s posledním předokupačním sčítáním na více než dvojnásobné výši.

V důsledku podpory výkrmové politiky si až do konce okupace zachovávali zvýšený podíl na vepřové populaci tzv. výkrmoví vepři. Tento trend ještě podpořily počátkem roku 1944 změny v charakteru povinné dodávky vepřového sádla. Množství vepřového tuku podléhající povinné dodávce jasně upřednostnila porážkovou váhovou kategorii 100 – 120 kg, u které ve srovnání s odvodovými povinnostmi z roku 1941 došlo dokonce ke snížení povinného odvodu tuku. U všech ostatních váhových kategorií došlo buď k jejímu zvýšení a nebo byla původní odvodní povinnost zachována. Je podstatné, že vůbec poprvé došlo ke značnému navýšení povinného odvodu u nejtěžších váhových kategorií (nad 200 kg), což indikuje, že vzhledem ke zhoršující se krmivové základně nebylo žádoucí vykrmovat nad tuto hranici.⁶⁸⁵ O tři měsíce později došlo k dalšímu navýšení povinného odvodu tuku pro změnu u nejnižších váhových kategorií (tzn. ve skupině pod 100 kg), čímž bylo opět fixováno těžiště na již zmiňované váhové kategorie (příloha č. 14).⁶⁸⁶

Početní stav hovězího dobytka se v období 1943–1944 výrazně neměnil (příloha č. 21 – 22). Podle sčítání z 4. 12. 1944 došlo v letech nacistické okupace k poklesu stavu hovězího dobytka o zhruba 6 %, přičemž nejtěžší byl pokles počtu krav o 19 % (tj. o téměř 0, 25 milionu). V této souvislosti je podstatné, významně klesal počet krav tažných, zatímco v letech 1943–1944 počet krav dojných mírně stoupl.⁶⁸⁷ Tento trend je možné přičíst na vrub změně v povinné dodávce v souvislosti se zavedením tzv. mléčných jednotek, kdy se mléko stalo preferovanou variantou povinné dodávky. V hovězím chovu se zvýšil podíl telat, jalovice zůstávaly na zhruba stejné úrovni. V případě býků a volů docházelo k celkovému poklesu, přičemž lze předpokládat, že počet volů a býků k potažní práci se zvyšoval, zatímco počet býků plemeníků výrazně klesal.⁶⁸⁸ Počty porážek hovězího skotu včetně telat se držely

⁶⁸³ Uveden je korelovaný stav (k 4. 12. 1938). Počet prasat podle stavu dne 4. prosince 1939, In: Statistický zpravodaj 1939, s. 2.

⁶⁸⁴ Landwirtschaftliche Aktualitäten, in: Statistický zpravodaj 1944, s. 6-7.

⁶⁸⁵ Vyhláška č. 5 Českomoravského trhového svazu pro mléko a tuky ze dne 8. 2. 1944 o dodávkové povinnosti sádla při domácích porážkách vepřů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 664-665.

⁶⁸⁶ Vyhláška č. 16 Českomoravského svazu pro mléko a tuky ze dne 6. 5. 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 2020-2023.

⁶⁸⁷ Statistický zpravodaj 1945, s. 6-7.

⁶⁸⁸ Zatímco statistiky v prvních letech okupace evidovaly zvlášť počty býků i volů bez ohledu na jejich využití, pozdější statistiky vedly separátně plemenné býky a na straně druhé voly a býky neplemenné.

na úrovni vyšší než v letech předmnichovské republiky, od roku 1942 klesl jejich celkový počet o zhruba 250 000 (tj. na 800 000 ročně) a na této úrovni se držel i v následujících letech. K této skutečnosti výrazně přispělo zastavení dovozu jatečného skotu do protektorátu a současné zahájení nezanedbatelného vývozu do Říše počínaje rokem 1943. Je podstatné, že u porážek hovězího skotu dominovaly až do konce okupace porážky dospělého hovězího skotu před porážkami telat. Na počátku okupace tvořily porážky dospělého skotu necelých 47 %, zatímco v roce 1944 více než 63 % realizovaných porážek. Porážková politika se tak dostala do jasného rozporu s úsilím o maximalizaci mléčné produkce (vybíjení krav). (příloha č. 23 – 24)

Vysloveně negativně zasáhla do chovu hovězího dobytka ještě na samém závěru okupace další radikalizace této politiky. V roce 1945 byly výrazně vystupňovány počty porážek dospělého hovězího skotu. V prvním čtvrtletí roku 1945 bylo provedeno více než 160 000 porážek (bez telat), což oproti předcházejícímu roku představovalo nárůst o více než 68 %. V rámci těchto porážek dominovaly porážky nemléčných krav, jalovic a mladých býků. Naopak – počet porážek telat v tomto období klesl v porovnání s předcházejícím rokem téměř o 1/3, což bylo dáno zákonnou úpravou z konce roku 1944, která zakazovala porážky jaloviček (telejalovice do věku 3 měsíců).⁶⁸⁹

Podobným způsobem, ačkoliv přeci jen v menší míře, byl větším počtem porážek zasažen chov ovcí, který jinak těžil v celém období nacistické okupace z privilegovaného postavení. Počet ovcí vykazoval ve sčítání v prosinci 1944 celkový nárůst na více než osminásobek původního stavu (z 22 000 ks na 190 000 ks). Počty porážek ovcí v celém období nacistické okupace navzdory tomuto růstu nepřekročily jejich počet v letech předmnichovské republiky a v letech 1943 a 1944 byly dokonce stlačeny pod 25 000 ročně. Tento počet představoval necelou polovinu ročních porážek realizovaných v předmnichovské republice. V roce 1945 nastala v tomto směru jistá změna - jen v prvním čtvrtletí 1945 bylo provedeno přes 10 000 porážek, což v porovnání s předcházejícím rokem znamenalo nárůst na více než dvojnásobek.

Vedle kumulativní povinné dodávky tzv. mléčných jednotek zůstala i v posledních letech okupace zachována povinná dodávka drůbeže vč. vajec.⁶⁹⁰ Opatření omezující chov hus a kachen z dubna 1942 zůstávala nadále v platnosti a nově byla přijata opatření k omezení dalších chovů domácího zvířectva. Hlavní příčinou byla opět chatrná krmivová základna. Na základě vyhlášky ze září 1943 byly povinně redukovány stavy koz. Tato zvířata byla pro

⁶⁸⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 27 ze dne 25. 1. 1944 o zákazu porážení jaloviček, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 220.

⁶⁹⁰ Povinná dodávka hus, kachen a krůt byla vyhlášena v dubnu 1944 a spočívala v povinné dodávce 2 hus z každé chovné husy a 3 kachen z každé chovné kachny, které byly chovány k 3. 12. 1944 a dále 1/3 z celkového počtu krůt chovaných k 3. 6. 1944. Vyhláška č. 45/1944 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 11. 4. 1944 o dodávce drůbeže v roce 1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1636-1642.

zemědělce od počátku okupace vítaným přilepšením, neboť jejich produkce nebyla vázána kontingentem ani nucenou dodávkou. Pouze od března 1940 ztratili zemědělci a členové jejich domácnosti nárok na spotřební lístky na kravské mléko, pokud produkce kozy v jejich držení pokrývala nárok spotřebitelů.⁶⁹¹ Počet koz v Čechách a na Moravě se v době vzniku protektorátu pohyboval pod hranicí 600 000. V následujících letech se rychle zvyšoval a v roce 1942 (prosincové sčítání) dosáhl počtu 938 000 kusů. Není pochyb o tom, že pokud by nebylo přijato restriktivní opatření, jejich počet by překročil během následujícího roku hranici 1 milionu. Podle nařízení ze dne 7. září 1943⁶⁹² bylo zakázáno zakládat nové chovy koz, přičemž počet dojných koz v jednotlivých domácnostech nesměl být jakkoliv zvýšen a byl limitován celkovým počtem 2 kozy na domácnost. Chov dalších dojných koz mohl povolit okresní úřad, ale muselo se jednat o kozy kontrolované Svazem chovatelů hospodářského zvířectva v Praze nebo v Brně (plemenný materiál). V důsledku vyhlášky bylo v roce 1943 provedeno přes 111 000 porážek, což představovalo téměř pětinasobek počtu porážek z let předmnichovské republiky. Je podstatné, že opatření nevedlo ke snížení stavu, nýbrž k faktickému zakonzervování počtu koz v protektorátě kolem 1 mil. kusů. Ve sčítání z konce roku 1944 se počet koz již výrazně neměnil.

Podobná omezující opatření byla přijata i v chovu králíků. Vyhláškou z listopadu 1943 byl počet chovaných králíků na domácnost omezen na 10 kusů, přičemž bylo zakázáno zakládat nové chovy králíků. Králíci nad tento stav byli vtaženi do povinné dodávky.⁶⁹³ Počet králíků, který se v roce 1943 přiblížil k hranici 5 milionů byl v průběhu roku 1944 redukován zhruba o 1/5 – podle sčítání z prosince 1944 klesl na 3, 8 milionu (příloha č. 26). Pro úplnost je nutné uvést, že vedle ovcí byli v posledním okupačním roce zasaženi povinnou dodávkou vlny i chovatelé angorských králíků. Samostatnými Zvláštními vyhláškami bylo i v závěru okupace řízeno rybníční a honební hospodářství⁶⁹⁴ a povinná dodávka včelího medu.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Vyhláška předsedy vlády č. 107 ze dne 6. 3. 1940 o úpravě spotřeby koziho mléka, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 266.

⁶⁹² Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 248 ze dne 7. 9. 1943 o úpravě chovu koz, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1253-1254.

⁶⁹³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 286 ze dne 3. 11. 1943 o úpravě chovu králíků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1421-1422. Vyhláška č. 41 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med ze dne 19. 11. 1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 8480-8481; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 286 ze dne 3. 11. 1943 o úpravě chovu králíků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1421-1422.

⁶⁹⁴ V následujících letech bylo řízeno zajištění tzv. násadových ryb (jikry, plůdek, jedno a dvouroční ryby, generační ryby) – v souvislosti získala oprávnění „Zemská skupina ryb“ uložit rybníčním hospodářům zvýšení výroby, popř. nejnižší výrobu. Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 269 ze dne 28. 9. 1943 o zajištění násadových ryb, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1372-1374. Oprávnění pro obchod s násadovými rybami (Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 294 ze dne 11. 10. 1943 o obchodu s násadovými rybami, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1439-1440.

⁶⁹⁵ Vyhláška č. 52/1944 Českomoravského svazu pro drůbež, vejce a med, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3921-3922.

Rovněž v rostlinné výrobě byl počínaje hospodářským rokem 1943/1944 zásadním způsobem modifikován charakter povinné dodávky. Ve srovnání s hospodářským rokem 1942/1943 došlo ke zúžení povinného osevu z původních 9 na 5 plodin (ozimá řepka, chlebové obilí – pšenice a žito dohromady, brambory, cukrovka), přičemž ve všech případech byl vytvořen prostor pro iniciativu zemědělce v tom smyslu, že mohl plodiny s povinným osevem nahradit plodinami alternativními (např. len, rané a polorané brambory, čekanka). Nahrazení povinného osevu jinou plodinou se odehrávalo za přesně stanovených podmínek a ve většině případů muselo být smluvně ošetřeno (tzv. smluvní osev). Tímto způsobem měl být odstraněn základní nedostatek původního systému – jeho „nepružnost“ a nemožnost zemědělce specializovat se.

Osevní povinnosti pro hospodářský rok 1943/ 1944 byly oznámeny vyhláškou ministra zemědělství z 24. května 1943,⁶⁹⁶ přičemž v hospodářském roce 1944/1945 již nenastaly zásadní změny. Povinný osev ozimé řepky byl stanoven pro všechny zemědělské závody s výměrou obhospodařované plochy větší než 1 ha a to v minimální výši 4, 5 % orné půdy po odečtení chmelnic, pro hospodářský rok se jednalo dokonce o 5 %. Není pochyb o tom, že touto formulací povinné dodávky mělo dojít k dalšímu zvýšení plochy olejnin. Za konkrétně stanovených podmínek mohl být osev ozimé řepky zcela nebo částečně nahrazen lnem (pouze v konkrétních okresech, smluvní dodávka pro oprávněnou tírnu),⁶⁹⁷ mákem, letní řepkou, letní řepicí, hořčicí nebo saflorem (v případě hořčice a safloru musela být oseta větší plocha +25 %). Povinný přísev máku zůstal zachován: povinně do cukrové a krmné řepy, čekanky a mrkve, který byl vymezen 1 rostlinou máku na 1m², pro hospodářský rok 1944/1945 byl od povinného přísevu máku osvobozeny ty zemědělské podniky, které dodají ve lhůtě do 31. ledna 1945 60 % předepsaných mléčných jednotek.⁶⁹⁸ Rozšíření osevu olejnin nad předepsanou povinnou plochu kompenzováno zmenšením osevní plochy brambor, a dokonce novelizace vyhlášky z února 1944 stanovila povinné nahrazení části (1/10) bramborářské plochy mákem nebo jinou letní olejninou.⁶⁹⁹

Takto stanovené povinnosti se odrazily zvětšení osevní plochy všech olejnin (příloha č. 30 – 31) následovně: osev ozimé řepky se v roce 1943 v porovnání s předcházejícím rokem zdvojnásobil (rozšíření ploch z 9000 ha na 18 000 ha) a v roce 1944 vzrostl o dalších 20 000

⁶⁹⁶ Vyhláška ministra zemědělství č. 143 ze dne 24. 5. 1943 o povinném osevu a dodávkových kontingentech některých hospodářských plodin v osevním hospodářském roce 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 577-588.

⁶⁹⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 207 ze dne 13. 7. 1943 o smluvním pěstování a dodávkách raných a poloraných bramborů, lnu a čekanky v roce 1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1053-1056.

⁶⁹⁸ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 127 ze dne 8. 6. 1944 o povinném osevu některých hospodářských plodin, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 581-594.

⁶⁹⁹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 40 ze dne 7. 2. 1944 o některých změnách povinného osevu pro osevní hospodářský rok 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 271-272.

ha. Jednalo se o více než dvanáctinásobek plochy osevu řepky v roce 1939. Osev máku výrazně vzrostl v důsledku jarního osevu v roce 1943 (na 46 000 ha) a v roce 1944 se plocha rozšířila o dalších 8 000 ha. Celková plocha osetá mákem představovala sedminásobek plochy oseté v roce 1939. Co se týče hořčice, osevní plocha v roce 1944 rovněž stoupla na roveň 1943 na téměř devadesátinásobek osevní plochy v roce 1939 (celkem 18 000 ha oproti původním 200 ha). Lnem bylo oseto 15 000 ha ploch, jednalo se o necelý trojnásobek osevní plochy v roce 1939.

Povinný osev obilí se vztahoval na všechny podniky určené obcemi, přičemž v návaznosti na předchozí roky byla upřednostněna povinná dodávka chlebového obilí. Rozdíl ve stanovení povinného osevu chlebovin v roce 1943/44 spočíval v tom, že povinná dodávka byla stanovena pro pšenici a žito společně a ječmen byl z povinné dodávky vypuštěn. Pouze v případě „vyšší moci“ měly být plochy neoseté chlebovým obilím osety ječmenem. Vlivem těchto opatření došlo v případě chlebového obilí k návratu rozsahu osevní plochy chlebovin v době před nacistickou okupací. Jediným rozdílem bylo mírné posílení pšenice na úkor žita, které však dlouhodobě charakterizovalo vývoj obilnářských ploch v předmnichovské republice. V roce 1943 bylo žitem oseto 473 242 ha, pšenicí 422 353 ha (tj. dohromady necelých 900 000 ha), což bylo zhruba o 20 000 ha více než v roce 1939 a o 25 000 ha více než v roce 1938. V roce 1944 klesl společný osev pšenice a žita na 882 000 ha, což „na chlup“ odpovídalo osevu těchto plodin v roce 1939 (index 100). Obnova osevu chlebového obilí byla v praxi zaplácena dalším snížením osevu ječmene a ovsa. Ječmen byl oset v roce 1944 na 170 000 ha (66 % osevu roku 1939) a oves na 229 000 ha (64 % osevu roku 1939). Změny osevu obilovin dokumentují přílohy č. 32 – 34.

Povinné pěstování brambor se v hospodářském roce 1943/ 44 vztahovalo na všechny podniky určené obcemi, přičemž v závodech pěstujících cukrovku mohla být 1/10 předepsané osevní plochy brambor nahrazena cukrovkou. Od povinného pěstování raných a poloraných brambor bylo oficiálně upuštěno s tím, že zůstal zachován mechanismus vyššího zápočtu do povinné dodávky. Rané a polorané brambory se staly typickou plodinou tzv. smluvního osevu (smlouva s oprávněným rozdělovačem českomoravského svazu).⁷⁰⁰ Jak již bylo uvedeno, v únoru 1944 bylo vyhlášeno povinné nahrazení části (1/10) bramborářské plochy mákem nebo jinou letní olejninou.⁷⁰¹ Osevní plochy brambor se v roce 1943 a 1944 prakticky neměnily – brambory rané byly pěstovány na 17 000 ha v roce 1943 a 18 000 ha v roce 1944 a pozdní brambory se pohybovaly kolem 290 000 ha. Zatímco v případě brambor došlo

⁷⁰⁰ Tamtéž.

⁷⁰¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 40 ze dne 7. 2. 1944 o některých změnách povinného osevu pro osevní hospodářský rok 1943/1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 271-272.

v letech nacistické okupace k poklesu plochy o více než 10 %, rané brambory byly osety na ploše o zhruba 30 % větší než v roce 1939 (příloha č. 38 – 39).

Povinný osev cukrovky byl pro hospodářský rok 1943/ 1944 vyhlášen pro všechny závody, které dosud pěstovaly cukrovku (roční řepné právo) nebo čekanku (v přesně stanovených okresech mohla být dodávka cukrovky nahrazena dodávkou čekanky v poměru 1:1), přičemž čekanka musela být pěstována v rámci smluvní dodávky (smlouva s oprávněnou sušárnou).⁷⁰² Jedna desetina předepsané osevni plochy cukrovky mohla být nahrazena bramborami. Plocha osetá cukrovkou se v posledních dvou letech pohybovala pod hranicí 130 000 ha a nadále zůstal zachován princip dodržování ročního dodávkového práva (zemědělec má dodat přesně to, co je stanoveno ročním dodávkovým právem, tj. ani víc ani míň).⁷⁰³ Plocha osetá čekankou v posledních dvou letech klesla pod hranici 4000 ha, což znamenalo návrat zhruba k původním hodnotám.⁷⁰⁴ (příloha č. 38 – 39)

K zemědělským odvětvím, které byly v hospodářských letech 1943/44 a 1944/ 45 významně podpořeny, patří zelenina. Vyhláškou ministra zemědělství a lesnictví ze 16. března 1943 byla vyhlášena podpůrná opatření za účelem zajištění zelinářských ploch v roce 1943. Pěstitel zeleniny, který sjednal smouvu s oblastní sběrnou o osázení určité plochy zeleniny, měl nárok na přednostní dodávku zeleninových semen a sadby, na zvláštní přiděl hnojiv a na snížení kontingentu hovězího dobytka na kontingentační rok 1943/ 44 ve výši 30 kg za každý hektar plochy osázené zeleninou.⁷⁰⁵ V rámci povinné dodávky byla upřednostněna cibule, mrkev a karotka, zelí, kapusta pozdní a růžičková, pozdní květák a kedlubny sklizené na podzim – pouze u těchto plodin vznikal nárok na hnojiva.⁷⁰⁶ Smluvní pěstování zeleniny bylo vyhlášeno i v roce následujícím.⁷⁰⁷ Pro smluvní pěstitele zeleniny byly motivující následující skutečnosti: 1) započítání smluvní plochy zeleniny (jako hlavní plodina) do osevni plochy obilovin; 2) snížení kontingentu živé váhy skotu u všech smluvních ploch zeleniny, 3) nároky na hnojivo podle toho, zda je zelenina pěstována jako hlavní nebo vedlejší plodina. Podle přehledu ploch osázených zeleninou se zdá, že nejvíce byly rozšiřovány plochy mrkve a špenátu, neboť u obou došlo v letech 1940–1944 k nárůstu více

⁷⁰² Tamtéž.

⁷⁰³ Je však zřejmé, že tlak na výrobu cukru se zmenšoval, neboť v roce 1944 byla výše ročního využití práv pro řepaře redukována na 90 % a následně bylo stanoveno, že po splnění řepního ročního dodávkového práva si řepaři smí ponechat nadbytečnou řepu ke krmení. Vyhláška č. 27 Českomoravského svazu pro řepu a cukr ze dne 4. 11. 1944 o zkrmování cukrovky, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 5104-5105.

⁷⁰⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 85 ze dne 6. 4. 1944 o výhodách smluvního pěstování čekanky v roce 1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 383-384.

⁷⁰⁵ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 72 ze dne 16. 3. 1943 o podpůrných opatřeních za účelem zajištění zelinářských ploch v roce 1943, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 285-286.

⁷⁰⁶ Vyhláška č. 87 Českomoravského Svazu zahradnicko-vinařského ze dne 28. 4. 1943, kterou se vydávají prováděcí předpisy k vyhlášce ministra zemědělství č. 72/1943, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 143, s. 3143-3146.

⁷⁰⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 318 ze dne 14. 12. 1943 o smluvním pěstování a dodávce zeleniny v roce 1944, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1563-1566.

než na čtyřnásobek původní plochy a nelze opomenout kedlubny, kde došlo k navýšení plochy na šestnásobek. Plocha zeleniny v důsledku zavedení smluvních výkrmů v posledních dvou letech okupace zvýšila na 26 900 ha, což v porovnání s rokem 1939 znamenalo nárůst o téměř 10 000 ha.⁷⁰⁸

Zatímco pro ovocnářství byl v prvních letech okupace charakteristický nucený výkup, rámcovým nařízením v létě 1944 byla ohlášena kontingentace výroby.⁷⁰⁹ Pěstitelé byli povinni ovocné druhy podléhající povinné dodávce řádně a včas sklídit, „*opatrovat s pečlivostí řádného hospodáře*“, aby neutrpěly zkázu a odevzdat příslušné sběrně ovoce. Kontingentace výroby byla provedena bezprostředně u meruněk, jablek, hrušek, švestek.⁷¹⁰ U ovocnářství je nutné konstatovat, že se nepodařilo překonat důsledky extrémních mrazů v prvních letech okupace, kdy došlo k vymrznutí a znehodnocení části stromoví. Počet ovocného stromoví se v roce 1944 nacházel v závislosti na druhu ovocného stromu na 17 – 55% počtu ovocných stromů v letech 1936–1938. Relativně nejlépe na tom byly jabloně (54,3% původního stavu), višně (50, 9 % původního stavu), naopak největší úpadek byl zaznamenán v případě broskvoní (17, 2 %) a meruněk (17, 4%).⁷¹¹

xxx

Sloučení povinné dodávky v živočišné výrobě a přechod od povinného ke smluvnímu osevu v rostlinné výrobě, ke kterým došlo v hospodářském roce 1943/1944, přinesly určitou pozitivní změnu. Ta spočívala v možnosti alternativního plnění dodávkové povinnosti a v možnosti, aby se zemědělec orientoval na tu výrobu, kterou on sám považoval za nejefektivnější. Při tomto rozhodnutí zemědělec zvažoval místní podmínky (bonita půdy), technickou vybavenosti i vlastní zkušenosti a další faktory, které nebyly v původním systému povinné dodávky jakkoliv započteny. Druhý pozitivní impuls spočíval ve značném zjednodušení administrativy. I přes tyto změny je nutné konstatovat, že výše povinné dodávky se v posledních dvou letech války nesnížila. Paralelně byla zachována celá řada dalších povinností a v roce 1944 byla zcela nově provedena kontingentace v ovocnářství.

⁷⁰⁸ Statistický zpravodaj 1945, s. 32-33.

⁷⁰⁹ Vyhláška č. 115 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 12. 7. 1944 o úpravě povinné dodávky ovoce, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 2975-2979.

⁷¹⁰ Po splnění dodávkové povinnosti mohl pěstitel prodat (max 20 kg jednomu spotřebiteli), podmínka ve splnění dodávky – maximálně 20 % ovoce jakostní třídy C. Vyhláška č. 116 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 12. 7. 1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 2979-2980; Vyhláška č. 119 Českomoravského svazu zahradnicko-vinařského ze dne 28. 8. 1944, kterou se vydává druhé prováděcí ustanovení k vyhlášce Svazu běž. č. 417/1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 3802-3804.

⁷¹¹ Statistický zpravodaj 1945, s. 32-33.

Kapitola V.

Výsledky zemědělské výroby a možnosti exploatace protektorátního zemědělství ve prospěch Třetí říše

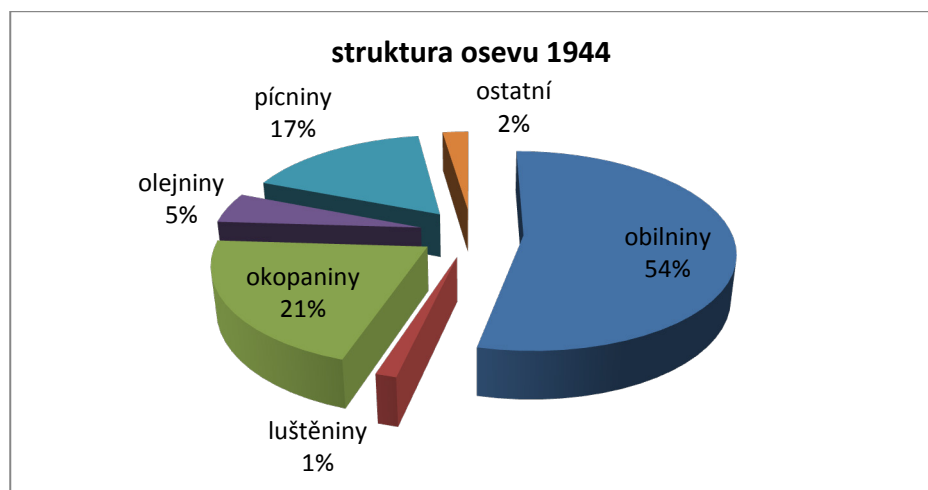
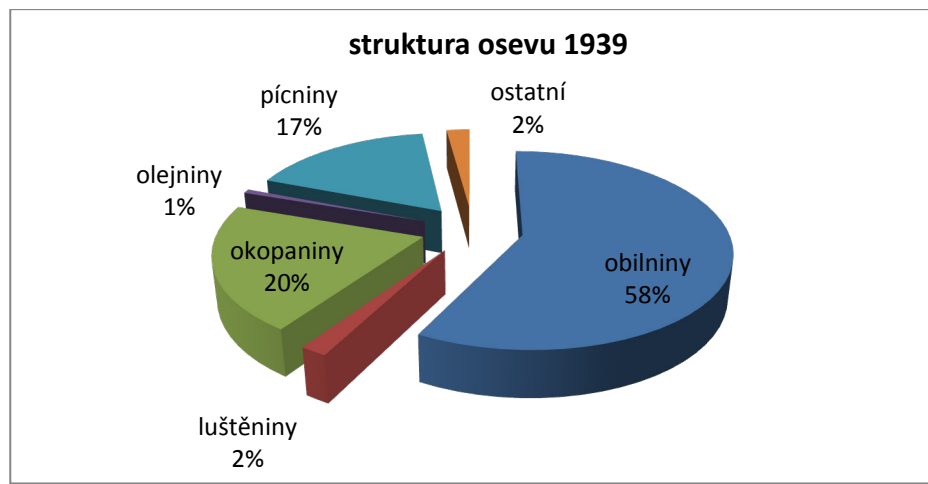
V.1. Změny ve struktuře a intenzitě zemědělské výroby

Široká škála zásahů a opatření, která byla v rámci systému řízeného hospodářství iniciována, a to ať už se jednalo o opatření povinné nebo smluvní dodávky (kontingence, řízení porážek, výkrmová politika), motivační bonusy (prémie, přiděly hnojiv, krmiv), systematické zvelebovací akce (plemenářství, šlechtitelství, ochrana rostlinné a živočišné výroby) a nebo opatření restriktivní (omezení staveb, odliv pracovních sil, omezení spotřeby krmiv), se nutně musela odrazit na výsledcích zemědělské výroby. Úkolem následujících stran je shrnout dopad široké škály opatření, kterými se podrobně zabývala předcházející kapitola, na celkovou zemědělskou výrobu, její strukturu i intenzitu.

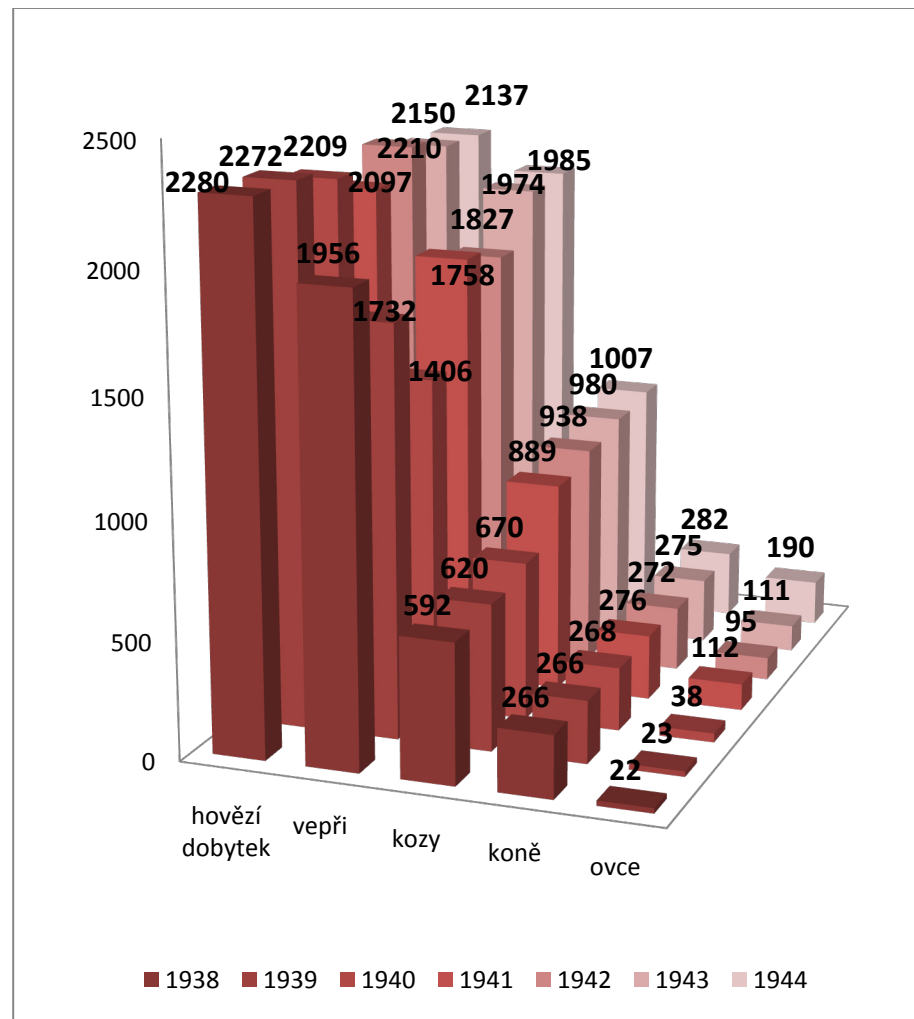
V rostlinné výrobě došlo k největším změnám ve struktuře výroby v prvních letech okupace, avšak následně se zemědělská výroba pomalu vracela do původní podoby. Jestliže v roce 1940 výrazně poklesly plochy chlebového obilí (žita a pšenice o 230 000 ha, tj. o 26 %) a v letech 1939–1941 se výrazně rozšířily plochy píce (o více než 100 000 ha, tj. o 26 %), v roce 1944 byly osevní plochy chlebového obilí opětovně na úrovni roku 1939 a pícniny pouze mírně pod ní (přílohy č. 32 a 35). Soustředíme-li se na pět hlavních rostlinných skupin (obilniny, okopaniny, luštěniny, olejniny a pícniny), k největším změnám došlo v roce 1940 a naopak v roce 1944 byly změny v podílu jednotlivých skupin plodin na osevní ploše v porovnání s rokem 1939 až **překvapivě malé** (příloha č. 46). Přejemnějším podíl pícnin, okopanin a luštěnin na celkové osevní ploše byl de fakto stejný jako v roce 1939. Výraznější se jeví přesuny v rámci jednotlivých skupin (např. upřednostňování zeleniny s vyšší kalorickou hodnotou, zvýraznění chlebového obilí v rámci osevních ploch obilnin, zvyšování podílu raných brambor).

Největší změnou v osevních plochách tak zůstalo: 1) navýšení ploch olejnin a pradávných plodin z 1 na 5% orné půdy (nárůst z 17 000 ha v roce 1939 na 123 000 ha v roce 1944, příloha č. 30) a 2) snížení podílu obilnin na orné půdě z 58 na 54% (příloha č. 32). Tento pokles se týkal výhradně krmných obilovin, tj. ječmene a ovsa, jejichž plocha klesla celkově v letech 1939–1944 o více než 200 000 ha (z 615 000 ha v roce 1939 na 399 000 ha v roce 1944). Celková plocha chlebového obilí se po značné redukci v roce 1940 postupně vracela na původní úroveň. 3) Významná byla redukce orné půdy o více než 115 000 ha (příloha č. 43), která se rovněž odehrála z převážné části na úkor krmných obilovin.

Příloha č. 46: Změny ve struktuře zemědělské výroby 1939–1944¹

počet chovaných kusů v tisících (zimní sčítání)

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 23; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 40-41; Statistický zpravodaj 1944, s. 289-291.

V živočišné výrobě došlo rovněž ke strukturálním změnám, ačkoliv hlavní zamýšlená změna, tj. přesun těžiště chovu z hovězího na vepřový, se nerealizoval. Počet chovaných vepřů začal růst teprve po překonání krizové situace ve vepřovém chovu v roce 1941. Na přelomu let 1944/1945 dosáhl počet vepřů nejvyšší úrovně za celou dobu protektorátu, avšak hovězí skot zůstával nadále dominantním (přílohy č. 16 a 22). Ve vepřovém i hovězím chovu docházelo k závažným změnám ve struktuře jednotlivých stád, což na jedné straně souviselo s nevybíravou porážkovou politikou (úbytek prasnic, krav), na straně druhé s nucenou přeorientací zemědělců na vlastní odchov v důsledku zastavování dovozu živých zvířat do protektorátu. Zatímco podle sčítání z roku 1939 tvořila telata necelých 24% z chovaného stáda, v roce 1944 to již bylo 32%. V hovězím chovu se rovněž projevil ústup od tzv. výdojných hospodářství, kdy byla omezena možnost nakoupit a dovézt do protektorátu již dospělé krávy (krávy po otelení). U vepřů se nejvíce projevil růst podílu tzv. výkrmových vepřů (porážkoví vepři nad půl roku), což bylo zapříčiněno organizovanými výkrmovými akcemi. Podíl výkrmových vepřů se v letech 1939–1944 zvýšil z 11 % na necelých 27 %.

Výrazným zásahem do struktury živočišné výroby byla stimulace chovu ovcí (nárůst počtu z 22 000 ks na 190 000 ks, příloha č. 25) a nelze opomíjet zdvojnásobení počtu koz, které se staly vítaným přílepšením zemědělců, neboť nebyly zasaženy povinnou dodávkou. Počet koz vzrostl v letech 1939–1944 z 592 000 na 1 007 000 kusů (příloha č. 26). Podobný trend lze předpokládat i u chovu králíků – podle dostupných dat z let 1940–1944 vzrostl jejich počet na trojnásobek (příloha č. 26) a podobně se množila v prvních okupačních letech i drůbež (příloha č. 27). Rozšiřování těchto chovů bylo velice významným „vedlejším“ produktem řízeného hospodářství. Dosáhlo takových rozměrů, že bylo od roku 1942 přistoupeno nejen ke kontingentaci výroby, nýbrž i k nucenému omezení chovů (krmivová základna), což v případě drůbeže vedlo k opětovnému snížení jejich stavu (u kachen během jediného roku na polovinu!) a v případě chovu koz a králíků k zastavení jeho růstu.

Na přelomu let 1944/1945 vykazovaly oficiální statistiky v protektorátu (příloha č. 46) nárůst počtu vepřů v porovnání s přelomem let 1938/1939 o 1 % (1 981 000 ks), koní o 6 % (282 000 ks), koz o 62 % (1 070 000 ks), ovcí o 763 % (190 000 ks), nemluvě o již zmiňovaných trendech u domácích zvířat. Pokles vykazoval pouze počet hovězího skotu, a to o 6 % (2 136 000 ks). Jak však bylo naznačeno, v některých případech byla v bezprostředním závěru okupace zahájena vybijecí porážková politika, takže se tento stav nepodařilo udržet. Ke zvýšenému počtu porážek v roce 1945 docházelo u dospělého hovězího skotu a ovcí.

Podle Ústředního statistického úřadu se v letech 1939–1944 zvýšil celkový objem produkce jen několika zemědělských odvětví. Statistické ukazatele naopak vykazují pokles inteznity i objemu zemědělské výroby a to v některých případech až o desítky procent.

V rostlinné výrobě (příloha č. 47) došlo v porovnání s rokem 1939 k výraznému nárůstu objemu produkce u olejnin a přadných rostlin. Sklizeň řepky se v porovnání s rokem 1939 zvýšila na desetinásobek, máku na čtyřnásobek, hořčice na více než padesátinásobek a olejopřadného lnu na více než dvojnásobek. V porovnání s rokem 1939 se zvýšil ještě objem produkce raných brambor o necelých 30% a celkový výnos střídavých luk o 100%. V závěrečné fázi okupace zjevně narůstala i produkce zeleniny. Objem produkce obilnin, okopanin (s výjimkou raných brambor), luštěnin i píce poklesl. Vyššího objemu produkce olejnin, přadných rostlin, raných brambor i střídavých luk bylo ve všech případech dosaženo rozšířením osevních ploch a nikoliv intenzifikací výroby a pro živočišnou výrobu platí totéž. V souvislosti s rozšiřováním chovu ovcí se zvýšila produkce vlny, a rostl i výkup drůbeže.⁷¹² Aniž je to statisticky podloženo, muselo dojít k významnému zvýšení produkce kozího mléka (nikoliv kozího masa, neboť množství kozího masa získaného z porážek naopak klesá). V živočišné výrobě nedošlo ani k nárůstu celkové vepřové, ani hovězí produkce (včetně mléka).

Hektarové výnosy jednotlivých plodin podle oficiálních statistik poklesly v porovnání s rokem 1939 až o 20–50% (příloha č. 48). Tento stav byl kolísavý a nelze jej tedy interpretovat jako postupný pokles intenzity rostlinné produkce. Zatímco u obilnin vykazovaly nejnižší hektarové výnosy za celé období nacistické okupace sklizně z let 1940 a 1941, v letech 1943 a 1944 jsou výsledky o něco příznivější. U olejnin dochází k nejhlubšímu propadu hektarového výnosu v roce 1943 a totéž platí pro pícniny a okopaniny. Naopak, roky 1942 a 1944 se jeví jako relativně úspěšnější u všech plodin. Je podstatné, že pokud se srovnají hektarové výnosy okupačních let s průměrem let 1934–1938, bilance vyznívá trochu příznivěji – ve většině případech se pohybuje o 10 – 20% níže než v průměru uvedených let. Rok 1938 a 1939 vykazovaly extrémně dobré sklizně, a naopak okupační roky byly poznamenány extrémně nepříznivým počasím – kruté zimy a nepříznivé povětrnostní podmínky.

Bližší komentář zaslouží oproti jiným plodinám výraznější pokles výnosů olejnin a přadných rostlin (příloha č. 48). Vzhledem k tomu, že olejniny náležely mezi „podporované“ plodiny s nárokem na hnojivo a v posledních dvou letech podléhaly povinnému osevu tzv. elitním nebo uznaným osivem, je tento pokles na první pohled zarážející. Přesto je zcela jednoduše vysvětlitelný. Olejniny patřily mezi plodiny, které byly v letech předmnichovské republiky pěstovány na omezené ploše a plnily v podstatě roli tzv. speciálních plodin. V letech nacistické okupace došlo k situaci, kdy na základě administrativního rozhodnutí byli

⁷¹² Statistický úřad vyčíslil výkup drůbeže ve třech letech od zahájení kontingentace- 1941/ 1942 výkup 163 457 kusů, v roce 1942/ 1943 výkup 364 114 kusů a v roce 1943/ 1944 výkup 1 135 213 kusů. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 207.

Příloha č. 47: Objem sklizně (vybrané plodiny) 1938–1944¹

celková sklizeň v tunách	1934-38	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
žito ozimé	856181	1016531	897556	329627	425529	615559	754067	673260
	95,4	113,3	100,0	36,7	47,4	68,6	84,0	75,0
žito jarní	3984	3832	4009	6808	5862	8356	6384	7420
	99,4	95,6	100,0	169,8	146,2	208,4	159,2	185,1
pšenice ozimá	707981	815726	665900	337828	414925	533709	599892	573760
	106,3	122,5	100,0	50,7	62,3	80,1	90,1	86,2
pšenice jarní	42169	37574	49225	124814	79901	144160	108345	96850
	85,7	76,3	100,0	253,6	162,3	292,9	220,1	196,7
ječmen ozimý	6327	10875	6412	9145	5190	7638	6066	8750
	98,7	169,6	100,0	142,6	80,9	119,1	94,6	136,5
ječmen jarní	492243	591590	499490	467668	297755	386140	335359	265650
	98,5	118,4	100,0	93,6	59,6	77,3	67,1	53,2
Oves	678164	767472	715469	613709	389230	448079	418960	350370
	94,8	107,3	100,0	85,8	54,4	62,6	58,6	49,0
řepka a řepice	3777	6909	4856	1606	12222	10212	18857	48640
	77,8	142,3	100,0	33,1	251,7	210,3	388,3	1001,6
mák	6655	8518	8341	4781	3056	4117	31230	34840
	79,8	102,1	100,0	57,3	36,6	49,4	374,4	417,7
hořčice na semeno	317	283	237	1197	1208	5887	8307	13320
	133,8	119,4	100,0	505,1	509,7	2484,0	3505,1	5620,3
brambory pozdní	4988541	5175508	4784156	3565788	2653422	3215165	2523269	3230100
	104,3	108,2	100,0	74,5	55,5	67,2	52,7	67,5
brambory rané	142636	160876	132747	53188	38330	93618	150687	170100
	107,4	121,2	100,0	40,1	28,9	70,5	113,5	128,1
cukrová řepa	3452693	3387426	3607208	3477258	3287083	2864436	2541112	2814500
	95,7	93,9	100,0	96,4	91,1	79,4	70,4	78,0
krmná řepa	2093850	2313623	2415794	2195158	2075696	1631431	1259442	1535800
	86,7	95,8	100,0	90,9	85,9	67,5	52,1	63,6
krmná mrkev	49166	54305	46646	44806	46904	31898	17969	26500
	105,4	116,4	100,0	96,1	100,6	68,4	38,5	56,8
Jetel	1704494	1996218	1511447	1444447	1558104	1268287	939710	1163280
	112,8	132,1	100,0	95,6	103,1	83,9	62,2	77,0
Vojtěška			533412	362391	384969	303711	195002	223380
	0,0	0,0	100,0	67,9	72,2	56,9	36,6	41,9
trvalé louky	1597870	1770773	1825910	1579027	1435841	1272135	1063109	1318560
	87,5	97,0	100,0	86,5	78,6	69,7	58,2	72,2
střídavé louky	23551	25473	25560	55019	72527	62466	51329	54926
	92,1	99,7	100,0	215,3	283,8	244,4	200,8	214,9

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 24-25; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 42-43, Statistický zpravodaj 1944, 289-291. Jako index 100 byl zvolen rok 1939.

Příloha č. 48: Průměrné hektarové výnosy (vybrané plodiny) 1938–1944¹

hektarový výnos 100kg/ha	1934/38	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
žito ozimé	17,6	20,6	18,8	10,8	12,0	14,7	16,1	14,7
index 1939=100	93,6	109,6	100,0	57,4	63,8	78,2	85,6	78,2
žito jarní	12,9	14,9	13,8	10,0	8,3	10,6	11,5	10,6
	93,5	108,0	100,0	72,5	60,1	76,8	83,3	76,8
pšenice ozimá	19,5	23,0	18,6	13,7	13,7	16,5	17,1	16,3
	104,8	123,7	100,0	73,7	73,7	88,7	91,9	87,6
pšenice jarní	15,8	20,2	18,0	15,4	13,5	15,9	15,3	14,9
	87,8	112,2	100,0	85,6	75,0	88,3	85,0	82,8
ječmen ozimý	21,3	23,5	18,3	13,9	12,7	17,1	17,0	17,5
	116,4	128,4	100,0	76,0	69,4	93,4	92,9	95,6
ječmen jarní	19,9	23,4	19,9	16,0	12,7	16,6	16,4	16,1
	100,0	117,6	100,0	80,4	63,8	83,4	82,4	80,9
oves	18,6	21,3	20,0	15,8	12,8	15,8	16,6	15,3
	93,0	106,5	100,0	79,0	64,0	79,0	83,0	76,5
řepka a řepice	16,4	17,6	15,8	13,0	12,5	11,6	10,4	12,8
	103,8	111,4	100,0	82,3	79,1	73,4	65,8	81,0
mák	8,9	10,1	9,6	8,3	7,0	8,1	6,7	6,7
	92,7	105,2	100,0	86,5	72,9	84,4	69,8	69,8
hořčice na semeno	10,3	12,2	11,1	9,6	7,9	8,2	6,4	7,4
	92,8	109,9	100,0	86,5	71,2	73,9	57,7	66,7
brambory pozdní	152,1	156,5	145,5	113,5	97,5	111,1	85,9	111,0
	104,5	107,6	100,0	78,0	67,0	76,4	59,0	76,3
brambory rané	93,2	102,9	96,8	95,6	80,1	115,4	88,7	94,5
	96,3	106,3	100,0	98,8	82,7	119,2	91,6	97,6
cukrová řepa	295,3	294,7	309,4	258,8	240,1	228,9	207,9	216,5
	95,4	95,2	100,0	83,6	77,6	74,0	67,2	70,0
krmná řepa	343,0	367,3	368,6	303,4	257,9	239,6	213,9	219,4
	93,1	99,6	100,0	82,3	70,0	65,0	58,0	59,5
krmná mrkev	221,2	244,8	216,7	211,2	180,3	146,2	121,6	132,5
	102,1	113,0	100,0	97,5	83,2	67,5	56,1	61,1
jetel	46,4	52,2	51,4	45,4	43,0	38,9	31,8	39,3
	90,3	101,6	100,0	88,3	83,7	75,7	61,9	76,5
vojtěška			63,7	49,7	50,8	44,7	36,8	43,8
	0,0	0,0	100,0	78,0	79,7	70,2	57,8	68,8
trvalé louky	39,1	43,4	45,4	38,8	35,1	31,1	26,1	32,8
	86,1	95,6	100,0	85,5	77,3	68,5	57,5	72,2
střídavé louky	40,4	45,5	48,2	40,2	38,8	33,7	32,4	34,7
	83,8	94,4	100,0	83,4	80,5	69,9	67,2	72,0

¹ Sestaveno na základě Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, s. 24-25; Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1944, s. 42-43, Statistický zpravodaj 1944, 289-291. Jako index 100 byl zvolen rok 1939, avšak v tomto roce došlo k nadprůměrné sklizni.

k pěstování těchto plodin donuceni všichni zemědělci, kteří splňovali stanovené parametry (výměra půdy, region) – blíže kapitola IV/2. V důsledku toho byly tyto náročné plodiny pěstovány i na půdě horší bonity, a rovněž se zhoršila péče o ně, neboť je mnohdy pěstovaly osoby bez dostatečné zkušenosti či odpovídajícího vybavení. Výrazný pokles ve výnosu se týkal řepky, máku a hořčice i lnu. I v tomto případě však platí, že na sklizeň měl dominantní vliv nepredikovatelný faktor, a tím je počasí.

V živočišné výrobě není snadné z publikovaných statistických údajů získat představu o skutečné produkci. Ústřední statistický úřad zveřejňoval pravidelně údaje o tzv. *Fleischversorgung* (zásobení masem), se kterými někteří domácí historici pracovali jako s údajem o produkci. Tento statistický ukazatel (příloha č. 49) vyjadřuje celkové množství masa získaného z veškerých porážek, čítajíc v to i maso ze zvířat zahraničního obchodu i přebytek dovozu nad vývozem masa. Tento ukazatel v letech 1939–1944 poklesl o více než 47% (tj. z původních 2 732 336 q na 1 451 336q). Samotná produkce po odečtení porážek dovezených zvířat a přebytku dovozu masa nad vývozem poklesla však méně: o 40%, přičemž v letech 1940–1943 byl pokles menší než 25%. Ani tento údaj však ještě není vyjádřením vlastní produkce, neboť do těchto bilancí (příloha č. 49) není započten vývoz živých zvířat z protektorátu do Říše, který byl zahájen v roce 1943 (100 000q živé váhy). Započítáme-li protektorátní vývoz, zdá se, že celková produkce masa v protektorátě poklesla v letech 1940–1944 (ve srovnání s rokem 1939) následovně: v roce 1940 se jednalo o pokles na 82,4% roku 1939, v roce 1941 na 78,9% v roce 1942 na 73,3%. V roce 1943 však výroba stoupla na 79,7% a výrazně poklesla teprve v roce 1944, a to na 63% produkce roku 1939.

Podobně je nutné pečlivě zvažovat i další ukazatele živočišné produkce. Množství nadojeného mléka i snůška vajec vykazují v letech 1939–1944 výrazné propady. U vajec došlo podle údajů Ústředního statistického úřadu v letech 1940–1944 k propadu na 68% (průměrná snůška jedné slepice/rok se snížila o 11 vajec).⁷¹³ Zde sehrál významnou roli charakter povinné dodávky. Po splnění dodávkové povinnosti mohl samozásobitel zbylá vejce spotřebovat a lze předpokládat, že tato vejce nebyla do výsledných počtů zahrnuta. V mléčné produkci je sestupný trend ve výrobě zřejmý u celkové produkce a u produkce připadající na 1 krávu/ den. Celková produkce poklesla o 50% a denní průměr nadojeného mléka na krávu z 4,1 l na 2,5 l.⁷¹⁴ Významnou roli v tomto poklesu sehrával nedostatek krmiv i nadužívání krav k tahu. K výraznému poklesu došlo i u krav kontrolovaných (mléčná užitkovost). Podle údajů Ústředního statistického úřadu došlo jen v letech 1940–1943 k poklesu o více než 25% (příloha č. 45).

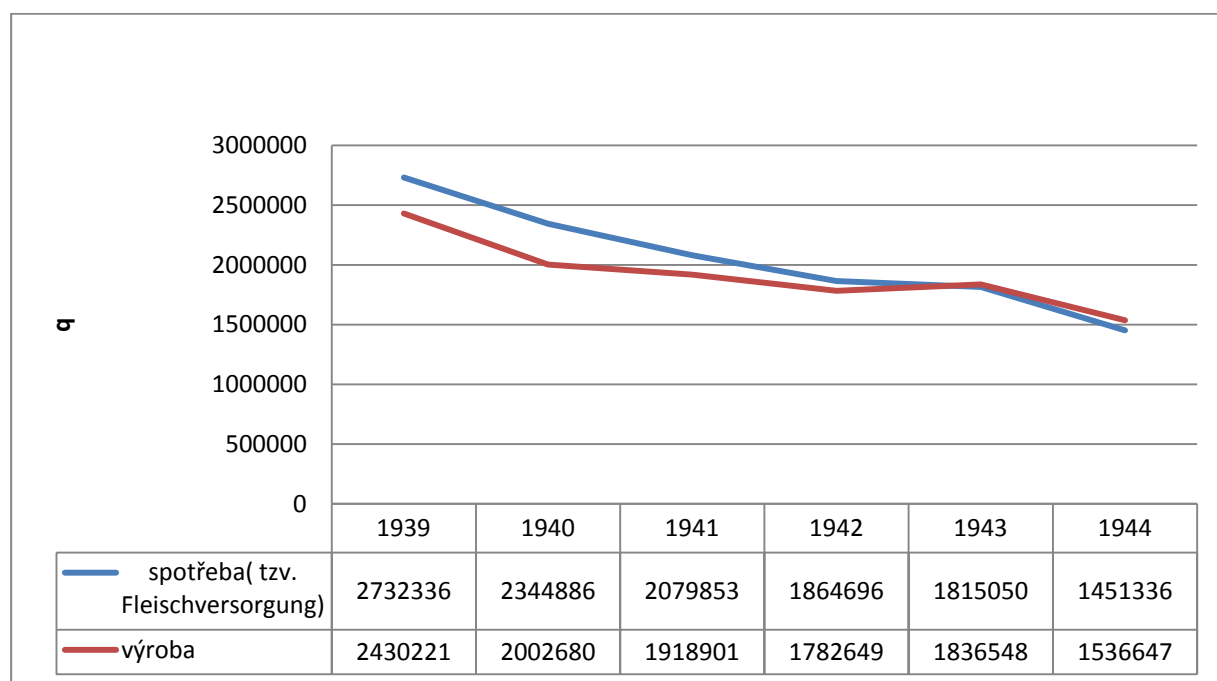
⁷¹³ Statistický zpravodaj 1945, s. 75, Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1943, s. 35.

⁷¹⁴ Statistický zpravodaj 1945, s. 74-75. K největšímu poklesu došlo v roce 1938 a 1939.

Příloha č. 49: Zásobení masem 1939–1943¹

	1939	1940	1941	1942	1943	1944 ²
maso z porážek domácích zvířat (100kg)	2430221	2002680	1918901	1782649	1836548	1443647
maso z porážek dovezených zvířat (100 kg)	287519	139620	66821	22184	0	
dovoz/vývoz masa (100kg)³	14596	202586	94131	59233	-10862	7689
					-10636	
Celkem (100kg)	2732336	2344886	2079853	1864696	1815050	1451336
na hlavu (kg)	36,77	31,17	27,86	24,9	25,02	19,94
na plnospotřebitele (kg)	49,58	42,36	37,44	33,48	33,75	26,88

domácí produkce, spotřeba a možnosti vývozu (exploatace)⁴

¹ Statistický ukazatel „Fleischversorgung“ (zásobení masem) vyjadřuje celkové množství masa získaného z porážek, čítajíc v to maso ze zvířat zahraničního obchodu i přebytek dovozu masa nad vývozem. Pro přepočítání na plnospotřebitele uplatnil Ústřední statistický úřad tyto spotřební normy: osoby mužského i ženského pohlaví do méně než 5 roků 0%; děti 5-15 let 50%; ženy 15-60 let 75%, muži 15-60 let 100%; ženy i muži nad 60 let 75%. Statistický zpravodaj, 1945, s. 74; Statistický zpravodaj 1941, s. 94-95. **Z tabulky je zřejmé, že celková spotřeba masa se v protektorátu v letech 1939 – 1943 snižuje, a to na jedné straně v důsledku poklesu produkce masa a na straně druhé v důsledku poklesu dovozu živých zvířat. Největší podíl na dovozu mělo v roce 1940 maso vepřové.** Statistický zpravodaj 1941, s. 94.

² doplněno podle dostupných dat ze Statistického zpravodaje 1945, s. 74 a podle údajů o vývozu.

³ Fleischversorgung nevyjadřuje objem domácí produkce. **Do položky přebytek dovozu nad vývozem je zahrnuto pouze maso a masné výrobky určené k domácí spotřebě avšak tento údaj nezahrnuje vývoz živých zvířat do Říše zahájený v roce 1943.** V roce 1943 bylo do Říše vyvezeno 100 000q živé váhy hovězího a vepřového a v roce 1944 93 000q hovězího. Po započítání tohoto množství se zdá, že produkce byla v roce 1943 ve srovnání s roky 1941 a 1942 vyšší. Teprve v roce 1944 došlo k výraznému poklesu produkce.

⁴ Soběstačnost protektorátu v zásobování masem, které bylo v roce 1943 dosaženo, se nezakládala na zvyšování domácí produkce, nýbrž na snížení domácí spotřeby. Křivka spotřeby klesala v celém období rychleji než křivka vyjadřující produkci. Údaje o produkci byly vygenerovány z Fleischversorgung, navíc byl započítán vývoz živých zvířat.

Dalším významným faktorem, který se promítl do nízkých oficiálních statistik zemědělské výroby, je produkce zadržovaná na černém trhu. Rozsah černého trhu byl v dosavadní literatuře odhadován na 20–40% na základě údajů o zatajených zásobách, které byly odhaleny při některém z kontrolních šetření protektorátních či okupačních orgánů. Tento údaj podporují dobové zmínky např. ve Statistickém zpravodaji, kde byl v roce 1940 odhadován počet černých porážek na 25% z celkového počtu.⁷¹⁵ Navzdory mohutné kampani „bitvy o výrobu“, péči o zemědělce i řady „motivačních programů“ je zjevné, že se nepodařilo angažovat dostatečným způsobem zemědělského výrobce v participaci na systému řízeného hospodářství. Tento efekt nepřinesl ani „příkazovací“ charakter opatření ani rozsáhlý represivní aparát, který byl v chodu. Nacistická politika ani prémie či jiné bonusy neposkytovaly pro producenty dostatečnou motivaci.

V. 2. Snižování protektorátní spotřeby – funkční alternativa ke klesající produkční funkci zemědělství

K vystupňování protektorátní zemědělské výroby a nebo přinejmenším k vystupňování výroby, která by byla „zachycena“ v systému řízeného hospodářství, nedošlo. Pod tímto zorným úhlem nabývala na významu druhá složka nacistické autarkně-exploatační politiky, a tou bylo organizované stlačování protektorátní spotřeby. Jednalo o „suplování“ produkční funkce zemědělství, které vešlo do širšího povědomí pod termínem „organizované hladovění“. Snižování potravinových přídelů bylo běžné ve všech okupovaných zemích i v nacistickém Německu. Typickými opatřeními za účelem stlačení domácí spotřeby se staly následující nástroje:

1) přídelový systém stanovil fixní množství potravin pro jednotlivé skupiny spotřebitelů. Přídelový systém byl v prvních letech rozšířen na většinu potravinové produkce. Spotřebitelské dávky byly kalkulovány na jednotlivá přídelová období, přičemž došlo během okupace několikrát k citelnému snížení dávek.⁷¹⁶

2) v některých případech byly z přídelu zcela eliminovány cílové skupiny obyvatelstva. To se týkalo například dospělých konzumentů a tzv. mléčných přípravků, které byly vyhrazeny dětem a nemocným.⁷¹⁷ Specifickým typem těchto opatření se stalo vyloučení židů z konzumace určitých potravin. Tato opatření se odehrávala v kontextu vyřazování židů

⁷¹⁵ K černému trhu D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999, s. 270.

⁷¹⁶ K zásobování a výši přídelů podrobně D. Musilová, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939–1945), In: Slezský sborník, č. 3-4/ 89(1991), s. 255-265.

⁷¹⁷ Vyhláška ministra zemědělství č. 309 ze dne 27. 8. 1941 o úpravě odběru mléčných přípravků, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1501-1502; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 232 ze dne 30. 6. 1942 o úpravě odběru mléčných přípravků od 37. zásobovacího období, Sb. z. a n. Protektorátu čechy a Morava 1942, s. 1063-1064.

z hospodářského i společenského života. Dne 23. října 1941 byl zakázán jakýkoliv výdej ovoce všeho druhu (čerstvého, sušeného i konzervovaného), včetně sušených plodů a ořechů, dále marmelády, jamů, sýrů, cukrovinek, ryb a výrobků z ryb všeho druhu, drůbeže a zvířiny.⁷¹⁸ Dalším nařízením z konce téhož roku byl tento zákaz rozšířen na vína všeho druhu a lihoviny⁷¹⁹. V lednu 1942 bylo zakázáno vydávat židům i vepřové maso [**sic!**]⁷²⁰ a v srpnu 1942 zeleninu, houby a ovocné šťávy a sirupy.⁷²¹ V prosinci 1942 si ministerstvo zemědělství a lesnictví vyhradilo právo vyhlásit zvláštním opatřením částečný nebo omezený odběr jakýchkoliv potravin vázaných na lístky pro židy.⁷²²

3) tzv. samozásobitelské dávky, kterými bylo stanoveno maximální spotřební množství pro zemělské výrobce, byly udržovány na vyšší úrovni než běžné spotřební dávky (preferenční zacházení pro zemědělce). I přesto došlo během okupace k jejich citelnému snížení. V listopadu 1939 byla stanovena samozásobitelská dávka pro pšenici a žito (21 kg dohromady/ 4 týdny), vepřové maso a tuk z domácích porážek (4 kg vepřového masa a 1 kg vepřového sádla/ 4 týdny), mléko ($\frac{3}{4}$ mléka denně včetně mléka pro výrobu másla) a u vajec bez omezení. Samozásobitelská dávka chlebového obilí postupně klesla na 13kg/4 týdny;⁷²³ masa a tuku dohromady na 3,2 kg pro dospělého samozásobitele/4 týdny;⁷²⁴ mléka na $\frac{1}{4}$ litru denně na dospělého samozásobitele⁷²⁵, pouze vejce zůstávala bez omezení.

3) regulace výroby v jednotlivých zemědělských odvětvích vedla ke zúžování sortimentu potravin, k omezování jejich prodeje a následně ke snižování spotřeby protektorátního obyvatelstva. Z nesčetné řady případů uvedme omezování sortimentu a prodeje produkce mléčných výrobků, ke kterému došlo bezprostředně po vyhlášení povinné dodávky mléka a selského másla. Ještě před koncem roku 1939 byl vyhlášen zákaz prodeje

⁷¹⁸ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 362 ze dne 23. 10. 1941 o zákazu vydávati určité zboží židům, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1719-1720. Vyloučení židů z odběru jablek, pomerančů a mandarinek explicitně potvrdily vyhlášky č. 385 a 411 z roku 1941. Vyhláška ministra zemědělství č. 385 ze dne 8. 11. 1941 o odběru jablek, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1871-1872; Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 411 ze dne 4. 12. 1941 o odběru pomerančů a mandarinek, sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 1969.

⁷¹⁹ Vyhláška ministra zemědělství č. 406 ze dne 27. 11. 1941, kterou se doplňuje vyhláška ministra zemědělství č. 362/ 1941, s. 1958.

⁷²⁰ Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 15. 1. 1942 o zákazu vydávati vepřové maso židům, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 494.

⁷²¹ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 284 ze dne 10. 8. 1942 o zákazu vydávati určité zboží židům, Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 1421-1422.

⁷²² Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 405 ze dne 2. 12. 1942 o zákazu vydávati určité zboží židům, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2049-2050.

⁷²³ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 237 ze dne 11. 10. 1944, kterou se mění vyhláška č. 172/1942, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1944, s. 1101-1102.

⁷²⁴ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 307 ze dne 8. 12. 1943, kterou se mění a doplňuje č. 172/1942 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 1474-1476.

⁷²⁵ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 400 ze dne 4. 12. 1942, kterou se mění vyhláška 172/ 1942 Sb., Sb. z. a n. Protektorátu čechy a Morava 1942, s. 1845.

smetany či výroby plnotučného sýra⁷²⁶, v roce 1940 následoval zákaz výroby zahuštěného, resp. kondenzovaného mléka⁷²⁷ či zmrzliny z plnotučného mléka⁷²⁸, byl rovněž zakázán přiděl plnotučného mléka veškerým živnostem zpracovávajícím mléko do svých výrobků (pekaři, řezníci, cukráři) a podnikům veřejného stravování (hotely, hostince, jídelny apod.)⁷²⁹ Druhým případem je systematické snižování produkce a prodeje cukrářských, pekárenských a čokoládových výrobků, které měly primárně úzkou vazbu na chronický nedostatek tuků.

3) Podobný efekt jako zužování sortimentu mělo i ovlivňování kvality výroby. Některé potraviny denní potřeby byly redefinovány, a to v neprospěch konzumenta. To samozřejmě při existenci vázaného trhu, kdy základní potraviny byly dostupné pouze na odběrní lístky, působilo ve prospěch snížení spotřeby. Jmenujme dva snad nejvýznamnější příklady. Prvním z nich je redefinice pasteurovaného mléka, ke které došlo v listopadu 1940. Původní obsah tuku stanovený v roce 1934 na 3, 6% byl dočasně snížen na 2,5%, což se dotklo všech vrstev spotřebitelů, neboť tukové spotřební dávky nebyly v této souvislosti jakkoliv korigovány.⁷³⁰ Druhým je živnostenská výroba chleba. V návaznosti na předmnichovskou republiku byl stanovován poměr mouky pšeničné a žitné při výrobě chleba,⁷³¹ nově bylo stanoveno přimísení bramborové mouky.⁷³² Podobná pravidla byla stanovena i při uvádění pšeničné a žitné mouky (příměsi bramborové či ječné mouky).⁷³³

⁷²⁶ Vyhláška č. 2 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 4. 11. 1939 o zákazu výroby tučných sýrů, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 3678; srv. NA Praha, fond ÚŘP, kart. 686, sign. II – 2 – ref 3, Böhmischmährischer Verband für Milch, Fette und Eier- Tätigkeitsbericht des Verbandes über den Zeitabschnitt vom 16. X. 1939 bis 6. I. 1940.

⁷²⁷ Vyhláška č. 13 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 19. 12. 1939, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 4628-4629.

⁷²⁸ Vyhláška č. 34 Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce ze dne 4. 5. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 3062.

⁷²⁹ Vyhláška Českomoravského svazu pro mléko a tuky č. 56 ze dne 19. 11. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 9170- 9171.

⁷³⁰ Vládní nařízení č. 403 ze dne 23. 11. 1940, kterým se mění vládní nařízení č. 75 ze dne 1934, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 1186.

⁷³¹ V následujících měsících a letech byl maximální obsah pšeničné mouky několikrát revidován a kolísal mezi 15 –40%. Vyhláška předsedy vlády č. 319 ze dne 19. 12. 1939, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 935; Vyhláška č. 19/II Českomoravského svazu pro hospodaření obilím o výrobě chleba ze dne 7. 10. 1941, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1941, s. 8169. Vyhláška č. 41/ II Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 2. 4. 1942 o výrobě chleba, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2903-2905; Vyhláška č. 1/III Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 8. 7. 1942 o výrobě chleba, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 5909-5910; Vyhláška č. 6/IV Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 14. 5. 1943, kterou se mění Ustanovení Svazu o výrobě chleba, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 3628- 3630; Vyhláška č. 16/IV Českomoravského Svazu pro hospodaření obilím ze dne 29. 9. 1943 o změně vyhlášky č. 11/IV, kterou se vydávají ustanovení pro rok 1943/1944, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1943, s. 7407-7408.

⁷³² Od března 1942 bylo nově zavedeno povinné přimíchávání bramborové mouky k mouce žitné nebo ke směsi mouky žitné a pšeničné při výrobě chleba (ve výši 3%), kyeré zůstalo v platnosti do listopadu téhož roku. Na základě vyhlášky Českomoravského trhového svazu ze dne 11. 2. 1943 byla tato povinnost znovu obnovena, přičemž poměr se opět zhoršil v neprospěch konzumenta - směs na výrobu chleba musela obsahovat 75% žitné mouky (typ 1790), 20% pšeničné mouky (typ 2800) a 5% bramborové válcové mouky. Vyhláška č. 38/ II

5) Podobný účinek mělo i omezování konzumace jistých potravin ve veřejných stravovacích zařízeních (kantiny, hostince apod). Na základě vládního nařízení č. 256/ 1939 Sb. byl stanoven pátek jako „bezmasý den“ – hostince, výčepy, kantiny a podobná zařízení nesměly v tento den podávat masité pokrmy v týdnu.⁷³⁴ V květnu 1941 bylo totéž vyhlášeno pro úterý, které se stalo druhým bezmasým dnem.⁷³⁵ V dubnu 1942 vešla v platnost další vyhláška ministra zemědělství, kterou byla dále omezena konzumace masa – v pondělí a ve čtvrtek smělo být kromě jídel bez lístků nabízen jen jeden jednoduchý pokrm s masem, množství masa na porci nesmělo překročit 50g.⁷³⁶ Vedle masa byla omezována i příloha – květnová vyhláška z roku 1942 určila limit brambor jako přílohy k hlavnímu jídlu na 150g syrových brambor.⁷³⁷

Statistická šetření dokládají vysokou efektivitu této politiky. V letech nacistické okupace došlo k hlubokému propadu protektorátní spotřeby, u některých komodit v řádu desítek procent. Podle údajů Ústředního statistického úřadu poklesla protektorátní spotřeba masa o 47% a totéž vyjadřují i přepočty na hlavu (z 36,77 kg na 19,94 kg) a na plnospotřebitele (ze 49,58 kg na 26,88kg). „Organizované“ snižování spotřeby, které spočívalo a) v omezení dovozu a b) v tlaku vyvíjeném na spotřebitele v rámci přidělového systému, zvyšovalo vyhlídky nacistů na dosažení protektorátní soběstačnosti v potravinách. „Soběstačnost“ nabývala v tomto směru zcela nového významu. Jednalo se sice o stav, kdy domácí produkce kryla spotřebu domácího obyvatelstva, výše spotřeby však byla uměle stanovena pod úroveň skutečných potřeb a pod úroveň poptávky, která by vznikla na volném trhu („soběstačnost na příděl“). Při omezených možnostech dovézt požadované množství i druhy zemědělských produktů byl protektorát stále ve větší míře odkázán na vlastní zdroje. Statistický ukazatel „Fleischversorgung“ je dokladem toho, že v prvních letech okupace se na poklesu spotřeby masa podílel pokles dovozu i pokles výroby. Právě omezování dovozu

Českomoravského svazu pro hospodaření obilím ze dne 7. 3. 1942, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 2053-2054.

⁷³³ Výsadní obilní společnosti v listopadu 1940 stanovila, že žitná mouka může být uváděna do oběhu pouze s příměsí mouky ječné (80% žitná, 20% ječná). Na základě vyhlášek Výsadní obilní společnosti ze dne 24. ledna 1941 – žitná mouka (typ 1150) jen s příměsí 20% ječné mouky a pšeničná mouka dvouunulka (typ 812) jen s příměsí 8% bramborové škrobové mouky. Vyhláška č. 34/VII Výsadní obilní společnosti ze dne 24. 1. 1941 o uvádění do oběhu žitné a pšeničné mouky z obchodního mletí, Úřední list Protektorátu čechy a Morava 1941, s. 916-917; Vyhláška č. 22/VII Výsadní obilní společnosti ze dne 4. 11. 1940, Úřední list Protektorátu Čechy a Morava 1940, s. 8769-8770.

⁷³⁴ Vyhláška předsedy vlády č. 256 ze dne 20. 10. 1939, kterou se stanoví pojem čerstvých uzenin a kterou se zavádí jeden bezmasý den v týdnu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 844.

⁷³⁵ Vyhláška minisstra zemědělství č. 197 ze dne 22. 5. 1941 o dávce masa a o určení druhého bezmasého dne, Sb. z. a n. Protektorátu čechy a Morava 1941, s. 1087-1088.

⁷³⁶ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 120 ze dne 4. 4. 1942 o podávání jednoduchého jídla v hostincích, kantinách a v podobných podnicích v určitých dnech v týdnu, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 713-714.

⁷³⁷ Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 177 ze dne 15. 5. 1942 o hlášení zásob bramborů v hostincích, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 879-880.

způsobilo, že ukazatel protektorátní spotřeby poklesl výrazněji než vlastní domácí produkce masa. V roce 1942 došlo k vyrovnání domácí výroby a spotřeby, čímž byla dosažena soběstačnost (příloha č. 49). Vývoj Fleischversorgung v roce 1943 indikuje novou vývojovou fází. V tomto roce, aniž by došlo ke snížení výroby, došlo k dalšímu stlačení domácí spotřeby, čímž byl vytvořen prostor pro vývoz. Jinými slovy klesající spotřeba masa v protektorátu vytvořila prostor pro exploataci tohoto území (příloha č. 49).

V. 3. Obchodní styk mezi protektorátem a Německou říší. Exploatace zemědělství nebo péče o okupovaný region?

V obchodním styku se zemědělskými produkty je mezi protektorátem a Německou říší (včetně pohraničí a Rakouska) možné odlišit dvě vývojové fáze (příloha č. 50).⁷³⁸ Zatímco do roku 1942 narůstal vzájemný dovoz a vývoz potravin, od roku 1943 přešla politika do exploatační fáze a za současného snížení dovozu potravin z Německa byl nadále udržován významný vývoz. V prvním roce okupace vyznívala bilance pro protektorát aktivně (352,5 mil. K), ve druhém okupačním roce byla bilance v podstatě vyrovnaná (25,9 mil. K), avšak třetí rok nastala výrazná změna – zatímco z protektorátu byly do Říše vyvezeny potraviny v celkové hodnotě 817,1 mil. K, do protektorátu bylo dovezeno potravinové zboží v hodnotě 1185,7 mil. K, což znamenalo schodek bilance ve výši 368,6 mil. K. V tomto roce bylo do protektorátu dovezeno abnormální množství živých zvířat a masa, rostlinných tuků a margarínu a v neposlední řadě žita. To mělo úzkou vazbu na 1) katastrofální výsledky obilné sklizně 1940/1941, kdy došlo k rozsáhlému vymrznutí ploch a 2) na výrazný propad vepřového chovu, kdy došlo k ohrožení jeho další existence a okupační mocnost se rozhodla pro jeho záchranu. Je podstatné, celkově se v prvních třech letech jeví bilance potravinového obchodu mezi protektorátem a říší v podstatě vyrovnaná. V roce 1942 byla již protektorátní bilance opět aktivní (296,8 mil. K), avšak stále byl udržován i významný dovoz. Počínaje rokem 1943 byla již bilance výrazně aktivní (v roce 1943 693,6 mil. K a v roce 1944 452,4 mil. K).

V roce 1939 měla „lví“ podíl na protektorátním obchodu s Říší výměna zboží s odstoupeným pohraničím. Dostupné údaje z období před vytvořením celní unie dokládají, že se podíl tohoto obchodu na celkovém obchodu s Říší již v roce 1940 významně snižoval. Jestliže v roce 1939 tvořil obchod (průmysl i výživa) s pohraničím 69% protektorátního

⁷³⁸ Obchodním stykem s Německem je označen obchodní styk českých zemí s německem, Rakouskem a českým pohraničím přivtěleným k německu po mnichovském diktátu. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

Příloha č. 50: Výsledky obchodu s agrárními produkty mezi protektorátem a Říší 1939–1945¹

Dovoz (1 000 K)	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
A. Živá zvířata	110	26 221	94 544	34 753		4 496	
B. Potraviny živočišného původu	8 433	199 416	67 243	154 748	81 925	224 656	56 664
C. Potraviny rostlinného původu	37 457	396 847	951 233	622 279	490 307	347 011	1 138
D. Poživatiny	3 248	10 709	72 718	33 919	148	1	92
Celkem (1 000 K)	49 248	633 193	1 185 738	845 699	572 380	576 164	57 894
Vývoz (1 000 K)	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
A. Živá zvířata	20 381	1 135	11	532	86 917	61 220	0
B. Potraviny živočišného původu	23 859	11 198	8 950	8 074	48 320	42 377	12 862
C. Potraviny rostlinného původu	323 401	497 358	663 592	1 031 252	1 025 420	842 103	212 874
D. Poživatiny	34 147	149 428	144 584	102 670	105 361	82 912	12 755
Celkem	401 788	659 119	817 137	1 142 528	1 266 018	1 028 612	238 491
Bilance (1 000 K)	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
A. Živá zvířata	20 271	-25 086	-94 533	-34 221	86 917	56 724	0
B. Potraviny živočišného původu	15 426	-188 218	-58 293	-146 674	-33 605	-182 279	-43 802
C. Potraviny rostlinného původu	285 944	100 511	-287 641	408 973	535 113	495 092	211 736
D. Poživatiny	30 899	138 719	71 866	68 751	105 213	82 911	12 663
Celkem	352 540	25 926	-368 601	296 829	693 638	452 448	180 597

¹Obchodním stykem s Německem je označován obchodní styk českých zemí s Německem, Rakouskem a českým pohraničím přivtěleným k Německu po mnichovském diktátu. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

dovozu z Německa a 57% vývozu do Německa; v roce 1940 se jednalo o 54% protektorátního dovozu z Německa a 44% vývozu.⁷³⁹

Nejvýznamnějšími dovozními potravinovými položkami z Německa v celém období nacistické okupace byly rostlinné oleje a tuky, mléko a máslo. Tyto produkty byly dováženy i v letech totální mobilizace, přičemž objem dovozu másla a rostlinných olejů a tuků byl v roce 1944 za celé období nejvyšší. Dovoz mléka kulminoval v letech 1943 a 1944. Na začátku okupace tvořily tyto produkty 30–50% dovozu potravin z Německa a v letech 1943–1944 dokonce více než 80%. U masa a živých zvířat dochází ke změně po vyhlášení tzv. totální války. Zatímco v prvních letech se jedná o dovozní položku, první export živých zvířat je zahájen v roce 1943. Bilance obchodu s živočišnými výrobky v kg byla v celém období nacistické okupace pasivní. Za šest okupačních let bylo do protektorátu tvořil přebytek bilance obchodu 13 957 t masa a masných výrobků, 745 212 hl mléka, 10 426 t másla, 1573 t sýra, rostlinné oleje, tuky a margarín představovaly 108 374 t. Protektorát Čechy a Morava v tomto smyslu zjevně těžil v porovnání s dalšími okupovanými teritorii ze zvláštního zacházení (příloha č. 51 - 52), což výmluvně naznačil již na počátku 50. let historik Karl Brandt.⁷⁴⁰

Co se týče vývozu protektorátu do Říše, v šestiletém období okupace se projevila ve aktivní bilanci v obchodu s obilím a mlýnskými výrobky. Za šest let okupace vykazovala pšenice aktivní obchodní bilanci ve výši 114 047 t, ječmen 67 869 t, oves 246 531 t a mlýnské výrobky 124 128 t. Jedinou obilovinou, která měla v průběhu okupačních let výrazně pasivní bilanci, bylo žito, které v šestiletém průhledu okupačních let vykazovalo pasivní bilanci ve výši 247 627 t. Dominantní vliv na protektorátním potravinovém vývozu do Říše měl cukr. Zatímco v prvním roce byl jeho podíl na vývozu do Německa zanedbatelný (0,4% hodnoty vývozu v nominálu), v ostatních letech neklesl pod 30% a v roce 1943 dosahoval dokonce 62% protektorátního vývozu do Říše. Aktivní bilance protektorátního potravinového obchodu s Říší byla ve skutečnosti tvořena právě cukrem. Bez jeho započtení by celková obchodní bilance ve všech letech s výjimkou prvního roku okupace a s výjimkou 1944 (mírná pasivita) byla výrazně aktivní (příloha č. 53–54).

Údaje o obchodním styku mezi protektorátem a Říší v sobě nezahrnují údaje o vnitřní exploataci okupovaného území. Ty lze částečně doplnit údaji říšskoněmeckých orgánů (RMEL, pověřenec pro čtyřletý plán) o exploataci okupovaného prostoru českých zemí, se

⁷³⁹ Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března 1939 do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 207.

⁷⁴⁰ K. Brandt, *Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe*, Stanford 1953, s. 294.

Příloha č. 51: Obchodní styk mezi Protektorátem a Říší: vybrané produkty živočišné výroby (100kg) ¹

živá zvířata (ve 100kg)	16.III-XII/1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945 (I-IV)		Balance
	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	
koně	26	13309	6	613	180	0		132	0	80	0		0	0	13922
hovězí dobytek	9	1612	23905	9	89523	18	34512	9	0	76017	4675	97972	0	0	23013
vepří	3	2845	2070	0	11985	0	2376	0	0	25375	0	119	0	0	11905
ostatní živá zvířata	15	33	2678	75	1499	1	397	26	0	14	0		0	0	-4440
Celkem (100kg)	17746		-27962		-103168		-37118		101486		93416		0		44400

Maso a masné výrobky (ve 100kg)	16.3-12/1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945 (I-IV)		Balance
	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	
maso a masné zboží	17	8040	52198	3504	25904	101	57650	0	0	10862	21780	14091	21908	3286	-139573
střeva	236	2744	119	1216	128	2375	374	870	109	139	30		6		6342
ryby a rybí přípravky	4855	3371	178	1761	0	1210	0	5145	50	2014	0		0		8418
sádlo a lůj	2	20	14952	0	1306	0	1004	0	0	0	0		0		-17244
Celkem (100kg)	9065		-60966		-23652		-53013		12856		-7719		-18628		-142057

Mléko a mléčné výrobky (ve 100kg)	16.3-12/1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945 (I-IV)		Balance
	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	
mléko	10 553	33 558	30 044	15 684	115 079	20 960	222 381	3 470	282 470	97 964	279 433	71 320	67 210	19 002	-745 212
máslo	1	2	26 935	0	2 539	0	10 209	0	9 857	1 502	50 718	284	6 315	519	-104 267
sýr	9 826	426	6 331	1	0	0	0	0	0	0	0		0		-15 730
Celkem (100kg)	13 606		-47 625		-96 658		-229 120		-192 861		-258 547		-54 004		-865 209

¹ Obchodním stykem s Německem je označen obchodní styk českých zemí s Německem, Rakouskem a českým pohraničím přivtěleným k Německu po mnichovském diktátu. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

Příloha č. 52: Obchodní styk mezi Protektorátem a Říší: vybrané produkty rostlinné výroby (100kg) ¹

obilniny (100kg)	16.3-12/1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945 (I-IV)		Bilance
	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	
pšenice	1 882	146 256	114 867	693	1 559	4 342	12 540	882 740	888	107 616				130 560	1 140 471
žito	3 133	468 087	910 217	192 405	2 622 260	0	1 077 246	120 010	100	60 000		1 121 170		175 010	-2 476 274
ječmen	506	230 597	4 251	151 100	573	104 073	130	8 870	1 085	121 572		69 030			678 697
oves	454	405 146	1 186	790 262	3 741	729 804	1 826	344 700	1 327	60 000		118 520		25 420	2 465 318
mlýnské výrobky	1 812	450 516	132 313	3 157	300	0	145 304	196 120	150	249 950		544 420		77 000	1 241 284
Celkem (100kg)	1 692 815		-25 217		-1 790 214		315 394		595 588		1 853 140		407 990		3 049 496

rostlinné oleje a tuky (100 kg)	16.3-12/1939		1940		1941		1942		1943		1944		1945 (I-IV)		Bilance
	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz	Vývoz	
olejnaté plody	28	4 708	2 333	2 448	5 065	380	5 232	9 390	1 809	5 019	1 930			370	5918
rostlinné oleje a tuky	7 961	40	78 940	0	53 662		36 159	2	98 575	0	109 506		159		-384920
margarin a podobné jedlé tuky	41 217	70	63 599	1	194 915	0	171 505	0	179 571	0	54 056				-704792
Celkem (100kg)	44 388		-142 423		-253 262		-203 504		-274 936		-165 492		211		-1 083 794

¹ Obchodním stykem s Německem je označen obchodní styk českých zemí s Německem, Rakouskem a českým pohraničím přivtěleným k Německu po mnichovském diktátu. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března 1939 do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

kterými pracoval K. Brandt a D. Eichholtz.⁷⁴¹ Tyto dokumenty zachytily i část produkce zadržené např. pro potřeby Wehrmachtu. Slabost údajů spočívá v tom, že se ne vždy jednalo o skutečně vyvezenou nebo zabavenou produkci, nýbrž o požadavek, který pověřenec pro čtyřletý plán resp. RMEL na protektorát kladli. Na odlišnost mezi „požadavky“ a jejich skutečným plněním poukázal již Eichholtz.⁷⁴² Nicméně, budeme-li údaje považovat za pravdivé, novou položkou, která se v posledních dvou letech zobrazila na protektorátním vývozu, jsou brambory (88 000 t) a ve všech letech jsou uváděna vyšší čísla pro vývoz cukru. Lze předpokládat, že právě tyto položky byly zadržovány v protektorátě pro říšské účely. Je podstatné, že i tyto přehledy potvrzují tezi, že obchodní styk mezi protektorátem a Německem měl dvě fáze. Zatímco v prvních letech okupace byl protektorátní export vyvažován značným importem potravin z Německa, počínaje hospodářským rokem 1942/1943 nastoupila ryze exploatační fáze.

Na pozadí těchto změn probíhal v celém období nacistické okupace sestup objemu protektorátního potravinového obchodu s třetími zeměmi. Státní úřad statistický provedl v roce 1945 přepočítání hodnot vývozu a dovozu s celní cizinou na objem zahraničního obchodu s vyloučením cenových fluktuací.⁷⁴³ V letech 1939–1944 došlo k celkovému poklesu objemu dovozu zemědělských produktů z celní ciziny do protektorátu na 19% původního stavu (u průmyslových produktů a surovin na 26% původního stavu). V oblasti vyživovacího hospodářství bylo nejvýraznější změnou faktické zastavení dovozu živých zvířat (pokles na 0,5% původního stavu),⁷⁴⁴ a pokles dovozu potravin rostlinného původu, kde došlo k sestupu na necelých 17% původního stavu. Relativně větší objem si zachovaly potraviny živočišného původu bez živých zvířat (v r. 1944 necelých 30% původního stavu) a poživatiny, které sice rovněž zaznamenaly výrazný propad na necelých 38%, ale staly se nejvýznamnější dovozní položkou vyživovacího hospodářství vůbec. Objem vývozu zemědělských produktů z protektorátu do celní ciziny klesl v letech 1939–1944 na necelých 24%, v porovnání s průmyslem a surovinami se přitom jednalo o pokles výraznější (v roce 1944 necelých 39% původního stavu). Vývoz zemědělských produktů se týkal pouze potravin rostlinného původu a poživatin- v prvním případě došlo k poklesu objemu vývozu na necelých 16% původního

⁷⁴¹ D. Eichholtz, Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korruption in Deutschland während des zweiten Weltkrieges, In: *Studia historiae oeconomicae*, vol. XVII/1982, s. 160-161; K. Brandt Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953, s. 294.

⁷⁴² D. Eichholtz, Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korruption in Deutschland während des zweiten Weltkrieges, In: *Studia historiae oeconomicae*, vol. XVII/1982, s. 160-161

⁷⁴³ Rozsah (volumen) zahraničního obchodu Čech, Moravy a Slazska bez pohraničí, v letech 1939-1945, In: *Statistický zpravodaj 1945*, s. 90-92.

⁷⁴⁴ Důvoz živých zvířat v roce 1939 ve výši 400 mil K (volumino) se v roce 1940 snížil na 58,9%; v roce 1941 na 22%; v roce 1942 na 8,5% a v letech 1943 a 1944 se rovnalo téměř nule. Rozsah (volumen) zahraničního obchodu Čech, moravy a Slazska bez pohraničí, v letech 1939-1945, In: *Statistický zpravodaj 1945*, s. 90-92.

stavu, ve druhém případě na 67% původního stavu, přičemž obě položky se z hlediska objemu vývozu téměř vyrovnaly. Vývoz potravin do celní ciziny spočíval téměř výhradně ve vývozu cukru, který tvořil v jednotlivých letech 60 – 91% nominální hodnoty vývozu.⁷⁴⁵

Zvyšující se podíl Německé Říše na protektorátním dovozu a vývozu potravin dokumentují následující údaje. V roce 1939 představoval potravinový dovoz z Říše necelých 3,5% protektorátního dovozu potravin, ale již v roce 1940 její podíl stoupl na 25,4% a v roce následujícím na 49,2%. V letech 1942 a 1943 tento podíl sice znovu poklesl (46,1% v roce 1942 a 39,2% podílu na dovozu v roce 1943), ale v roce 1944 dosáhl podíl Německa rekordní výše 73,9%. Podobný trend se uplatnil i v protektorátním vývozu. Jestliže v roce 1939 směřovalo do Říše (včetně pohraničí) necelých 50% potravinového vývozu, od roku 1942 se tento podíl pohyboval kolem 80% (1942 – 80,2%, 1943 – 77,8%, 1944 – 70%). Tento trend, jak už bylo řečeno, vyjadřoval postupné začleňování protektorátu do německého velkoprostorového hospodářství.

⁷⁴⁵ Rozsah (volumen) zahraničního obchodu Čech, Moravy a Slezska bez pohraničí, v letech 1939-1945, Statistický zpravodaj 1945, s. 90-92.

Příloha č. 53: Obchodní bilance mezi protektorátem a Říší (100 kg)¹

Bilance / 100kg	16.III. – 31.XII. 1939	1940	1941	1942	1943	1944	1.I.– 31. IV. 1945	celková bilance
koně	13 283	607	-180	132	80	0	0	13 922
hovězí dobytek	1 603	-23 896	-89 505	-34 503	76 017	93 297	0	23 013
vepří	2 842	-2 070	-11 985	-2 376	25 375	119	0	11 905
ostatní živá zvířata	18	-2 603	-1 498	-371	14	0	0	-4 440
celkem živá zvířata	17 746	-27 962	-101 669	-37 118	101 486	93 416	0	45 899
Mléko	23 005	-14 360	-94 119	-218 911	-184 506	-208 113	-48 208	-745 212
Máslo	1	-26 935	-2 539	-10 209	-8 355	-50 434	-5 796	-104 267
Sýr	-9 400	-6 330	0	0	0	0	0	-15 730
maso a masné zboží	8 023	-48 694	-25 803	-57 650	10 862	-7 689	-18 622	-139 573
Střeva	2 508	1 097	2 247	496	30	-30	-6	6 342
ryby a rybí přípravky	-1 484	1 583	1 210	5 145	1 964	0	0	8 418
velrybí tuk	0	0	0	0	0	0	0	0
sádlo a lůj	18	-14 952	-1 306	-1 004	0	0	0	-17 244
vejce, bílek, žloutek	-17	1	0	0	-10 634	0	0	-10 650
Med	71	2	0	0	0	0	0	73
zvířecí odpadky ke krmení	-41	-347	-6 000	0	0	0	0	-6 388
celkem potraviny živočišného původu	22 683	-108 935	-126 310	-282 133	-190 639	-266 266	-72 632	-1 024 232
Pšenice	144 374	-114 174	2 783	870 200	106 728	0	130 560	1 140 471
Žito	464 954	-717 812	-2 622 260	-957 236	59 900	1 121 170	175 010	-2 476 274
Ječmen	230 091	146 849	103 500	8 740	120 487	69 030	0	678 697
oves	404 692	789 076	726 063	342 874	58 673	118 520	25 420	2 465 318
kukuřice	14	-96	-47	1 199	-2 094	0	0	-1 024
jiné obilí	-39	-63	-1	1 000	70	-2 560	0	-1 593
rýže	5	0	0	0	0	-2 000	0	-1 995
mlýnské výrobky	448 704	-129 156	-300	50 816	249 800	544 420	77 000	1 241 284
obilniny a mlýnské v.	1 692 795	-25 376	-1 790 262	317 593	593 564	1 848 580	-407 990	2 228 904
slad	76 666	12 668	9 620	2 190	631	0	0	101 775
semena neolejnatá	10 274	6 864	4 237	9 796	11 701	0	0	42 872
luštěniny k výživě	-26	-1 895	-300	133	3 206	-15 190	0	-14 072
luštěniny ke krmení	2 444	114	-5 600	494	-1 415	0	22 610	18 647
zelená a suchá píče	-708	3 527	0	110	0	0	0	2 929
brambory	47 493	3 114	-265 384	-422 750	-270 223	-188 279	0	-1 096 029
ostatní okopaniny	14 401	1 608	0	0	151 785	195 883	980	364 657

¹ Sestaveno podle údajů o dovozu a vývozu potravin, poživatin a krmiv mezi Protektorátem a Říší, které otiskl Ústřední statistický úřad na základě informací českomoravských trhových svazů. Jedná se o obchodní styk Protektorátu Čechy a Morava (bez pohraničí) s Německem spolu s územími k Německu pod dobu války dočasně přivtělenými. Pro rok 1939 se jedná o období od 16. 3. 1939, v roce 1945 započítan pouze leden-duben. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

rostliny pro kuchynskou potřebu	165 075	294 867	250 120	245 700	33 861	151 809	-4 686	1 136 746
ovoce	10 275	652	0	4	0	0	0	10 931
jižní ovoce	123	104	0	0	0	0	0	227
zeleninové a ovocné konzervy	1 315	1 385	11 734	10 802	0	0	0	25 236
kakao surové	-44	0	0	0	0	0	0	-44
kakaové výrobky	2 540	2 241	0	0	0	0	0	4 781
koření	-70	-86	218	0	2	0	0	64
cukr	4 875	740 112	1 215 188	1 176 090	1 255 688	732 766	243 018	5 367 737
olejnaté plody	4 680	115	-4 685	4 158	3 210	-1 930	370	5 918
rostlinné oleje a tuky	-7 921	-78 940	-53 662	-36 157	-98 575	-109 506	-159	-384 920
margarin a podobné jedlé tuky	-41 147	-63 598	-194 915	-171 505	-179 571	-54 056	0	-704 792
olejové pokrutiny	-514	-35 982	0	-41 176	-61 298	22 020	1 040	-115 910
otruby	60 898	-2 324	440	16 710	2 905	-15 000	0	63 629
ostatní odpadky ke krmení	-336 276	-164 617	59 463	1 086	-21 007	-140 220	-16 069	-617 640
ostatní rostlinné potraviny	-21 423	-12 694	-7 510	-7 168	-13 286	-17 542	0	-79 623
potraviny rostlinného původu celkem	1 685 725	681 859	-771 298	1 106 110	1 411 178	2 409 335	655 094	7 178 003
chmel	-1 244	-40	0	0	0	0	0	-1 284
káva	-43	-100	0	0	0	0	0	-143
čaj	-15	-7	0	0	0	0	0	-22
surový tabák	0	12 398	0	0	0	0	0	12 398
tabákové výrobky	1	4 948	159	-109	3 595	3 419	519	12 532
pivo	152 250	192 819	218 952	190 228	151 473	110 486	5 710	1 021 918
lihoviny	240	-582	0	0	0	0	0	-342
víno	449	-3 920	0	438	0	0	0	-3 033
poživatiny celkem	151 638	205 516	219 111	190 557	155 068	113 905	6 229	1 042 024

Příloha č. 54: Obchodní bilance mezi protektorátem a Říší (1000K)¹

Bilance / 1000K	1939	1 940	1 941	1 942	1 943	1 944	1 945
A. Živá zvířata celkem	20 271	-25 086	-94 533	-34 221	86 917	56 724	0
koně	16 659	1 022	-424	452	461	0	0
hovězí dobytek	892	-20 013	-73 810	-30 403	49 874	56 562	0
vepři	2 700	-2 306	-18 375	-3 864	36 518	162	0
ostatní živá zvířata	20	-3 789	-1 924	-406	64	0	0
B. Potravin y živ. původu celkem	15 426	-188 218	-58 293	-146 674	-33 605	-182 279	-43 802
mléko	4 426	-3 443	-17 045	-37 783	-32 672	-37 214	-7 600
másl o	1	-85 105	-7 445	-29 933	-23 715	-148 707	-18 514
sýr	-2 936	-2 450	0	0	0	1 001	1 826
maso a masné zboží	9 400	-75 867	-33 220	-81 996	22 266	2 903	-19 463
střeva	2 849	1 881	2 788	419	-136	-262	-53
ryby a ryb í přípravy	1 675	2 059	1 668	4 426	2 893	0	0
velrybí olej	0	0	0	0	0	0	0
sádlo a lůj	20	-25 220	-2 351	-1 807	0	0	0
vejce, bílek, žloutek	-100	17	0	0	-2 241	0	0
med	104	4	0	0	0	0	0
zvířec í odpadky ke krmení	-13	-94	-2 688	0	0	0	0
C. Potravin y rost. původu celkem	285 944	100 511	-287 641	408 973	535 113	495 092	211 736
pšeni ce	17 894	-23 136	747	194 863	24 227	0	31 666
žito	70 201	-146 924	-568 743	-189 128	12 090	234 389	36 200
ječmen	28 225	31 813	17 645	1 960	27 649	16 383	0
oves	43 713	108 268	120 856	62 534	10 908	23 416	4 893
kukuřice	1	-44	-19	282	-796	0	0
jiné obil í	-5	-5	0	223	17	-1 254	0
rýže	1	0	0	0	0	-1 172	0
mlýnské výrobky	73 762	-31 604	-64	26 799	72 449	169 236	22 979
slad	18 655	3 561	3 436	639	249	0	0
semena neolejnatá	10 825	11 081	7 004	13 521	24 641	0	0
luštěniny k výživě	-32	-903	-170	55	2 082	-15 088	0
luštěniny ke krmení	640	34	-1 643	169	-641	0	10 719
zelená a suchá pí ce	-34	134	0	5	0	0	0
brambory	3 589	190	-22 477	-42 355	-35 554	-21 690	0
ostatní okopaniny	4 577	206	72 486	0	4 858	19 608	353
rostliny pro kuchynskou potře bu	20 767	54 772	-79	81 364	19 491	41 778	-526
ovoce	3 628	351	0	5	0	0	0
jižní ovoce	59	-30	0	0	0	0	0
zeleninové a ovocné konzervy	1 165	647	10 051	13 157	0	0	0
kakao surové	-17	0	0	0	0	0	0
kakaové výrobky	4 476	5 358	0	0	0	0	0

¹ Sestaveno podle údajů o dovozu a vývozu potravin, poživatin a krmiv mezi Protektorátem a Říší, které otiskl Ústřední statistický úřad na základě informací českomoravských trhových svazů. Jedná se o obchodní styk Protektorátu Čechy a Morava (bez pohraničí) s Německem spolu s územími k Německu pod dobu války dočasně přivtělenými. Pro rok 1939 se jedná o období od 16. 3. 1939, v roce 1945 započítan pouze leden-duben. Údaje převzaty z Obchodní styk země České a moravskoslezské bez pohraničí s Německem spolu s územími k Německu po dobu války dočasně přivtělenými v době od 16. března do konce dubna 1945, Zprávy Státního úřadu statistického republiky československé, řada G, č. 13-14, roč. 1945, s. 205-208.

koření	-1 201	-973	75	0	1	0	0
cukr	1 679	228 008	413 571	542 360	784 573	323 086	105 657
olejnaté plody	3 300	1 122	-1 952	2 865	3 145	-996	265
rostlinné oleje a tuky	-2 277	-56 594	-67 894	-52 382	-153 672	-202 829	-305
margarin a podobné jedlé tuky	-16 823	-67 302	-275 485	-240 212	-253 243	-77 396	0
olejové pokrutiny	-99	-5 370	0	-10 352	1 439	4 177	142
otruby	5 931	-218	52	1 844	320	-1 575	0
ostatní odpadky ke krmení	-1 643	-818	355	-409	-2 029	-4 102	-307
ostatní rostlinné potraviny	-5 013	-11 113	4 607	1 166	-7 091	-10 879	0
D. Poživatiny celkem	30 899	138 719	71 866	68 751	105 213	81 979	12 663
chmel	-1 381	-47	0	0	0	0	0
káva	-57	-159	0	0	0	0	0
čaj	-73	-12	0	0	0	0	0
surový tabák	0	40 704	0	0	0	0	0
tabákové výrobky	17	56 815	-26 040	-12 475	54 579	46 716	10 562
pivo	31 357	48 316	97 906	80 326	50 634	35 263	2 101
lihoviny	1 051	-2 482	0	0	0	0	0
víno	-15	-4 416	0	900	0	0	0
Výživa úhrnem	352 540	25 926	-368 601	296 829	693 638	451 516	230 597

Závěr

Protektorátní zemědělství představovalo jeden z prvořadých objektů nacistického zájmu. Do popředí zemědělské politiky byl již v prvním roce okupace postaven požadavek soběstačnosti protektorátu v zásobování potravinami a po německém vzoru byla vyhlášena vyhlášena „výrobní bitva“ či „bitva o zrno“, která učinila ze zajištění sklizně otázku národního významu.⁷⁴⁶ Nacistické cíle sledovaly i exploatační možnosti tohoto území. Podobně jako v dalších okupovaných územích bylo výhledově kalkulováno s příspěvkem protektorátu k výživě Třetí Říše a odtrženého pohraničí. Nejednalo se pouze o vývoz potravin potravin (exploatace vnější). Deklarovaný vyživovací závazek se vztahoval i na členy vojenských a policejních sborů a zaměstnanců okupačních institucí, které byly situovány uvnitř protektorátního území (exploatace vnitřní).⁷⁴⁷ Očekávání německé okupační moci byla konkretizována v létě 1939, kdy byla expertním týmem Říšského ministerstva výživy a zemědělství vypracována podrobná bilance protektorátních potravinových „přebytků“ a „nedostatků“.⁷⁴⁸

Institucionální změna. Předpokladem úspěšné zemědělské politiky v okupovaném prostoru českých zemí se stalo vytvoření efektivního správního systému, který by umožňoval německé okupační moci implementaci a kontrolu proponovaných opatření. V prvních letech okupace se uplatnil dvojkolejný systém veřejné správy, který spočíval ve vytvoření okupačního dozoru nad protektorátní autonomní správou. **Veškeré rozhodovací pravomoci v oblasti protektorátního zemědělství, které měly vazbu na autarkně-exploatační politiku (tj. otázky výroby, válečného vyživovacího hospodářství a dovozu a vývozu zemědělských produktů) byly v nejvyšší instanci soustředěny pod říšským protektorem, při jehož úřadu byla zřízen skupina „Ernährung und Landwirtschaft“.** Tato skupina tvořila v letech 1939–1942 součást rozsáhlého hospodářského oddělení Úřadu říšského protektora a v letech 1943–1945 fungovala coby samostatný generální referát ve Frankově

⁷⁴⁶ Protektorátní výrobní bitva byla vyhlášena státním presidentem Háchou v rozhlasovém projevu ze dne 16. 7. 1939. J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971. K německé výrobní bitvě pod heslem „mehr zu erzeugen und das Erzeugte sparsamer zu verwenden.“ srov. K. C. Bollmann, *Agrarpolitik. Entwicklungen und Wandlungen und Zweitem Weltkrieg*, Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXI Politikwissenschaft, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1990, s. 283-287; W. Tornow, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933 – 1945*, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972, s. 44-72. Protektorátní výrobní bitva byla vyhlášena státním presidentem Háchou v rozhlasovém projevu ze dne 16. 7. 1939. J. Šprysl, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971.

⁷⁴⁷ Podíl *exploatace vnitřní* na celkové exploataci protektorátu je nepřehlédnutelný, avšak velice těžko definovatelný. Srv. D. Eichholtz, *Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korruptionierung in Deutschland während des zweiten Weltkrieges*, In: *Studia historiae oeconomicae*, vol. XVII/ 1982, s. 153-171; K. Brandt, *Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe*, Stanford 1953, s. 295.

⁷⁴⁸ BA Berlin, fond R 3601/ 3419 – Mikrofische, *Die Lebensmittelversorgung des Reichsprotectorates Böhmen-Mähren und des Sudetenlandes* (dat. 7. 6. 1939).

Německém státním ministerstvu. Záhy se zařadila mezi největší skupiny v rámci centrálního okupačního úřadu (50 vyšších úředníků v roce 1940).

Ve vedení skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ se postupně vystřídaly tři osoby. Henleinův pověřenec a významný exponent sudetského Nährstandu Ing. Rudolf Raschka, který řídil protektorátní záležitosti do září 1939, ukončil své působení při Úřadu říšského protektora v souvislosti s kariérním postupem v Říšské župě Sudety, kde byl jmenován pověřencem pro válečné vyživovací hospodářství (Beaufragte für die Kriegsernährungswirtschaft). Ve funkci vedoucího „Ernährung und Landwirtschaft“ při říšském protektorovi jej k 11. září 1939 nahradil státní komisař berlínského ministerstva výživy a zemědělství a zemědělský inženýr Theodor Gross. Raschkova vazba na protektorát zůstala zachována skrze jeho funkci při župním vedení NSDAP v Liberci, kde zastával pozici župního vedoucího pro agrární politiku (Gauamtsleiter für Agrarpolitik). Ing. Theodor Gross vedl skupinu v hektickém období výstavby válečného řízeného hospodářství. Současně byl od roku 1940 pověřen správou protektorátní pozemkové a osídlovací politiky (komisařská správa IX. odboru ministerstva zemědělství). Tímto způsobem sice došlo k dočasnému propojení obou hlavních linií protektorátní zemědělské politiky (tj. linie autarkně-exploatační a pozemkové a osídlovací), avšak praktický dopad těchto změn pro organizaci zemědělských záležitostí byl minimální. Po nástupu R. Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora bylo vedení „Ernährung und Landwirtschaft“ svěřeno SS Hauptsturmführerovi Dr. Ernstu Adolphu Schmidtovi. Tato personální změna byla vyjádřením silného vlivu stranických složek na formování protektorátní politiky a relativně zeslabujícího vlivu říšského odborného ministerstva na řízení zemědělské a vyživovací politiky protektorátu. Obdobný trend se uplatňoval i na říšské úrovni, kde došlo na nejvyšší úrovni k významné personální změně (vynucený odchod W. Darrého).

Skupina „Ernährung und Landwirtschaft“ Úřadu říšského protektora se stala „rozhodovacím centrem“ a nositelkou nacistické zemědělské politiky v protektorátu. Výjimku tvořily pouze oblast lesnictví, která byla spravována samostatně a specifická agenda pozemková a osídlovací. Skupina „Ernährung und Landwirtschaft“ byla v rámci dvojkolejného systému veřejné správy budována jako protějšek protektorátního ministerstva zemědělství. Záhy si zajistila nad činností tohoto autonomního orgánu rámcovou kontrolu. Počáteční dílčí opatření v sektoru zemědělství a výživy postupně vystřídal celý komplex nejrůznějších zásahů, pasivní dozorcí funkci záhy nahradila vlastní iniciativa a aktivita, jinými slovy tvorba hospodářské politiky. **Ve vztahu k říšskoněmeckým orgánům si skupina Ernährung und Landwirtschaft udržovala samostatné postavení,** a to navzdory jejich vlivu na personální a organizační výstavbu skupiny. Říšské ministerstvo výživy a zemědělství

vysílalo po schválení Říšského ministerstva financí pracovníky své, popř. svým prostřednictvím i pracovníky Říšského vyživovacího stavu, do skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“, kde však ve svých funkcích nadále podléhali nikoliv říšskému ministerstvu, ale přímo říšskému protektorovi. Tímto způsobem byla formálně respektována protektorátní autonomie. Organizačně byla skupina „Ernährung und Landwirtschaft“ i pražské ministerstvo zemědělství významně přibližovány svému říšskoněmeckému vzoru, tj. Říšskému ministerstvu zemědělství a lesnictví. Institucionální sblížení těchto orgánů mělo zjednodušit komunikaci a tím i rozhodovací mechanismy v oblasti protektorátní zemědělské a vyživovací politiky. Především však bylo vyjádřením aplikace říšskoněmeckého vzoru v protektorátu a přípravou na „začlenění“ protektorátu do správního mechanismu Říše.

K významné změně došlo v souvislosti s Heydrichovou reformou veřejné správy. Ta ukončila období existence dvojí koleje veřejné správy a ve svém důsledku výrazně omezila protektorátní autonomii. Jádrem reformy – odstranění dvojkolejnosti správy – spočívalo v postupném prolnutí okupační a protektorátní správy. Rozsáhlá agenda dosud spravovaná okupačními úřady byla přenášena na příslušné protektorátní orgány, přičemž do vedoucích pozic těchto orgánů se dostávali říšští Němci vykonávající agendu podle směrnic a z příkazu Říše. V květnu 1942 celkem patnáct pracovníků skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ převedeno na pražské ministerstvo zemědělství. **Následkem vydělení prakticky celého vedení skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ a „implantováním, zasazením“ této elitní „jednotky“ do protektorátního ministerstva zemědělství a lesnictví nabýval původní autonomní úřad charakteru orgánu okupačního a stával se orgánem německým.** Pozici stálého zástupce protektorátního ministra zemědělství zastával zprvu vrchní vládní rada Dr. Agr. Dr. Jur. Axel Staehly a po něm Dr. Paul Hunecke, který stál od zřízení skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ v čele jejího největšího referátu (Řízení trhu – Marktordnung).

Ve stejném roce byla zahájena dlouho potlačovaná výstavba jednotné zemědělské protektorátní organizace, Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu. Ačkoliv nově založená instituce měla celou řadu shodných rysů s organizací říšskou (Říšský vyživovací stav), záměrně byly zachovány jisté odlišnosti. Vymezení a personální podklad Říšského vyživovacího stavu v Berlíně byl širší a zahrnoval pod sebou veškeré zemědělství včetně trhu se zemědělskými plodinami (Marktordnung) i zemědělské družstevnictví. **Německá okupační moc v protektorátu z obavy, aby se „český Reichsnährstand nestal zdrojem akceschopnosti českých sedláků“ a neoslabil její celkovou pozici, prosadila organizaci protektorátního zemědělství na třech oddělených pilířích: Svazu zemědělství a lesnictví coby nucené organizaci všech držitelů půdy nad výměru ¼ ha; dále na Ústředním svazu**

zemědělských družstev, který nuceně organizoval všechna zemědělská družstva a na celkem **devíti trhovách svazech**, kterým náleželo řízení trhu jednotlivých okruhů zemědělských výrobků. V každém z těchto pilířů byl zajištěn německý vliv, ať už prostřednictvím pověřenců nebo členstvím říšských Němců v nejužším vedení a každý z těchto pilířů podléhal formálnímu dozoru ministerstva zemědělství, které v tomto období bylo již plně ovládáno nacisty (v čele všech odborů ministerstva zemědělství stáli v roce 1943 vedoucí referátů původní skupiny „Ernährung und Landwirtschaft“ ÚŘP). Heydrichova reforma veřejné správy a souběžně dokončovaná výstavba hospodářské správy na korporativním principu de facto završily úsilí německé okupační moci o ovládnutí hospodářského mechanismu českých zemí.

Jednotné řízení ekonomických procesů v celoříšském měřítku po vyhlášení tzv. totální války si vyžádalo značné rozšíření pravomocí některých říšských orgánů ve vztahu k protektorátu a tudíž i narušení formálního autonomního rámce. Zásahy nově jmenovaných pověřenců v oblasti zemědělství (Heinrich Pehle coby Göringův pověřenec pro výživu) byly však prakticky výhradně spojeny s problematikou dodávek vyživovacího hospodářství do a z protektorátu a na ostatních, tj. nižších úrovních (např. řízení výroby, zásahy do řízeného hospodářství) nebyl stávající rozhodovací mechanismus nijak modifikován.

Druhou rovinu institucionálních změn představovala reorganizace autonomní protektorátní správy. Za formálního zmocnění pražského ministerstva zemědělství byla na podzim roku 1939 zahájena výstavba systému řízeného hospodářství v zemědělství. Tento tuhý systém se opíral o celou řadu nově zřízených orgánů (*českomoravské trhové svazy, privilegované obchodní společnosti*) a umožňoval detailní řízení zemědělské výroby (povinná dodávka), distribuce (nucený výkup, eliminace volného trhu) i spotřeby (fenomén samozásobitelství, přidělový systém). Výstavba tohoto systému probíhala od počátku pod taktovkou německých orgánů. **Protektorátní model řízeného hospodářství v zemědělství byl principiálně budován jako model říšský a nesystematické zásahy a abnormality ve vztahu k říšskému modelu, které se zde vyvinuly, měly být postupem času eliminovány.** Schéma institucí protektorátního „Marktordnung“ v roce 1942, tedy v období, kdy byl tento systém v hlavních rysech dokončen, ukazuje značnou míru přizpůsobení říšskému vzoru. Odlišnosti zcela zjevně souvisí s a) instrumentalizací protektorátního systému okupačním zájmem, b) překonáváním odlišných výchozích struktur a c) odlišným načasováním výstavby řízeného hospodářství v říši a v protektorátu. Výzkum odhalil následující paralely a odlišnosti:

1) Protektorátní ministerstvo zemědělství (ministerstvo zemědělství a lesnictví) se stalo vrcholným orgánem řízeného hospodářství v zemědělství a v tomto ohledu bylo kompetenčně

přizpůsobeno svému berlínskému protějšku, Říšskému ministerstvu výživy a zemědělství (vládní nařízení č. 270/ 1940 Sb.)⁷⁴⁹. V jediném případě byl aplikován nesystémový přístup: nacisté vyhradili svému doзору protektorátní dovoz a vývoz zemědělských produktů (oblast prioritního zájmu). Tato agenda byla od dubna 1940 soustředěna do *Českomoravské úřadovny pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího*, která coby okupační orgán podléhala přímému doзору říšského protektora.⁷⁵⁰

2) *Českomoravské trhové svazy*,⁷⁵¹ kterým v protektorátu náleželo řízení výroby i oběhu jednotlivých okruhů zemědělských produktů, odpovídaly svým charakterem (správně řídicí funkce, rozsah kompetencí a „vertikální struktura“ spočívající v soustředění všech profesních skupin podílejících se na příslušných produktech) říšskoněmeckým *Hauptvereinigungen*. Mezi protektorátními institucemi a jejich říšskými protějšky byly udržovány úzké vztahy. Jediný významnější rozdíl spočíval v jejich odlišném napojení na centrální zemědělské orgány. Zatímco v Říši předcházelo výstavbě institucí řízeného hospodářství „sjednocení“ německého zemědělství pod Říšským vyživovacím svazem, do kterého byly orgány *Marktordnung* přímo organizačně včleněny, v protektorátu podléhaly českomoravské trhové svazy po celou dobu okupace přímému doзору ministerstva zemědělství a ani po založení Svazu zemědělství a lesnictví nedošlo ke změně. Jak již bylo uvedeno, v tomto směru se jednalo o dlouhodobý záměr ze strany okupantů, vystavět protektorátní zemědělství na několika oddělených pilířích.

3) *Privilegované obchodní společnosti* (Prispol, Společnost pro mléko a tuky, Výsadní obilní společnost) zaujímaly v protektorátním systému podobnou pozici jako *Reichstellen* v Říši. Paralely je možné sledovat v jejich podřízeném vztahu k veřejnoprávním trhovým svazům resp. *Hauptvereinigungen* a ve vymezení jejich monopolní obchodní funkce (výhradní výkup a prodej). Významné odlišnosti mezi těmito orgány spočívaly v odlišné konstrukci těchto orgánů – zatímco v Říši se jednalo o úřednické organizace, v protektorátu se jednalo o obchodní centrály, které měly statut obchodních společností. Druhým významným

⁷⁴⁹ Vládní nařízení č. 105 ze dne 23. 3. 1942 o doplnění vládního nařízení č. 270/ 1940, Sb. z. a n. Protektorátu Čechy a Morava 1942, s. 669-671.

⁷⁵⁰ Nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o zřízení Česko-Moravské úřadovny pro dovoz a vývoz výrobků hospodářství vyživovacího a zemědělského ze dne 12. 4. 1940, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, s. 163-165.

⁷⁵¹ V letech nacistické okupace bylo zřízeno celkem 9 trhových svazů. Jednalo se o Českomoravský svaz pro dobytek, maso a ryby (č. 208/ 21. 9. 1939 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz pro úpravu obchodu jatečným dobytkem); Českomoravský svaz pro mléko a tuky (č. 209/ 27. 9. 1939 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz pro mléko, tuky a vejce (č. 209/ 1939 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo (č. 79/ 1939 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz zahradnicko-vinařský (č. 157/ 8. 5. 1940 Sb. z. a n., založen jako Českomoravský svaz ovocnicko-zelinářský); Českomoravský svaz pro brambory a škrob (č. 306/ 1940 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz pro řepu a cukr (č. 310/ 1940 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med (č. 331/ 1940 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz pro hospodaření obilím (č. 13/ 1941 Sb. z. a n.); Českomoravský svaz pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo (č. 122/ 1942 Sb. z. a n.).

rozdílem byla již zmiňovaná eliminace záležitostí dovozu a vývozu z protektorátních privilegovaných společností – ve smyslu řízení dovozu a vývozu fungovala v protektorátu již zmiňovaná *Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz zemědělství vyživovacího* (nahlížena jako protektorátní Reichstelle).

System řízeného hospodářství se měl stát nejvýznamnějším nástrojem exploatace protektorátního sektoru výživy a zemědělství a německé orgány proto směřovaly k vytvoření efektivních kontrolních mechanismů nad jeho fungováním. **Faktická podřízenost ministerstva zemědělství nejvyššímu okupačnímu úřadu v rámci dvojkolejného systému veřejné správy v prvních letech okupace nebyla považována za dostatečný nástroj kontroly tak složitého systému.** Nejednalo se přitom pouze o kontrolu, nýbrž o možnost bezprostředně ovlivňovat a pružně reagovat na situaci v jednotlivých odvětvích zemědělství a směřovat tak k naplnění vytčených hospodářských cílů. V protektorátním zemědělství, které bylo roztrženo mezi obrovské množství malovýrobců a družstev, nemohly být uplatněny v plné míře stejné metody jako např. v průmyslu, kde byla dosažena kontrola nad určitými odvětvími ovládnutím strategických velkopodniků. **Není pochyb o tom, že reorganizace zemědělského sektoru šla ruku v ruce s jeho germanizací. Germanizace spočívala za prvé v aplikaci říšskoněmeckého vzoru a za druhé v instalaci německého dozoru na všech úrovních.**

Významnou roli při instrumentalizaci systému řízeného hospodářství německým zájmům sehráli *pověřenci říšského protektora*, kteří byli vysláni z říšskoněmeckých *Hauptvereinigungen* a přidělováni k jednotlivým protektorátním trhovým svazům. Zatímco v počátečním období výstavby řízeného hospodářství jednali pověřenci z titulu svého pověření, postupem času byli integrováni do systému přímo a zaujali v něm oficiální funkce. **Soupisy z let 1942–1943 ukazují, že pověřenci říšského protektora na úseku „Marktordnung“ zaujali ve všech protektorátních trhových svazech bez výjimky pozici ústředních ředitelů (Hauptgeschäftsführer) a zároveň působili v jejich představenstvech coby místopředsedové a stálí zástupci předsedů správní rady.** Jejich integrace do veřejnoprávních trhových svazů završila **fakticky proces přeměny těchto formálně autonomních orgánů v orgány okupační.** Jednalo se o analogický proces odstraňování dvojkolejné správy, který byl popsán na centrální úrovni. Pověřenci zaujali rovněž vysoké manažerské funkce v *privilegovaných obchodních společnostech* a dalších podnikatelských subjektech. Vedle nich sehrávali nezanedbatelnou úlohu v germanizačním procesu pracovníci pověřeneckých týmů, německé úřednictvo i domácí němečtí podnikatelé, především z řad navazujícího zemědělského průmyslu (W. von Proskowetz, F. Bauer).

Metody využívané při instrumentalizaci privilegovaných obchodních společností německým zájmům se v zásadě nelišily od germanizačních metod, které se uplatňovaly u strategických průmyslových podniků. I na úseku zemědělství platí, že v nacistické praxi neexistoval „univerzální“ návod či model germanizace a každý z případů byl do značné míry solitérní.⁷⁵² Analýza čtyř protektorátních privilegovaných obchodních společností prokázala diferencovaný vztah německé okupační moci k jednotlivým zemědělským odvětvím. **Zatímco u některých představovala germanizace mnohvrstevný proces (arizace, reorganizace, vlastnické přesuny, pověřenec), v jiných případech stála v popředí postava pověřence coby dostačující nástroj kontroly celého odvětví.** Vzhledem k vývoji zásobovací situace (kritický nedostatek tuků) není překvapující, že nejvýraznějším příkladem kombinace germanizačních metod se stala *Společnost pro mléko, tuky a vejce* následovaná *Výsadní obilní společností*.

Produkce. Opatření nacistické zemědělské politiky se zaměřovala jak na strukturu, tak i intenzitu zemědělské výroby. **Zásadní význam z hlediska struktury zemědělské výroby mělo zavedení výrobní povinnosti v podobě tzv. povinných dodávek.** Pro rostlinnou výrobu se již v prvních letech okupace stal typickým opatřením povinný osev vyjádřený v hektarech (pšenice, žito, ječmen) nebo v procentech obhospodařované plochy (řepka, mák, len). Tento závazek byl stanoven ministerstvem zemědělství pro celý protektorát a dále byl rozepisován na jednotlivé země, okresy a obce a v rámci obcí na jednotlivé zemědělce. V živočišné výrobě (mléko, maso) byly v roce 1941 stanoveny pevné dodávkové kontingenty (v kg), které se opíraly buď o výkony předcházejících let a nebo byly stanoveny na základě rozlohy zemědělské plochy jednotlivých závodů (**hektar jako kritérium produkceschopnosti**). Výrobní závazek se v určitých případech vztahoval na všechny producenty, někdy pouze na určité velikostní skupiny závodů a v některých nařízeních byl vymezen regionálně na konkrétní politické či soudní okresy. Systém povinných dodávek dostoupil svého vrcholu v hospodářských letech 1941/1942 a 1942/1943. V roce 1942/1943 se povinný osev vztahoval na celkem 9 plodin (len, ozimá řepka, mák, pšenice, žito, ječmen, brambory, cukrovka, čekanka) a současně byl zemědělec výrobně vázán kontingentací vepřového a hovězího skotu, mléka, vajec a jatečné drůbeže. U většiny ostatních produktů byl stanoven nucený výkup produkce.

Systém povinných dodávek, respektive jeho charakter, byl jednou z pravděpodobných příčin poklesu zemědělské produkce v prvních letech okupace. Hlavní problém tohoto systému spočíval v **plošném stanovení výrobní povinnosti**. Povinný

⁷⁵² D. Jančík – E. Kubů – J. Novotný – J. Šouša, Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR (projekt RB/19/02).

osev se dotýkal mj. i plodin, které byly považovány za velmi náročné a tudíž vyžadovaly určitou znalost či zkušenost (len). Nevyhnutelným důsledkem byl pokles intenzity produkce. Další nevýhodou bylo, že při stanovení dodávkové povinnosti nebylo možné odhadnout průběh sezóny z hlediska počasí a docházelo k **administrativním „chybám“** v rozvržení kontingentů jak na okresy, tak v rámci obcí.⁷⁵³ Řada dalších nedostatků byla spjata s problémy v distribučním systému.⁷⁵⁴ Významnou úlohu sehrála **„předimenzovanost“ systému povinných dodávek**. Systém nebyl nastaven takovým způsobem, aby reflektoval individuální potřeby zemědělců (neflexibilita systému) a v rámci plnění různorodých dodávkových povinností byla značně podvázána možnost specializace.

Teprve v roce 1943/1944 došlo v systému povinných dodávek k výrazné změně. **Striktní předepisování dodávkových povinností pro jednotlivé zemědělské produkty bylo nahrazeno systémem smluvním, v jehož rámci zemědělec spolurozhodoval o charakteru povinné dodávky a o způsobu plnění povinností (možnost alternativního plnění, slučování povinné dodávky)**. V živočišné výrobě byly zavedeny tzv. mléčné jednotky, kterými byla povinná dodávka mléka, masa i tuku fakticky spojena do jediné položky. Mezi jednotlivými položkami byl stanoven fixní přepočítávací klíč a navíc byla nabídnuta alternativa plnění živočišné dodávky ve formě olejnatých plodin a semen. V rostlinné výrobě došlo v porovnání s hospodářským rokem 1942/1943 ke zúžení povinného osevu z původních devíti na pět plodin (ozimá řepka, chlebové obilí – pšenice a žito dohromady, brambory, cukrovka). Ve všech případech byl vytvořen prostor pro iniciativu zemědělce v tom smyslu, že mohl plodiny s povinným osevem nahradit plodinami alternativními (např. len, rané a

⁷⁵³ Zatímco v některých oblastech byla výrobní povinnost (kontingent) nastavena nad možnosti pěstitelů, jinde se jevila jako příliš nízká a následně docházelo k četným korekcím. Jako příklad lze uvést přezkušování dodávkových kontingentů brambor ze sklizně 1942. NA Praha, fond MZTD, kt. 41, sign. 134, složka tiskových dokumentů k Českomoravskému svazu pro brambory a škrob.

⁷⁵⁴ Jedním z významných příkladů neefektivnosti systému bylo řízení distribuce vajec a vepřového sádla. V případě vajec došlo k nucenému převedení veškerého obchodu s vejci na družstevní sběrný, které neměly s tímto produktem žádné zkušenosti a následkem došlo ke zkažení značného množství vajec. K podobné situaci došlo u živočišného tuku. Základní princip povinného odvodu sádla spočíval až do září 1940 v tom, že pro všechny výrobce bylo povinností příslušné množství tuku nezpracované ihned odvést do sběrný tuku, kde byl tuk dále zpracováván a odkud byl dále distribuován. Tento systém záhy odhalil následující nevýhody: 1) německé zprávy si stěžovaly na to, že navzdory pilné činnosti svazových kontrolorů bylo průměrné množství odváděného tuku z vepřů nízké, na venkově se pohybovalo mezi 7–8% a ve městech mezi 10–11% (snadná „obejitelnost“ systému) a 2) kritika náležela distribučnímu systému, který za využití nevhodných transportních možností a za úmorného vedra předpokládal dopravování nezpracovaného tuku od řezníka do sběrný, a následně dopravu škvařeného sádla zpátky k původnímu řezníkovi, čímž často docházelo ke znehodnocení celé či části produkce. Systém čekal na „opravu“ několik měsíců. Teprve na začátku září 1940 byla povinná dodávka tuku stanovena nikoliv v nezpracovaném, nýbrž škvařeném sádle, které zůstávalo přímo u řezníka, který je byl oprávněn bezprostředně distribuovat spotřebitelům. Je zajímavé, že nový způsob odvodu byl nejprve zkušebně zaveden ve třech politických okresech Brandýs, Mělník a Mladá Boleslav (v termínu 10. 6. 1940 – 4. 8. 1940) a teprve posléze byl aplikován na celé území Protektorátu. Není náhodou, že nově aplikovaný systém odpovídal říšskoněmeckému vzoru. NA Praha, fond ÚŘP, kt. 687, sign. II – 2 – ref 3, Karl Nittel an die Böhmisch-Mährische Ein- und Ausfuhrstelle (dat. 2. 7. 1940); NA Praha, fond ÚŘP, kt. 686, sign. II – 2 – ref 3, Vermerk für Herrn Dr. Gattinger- Referat für den Sektor Tierische Fette; NA Praha, fond ÚŘP, kt. 687, sign. II – 2 – ref 3, Ernährungsbericht. Die Neuregelung der Rohfettwirtschaft im Protektorat.

polorané brambory, čekanka). Nahrazení povinného osevu jinou plodinou se odehrávalo za přesně stanovených podmínek a ve většině případů muselo být smluvně ošetřeno (tzv. smluvní osev). Tímto způsobem měl být odstraněn základní nedostatek původního systému – jeho „nepružnost“ a nemožnost výrobní specializace.

Nacistická zemědělská politika vykazovala nezanedbatelné prvky systematické péče a úsilí o dlouhodobý rozvoj protektorátního zemědělství. Spotřeba hnojiv na hektar se s výjimkou posledního okupačního roku pohybovala nad úrovní hnojení v předmnichovské republice, traktory vykazovaly největší míru technické inovace ze všech typů protektorátních vozidel a v neposlední řadě byla iniciována řada plemenářských a šlechtitelských aktivit. V rostlinné výrobě se opatření soustředila na pěstování olejnin a pšadných rostlin, pro které bylo zajištěno hnojivo a v posledních letech okupace byly jejich osevy vázány tzv. uznaným osivem. V živočišné výrobě byla zvláštní pozornost věnována chovu ovcí – jejich počet se převážně díky importu z Německa zvýšil v letech 1939–1944 z 22 000 na 190 000 kusů. Výmluvná je i akce na záchranu protektorátního vepřového chovu v roce 1941, které předcházela příliš radikální porážková politika v prvních dvou letech okupace. Za účelem řešení této situace byla přijata následující opatření – **stlačení počtu vepřových porážek, kontingentace vepřové produkce zakládající se na povinném chovu vepřů pro všechny zemědělce s výměrou půdy větší než 1 ha, stimulace produkce vepřů v rámci výkrmových akcí a prémiového systému, především však ochota okupační mocnosti vykryt dočasný výpadek domácí produkce dovozem z Německa**. Plemenářské aktivity v případě vepřového chovu vyústily v přechod na nový chovný druh, který zůstal i v poválečném období v prostředí českých zemí dominantním. Podobným způsobem působila i opatření v oblasti chovu koní, pouze u hovězího dobytka zůstala bez výraznějšího dlouhodobého efektu. **Na otázku, zda koreluje s tímto „zvelebovacím“ charakterem politiky též nacistické úsilí o *exploataci* okupovaného regionu není třeba hledat složitou odpověď. Vše nasvědčuje tomu, že péče o perspektivní rozvoj protektorátního zemědělství byla vyjádřením péče o region, který měl být v dlouhodobé perspektivě osídlen právě Němci.**

Navzdory četným zvelebovacím aktivitám je zjevné, že přijatá opatření stále častěji narážela na limit v podobě „války“ a orientaci veškerých dostupných materiálních zdrojů právě na ni. Zatímco u **půdy** se stala limitem pozemková a osídlovací politika (omezení osevních ploch v důsledku vojenských záborů, otázka efektivního hospodaření na vyvlastněné půdě), omezování technického zlepšování půdy (meliorace, vodohospodářské stavby) a nedostatek hnojiv v závěru války; při zajišťování **pracovních sil** kolidovala politika s nuceným nasazením do Říše a v případě **kapitálu** se projevovalo plošné omezování

veškerých investic (stavby, mechanizace, atd.) v důsledku materiálního nedostatku. Zcela zásadní význam pro stagnaci živočišné výroby měl přechod na přidělový systém v oblasti krmiv, ve kterém byla stanovena maximální spotřební množství pro jednotlivá zvířata. Je nabíledni, že pokud nebylo dostatek potravin pro lidskou výživu, o to méně bylo potravin pro výrobu živočišnou a tím docházelo k poklesu výtěžku tuku, masa i snížení doживosti a nosnosti slepic.

V průběhu nacistické okupace došlo ke změnám v objemu i struktuře zemědělské výroby. **V rostlinné výrobě došlo k největším změnám ve struktuře výroby v prvních letech okupace, avšak následně se zemědělská výroba pomalu vracela k původnímu rozvržení.** V roce 1944 byly v porovnání s rokem 1939 přesuny v podílu jednotlivých skupin plodin na osevní ploše až **překvapivě malé**. Přinejmenším podíl píce, okopanin a luštěnin na celkové osevní ploše byl velice podobný jako v roce 1939. Největší změnou v osevních plochách tak zůstalo: 1) navýšení ploch olejnin a přadných plodin z 1 na 5% orné půdy (nárůst z 17 000 ha v roce 1939 na 123 000 ha v roce 1944) a 2) snížení podílu obilnin na orné půdě z 58 na 54%. Tento pokles se týkal výhradně krmných obilovin, tj. ječmene a ovsa, jejichž plocha klesla celkově v letech 1939–1944 o více než 200 000 ha (z 615 000 ha v roce 1939 na 399 000 ha v roce 1944). Celková plocha chlebového obilí se po značné redukci v roce 1940 postupně vracela na původní úroveň. 3) Významná byla redukce orné půdy o více než 115 000 ha (vojenské zázory), přičemž tato změna se odehrála z převážné části na úkor krmných obilovin.

V živočišné výrobě došlo rovněž ke strukturálním změnám, ačkoliv hlavní zamýšlená změna, tj. přesun těžiště chovu z hovězího na vepřový se nerealizoval. Počet chovaných vepřů začal růst teprve po překonání krizové situace ve vepřovém chovu v roce 1941. Na přelomu let 1944/1945 dosáhl počet vepřů nejvyšší úrovně za celou dobu protektorátu, avšak hovězí skot zůstal nadále dominantním. Ve vepřovém i hovězím chovu docházelo k závažným změnám ve struktuře jednotlivých stád, což na jedné straně souviselo s nevybíravou porážkovou politikou (úbytek prasnic, krav), na straně druhé s nucenou přeorientací zemědělců na vlastní odchov v důsledku zastavování dovozu živých zvířat do protektorátu.

Výrazným zásahem do struktury živočišné výroby byla stimulace chovu ovcí na více než osminásobek a nelze opomíjet zdvojnásobení počtu koz, které se staly vítaným přílepkem zemědělců, neboť nebyly zasaženy povinnou dodávkou. Podobný trend lze předpokládat i u chovu králíků – podle dostupných dat z let 1940–1944 vzrostl jejich počet na trojnásobek a podobně se množila v prvních okupačních letech i drůbež. Rozšiřování těchto chovů bylo velice významným „vedlejším“ produktem řízeného hospodářství. Dosáhlo takových

rozměrů, že bylo vnímáno jako ohrožení chatrné domácí krmivové základny a od roku 1942 bylo přistoupeno nejen ke kontingentaci výroby, nýbrž i k nucenému omezení chovů. Tato opatření vedla ke značné redukci drůbeže a v případě chovu koz a králíků k zastavení jejich početního růstu.

Na přelomu let 1944/1945 vykazovaly oficiální statistiky v protektorátu nárůst počtu vepřů v porovnání s přelomem let 1938/1939 o 1 % (1 981 000 ks), koní o 6 % (282 000ks), koz o 62% (1 070 000 ks), ovcí o 763 % (190 000 ks), nemluvě o již zmiňovaných trendech u domácích zvířat. Pokles vykazoval pouze počet hovězího skotu, a to o 6 % (2 136 000ks), Ačkoliv nelze zpochybnit zhoršení kvality základního stáda v podstatě u všech skupin zvířat (struktura i velikost kusů), tato bilance jasně koliduje s dosavadním hodnocením chovu v českých zemích v podání domácích historiků. Tento rozpor lze vysvětlit následujícím způsobem:

- 1) Prvním faktorem je úloha porážkové politiky v samém závěru války a při osvobození, která nabyla radikální podoby především u dospělého hovězího skotu a ovcí. Tato porážková politika se nejvýrazněji projevila až po posledním okupačním sčítání v prosinci 1944 a částečně zkrslila celkový charakter nacistické zemědělské politiky v předchozích okupačních letech.
- 2) Druhým faktorem je chybná interpretace statistických dat. J. Pátek pracoval se souhrnnými údaji Státního úřadu statistického z prvního poválečného sčítání k 1. červenci 1945 pro celé české země. Na jejich základě převzali J. Pátek i J. Šprysl údaj o téměř 35 % propadu v chovu vepřů. Problémem ovšem je, že Státní úřad statistický vzájemně porovnával neporovnatelné: „zimní stav vepřů“ z roku 1938 a následně „letní stav vepřů“ z roku 1945. Tím zcela popřel biologický cyklus v chovu prasat, kdy každoročně docházelo k poklesu jejich stavu uprostřed kalendářního roku. Druhý problém nastal tím, že při vyčíslení důsledků okupačních let pro celé české země zůstal v pozadí fakt, že podle Státního úřadu statistického došlo k téměř dvojnásobnému propadu v chovu vepřů na území odstoupeného pohraničí a v souhrnném počtu tak došlo k rozložení ztráty vzniklé v odstoupeném pohraničí na celé území českých zemí.

Intenzita rostlinné produkce v letech nacistické okupace ve srovnání s předválečným stavem poklesla. Tento závěr není překvapující ani vzhledem k limitujícím opatřením války (pracovní síly, technické zázemí), ani vzhledem k počasí. Zatímco roky 1938 a 1939 vykazovaly nadprůměrné, okupační roky byly poznamenány extrémně nepříznivým počasím co se týče krutých zim a nepříznivých povětrnostních podmínek. Tohoto faktoru si povšiml i

E. A. Radice v širším kontextu jihovýchodní Evropy.⁷⁵⁵ Hektarové výnosy některých plodin poklesly podle oficiálních statistik v porovnání s rokem 1939 až o 20–50 %. Tento stav byl kolísavý a nelze jej tedy interpretovat jako souvislý pokles intenzity rostlinné produkce. Zatímco u obilovin dochází k nejhlubšímu propadu v letech 1940 a 1941, v letech 1943 a 1944 jsou výsledky o něco příznivější. U olejnin dochází k nejhlubšímu propadu hektarového výnosu v roce 1943 a totéž platí pro pícniny a okopaniny. Naopak roky 1942 a 1944 se jeví jako relativně úspěšnější u všech plodin. Je podstatné, že pokud se srovnají hektarové výnosy okupačních let s průměrem let 1934–1938, bilance vyznívá trochu příznivěji – ve většině případech se pohybuje o 10 – 20 % níže než v uvedených letech.

V živočišné výrobě není z publikovaných statistických údajů snadné získat představu o skutečné produkci. Ústřední statistický úřad zveřejňoval pravidelně údaje o tzv. *Fleischversorgung* (zásobení masem), se kterou někteří domácí historici pracovali jako s údajem o produkci. Tento statistický ukazatel vyjadřuje celkové množství masa získaného z veškerých porážek, čítajíc v to i maso ze zvířat zahraničního obchodu i přebytek dovozu nad vývozem masa. Tento ukazatel v letech 1939–1944 poklesl o více než 47% (tj. z původních 2 732 336 q na 1 451 336q). Samotná produkce z protektorátních porážek po odečtení porážek dovezených zvířat a přebytku dovozu masa nad vývozem poklesla však méně: o 40%, přičemž v letech 1940–1943 byl pokles menší než 25%. Ani tento údaj však ještě není vyjádřením vlastní produkce, neboť do této bilance není započten vývoz živých zvířat z protektorátu do Říše, který byl zahájen v roce 1943 (100 000q živé váhy). Započítáme-li protektorátní vývoz, zdá se, že celková produkce masa v protektorátě poklesla v letech 1940–1944 (ve srovnání s rokem 1939) následovně: v roce 1940 se jednalo o pokles na 82,4% roku 1939, v roce 1941 na 78, 9% v roce 1942 na 73,3%. V roce 1943 však výroba stoupla na 79,7% a výrazně poklesla teprve v roce 1944, a to na 63% produkce roku 1939. Ačkoliv nelze zpochybnit pokles produkce i v dalších odvětvích živočišné výroby (mléčná produkce, snůčka vajec), nespornou úlohu sehrál i významný přesun výroby na chov menších domácích zvířat, jejichž produkce nebyla evidována (králíci, kozy).

Kardinálním faktorem poklesu živočišné výroby byla krmiva. České země byly již v letech předmnichovské republiky nesoběstačné v zásobování krmivy a tento stav se v letech války ještě zhoršil. Již v prvních letech okupace byla u některých krmiv stanovena maximální spotřební množství pro jednotlivá zvířata a např. ječmen byl vyhrazen vepřům. Snižující se výživa zvířat musela mít negativní dopad na jejich výkonnost – ať už se jednalo o snížení dojivosti, tahu nebo nižší průměrnou váhu a množství získaného tuku při porážce. Zatímco

⁷⁵⁵ The Economic History of Eastern Europe 1919–1975, (ed.) M. C. Kaser – E. A. Radice, vol. II, Interwar Policy, the War and Reconstruction, Oxford 1986, s.462.

v prvních letech okupace se zdá, že v rámci politiky byly přijaty kroky usilující o řešení krmivového problému (zvětšování ploch pícnin, krmných luštěnin), v pozdějších letech bylo zajištění krmivové základny zatlačeno do pozadí úsilím o zajištění lidské výživy. Od roku 1942 osevňovací plochy krmných plodin neustále klesaly – ať už se jednalo o oves, ječmen, pícniny nebo krmné luštěniny.

Ostatně jak u rostlinné, tak i živočišné produkce přistupuje ještě jeden zcela zásadní faktor, kterým lze částečně uspokojivě vysvětlit nízké oficiální statistiky, a tím je produkce zadržovaná na černém trhu, která bývá vyčíslena mnohdy až na 20–40 %.⁷⁵⁶ Celkově se domnívám, že ačkoliv muselo zcela logicky dojít k jistému poklesu produkce i intenzity výroby, tento pokles byl ve skutečnosti výrazně menší výzkum naznačil.

Exploatace.

Exploatace protektorátního zemědělství ve prospěch Říše se jeví ve srovnání s dalšími okupovanými územími limitovaná. Vzájemná výměna potravin mezi protektorátem a Říší do roku 1942 významně rostla, přičemž v roce 1940 byla protektorátní bilance potravinového obchodu se vztahem k Říší dokonce výrazně pasivní. V tomto roce bylo do z Říše dovezeno abnormální množství živých zvířat a masa, rostlinných tuků, margarínu a žita. To mělo úzkou vazbu na 1) katastrofální výsledky obilné sklizně 1940/1941, kdy došlo k rozsáhlému vymrznutí osetých ploch a 2) na výrazný propad vepřového chovu, kdy byla ohrožena jeho další existence a okupační mocnost se rozhodla pro jeho záchranu.

V součtu prvních tří let se jeví bilance potravinového obchodu mezi protektorátem a Říší v podstatě vyrovnaná. V roce 1942 byla protektorátní bilance aktivní, avšak o vystupňování protektorátního vývozu lze hovořit teprve od roku 1943. Na pozadí těchto změn se snižoval objem protektorátního potravinového dovozu z celní ciziny a podíl nacistického Německa na protektorátním dovozu i vývozu rostl. Tento trend vyjadřoval úspěšné začleňování protektorátu do německého velkoprostorového hospodářství.

Protektorátní vývoz do Říše tvořily ve výrazné míře obilniny (s výjimkou žita) a mlýnské výrobky. Určující položkou protektorátního exportu do Říše se stal cukr. **Aktivní bilance protektorátního potravinového obchodu s Říší byla tvořena právě cukrem**, jehož podíl na protektorátním potravinovém vývozu do Německa tvořil v letech 1940–1944 dokonce 30–62 %. **Pokud by tato položka nebyla zahrnuta, celková obchodní bilance by ve všech letech s výjimkou prvního roku okupace a s výjimkou roku 1944 (mírná aktivita) byla výrazně pasivní.** Ani po vyhlášení totální války nezahájila okupační mocnost jednostrannou exploataci protektorátního zemědělství. Protektorátní vývoz do Říše sice

⁷⁵⁶ D. Brandes, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999, s. 270.

vzrostl, avšak paralelně zůstal zachován, a to až do samého sklonku okupace, i nezanedbatelný dovoz rostlinných olejů, tuků, mléka a másla. Obejem tohoto dovozu byl dokonce v roce 1944 za celé období nacistické okupace nejvyšší.

Na otázku, proč nedošlo ze strany okupační mocnosti k masivní exploataci protektorátního zemědělství, se nabízí logické vysvětlení. **Nižší míra exploatace protektorátního zemědělství, její opožděný nástup a nezanedbatelný dovoz potravin z Říše** jsou výmluvným dokladem specifického přístupu okupační mocnosti k tomuto území ve srovnání s dalšími okupovanými regiony. Průmyslový potenciál situovaný v protektorátu měl z hlediska vedení války a nacistické expanze strategický význam. Zajištění výživy protektorátního obyvatelstva prostřednictvím dovozu bylo nedílně spjato se zajištěním produkceschopnosti tohoto potenciálu.

Exklusivní či výlučné postavení protektorátu ve srovnání s dalšími okupovanými regiony však nevyplývalo výhradně z jeho průmyslového potenciálu. Protektorát Čechy a Morava byl považován za staré německé území, které mělo být výhledově osídleno Němci. Protektorátní zemědělství bylo nahlíženo jako součást „*německé hroudy*“ a jako takové mu byla věnována i péče. Primárním cílem nacistické zemědělské politiky se pod tímto zorným úhlem nejví exploatace potravin ve prospěch Říše, o které, pomineme-li cukr, lze hovořit nejdříve v roce 1943. **Hlavním cílem nacistické zemědělské politiky byla intenzifikace výroby a zajištění dlouhodobé udržitelnosti protektorátního zemědělství pro budoucí německé obyvatelstvo.**

Seznam literatury a pramenů

Prameny archivní

Národní archiv Praha

fond Českomoravská úřadovna pro dovoz a vývoz výrobků hospodářství zemědělského a vyživovacího, 1940–1945
fond Ministerstvo zemědělství 1934– 1951
fond Ministerstvo zemědělství – IV. tisková dokumentace 1939–1951
fond Ministerstvo zemědělství V – Sekretariát protektorátních ministrů zemědělství 1938–1945
fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, 1939 –1945
fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě 1939 –1945
fond Úřad říšského protektora AMV 114
fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě 1939–1945, dodatky
fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě 1939–1945, dodatky II
fond Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu
fond Svaz pro mléko, tuky a vejce
fond Výsadní obilní společnost 1932–1947

Bundesarchiv Berlin

Bestand Reichsnhrstanänd R – 16
Bestand Reichsministerium für Ernährung ung Landwirtschaft R – 3601

Státní oblastní archiv Praha

fond Krajský soud obchodní Praha

prameny práva, komentované sbírky k zákonům

Kunc, Pavel: Nové předpisy o řízeném hospodářství, Praha 1940.

Nařízení a vyhlášky jimiž se upravuje hospodaření Výsadní obilní společnosti na hospodářský rok 1939/ 1940, upravil J. Dvořák.

Průvodce řízeným hospodářstvím Čech a Moravy. Co znáti o nových institucích a úřadech, red. Otto Müller, Praha 1941.

Říšské právo v Čechách a na Moravě. Soubor říšských právních norem platných v Protektorátu Čechy a Morava a souvisejících a příbuzných předpisů protektorátních, uspořádal Vilém Veselý, Praha 1940.

Sbírka zákonů a nařízení Protetkorátu Čechy a Morava 1939–1945

Sobota, Emil: Řízené hospodaření potravinami a krmivy, Melantrišské příručky pro správní praksi sv 2., Melantrich 1940.

Ústřední list Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945

Verordnungsblatt des Reichsprotektors des reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1939– 1945

statistické řady

Statistická ročenka Protektorátu Čechy a Morava/ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat in Böhmen und Mähren, 1941 – 1944

Statistický zpravodaj 1939 - 1948

dobové publikace a edice pramenů

Amort, Čestmír: Heydrichiáda, Praha 1965.

Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava, Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová (eds.), in: Sborník k problematice dějin imperialismu, sv. 21, Praha 1987.

Backe, Herbert: O soběstačnost Evropy, Praha 1943.

Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentensammlung. Zusammengestellt, mit Vorwort und Anmerkungen versehen von Václav Král, Praha 1964.

Dokládal, J: K současným problémům našeho zemědělství, Praha 1940.

Dokumenty z historie československé politiky 1939– 1943. Acta occupationis Bohemiae et Moraviae. Usp. L. Otáhalová a M. Červinková, sv. I–II, Praha 1966.

Drachovský, Josef: Řízené hospodářství státní a národní, Praha 1940.

Dvacet let československého zemědělství 1918-1938, Praha 1938.

Frankenberger, Otakar: Zemědělská politika v Protektorátě, Sbíрка přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1940–41, XV., Praha 1941.

Geteilt, besetzt, beherrscht. Die Tschechoslowakei 1938 – 1945: Reichsgau Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei, (Hg. M. Glettler, L'ubomír Lipták und Alena Míšková), Essen 2004.

Großdeutsche Wirtschaft. Eine Anthologie ihrer Grundlagen und Probleme (sest. K. Kožešník – T. Krejčí), Prag 1939.

Hermann, Hans: Die Neuregelung der Milch-, Fett- und Eierwirtschaft im Protektorat Böhmen und Mähren, Sonderdruck aus Nr. 18 und 19. Der Molkerei-Zeitung, Hildesheim 1940.

Heydrichova okupační politika v dokumentech, sest. L. Linhartová, V. Měšťánková, J. Milotová, Praha 1984.

Hrubý, Adolf: Die Organisation der Landwirtschaft in Böhmen und Mähren, Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft, roč. XXV, seš. 2, srpen 1943.

Hrubý, Adolf: I v pátém roce války užijeme národ! Projev k výrobní bitvě zemědělské 1944, Praha 1944.

Hůlka, Antonín: Český národ a jeho družstevnictví, Praha 1940.

Chmela, Leopold: Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem, Praha 1946.

Kuchenbäcker, Karl – Groß, Herbert: Die Ernährungswirtschaft der Sudetenländer Böhmen und Mähren- Schlesien unter besondere Berücksichtigung der deutschen Gebiete (Eine vorläufige Bilanz über Erzeugung und Verbrauch der wichtigsten Nahrungs- und Futtermittel), In: Schriftreihe der Studiengesellschaft für Nationalökonomie, Reihe B – Deutsche und Fremdvölkische Landwirtschaft, Bd. 3, 1939.

Kaden, Helma: Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei (1938-1945), Berlin 1988.

Klíma, Stanislav: Nová organizace zemědělství, In: Právní prakse, č.5/VII (1942–1943), s. 129- 138.

Mayer Ervín: Odhad zemědělské výroby v bývalém Česko – Slovensku (Nové Česko – Slovensko. Jeho hospodářská a sociální povaha, nynější situace, potřeby a vyhlídky), Obzor národohospodářský, roč. 44 (1939), s. 14- 33

Lom, František (usp.): Evropské zemědělství v době krise. Co se děje v cizině pro zabezpečení a ochranu zemědělství v době krise, Praha 1935.

Mayer, Ervín: Odhad zemědělské výroby v bývalém Česko- Slovensku (Nové Česko- Slovensko. Jeho hospodářská a sociální povaha, nynější situace, potřeby a vyhlídky), in: Obzor národohospodářský 44/ 1939, s. 14- 33.

Od Neuratha k Heydrichovi. Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu čechy a Morava“, Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová (eds.), In: Sborník archivních prací 2/ 1989, s. 281-394.

Po pěti letech, 1939-1944, Praha 1944.

Potužil, František: Řízené hospodářství v Českých zemích, Praha 1941

Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová – Margita Kárná (eds.), Praha 1991.

Reich, Eduard: Die tschechoslowakische Landwirtschaft. Ihre Grundlagen und Ihre Organisation Berichte über Landwirtschaft, In: Berichte über Landwirtschaft. Zeitschrift für Agrarpolitik und Landwirtschaft, Sonderheft Nr. 108, Berlin 1935.

Reischle, Herbert – Saure, Wilhelm: Der Reichsnährstand. Aufbau, Aufgaben und Bedeutung, Berlin 1940.

Schwarz, Egon – Pražák, Josef: Die Neuorganisation der Genossenschaftsverbände. Nová organizace družstevních svazů, Novina pro hospodářskou skupinu III, Praha 1942.

Sobota, Emil: Co to byl Protektorát, Kvasnička a Hampl, Praha 1946.

Státní hospodaření za války a po revoluci, Výklad ministra financí Dr. Vavro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní zpráva ministerstva financí, Praha 1946,

Stocký, Jan: O zásadách plánování v hospodářském prostoru, Praha 1940.

Šest let okupace, red. V. Buben, Praha 1946.

Škoda, Václav, Strukturální změny v zemědělství, in: Zemědělská ročenka, Praha 1939.

Tři roky v Říši. Protektorát Čechy a Morava, Praha 1942.

Sobota, Emil: Co to byl Protektorát, Kvasnička a Hampl, Praha 1946.

Vlček, Karel: Novodobé zemědělství, Svazky úvah a studií č. 59, nakl. Václav Petr, Praha 1941.

Vlček, Karel: České družstevnictví, Svazky úvah a studií č. 28, nakl. Václav Petr, Praha 1940.

Wiarda, Siegfried: Dobrá dojnice. Sbírká Lepší hospodaření, sv. 64, Praha 1944.

Wiarda, Siegfried: Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, Sbírká Lepší hospodaření, sv. 39, Praha 1944.

Zemědělský kalendář 1944.

Zolman, Václav: Zajištění výživy obyvatelstva a výrobnosti českého zemědělství za války. Ze Švehlova malozemědělského ústavu při České Akademii zemědělské v Praze, Praha 1940.

Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946.

Literatura

Barkai, Avram, Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Ideologie, Theorie, Politik 1933-1945, Frankfurt am Main 1988,

Bečvářová, Věra: Zemědělská politika, Brno 2001.

Bečvářová, Věra: Zemědělství v agrobiznisu. Základní agrární ekonomiky a politiky, Brno 2005.

Biman, Stanislav – Vrbata, Jaroslav: „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13.) 15. března- 15. dubna 1939, in: Odboj a revoluce. Zprávy, č. 2/ 1969, s. 156- 241, č. 3/1969, s. 172- 229 .

Biman, Stanislav, Portréty vedoucích funkcionářů v župě Sudety, in: Zdeněk Radvanovský (ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 4, Ústí nad Labem, s. 164-194.

Biman, Stanislav, Vznik tzv. Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu, in: Sbirka archivních prací, č.1/ XVIII (1968), s. 237-304.

Biman, Stanislav: Vojenské obsazení území připojených k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.–20. října 1938), in: Zdeněk Radvanovský (ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, díl I., Ústí nad Labem 1998, s. 105

Bollmann, Kerstin C.: Agrarpolitik. Entwicklungen und Wandlungen zwischen Mittelalter und Zweitem Weltkrieg, Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXI. Politikwissenschaft, Bd. 156, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1990.

Brandes, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha 1999.

Brandt, Karl, Management of Agriculture and Food in the German Occupied and other Areas of Fortress Europe, Stanford 1953.

Braumandl, Wolfgang: Die Wirtschafts- und Sozialpolitik des Deutschen Reiches im Sudetenland 1938 – 1945, Nürnberg 1985.

Corni, Gustavo – Gies, Horst: Brot, Butter und Kanonen. Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers, Berlin 1997.

Černý, Bohumil, K otázce zřízení obilního monopolu. In: Československý časopis historický, 1955, s. 399-426.

Černý, Bohumil: Obilní monopol a jeho důsledky, diplomová práce FFUK, Praha 1956; V. Klimecký, Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, IV. část, Vědecká sdělení VŠE, č. 12, Praha 1968, s. 120-121.

České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996, Blanka Rašticová (ed.), Studie Slovákckého muzea 1/ 1996, Uherské Hradiště 1996.

České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami, Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference konané ve dnech 24. a 25. září 1992 v Uherském Hradišti, Blanka Rašticová (ed.), Studie Slovákckého muzea, Uherské Hradiště 1992.

Długoborski, Waclaw: Economic policy of the Third Reich in occupied and dependent countries 1938-1945. An attempt at a typology, In: *Studia Historiae oeconomicae* XV/ 1980, s. 179-212.

Durmanová, Marie: Řízené hospodářství a správa Ústředního svazu průmyslu za nacistické okupace, In: Sborník archivních prací č. 2 , roč. XVI (1966), s. 366- 396.

Eichholtz, Dietrich: Die Ausbeutung der Landwirtschaft der faschistisch besetzten Gebiete durch die Okkupanten und die Taktik der materiellen Korumpierung in Deutschland während des zweiten Weltkrieges, In: *Studia historiae oeconomicae*, vol. XVII/1982, s. 153-171.

Farquarson, J. E.: *The Plough and the Swastika. The NSDAP and Agriculture in Germany 1928-1945*, Sage studies in 20th Century History, Volume 5, London and Beverly Hills 1976.

Freymond, Jean F.: Aspects of the Reich's Ministry of Economics Concept of an Economic Reorganization of Europe (1940), In: *Studia Historiae Oeconomicae* vol XIV/ 1979, s. 5-14.

Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Velké dějiny zemí koruny české 1938–1945*, sv. XIV a XV., Praha 2006.

Guttek, Lukáš. *Činnost a postavení Waltera Bertsche v hospodářství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2007, bakalářská práce, FFUK Praha 2007.

Haushofer, Heinz: *Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet*, München – Bonn – Wien 1958.

Heinemann, Isabel: „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen 2003.

Hoffman, Jaroslav: K ekonomickým a sociálním problémům v Sudetské župě, In: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, č. 6, s. 41- 96.

Hořejš, Miloš – Štolleová, Barbora: Politika „krve a půdy“, in: D. Jančík – E. Kubů a kol., *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859-1945*, v tisku.

Hořejš, Miloš: Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), in: *Tereziánské listy* 34/ 2006, s. 94-95;

Hořejš, Miloš: Zábory české půdy. a její následná germanizace, *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942-1945)*, in: Jan Hájek – Drahomír Jančík – Eduard Kubů (eds.), *O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích*. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 1/2005. *Studia historica* LIX, Praha 2009, s. 247-263.

Chad Bryant: *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge – London 2007.

Janák, Jan: *Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu II.. Období první a druhé republiky a okupace (1918- 1945)*, Praha 1967.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup kolektivního vědecko-výzkumného projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR RB/19/02, Praha 2003; F. Vencovský a kol. , Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999, s. 278-279.

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Arizace a germanizace cenných papírů jako instrument k potlačení židovského a českého elementu ve velkopodnikatelském hospodářství Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župě Sudety. Výstup vědeckého projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR (projekt RB/19/02).

Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard: „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45), Praha 2005,

Jech, Karel – Václavů, Antonín: Některé problémy československého zemědělství v letech 1944-1948, Československá revoluce v letech 1944-1948, Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR, Praha 1966, s. 233-247.

Kaienburg, Hermann: Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003.

Klimecký, Vladimír: Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, IV. část, Vědecká sdělení VŠE, č. 12, Praha 1968.

Kokoška, Stanislav, Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání, In: Soudobé dějiny, 4/2001, 591-620.

Král, Václav: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v ČZ v letech 1938- 1945, I- III.

Král, Václav: Pravda o okupaci, Praha 1962.

Krejčí, J.: The Bohemian-Moravian War Economy, in: The Economic History of Eastern Europe 1919-1975, (ed.) M. C. Kaser – E. A. Radice, vol. II, Interwar Policy, the War and Reconstruction, Oxford 1986, s. 452-492.

Kroener, Bernhard R. – Müller, Rolf-Dieter – Umbreit, Hans: Organisation und Mobilisierung der deutschen Machtbereichs, Bd.5 Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1939-1941, Stuttgart 1988.

Kubačák, Antonín: Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919- 1943, in: Sborník archivních prací, č. 2, XXXVII /1987, s. 325- 373.

Kubačák, Antonín: Dějiny zemědělství v českých zemích, díl II .(1900- 1989), Praha 1995.

Kubačák, Antonín: Ministerstvo zemědělství v letech 1918– 1948, Praha 2005.

Kubů, Eduard: Die Verwaltung von konfisziertem und sequestriertem Vermögen – eine spezifische Kategorie des „Arisierungs-Profits“: Die Kreditanstalt der Deutschen und Ihre Abteilung „F“, in: Dietrich Ziegler (Hg.), Geld und Kapital während des Nationalsozialismus, Stuttgart 2002, s. 177-185.

Kutz, M.: Kriegserfahrung und Kriegsvorbereitung. Die agrarische Vorbereitung des Zweiten Weltkrieges in Deutschland vor dem Hintergrund der Weltkrieg I- Erfahrung, Teil I-II, in: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jg. 32/ 1984, s. 59-82 a 135-164.

Lacina, Vlastislav: Československá revoluce v letech 1944–48, Praha 1966, Některé problémy čsl. zemědělství v letech 1944- 48, s. 233- 247

Lacina, Vlastislav: Krize československého zemědělství 1928-1934, Praha 1974.

Lehmann, Joachim: Agrarpolitik, Land- und Ernährungswirtschaft in Deutschland 1939 bis 1945, In: *Studia Historiae Oeconomicae* 1982, vol. XVII, Poznaň 1983, s. 173-328..

Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích, Praha 1972.

Loudil, Lumír – Kolečka, Zdeněk: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, *Prameny a studie* 25, Praha 1983.

Madajczyk, Czeslaw: Landwirtschaft und Bauertum in Europa Hitlers, In: *Studia Historiae Oeconomicae* vol. XVII/ 1982, s. 72-84.

Maršálek, Pavel: Období vojenské správy na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939, rigorózní práce, Ústav českých dějin, FFUK, Praha 2001.

Maršálek, Pavel: Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002.

Mastny, Vojtech: *The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance*, New York – London 1971.

Michl, Jaroslav: Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace, In: *Právněhistorické studie* 13, Praha 1967, s. 229- 258.

Milotová, Jaroslava: Heydrichova správní reforma v kontextu správněpolitického vývoje českých zemí v letech nacistické okupace, disertační práce, FFUK, Praha 1988.

Milotová, Jaroslava – Kárný, Miroslav: Od Neuratha k Heydrichovi (Na rozhraní okupační politiky Hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“), In: *Sborník archivních prací*, č.2/ XXXIX (1989), s. 281-394.

Milward, Alan S.: *The German Economy at War*, London 1965.

Milward, Alan S.: *War, Economy and Society 1939-1945*,

Musilová, Dana: Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939–1945), In: *Slezský sborník*, č. 3-4/ 89 (1991), s. 255-265.

Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, E. Kubů – J. Pátek (ed.), Praha 2000.

Nathan, Otto: *The Nazi Economic System. Germany's Mobilization for War*, Durham 1944.

Němcová, Lidmila: a kol. *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*, Praha 2001.

Němec, Petr: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru, In: *Československý časopis historický*, 88/ 1990, s. 535-558.

Novotný, Jiří: Státní finanční hospodaření v období protektorátu v letech 1939-1945, *Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky* č. 2/2006.

Olšovský, Rudolf: *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918- 45*, Praha 1961.

Overy, Richard J, *War and economy in the Third Reich*, Oxford 2002.

Overy, Richard J. – Otto, Gerhard – Johannes Houwink Ten Cate: *Die Neuordnung Europas, NS-Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, Berlin 1997.

Overy, Richard J.: Goering. „The iron man“, London 1984.

Pátek, Jaroslav: České zemědělství v období imperialismu, Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Historie IV., Praha 1975.

Pátek, Jaroslav: Racionalizace zemědělské výroby mechanizací v českých zemích v první polovině 20. století, Prameny historie zemědělství a lesnictví sv. 10, Praha 1971.

Pátek, Jaroslav: Vývoj mechanizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století, Řada kabinetu hospodářských dějin č. 37, Praha 1970.

Pátek, Jaroslav: Zemědělství za okupace, In: Dějepis a zeměpis ve škole, roč. VII, 1964- 1965, s. 180-183.

Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899-1938, J. Harna, V. Lacina (ed.), Edice politických programů sv. 5, Praha 2007.

Průcha, Václav a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, I. díl 1918 – 1945, Brno 2004.

Průcha, Václav: Landwirtschaft und Ernährung in der Tschechoslowakei während des 2. Weltkrieges, In: Studia Historiae Oeconomicae, vol. XVII/ 1982, s. 87-100.

Průcha, Václav: Pozice československého hospodářství v meziválečném období ve srovnání se státy střední Evropy, In: Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 2000, s. 153-167.

Průcha, Václav: Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, In: Historie a vojenství, č. 2/ 1967, s. 215- 239.

Průcha, Václav: Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938- 1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970.

Průcha, Václav – Olšovský, Rudolf: Vliv nacistické okupace na československé hospodářství, In: Nacistická okupace Evropy 1-3. Sborník referátů z III. Mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963, Praha 1966, s. 43- 103.

Radant, Hans: Podíly německých koncernů na podnicích v Československu v letech 1938-1945, in: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 171-172;

Slezák, Lubomír: Protikrizová opatření v zemědělství českých zemí ve třicátých letech, In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 13/ 1993, s. 273- 299.

Stoček, Ferdinand.: Postavení zemědělské malovýroby v ČSR, Praha 1958.

Studie o technice v českých zemích, 1918–1945, část 1-2, Sborník národního technického muzea v Praze č. 28- 29, Praha 1995.

Šisler, Stanislav: Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939-1945, In: SAP, č. 2/XIII (1963),s. 46-95

Šisler, Stanislav: Studie k organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939-1945, In: SAP, č. 1 /XXII (1972), s. 183-220.

Špirk, Ludvík: Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově dem. ČSR, Praha 1959.

Šprysl, Jaroslav: Čeští rolníci v boji proti nacistické agrární politice na počátku okupace, In: Slovenské národní povstání a náš odboj, Praha 1975, s. 160-175.

Šprysl, Jaroslav: K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939- 41, In: Historie a vojenství 4/ 1967, s. 593- 630.

Šprysl, Jaroslav: Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace, Praha 1971.

Štolleová, Barbora: Správa a řízení českého zemědělství v době nacistické okupace. Analýza manažerských elit, In: J. Štaif (ed.), Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání, Praha 2007, s. 281-293.

Štolleová, Barbora: Reorganizace protektorátního trhu se zemědělskými produkty- prostředek germanizace českého zemědělství, in: J. Hájek – D. Jančík – E. Kubů (eds.), O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/2005. Studia historica LIX, Praha 2009, s. 195-206

Teichová, Alice: Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939- 1945, Studie z hospodářských dějin č. 1, VŠE, Praha 1998.

Tesař, Jan: K problému nacistické okupační politiky v protektorátě v r. 1939, in: Historie a vojenství 1969, s. 40-85.

Tesař, Jan: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátě, in: Historie a vojenství 1964 s. 153-191 a 333- 385.

Tornow, Werner: Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft des Deutschen Reiches von 1933–1945, Berichte über Landwirtschaft, 188. Sonderheft, Hamburg und Berlin 1972.

Turek, Antonín – Görner, Josef: Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918, In: Sborník archivních prací 13 (1963), č. 2, s. 154–157.

Tvarůžek, Břetislav: Okupace Čech a Moravy a vojenská správa (15. březen až 15. duben 1939), in: Historie a vojenství č. 3, 4/ 1992, s. 30- 65.

Volkman, Hans-Erich: Ökonomie und Expansion, Grundzüge der NS-Wirtschaftspolitik. Ausgewählte Schriften, München 2003.

Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v Říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001.